

Неъматулло ИБРОҲИМОВ
Муҳаммад ЮСУПОВ

АРАБ ТИЛИ
ГРАММАТИКАСИ
I ЖИЛД

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги олий ўқув юртлари
талабалари учун дарслик сифатида
тавсия этган**

**«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти**

Тошкент - 1997

Қўлланма араб тили грамматикаси назарий масалаларини ўзбек тилида изчил равишда изоҳловчи илк китобдир. Муаллифлар унда араб тилидаги грамматик ҳодисаларни ўзбек тилига қиёслаган ҳолда изоҳлаб, уни ўзлаштириш жараёнини осонлаштирганлар.

Қўлланма араб тилини мукамал ўрганишни истаган мухлислар - университет ва институтлар талабалари, мактаб, мадраса ўқувчилари, шунингдек, курс тингловчиларига мўлжалланган.

Муаллифлар ушбу дарсликни падари бузрукворлари Иброҳимжон ДОВУДОВ ва Мирзوماҳмудхон ЮСУПОВларнинг руҳи покларига бағишлайдилар.

Масъул муҳаррирлар:
Абдулазиз МАНСУР

Тақризчилар: **Филология фанлари доктори
Т.А.Мухторов**
Филология фанлари номзоди М.Саидумаров
Филология фанлари номзоди Ш. Ғ. Шомусаров

4306020200
А _____ 97
358
ISBN 5-89890-138-8

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

МУҚАДДИМА

Араб тили сомий тиллар оиласига мансуб бўлиб, унинг адабий тил нормаси жоҳилият даврида шаклланган. Бироқ унинг грамматик нормалари милоднинг VIII-IX асрида ишлаб чиқилди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг юзага келиши араб адабий тилининг янада ривожланиши, таъсир доирасининг кенгайиши, араб бўлмаган бошқа халқлар томонидан ҳам араб тилини кенг ўрганилишига йўл очиб берди. Айниқса, Бағдод халифалигида ташкил этилган илмий марказ ва унда араб олимлари билан бир сафда кўплаб мусулмон ўлкалардан келган ажам олимларининг тадқиқот ишлари олиб боришгани араб тилининг илм-фан соҳасидаги мавқеини янада юқори кўтарди. Натижада бу тил бутун мусулмон шарқи ҳудудида Европадаги лотин тили каби фан тилига айланди. Бундан ташқари, у кўплаб мусулмон шарқ мамлакатларида узоқ вақт давлатлараро муомала тили бўлиб ҳам хизмат қилди.

Араб тили бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш яқин кунларгача Тошкент давлат шарқшунослик институти (Тошкент давлат университетининг собиқ шарқ факультети) зиммасида эди. Бу даргоҳдаги араб филологияси кафедрасида узоқ йиллар ишлаб, малакали арабшуносларни етиштиришга катта ҳисса қўшган ҳамда дарсликлар нашр этиб, мухлислар эҳтиёжини қондирган Б.З.Холидов, Э.Талабовлардан арабшунослар миннатдордирлар.

Республикамиз мустақилликка эришгач, унинг шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалари ривожлана бошлади. Қолаверса, Республикамизнинг мустақилликка эришиши фаннинг айрим соҳалари олдига қўйилган сунъий тўсиқларни олиб ташлади. Шарқ тилларини, хусусан, араб тилини ўрганиш соҳасидаги чеклашлар бартараф этилди. Буларнинг ҳаммаси араб тилини ўрганувчилар учун ўзбек тилида битилган ҳар хил ўқув қўлланма ва дарсликларга эҳтиёж юзга келганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ушбу қўлланма ҳам мустақиллик шарофати туфайли рўёбга чиқди, деб дадил айтиш мумкин.

Қўлланма икки жилда мўлжаллаб тузилган. Қўлингиздаги биринчи жилда араб тили грамматикасининг назарий масалаларига бағишланган. У фонетика билан бошланиб, морфология ва қисман синтаксисни ўз ичига олади.

Иккинчи жилда эса биринчи жилда ёритилган ҳар бир мавзуни мустаҳкамлаш, уни амалда қўллай билишни ўргатишга мўлжалланган машқлардан иборат.

Китобнинг биринчи қисмини тузишда бошқа қўлланмалар қатори «соддадан — мураккабга» усулига асосланилди ва унда турли даврларда чоп этилган, ўқув жараёнида қўлланилаётган дарслик ва қўлланмалардан фойдаланилди.

Маълумки, чет тилини ўрганишнинг энг самарали усули уни она тили билан муқояса қилган ҳолда ўрганишдир. Бинобарин, қўлланманинг назарий қисмида ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидалари назарда тутилиб, мавзулар ўзбек тилига қиёсланган ҳолда тушунтирилди.

Қўлланмани тайёрлашдаги асосий муаммолардан бири лингвистик истилоҳларни қўллаш масаласи бўлди. Ҳозиргача араб тили соҳасида ўзбек тилида чоп этилган

қўлланмаларнинг камлиги, инқилобдан илгари араб тилини ўрганиш мактаб, мадрасаларда кенг олиб борилгани билан, ундаги таълим ўзбек тилига қиёслаб олиб борилмагани, шунинг учун ўша даврда нашр этилган қўлланмаларда истилоҳлар араб тилидан айнан иқтибос қилингани бу масалани алоҳида ўрганиб, истилоҳлар тизимини қайта кўриб чиқиш вазифасини кўндаланг қўйди. Бу масала қўлланмада турли усулларда ҳал этилди: ҳам араб, ҳам ўзбек тилларида мавжуд бўлган лингвистик ҳодисалар учун ҳозирги ўзбек тилидаги истилоҳлар ишлатилди (масалан, от кесимли гап, феъл кесимли гап, ҳол, тўлдирувчи ва ҳ.к.).

Ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайдиган айрим истилоҳлар учун араб тилидаги муқобиллар қабул қилинди (масалан, ажваф феъллар, ноқис феъллар, масдари мутлақ, изофа ва ҳ.к.). Айрим тушунилиши қийин, ўзбек китобхони учун ғализроқ терминлар эса ўзбек тилига таржима қилиниб, муомалага киритилди (масалан, чеклов, мослашган аниқловчи, биргаликни ифодаловчи тушум келишиги ва ҳ.к.). Юқоридаги усуллар имкон бермаган ҳолларда русча қўлланмаларда ишлатилган истилоҳлар калька сифатида қабул қилинди (масалан, солимсифат феъл, бирикма олмош, ҳамзали феъллар, иккиланган ўзаклар ва ҳ.к.). Араб тилидаги **حرف الجزاء** категорияси учун русча «предлог» термини қабул қилинди. Шунинг учун ҳам қўлланмадаги истилоҳларнинг айримлари шартли деб қаралиши лозим. Масаланинг бу нозик томонини эътиборга олиб, хусусан, ҳозирги кунимизда мадрасаларда таълим олаётган толиби илмлар меҳнатини енгиллатиш, бу қўлланмани уларга янада тушунарлироқ қилиш мақсадида ишлатилган истилоҳларнинг арабча-ўзбекча ва ўзбекча-арабча луғати илова қилиниб, унда сўзлар ўзак эътибори билан алифбо тартибида берилди.

Муаллифлар қўлланмада масалага у ёки бу ихтисос бўйича ўқув режаси кўзда тутган соат миқдорини эмас, ёритилиши керак бўлган назарий материаллар ҳажмини эътиборга олиб ёндошганлар. Шу жиҳатдан у амалдаги ўқув режалари соатларига мос келмаслиги мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, қўлланмада талабаларнинг оғзаки нутқ малакасини ўстириш масаласига алоҳида ўрин ажратилган.

Мазкур қўлланма ўзбек арабшунослигида кейинги даврда араб тили грамматикасини яратишдаги илк қадамлардандир. Бинобарин, бунда айрим нуқсон ва камчиликларнинг бўлиши табиий. Бу камчиликларга муаллифлар диққатини тортган биродарларга олдиндан ўз миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

Муаллифлар

Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар

ب — б	غ — ғ
ت — т	ف — ф
ث — с	ق — қ
ج — ж	ك — к
ح — ҳ	ل — л
خ — х	م — м
د — д	ن — н
ذ — з	ه — ҳ
ر — р	و (ундош) — в
ز — з	ى (ундош) — й
س — с	қисқа «а» — а
ش — ш	қисқа «и» — и
ص — с	қисқа «у» — у
ض — д	чўзиқ «а» — ā
ط — т	чўзиқ «и» — ī
ظ — з	чўзиқ «у» — ū
ع — ‘	қатъий ҳамза — ’

§ 1. УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилидаги ундош товушларни шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1. Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар. 2. Араб тилига хос ундош товушлар.

Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

б - ب	д - د	з - ز	в - و	ж - ج	й - ي
к - ك	р - ر	х - خ	л - ل	с - س	ш - ش
м - م	т - ت	қ - ق	н - ن	ф - ف	ғ - غ
				ҳ - ه	

Эслатма. Ё ҳарфи ت ҳарфи билан бир хил талаффуз қилинади ва у «-атун» қўшимчаси билан тугаган сўзларда шу қўшимча таркибидаги «т» товушини ифодалаш учун ишлатилади. Унинг номи «таун марбуўтатун» — «та марбута» дир.

Бу товушлар ичидан қуйидагиларнинг талаффузи ўзбек тилидагидан қисман фарқ қилади:

1. «В» товуши ўзбек тилидаги «в» товушидан ҳосил бўлиш ўрнига кўра фарқ қилади. Ўзбек тилидаги «в» лаб — тиш товушидир, араб тилидаги «в» эса икки лабнинг ўзаро яқинлашишидан ҳосил бўлувчи лаб — лаб товуши ҳисобланади.

2. «Л» товуши араб тилида юмшоқ талаффуз қилинади («'Аллаҳу» сўзи бундан мустасно).

3. «Х» товуши ўзбек тилидаги «ҳ» товушидан енгилроқ талаффуз қилинади.

§ 2. УНЛИ ТОВУШЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Араб тилида учта унли товуш мавжуд: «а», «и», «у». Буларнинг ҳар бири ўз навбатида қисқа ва чўзиқ унлиларга бўлинади:

I. Қисқа унлилар:

1. Қисқа «а» унлиси. Бу унли ёзувда ا (фатҳа) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йадун — يَدٌ — қўл, фамун — فَمٌ — оғиз,

шафатун — شَفَةٌ — лаб, қалбун — قَلْبٌ — юрак.

Эслатма. Араб тилида кўпчилик сўзлар «-ун» қўшимчиси билан тугайди ва у ا (танвин дамма) ҳаракати билан ифодаланади.

2. Қисқа «и» унлиси. Бу унли ёзувда ي (касра) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

рижлун — رِجْلٌ — оёқ, бинтун — بِنْتُ — қиз,

катифун — كَيْفٌ — елка, бисиллатун — بِسَلَةٌ — нўҳат.

3. Қисқа «у» унлиси. Бу унли ёзувда و (дамма) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

бусрун — بُسْرٌ — хом хурмо, буҳтун — بُهْتُ — туҳмат,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона, шурфатун — شُرْفَةٌ — айвон.

II. Чўзиқ унлилар:

1. Чўзиқ «а» унлиси (ā). Бу унли ёзувда ا (алиф) ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

китабун — كِتَابٌ — китоб, бабун — بَابٌ — эшик,

жидарун — جِدَارٌ — девор, дарун — دَارٌ — уй, ҳовли

2. Чўзиқ «и» унлиси (ī). Бу унли ёзувда **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

каримун — كَرِيمٌ — Карим, жамилун — جَمِيلٌ — чиройли,
тинун — تَيْنٌ — анжир, кабирун — كَبِيرٌ — катта.

3. Чўзиқ «у» унлиси (ū). Бу унли ёзувда **و** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

нўрун — نُوْرٌ — нур, гафўрун — غَفُوْرٌ — кечирувчан,
мактўбун — مَكْتُوْبٌ — мактуб, қудўмун — قُدُوْمٌ — келиш.

Бундай унлиларнинг чўзиқлиги тахминан икки қисқа унлига тенг.

Эслатма. **ا، و، ي** ҳарфлари чўзиқ унлиларни ифодалганда ҳаракат қабул қилмайди.

Юқоридаги қоида умумий бўлиб, кўпчилик сўзларнинг ёзилиши учун асосдир. Бироқ айрим сўзлар бу қоидага хилоф равишда ёзилади:

1. Айрим сўзлардаги «ā» унлиси **_** ҳаракати ёрдамида ифодаланади. Масалан:

'аллаҳу — اَللّٰهُ — Оллоҳ, ҳā'улā'и — هُوَلَاءِ — булар,
'улā'ика — اَلنَّكَ — улар, ўшалар.

2. Баъзан сўз охиридаги «ā» товуши **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади:

мўсā — مُوسَى — Мусо

фатвā — فَتْوَى — фатво

матā — مَتَى — қачон.

Бу вазифада келган **ى** ҳарфи «'алифун мақсўратун» — «алиф мақсура» дейилади.

3. Айрим тарихий ёдгорликларда сўз ўртасидаги «ā» товуши **و** ҳарфи воситасида ифодаланган. Масалан:

закātун — زَكَاةٌ — закот, нажātун — نَجْوَةٌ — нажот,

Араб тилидаги «ā» товуши ёнидаги ундошларнинг ўрнига қараб, ҳар хил талаффуз қилинади. Агар бу товуш б, ф, м, т, д, с, з, н, к, ш, й, ж, ҷ, з, ‘, ҳ, ҳ ундош товушлари ёнида турган бўлса, ўзбек тилидаги «а» билан «э» товуши ўртасида талаффуз қилинади.

Масалан: مَاهِرٌ — mā(э)ҳирун — моҳир.

Қолган ундош товушлар яқинида турганида, «ā» товуши ўзбек тилидаги «о» товушига яқин талаффуз қилинади. Масалан:

تُرَابٌ — турā(о)бун — тупроқ.

غُرَابٌ — ғурā(о)бун — қарға.

§ 3. АРАБ ТИЛИГА ХОС УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилига хос бўлган ундош товушлар 8 та:

1. «**З**» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини юқори ва пастки тишлар орасидан ташқарига бир оз чиқариш керак. Бу товуш ёзувда **ز** ҳарфи билан ифодаланади:

зубабун — ذَبَابٌ — пашша,

нафизатун — نَافِذَةٌ — дераза,

лазйзун — لَذِيذٌ — мазали.

«**С**» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига ва усулига кўра **ز** товуши билан бир хилдир. Овоз ва

шовқиннинг иштирокига кўра эса, жарангсиз товуш ҳисобланади. Бошқача айтганда, у «з» товушининг жарангсиз вариантыдир. Бу товуш ёзувда ث ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

савбун — ثوب — кийим, мйрәсун — ميراث — мерос,
тамсийийатун — تمثيلية — спектакль, томоша

3. «Х» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товуш талаффузи давомида ўпкадан чиқаётган ҳаво бўғиздан тикилиб, куч билан чиқади ва бўғиз деворларига қаттиқ ишқалади. Ёзувда у ح ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

ҳибрун — حبر — сиёҳ,
рўхун — روح — руҳ,
миҳбаратун — محبرة — сиёҳдон,
милҳун — ملح — туз.

4. «‘» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товуш талаффузи давомида чуқур бўғиз деворлари бир-бирига тегади ва ўпкадан келаётган ҳаво шу ерда портлаб ўтади. «х» ва «‘» товушларининг талаффузи анча қийин бўлиб, ўрганувчидан кўп машқ талаб қилади. Бу товуш ёзувда ع ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

‘арўсун — عروس — келинчак,

бай'ун — بَيْعٌ — сотиш,

ша'рун — شَعْرٌ — соч,

шāри'ун — شَارِعٌ — кўча.

5. «Т» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини эмас («т» товуши каби), балки тилнинг олдинги ярми қисмини тўлалигича танглайга тегизиш керак. Шу шароитдаги ҳавонинг портлашидан мазкур товуш ҳосил бўлади. Бу товуш зарб билан айтилувчи (эмфатик) товуш ҳисобланади ва у ўзидан кейинги, қисман ўзидан олдинги «а», «ā» товушини ўзбек тилидаги «о», «ō» товушига, «и», «ī» товушларини рус тилидаги «ы», «ī» товушларига ўзгартиради. «У» ҳамда «ū» товушига эса таъсир қилмайди. «Т» товуши ёзувда ط ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

тāлибун — طَالِبٌ — студент,

маҗарун — مَطْرٌ — ёмғир,

шарīтун — شَرِيطٌ — кассета,

тīнун — طِينٌ — лой.

6. «Д» товуши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра эса жаранглидир. Бошқача айтганда, бу ҳарф «т» товушининг жарангли варианты бўлиб, уни талаффуз қилиш учун тилнинг олдинги қисмини юқори танглайга қаттиқ тираш лозим. Бу товуш ҳам зарб билан айтилувчи ундош ҳисобланади ва «т» товуши атрофидаги унли товушларда бўладиган сифат

ўзгаришлари бу товуш яқинида ҳам содир бўлади. «Д» товушини ёзувда ض ҳарфи ифодалайди. Масалан:

дабитун — ضابطُ — офицер,
марйдун — مريضُ — касал,
миндадатун — منضدةُ — стол,
байдун — بيضُ — тухум.

7. «С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиздир. Бу товушнинг «с» товушидан фарқи шуки, «с» товуши талаффузда ҳаво сирғалиб чиқувчи тирқиш тил учи билан олдинги тишлар орасида ҳосил бўлса, «с» ундоши талаффузда бу тирқиш тилнинг олдинги қисми билан юқори танглай орасида ҳосил бўлади. Шунинг учун «с» товуши анча бўғиқ, хира талаффуз бўлади.

«С» ундоши юқоридаги ундошлар каби зарб билан айтилувчи ундошдир ва унинг ёнидаги унлиларда юқоридаги каби ўзгаришлар содир бўлади. «с» ундошини ёзувда ص ҳарфи ифодалайди. Масалан:

сайдун — صيدُ — ов,
масйрун — مصيرُ — тақдир,
мисбāхун — مصباحُ — лампа,
бāсун — باصُ — автобус.

8. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бошқача айтганда, «з» товуши «с» товушининг жарангли вари-

антидир. Бу ундош талаффузида тилнинг олдинги қисми юқори танглайга яқинлашади ва уларнинг орасидаги тирқишдан ҳаво сирғалиб чиқади. «з» товуши ҳам зарб билан айтилувчи товушдир. «з» товушини ёзувда ظ ҳарфи ифодалайди. Масалан:

захрун — ظَهْرٌ — бел,

фаззун — فَظٌّ — қўпол,

манзарун — مَنْظَرٌ — манзара,

файзун — فَيْضٌ — ўлим.

§ 4. АРАБ АЛИФБОСИ

Араб алфавитида 28 та ҳарф мавжуд бўлиб, улар қуйидаги тартибга эга:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،
ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

Ёзувда мавжуд бўлган ё («та марбута») алоҳида ҳарф сифатида алфавитга кирмаган, чунки у алфавит таркибидаги ت ҳарфи билан бир хил товушни ифодалайди.

§ 5. ТАНВИНЛАР

Араб тилида аксарият сўзлар «-ун», «-ин» ёки «-ан» қўшимчаси билан тугайди. Бу қўшимчалар қуйидаги ҳаракатлар ёрдамида ифодаланади:

1. «-ун» қўшимчаси ُ (танвин дамма) ҳаракати билан: байтун — بَيْتٌ — уй,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона,

масжидун — مَسْجِدٌ — масжид.

2. «-ин» қўшимчаси $\underline{\quad}$ (танвин касра) ҳаракати билан:

байтин — بَيْتٍ , гурфатин — غُرْفَةٍ .

3. «-ан» қўшимчаси $\bar{\quad}$ (танвин фатҳа) ҳаракати билан. Бу қўшимча $\bar{\quad}$ ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшилганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

гурфатан — غُرْفَةٌ , мактабатан — مَكْتَبَةٌ .

Агар сўз $\bar{\quad}$ дан бошқа ҳарф билан тугаган бўлса, сўз охирига ўқилмайдиган $\bar{\quad}$ (алиф) ҳарфи, масалан: китабан — كِتَابًا , байтан — بَيْتًا ; айрим сўзларда эса ўқилмайдиган $\bar{\quad}$ ҳарфи қўшиб қўйилади. Масалан: мусташфан — مُسْتَشْفَى , ма'нан — مَعْنَى .

§ 6. ҲАМЗА ТОВУШИ

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1. Қатъий ҳамза, яъни талаффуз қилинадиган ҳамза товуши. ($\text{هَمْزَةُ الْقَطْعِ}$ — ҳамзату-лқат'и).

2. Васлали ҳамза, яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши ($\text{هَمْزَةُ الْوَصْلِ}$ — ҳамзату-лвасли).

Қатъий ҳамза (') ҳосил бўлиш ўрнига кўра бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз ундош товушдир. Бу товушнинг талаффузи енгилгина ўтадиган йўталга ўхшаб кетади. У ўзбек тилида мустақил фонема ҳисобланмайди, лекин у талаффузда қисман мавжуд. Ўзбек тилидаги «ака», «ана», «ука» сўзларида сўз олдидаги

«а», «у» товушларидан олдин, «масъулият», «муаллиф» сўзларида «с», «у» товушларидан кейин бу товушнинг мавжудлиги сезилади, лекин у ўзбек тилида маълум бир ҳарф билан ифодаланмайди. Араб тилида эса бу ўзига хос мустақил ундош фонемадир. Масалан:
'уммун, зи'бун, шай'ун.

Қатъий ҳамзани ёзувда « (ҳамза) белгиси ифодалайди ва у баъзан ўзи, баъзан $أ، و، ي$ ҳарфларидан бирининг устига ёзилади.

Ҳамза белгисининг имлоси:

I. Сўз бошида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Ҳамза товушидан кейин «а», «у» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфи устига қўйилади ҳамда фатҳа ёки дамма ҳаракати ҳамза устига қўйилади. Масалан:

'уммун — $أُم$ — она, 'аламун — $أَلْم$ — оғриқ.

2. Ҳамза товушидан кейин «и» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфининг остига қўйилади ва унинг остига касра ҳаракати қўйилади: 'ибтун — $إِبْتُ$ — қўлтиқ, 'инсанун — $إِنْسَانُ$ — инсон.

3. Ҳамза товушидан кейин «ā» унлиси мавжуд бўлса, ҳамза ва «ā» унлисини маддали алиф билдиради. Масалан: 'акала — $أَكَلْ$ — биргалашиб овқатланмоқ.

4. Ҳамза товушидан кейин «ū», «ī» унлилари мавжуд бўлса, ҳамза белгиси | (алиф)нинг устига ёки остига қўйилади ва кейинги унлиларни ифодалаш умумий қоида асосида амалга оширилади:

'иманун — $إِيمَانُ$ — имон,

'умину — $أُومِنُ$ — имон келтираман.

II. Сўз ўртасида келган ҳамза имлоси:

1. Ҳамза товуши сўз ўртасида келганида, уни тўғри ёзиш учун икки ёнидаги унлиларга эътибор бериш керак. Бунда унлиларнинг кучлилиги қоидасига амал қилинади. Бу қоидага мувофиқ, энг кучли унли «и», «й», ундан кучсизи «у», «ӯ», энг кучсизи «а», «ā» унлиларидир. Ҳамзанинг икки ёнидаги унлилардан қайси бири кучли бўлса, ўшанга мос ҳарф ҳамза остига ёзилиши керак, яъни «и», «й» унлиси бўлса, **ى** ҳарфи, «у», «ӯ» унлиси бўлса, **و** ҳарфи, «а», «ā» унлиси бўлса, **ا** ҳарфи ҳамза остига ёзилиши керак. Агар ҳамзанинг бир томонида унли товуш бўлиб, иккинчи томонида йўқ бўлса, табиийки, бор унли кучли ҳисобланади. Масалан:

су'ила — سئِلَ — сўралмоқ,

су'алун — سُوْأَلٌ — савол,

йа'иса — يَسِىْ — афсусланмоқ,

зи'бун — ذَنْبٌ — бўри,

са'рун — نَارٌ — қасос,

бу'сун — بُؤْسٌ — бахтсизлик.

2. Ҳамзадан олдин «ā» товуши, кейин «а» товуши мавжуд бўлса, ҳамза мустақил ёзилади. Масалан:

са'ала — سَاءَلٌ — биргалашиб сўрамоқ,

қира'атун — قِرَاءَةٌ — ўқиш.

3. Агар ҳамзадан кейин «ā» товуши бўлиб, олдин «а» товуши бўлса, ёки унли товуш бўлмаса, ҳамза ва ундан кейинги «ā» товушини ифодалаш учун маддали алиф ёзилади. Масалан:

ма'ахизу — مَاخِذٌ — манбалар,

қур'анун — قُرْآنٌ — Қуръон.

III. Сўз охирида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Агар ҳамза ундош товушдан ёки чўзиқ унлидан кейин келган бўлса, у мустақил ҳолда ёзилади. Масалан:

ма'ун — ماءٌ — сув,

сў'ун — سوءٌ — ёмонлик,

дав'ун — ضوءٌ — нур,

шай'ун — شيءٌ — нарса.

2. Ҳамза қисқа унли товушдан кейин келган бўлса, ўша унлига мос ҳарф устига ёзилади. Масалан:

қара'а — قرأٌ — ўқимоқ,

қури'а — قرىٌ — ўқилмоқ,

жару'а — جرؤٌ — журъатли бўлмоқ.

Ҳамзанинг бу имло қоидалари умумий бўлиб, кўп ҳолатларда бунга амал қилинади. Лекин шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар истисно сифатида юқоридаги қоидаларга хилоф ҳолда ёзилади. Масалан:

ҳай'атун — هيئةٌ — ҳайъат, ёзилиши керак هيئةٌ ,

мас'алатун — مسألةٌ — масала, ёзилиши керак مسألةٌ ,

мас'улун — مسئولٌ — масъул, ёзилиши керак مسئولٌ .

§ 7. ВАСЛАЛИ ҲАМЗА

Араб тилида айрим сўзлар талаффуз қилинмайдиган (васлали) ҳамза билан бошланади. Васлали ҳамза ёзувда васла ҳаракати билан ا (алиф) ҳарфи ёрдамида (ا) ифодаланади:

اسمٌ — исм, امرأةٌ — аёл, ابنىٌ — ўғил.

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки бундай сўз алоҳида олинганида, васлали ҳамза ўзидан кейинги бирор қисқа унли билан қатъий ҳамзага айланади. Масалан:

إِسْمٌ — 'исмун,

إِمْرَأَةٌ — 'имра'тун,

إِبْنٌ — 'ибнун,

أَخْرَجَ — 'ухруж — чиқ.

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртасида ёки охирида турган бўлса, қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

1. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз қисқа унли билан тугаган бўлса, васлали ҳамза ўқилмайди ва иккала сўз қўшиб ўқилади. Масалан:

قَالَ أَخْرَجَ — қала-хруж — «чиқ» деди,

قَالَ ابْنٌ — қала-бнун — ўғил деди:...

2. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз чўзиқ унли билан тугаган бўлса, талаффузда чўзиқ унли қисқа унлига ўзгаради ва васлали ҳамза талаффуз қилинмасдан, ўша унлининг ўзи ўқилади. Масалан:

إِلَى ابْنٍ — 'ила-бнин — ўғилга,

فِي اسْمٍ — фи-смин — номда,

لَدَى امْرَأَةٍ — лада-мра'атин — аёлда.

3. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз ундош товуш билан тугаган бўлса, ўша сўз алоҳида турганида, қатъий ҳамзадан кейин қайси унли келган бўлса, ўша унли товуш талаффуз қилинади. Масалан:

قَالَتْ أَخْرَجَ — қалатухруж — аёл «чиқ» деди.

Васлали ҳамзани ифодаловчи **ا** (алиф) ҳарфи сўзлардан ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Фақат 3 та сўз бундан мустасно:

1. **اللَّهُ** сўзи олдидан **ل** предлоги келганида, **لِلَّهِ** эмас, **لِلَّهِ** ёзилади.

2. **إِسْم** сўзи **بِ** предлоги билан келиб, ҳаммага маълум бўлган қуйидаги иборада иштирок этганида:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ эмас, балки **بِسْمِ اللَّهِ**

3. **ابْن** сўзи икки атоқли отнинг ўртасида келганида:

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ эмас, балки **مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ**.

زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ эмас, балки **زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ**

§ 8. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ ҲАМЗАНИНГ ТАЛАФФУЗИ

Араб тилида феъл ва ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа кўпчилик сўзларнинг олдидан «ал-» артикли қўшилиб келади. Бу артикл ёзувда **ال** шаклида бўлиб, биринчи ҳарфи васлали ҳамзадир (ал- артиклининг маъноларига кейинроқ тўхталинади). **ال** артиклини олган сўзнинг охиридаги танвин йўқолади. Масалан:

الْقَمَرُ – ой, **الأَرْضُ** – ер.

ال – артикли сўз гапнинг бошида турса ёки алоҳида олинганида, васлали ҳамза «'а» га ўзгаради. Масалан:

القَمَرُ – 'алқамару, **الأَرْضُ** – 'ал'арду.

ال – артикли сўз гапнинг ўртасида келса ва ундан олдинги сўз қисқа ёки чўзиқ унли билан тугаган бўлса,

бу сўзнинг талаффузи васлали ҳамза билан бошланган бошқа сўзлардан фарқ қилмайди:

مَعَ الْحَبْرِ – ма'а-лҳибри – сиёҳ билан бирга,

فَوْقَ الْأَرْضِ – фавқа-л'арди – ер устида,

إِلَى الْكِتَابِ – ила-лкитāби – китобга,

فِي الْمَدْرَسَةِ – фи-лмадрасати – мактабда.

أل – артикли сўздан олдинги сўз ундош товуш билан

тугаган бўлса, أل – даги васлали ҳамзанинг талаффузи олдинги сўз охиридаги ундошдан олдинги унли товушга боғлиқ. Агар у «а» бўлса, васлали ҳамза «и», агар «и» бўлса ва у сўз феъл бўлмаса, васлали ҳамза «а», «у» бўлса, васлали ҳамза ҳам «у» ўқилади. Масалан:

مَنْ الْمَرْأَةُ – мани-лмар'ату – аёл ким?

مِنَ الْمَدْرَسَةِ – мина-лмадрасати – мактабдан

هُمُ الْمُفْلِحُونَ – ҳуму-лмуфлиҳўна – нажот то-пувчилар ўшалардир.

Агар олдинги сўз ундош билан тугаган ва ундошдан олдинги унли «и» бўлса ҳамда бу сўз феълдан иборат бўлса, أل нинг васлали ҳамзаси ҳам «и» ўқилади. Масалан:

اضْرِبِ الْكَلْبَ – 'идриби-л'калба – итни ур.

ال артиклидаги ا ҳеч қачон ёзувда тушиб қолмайди.

Фақат сўз олдидан ل предлоги ёки ل юкламаси келганидагина васлали ҳамза ёзилмайди. Масалан:

لِ الْقَلْبِ = ل + الْقَلْبُ – қалб учун, لِ الْقَلْبِ эмас,

لِ الْحَقِّ = ل + الْحَقُّ – чин ҳақиқат, لِ الْحَقِّ эмас.

§ 9. ҚАМАРИЙ ВА ШАМСИЙ ҲАРФЛАР

Араб алифбосидаги 28 ҳарф икки гуруҳга бўлинади:

1. Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، ن، ه، و، ي

Булар араб тилида « **الْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ** – 'алхурӯфу-лқамариййату» дейилади.

2. Шамсий ҳарфлар, улар ҳам 14 та:

ت، ث، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن

Булар араб тилида « **الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ** – 'алхурӯфу-шшамсиййату» дейилади.

§ 10. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ «Л» ТОВУШНИНГ ТАЛАФФУЗИ

«Ал-» артиклидаги «л» товуши баъзан талаффуз қилинади, баъзан қилинмайди ва бу нарса сўзнинг биринчи ҳарфига боғлиқ:

1. Агар сўз қамарий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши тўлиқ талаффуз қилинади. Масалан:

مَدْرَسَةٌ – الْمَدْرَسَةُ – 'алмадрасату – мактаб,

هَرَّةٌ – الْهَرَّةُ – 'алҳиррату – мушук.

2. Агар сўз шамсий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши талаффуз қилинмайди. Унинг ҳисобига биринчи ҳарф бўлган шамсий ҳарф иккилантириб талаффуз қилинади. Ёзувда бу ҳарф устига (ташдид) ҳаракати қўйилади. Масалан:

شَمْسٌ – الشَّمْسُ – 'ашшамсу – қуёш,

دَلْوٌ – الدَّلْوُ – 'аддалву – челақ.

«Ал-» артиклидаги **ل** ҳарфи ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Сўзнинг биринчи ҳарфи **ل** бўлганида ҳам, иккита **ل** ҳарфи ёнма-ён ёзилади. Масалан:

لَوْحٌ - اللُّوحُ - 'аллавҳу - доска,
لُعْبَةٌ - اللَّعْبَةُ - 'аллу'бату - ўйинчоқ.

Лекин бундай сўзлар олдидан **ل** предлоги қўшилганида, артиклидаги **ل** ҳарфи тушиб қолади. Масалан:

لِ اللُّوحِ = لِّلَّوْحِ - доска учун,
لِ اللَّعْبَةِ = لِلَّعْبَةِ - ўйинчоқ учун.

§ 11. БЎҒИН

Араб тилида сўзларнинг уч хил бўғини мавжуд:

1. Қисқа бўғин. Бир ундош ва бир қисқа унлидан иборат бўлган бўғин қисқа бўғин дейилади. Масалан:

هُوَ - ҳува -> ҳу-ва, هِيَ - ҳийа -> ҳи-йа

2. Чўзиқ бўғин. Бир ундош ва бир чўзиқ унлидан ёки ундош+қисқа унли+ундош шаклидаги бўғин чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

قَلْبٌ - қал-бун -> қалбун, هَذَا - ҳазза -> ҳа-за

مَاءٌ - ма'ун -> ма-'ун, تَيْنٌ - тинун -> ти-нун

3. Ўта чўзиқ бўғин. Ундош+чўзиқ унли+ундош шаклидаги бўғин ўта чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

حَادٌ - ҳаддун -> ҳад-дун - ўткир,

مَادَةٌ - маддатун -> мад-да-тун - модда

Бўғинлар охиридаги товушнинг характериға кўра яна иккига бўлинади:

1. Очиқ бўғин. Унли товуш билан тугаган бўғин очиқ бўғин дейилади. Масалан:

كَتَبَ — катаба → ка-та-ба — ёзмоқ,

شَفَاءٌ — шафатун → ша-фа-тун — лаб.

2. Ёпиқ бўғин. Ундош товуш билан тугаган бўғин ёпиқ бўғин дейилади. Масалан:

شَرَقٌ — шарқун → шар-қун — шарқ

أَسَلْتُمْ — 'асламтум → 'ас-лам-тум — сизлар исломга кирдингизлар.

Араб тилида бўғин унли товуш билан бошланмайди. Шунингдек, бўғин бошида ёки охирида икки ундош ёнма-ён келмайди. (ўзбек тилидаги «стол», «бахт» каби).

Араб тилида бўғинларни билиш алоҳида аҳамият касб этади, чунки кўпчилик сўзлардаги, хусусан нотўғри феъллардаги товуш ўзгаришлари асосан бўғинларнинг турига қараб аниқланади.

§ 12. СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

Араб тилида сўзлар асосан уч туркумга бўлинади:

1. **الاسم** — 'ал'исму — исм. Бу туркумга ўзбек тилидаги от, сифат, олмош, сон, равиш, феълнинг ҳаракат номи (масдарлар), сифатдош каби функционал формалари, айрим кўмакчилар, модал сўзлар киради.

2. **الفاعل** — 'алфи'лу — феъл. Бу туркумга феълнинг барча замонлари, майллари, нисбатлари, бўлишли ва бўлишсиз шакллари киради.

3. **الحرف** — 'алҳарфу — ҳарф. Бу туркумга аниқлик артикли, предлоглар, турли хил юкламалар, умуман ёрдамчи сўзлар киради.

Исм ва феъл туркумига кирувчи сўзлар мужской (араб тилида **مُذَكَّرٌ** – музаккарун – музаккар – уни биз қисқача «мз» билан ифодалаймиз) ва женский (арабча **مُؤَنَّثٌ** – му’аннасун – муаннас – уни «мн» қисқартмаси билан ифодалаймиз) жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларига эга. Бу категорияларга кейинроқ тўхталинади.

§ 13. КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Араб тилида кишилик олмошлари ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (**الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ** – ‘аддам’иру-лмунфасилату) ва у ёки бу сўзга қўшиб ёзилувчи (**الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ** – ‘аддам’иру-лмуттасилату) олмошларига бўлинади.

Ажратиб ёзилувчи кишилик олмошлари бош келишикда келган кишилик олмошларини билдиради ва шахс-сонда қуйидагича турланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	هُوَ хува	هُمَا ҳумā	هُم ҳум
	мн	هِيَ ҳийа	هُمَا ҳумā	هُنَّ ҳунна
II	мз	أَنْتَ ‘анта	أَنْتُمَا ‘антумā	أَنْتُمْ ‘антум
	мн	أَنْتِ ‘анти	أَنْتُمَا ‘антумā	أَنْتُنَّ ‘антунна
I		أَنَا ‘ани		نَحْنُ наҳну

§ 14. КЎРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Араб тилидаги кўрсатиш олмошларининг ўзига хослиги шундаки, у қайси предметни кўрсатиб келса, ўша предметнинг жинсига, сонига, одамни ёки бошқа предметни билдирувчи сўз эканлигига қараб ўзгаради.

Кўрсатиш олмошлари икки хилдир:

1. Яқиндаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрса-тиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «бу», «шу», «мана бу», «манави», «мана шу» сўзларига тўғри келади. Бу олмошлар кўрсатилувчи предметнинг жинси ва сонига қараб, қуйидаги вариантларда қўлланилади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	
			одам	учун
МЗ	هَذَا ҳаза	هَذَانِ ҳазани	هَؤُلَاءِ ҳа'ула'и	هَٰؤُلَاءِ ҳазихи
МН	هَٰؤُلَاءِ ҳазихи	هَٰئَانِ ҳатани	هَؤُلَاءِ ҳа'ула'и	هَٰؤُلَاءِ ҳазихи

Масалан:

هَذَا الْكِتَابُ — бу китоб..., هَذِهِ الْمَجَلَّةُ — бу журнал....

2. Ўзоқдаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрса-тиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «у», «ўша», «ана ўша», «анави» каби сўзларга тўғри келади ва улар қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	
			одам	учун
МЗ	ذَلِكَ залика	ذَانِكَ занника	أُولَٰئِكَ 'ула'ика	تِلْكَ тилака
МН	تِلْكَ тилака	تَانِكَ танника	أُولَٰئِكَ 'ула'ика	تِلْكَ тилака

Масалан:

ذَلِكَ الْكِتَابُ — ўша китоб..., تِلْكَ الْمَجَلَّةُ — ўша журнал....

Тарихий китобларда تِلْكَ, ذَلِكَ — олмошлари تِلْكَ, ذَلِكَ — шаклида ҳам учрайди.

Кўрсатиш олмошлари келишиқда турланмайди.

§ 15. АНИҚЛИК – НОАНИҚЛИК КАТЕГОРИЯСИ

Нутқ давомида гап баъзан сўзловчи ва тингловчига олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бориши мумкин. Баъзан мавзу умуман номаълум шахс ёки предмет ҳақида бўлиши ҳам мумкин. Агар гап олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бўлса, ўша предмет ёки шахсни билдирган сўз аниқ ҳолатда ҳисобланади ва у араб тилида **ال** артикли билан бошланади ҳамда, табиийки, охири танвин қўшимчасисиз тугайди. Масалан:

الرَّجُلُ – маълум одам, الْمَدْرَسَةُ – маълум мактаб.

Агар сўз гапирувчи ва тингловчига номаълум бўлган предмет ёки шахсни билдирса, у ноаниқ ҳолатда ҳисобланади ва **ال** артиклисиз, танвин қўшимчаси билан ёзилади. Масалан:

رَجُلٌ – номаълум одам, مَدْرَسَةٌ – номаълум мактаб.

Демак, **ال** қўшимчаси аниқлик артикли ҳисобланади ва у олдиндан маълум бўлган сўз олдига қўйилади.

Дунёда ягона бўлган предметни ифодаловчи сўзлар ҳар доим аниқлик артикли билан ишлатилади. Масалан:

الشَّمْسُ – Қуёш, الْقَمَرُ – Ой, الْأَرْضُ – Ер.

Араб тилидаги деярли барча отларни юқоридаги усул билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда ифодалаш мумкин. Лекин яна шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар аниқлик артиклини қабул қилмайди, бироқ доим аниқ ҳолатда ҳисобланади. Булар қуйидаги сўзлардир:

1. Танвин билан тугайдиган киши номлари:

مُحَمَّدٌ – Муҳаммад, سَلِيمٌ – Салим, نُوحٌ – Нуҳ, هِنْدٌ –

Ҳинд, سَعَادٌ – Суод.

2. Танвин билан тугамайдиган киши номлари:

أَحْمَدُ - Аҳмад, يَزِيدُ - Язид, يُوسُفُ - Юсуф, زَيْنَبُ -

Зайнаб, إِبْرَاهِيمُ - Иброҳим, فَاطِمَةُ - Фотима, خَدِيجَةٌ -
Хадижа.

3. Танвин олмайдиган географик номлар:

مِصْرُ - Миср, دِمَشْقُ - Дамашқ, بَغْدَادُ - Бағдод, مَكَّةُ -

Макка, تُونِسُ - Тунис, دَجَلَةٌ - Тигр (дарё).

4. Кишилик ва кўрсатиш олмошлари:

نَحْنُ - биз, هُمْ - улар (мз), هَذَا - бу (мз), تِلْكَ - ўша.

§ 16. ОТЛАРДА ЖИНС КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар икки жинсга — музаккар ва муаннасга ажралади. Муаннас жинсининг грамматик белгиси сўз охиридаги -атун, -ату қўшимчасидир. У ёзувда *ā* (та марбута) ҳарфи билан ифодаланади:

غُرْفَةٌ - хона, الْمَدِينَةُ - шаҳар,

مَكْتَبَةٌ - кутубхона, الْقَرْيَةُ - қишлоқ.

Шунингдек, *ā* - *ā*'у қўшимчаси билан тугаган ҳамда *ā* - *ā* қўшимчаси билан тугаган сўзлар, агар *ā* - ҳарфи ўзак таркибига кирмаса, муаннас сўз ҳисобланади.

Масалан:

صَحْرَاءُ - саҳро, ذِكْرِي - хотира, حَبْلِي - оғироёқ.

Бошқа товуш (ҳарф) билан тугаган сўзлар музаккар жинс ҳисобланади. Масалан:

كِتَابٌ - китоб, بَابٌ - эшик, سَفْتُ - шифт, بَيْتٌ - уй.

Араб тилида яна шундай сўзлар мавжудки, уларнинг жинси грамматик белгига эмас, шу сўзнинг мазмунига қараб белгиланади:

1. **ё** – та марбута ҳарфи билан тугаган сўз эркак зотини билдирса ёки эркак кишига қўйилган исм бўлса, бу сўз музаккар сўз ҳисобланади. Масалан:

خَلِيفَةٌ – халифа, قَتَادَةٌ – Қатода,

حَمَزَةٌ – Ҳамза, طَلْحَةٌ – Талҳа.

2. Муаннаслик грамматик белгиси бўлмаган қуйидаги сўзлар муаннас ҳисобланади:

а) аёл кишини ёки аёлларнинг исмини билдирувчи сўзлар:

أُمٌّ – она, عَرُوسٌ – келинчак, زَيْنَبٌ – Зайнаб, بِنْتُ – қиз,

سُعَادٌ – Суод, وَدَادٌ – Вудод.

б) танадаги жуфт аъзоларни билдирувчи сўзлар:

عَيْنٌ – кўз, يَدٌ – қўл, أُذُنٌ – қулоқ, رِجْلٌ – оёқ.

в) аниқлик артиклини олмайдиган ва танвин қўшимчаси билан тугамайдиган географик номлар:

مِصْرٌ – Миср, بَصْرَةٌ – Басра,

بَغْدَادٌ – Бағдод, طَرَابَلُسٌ – Триполи.

г) шамол, олов, уруш, қуёш каби сўзлар:

سَمُومٌ – шамол тури, نَارٌ – олов, حَرْبٌ – уруш, شَمْسٌ – қуёш, أَرْضٌ – ер, بَيْتٌ – қудуқ.

3. Бундан ташқари **ё** – та марбута билан тугамаган айрим отлар ҳар иккала жинсда ишлатилиши мумкин. Масалан:

قَرَسٌ – от, كِبِدٌ – жигар,

قَوْسٌ – ёй (қурол), مَلِحٌ – туз.

Араб тилида одамларнинг касб-ҳунари, мансаби, мавқеини, қариндошлик муносабатларини билдирувчи бир қатор музаккар отлар борки, уларнинг охирига **ё** – та

марбута ҳарфини қуйиш билан шу сўзларнинг муаннас варианты ҳосил қилинади. Масалан:

طِفْلٌ — гўдак бола, طِفْلَةٌ — гўдак қиз,

تَلْمِيذٌ — ўқувчи бола, تَلْمِيذَةٌ — ўқувчи қиз,

طَالِبٌ — студент йигит, طَالِبَةٌ — студент қиз,

شَاعِرٌ — шоир, شَاعِرَةٌ — шоира,

خَالَ — тоға, خَالَةٌ — хола,

مُهَنْدِسٌ — эркак инженер, مِهْنَدِسَةٌ — аёл инженер,

طَبِيبٌ — эркак врач, طَبِيبَةٌ — аёл врач.

§ 17. СЎЗ ЎЗАГИ ВА ЎЗАК ТУРЛАРИ

Араб тилида сўзнинг ўзаги ундош товушлардангина иборат бўлади. Ўзакни ташкил этувчи ундош товушлар ўзак ундошлар дейилади. Ўзак ундошлар сўздаги умумий маънони ифодалайди. Ўзак ундошларнинг олдига, орасига, орқасига унли ва ноўзак ундошларнинг қўшилишидан сўз ҳосил бўлади. Масалан:

كَتَبَ — катаба — ёзди (мз),

يَكْتُبُ — йактубу — ёзади (мз),

كَاتِبٌ — кәтибун — ёзувчи,

مَكْتُوبٌ — мактубун — ёзилган нарса,

كِتَابَةٌ — китāбатун — ёзиш,

كِتَابٌ — китāбун — китоб,

مَكْتَبٌ — мактабун — ёзув столи,

مَكْتَبَةٌ — мактабатун — кутубхона,

كُتُبٌ — кутубун — китоблар.

Бу сўзларнинг барчасида иштирок этган ва умуман

«ёзув» маъносини ўзига сингдирган товушлар к, т, б ундош товушларидир. Демак бу сўзларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий бўлиб, у «ктб» дир. К, т, б ундошлари ўзак ундошлардир. Шунга ўхшаш «хрж» ўзаги «чиқув», «дхл» ўзаги «кирув», «дрс» ўзаги «ўрганув» маъноларини ифодаловчи ўзаклардир.

Ўзаклар кўпинча араб тилида икки ундошли (масалан: يَدٌ – «йд», فَمٌ – «фм»), уч ундошли (масалан: صَبْرٌ – «сбр», طَالِبٌ – «тлб»), тўрт ундошли (масалан: تَرْجَمَةٌ – «тржм», دَخْرَجٌ – «дхрж»), беш ундошли (масалан: سَفْرَجَلٌ – «сфржл», عِنْدَلِيبٌ – «ндлб») бўлиши мумкин. Феъллар эса фақат уч ва тўрт ундош ўзакдан иборат бўлади.

Бу ўзак турлари ичида энг кўп тарқалгани уч ундошли ўзаклардир.

Ўзакни ташкил этувчи ундошларнинг характериға боғлиқ ҳолда ўзаклар қуйидаги турларға бўлинади:

1. Иккиланган ўзак. Иккинчи ва учинчи ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган ўзак иккиланган ўзак дейилади. Масалан:

سِرٌّ – сиррун – сир → «срр»,

مَادَّةٌ – маддатун – модда → «мдд».

2. Ҳамзали ўзак. Таркибида ҳамза товуши мавжуд бўлган ўзак ҳамзали ўзак дейилади. Масалан:

قِرَاءَةٌ – қирā'атун → «қр'»,

إِيمَانٌ – йимāнун → «'мн»,

مَسْئَلَةٌ – мас'алатун → «с'л».

3. Заиф ўзак. Таркибида و , ي , ёки улар ўрнида келувчи ا (алиф) ҳарфи мавжуд бўлган ўзак заиф ўзак дейилади. Масалан:

قَوْلٌ — қавлун → «қвл»,

يَسَارٌ — йасарун → «йспр»,

مَدَارٌ — мадарун → «двр».

4. Солим ўзаклар. Юқоридаги ҳар уч банд хусусиятлари йўқ бўлган, ҳаммаси ҳар хил товушлардан иборат бўлган ўзак солим ўзак дейилади. Масалан:

غَرِيْقٌ — ғарйқун → «ғрқ»,

مُسْلِمٌ — муслимун → «слм».

Баъзан бир ўзак ҳам иккиланган, ҳам ҳамзали (أُمٌ — 'уммун → «'мм»), ҳам ҳамзали, ҳам заиф (إِيْتَاءٌ — 'йтā'ун → «'тй»); ҳам иккиланган, ҳам заиф (وِدَادٌ — видādун → «вдд») бўлиши ҳам мумкин.

Сўзларнинг ўзагини аниқлаш араб тилида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки кўпчилик луғатларда сўзлар ўзак эътибори билан алфавит тартибида бўлади.

§ 18. НОЎЗАК ҲАРФЛАР

Юқорида айтганимиздек, сўз ўзак ундошлар ҳамда ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундош товушлар мажмуидан иборат бўлади. Араб тилида ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундошларни ифодаловчи ҳарфлар 10 та. Улар ноўзак ҳарфлар дейилади: ت، ن، س، ا، ء، ه، ل، و، م.

Бу ҳарфларни ёдда сақлашни енгиллатиш мақсадида улар иштирокида гап тузилган — أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ — 'алйавма тансаҳу — «сен бугун уни унутасан». Бу жумладаги ي، و ҳарфлари ундош товушларни ифодалаганда ҳам, чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳам ноўзак бўлиши мумкин.

Шунингдек ت ҳарфи ÷ ҳарфини ҳам билдиради. Демак, сўз таркибида учраган шу 10 ҳарф ўзак ҳарф ҳам, ноўзак ҳарф ҳам бўлиб келиши мумкин. Масалан: **مَحْكُومٌ** — маҳкӯмун сўзидаги биринчи م ноўзак, иккинчи م ўзак ҳарфдир. Шунингдек, **مَوْلُودٌ** — мавлӯдун сўзидаги биринчи و ўзак ҳарф, иккинчи و ноўзак ҳарфдир.

Сўз таркибида юқоридаги 10 та ҳарфдан бошқа ҳарфлар мавжуд бўлса, у албатта ўзак ҳарф ҳисобланади. Масалан: **ضَابُطٌ** — дāбитун сўзида ط, ب, ض ўзак ҳарфлар, ا (алиф) ноўзак ҳарф, **مُسْتَشْرِقٌ** — мусташирикун сўзида ش, ر, ق ўзак ҳарфлар, م, س, ت ноўзак ҳарфлар ҳисобланади.

Сўз таркибидаги ҳарфларни ўзак ва ноўзакларга ажратиш анча мураккаб масаладир. У маълум даражада тажриба, араб тили морфологиясидан билим талаб қилади. Иккинчи томондан, сўздаги ҳарфларни бундай таҳлил қила билишнинг катта аҳамияти бор. Сўзнинг морфологик таркибини ўрганиш, унинг вазнини аниқлаш кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Сўз ясалишидаги кўпчилик грамматик категориялар эса, ўзининг маълум вазнига эга.

§ 19. СЎЗ ВАЗНЛАРИ

Ҳар бир грамматик категория араб тилида ўзининг вазн деб аталмиш муайян шакли — моделига эга. Араб тилшунослари вазнга асос қилиб **ف، ع، ل** ҳарфларини олишган. Бунда **ف** ҳарфи биринчи ўзак ундошни, **ع** ҳарфи иккинчи ўзак ундошни, **ل** ҳарфи эса учинчи ўзак ундошни ифодалайди. Агар сўз тўрт ёки беш ундошли

ўзакдан иборат бўлса, тўртинчи ва бешинчи ундошларни ифодалаш учун ҳам **ل** ҳарфи олинади.

У ёки бу сўзнинг вазнини аниқлаш учун ўша сўзнинг ўзагини аниқлаш ва улар ўрнига тартибни бузмаган ҳолда **ل, ع, ف** ҳарфларини қўйиш керак. Бунда ҳаракатлар ва ноўзак ҳарфлар ўзгартирилмасдан ўз ўрнида қолаверади. Масалан, **طَالِبٌ** сўзида биринчи ундош **ط** бўлиб, уни **ف** билан алмаштирилади. Иккинчи ўзак ундош **ل** бўлиб, у **ع** билан ва учинчи ўзак ундош **ب** бўлиб, у **ل** билан алмаштирилади. «Фатҳа», «касра», «танвин дамма» ҳаракатлари, шунингдек ноўзак ҳарф **ا** (алиф) ўзгаришсиз қолади:

فَاعِلٌ > طَالِبٌ

Демак, **طَالِبٌ** сўзининг вазни **فَاعِلٌ** экан. Шунингдек, **مَكْتُوبٌ** сўзининг вазни **مَفْعُولٌ**, **مَجْلِسٌ** сўзининг вазни **مَفْعِلٌ**, **اسْتِقْبَالٌ** сўзининг вазни **مُتْرَجِمٌ**, **اسْتِنْفَاعٌ** сўзининг вазни **مُفَعِّلٌ** дир.

Араб тилидаги сўзларнинг кўпчилиги уч ундошли ўзакка эга бўлган феъллардан турли вазнлар асосида шаклланган. Бу сўзларнинг морфологик таркибини ўрганиш учун сўзларнинг вазнини билиш катта аҳамиятга эга.

§ 20. ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феълдан бошқа сўз туркумидан ифодаланган гап от кесимли гап дейилади («Маҳмуд студентдир», «Бу журналдир», «Сен тўқувчи қизсан» каби).

Араб тилида от кесимли гапларга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Гапнинг эгаси олдин, кесими кейин келади.

2. Гапнинг эгаси аниқ ҳолатда, кесими ноаниқ ҳолатда келади:

أَنَا طَالِبٌ – Мен студентман,

هَذَا كِتَابٌ – Бу китобдир.

3. Гапнинг кесими жинси ўзгариши мумкин бўлган сўздан иборат бўлса, эганинг жинсига мослашади. Масалан:

أَحْمَدُ مُهَنْدِسٌ – Аҳмад инженердир,

فَاتِمَةُ مُهَنْدِسَةٌ – Фотима инженердир.

أَنَا مُدْرِسٌ – Мен ўқитувчи (эркак)ман,

أَنَا مُدْرِسَةٌ – Мен ўқитувчи (аёл)ман.

4. Гапнинг эгаси кўрсатиш олмошидан иборат бўлса, у кесимнинг жинсига мос вариантда келади. Масалан:

هَذَا بَيْتٌ – Бу уйдир,

هَذِهِ غُرْفَةٌ – Бу хонадир,

ذَلِكَ كِتَابٌ – Ўша (нарса) китобдир,

تِلْكَ مَجَلَّةٌ – Ўша (нарса) журналдир.

5. Ўзбек тилидаги кесимга қўшилиб келувчи боғлама (-дир) араб тилида ишлатилмайди.

6. Гапнинг эгаси юқори, кесими паст интонация билан талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, интонация гап охирига бориб пасаяди:

مُحَمَّدٌ فَلَاحٌ – Муҳаммад деҳқондир.

§ 21. ОТЛАРДА СОН КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар уч грамматик сонга эга: бирлик, иккилик ва кўплик сонлар.

Ҳозирча биз кўрган сўзлар бирлик сондаги сўзлар бўлиб, у иккилик ва кўплик соннинг ҳосил бўлиши учун асос ҳисобланади.

§ 22. ОТЛАРДА ИККИЛИК СОН

Грамматик иккилик сон гап икки предмет ёки воқеа-ҳодиса ҳақида кетганида ишлатилади ва у қуйидагича шаклланади:

1. Сўз охиридаги танвин дамма ўрнига **اِن** – ани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

بَيْتَانِ → **بَيْتَانِ** – иккита уй,

شَارِعَانِ → **شَارِعَانِ** – иккита кўча.

2. Аниқлик артикли қўшилиб келган сўзларда ҳам бу қўшимча ўзгармайди:

اَلشَّارِعَانِ → **اَلشَّارِعَانِ**, **اَلبَيْتَانِ** → **اَلبَيْتَانِ**.

3. «Та марбута» билан тугаган сўзлар иккилик сонда келганда, та мамдудага ўзгаради. Масалан:

جَرِيدَةٌ → **جَرِيدَتَانِ** – иккита газета,

اَلْمَجَلَّةُ → **اَلْمَجَلَّتَانِ** – иккита журнал.

4. **اِن** – ҳарфлари билан тугаган сўзлардан **اِن** белгиси ўрнига **وَانِ** – вани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

صَحْرًا → **صَحْرًاوَانِ** – иккита саҳро.

5. Айрим икки ундошли ўзақдан иборат сўзлардан ҳам **وَانِ** қўшимчасини қўшиш воситасида. Масалан:

أَخٌ → أَخَوَانٍ — икки ака-ука,

أَبٌ → أَبَوَانٍ — ота-она.

Бундай сўзларнинг айримларидан эса умумий қоида асосида:

يَدٌ → يَدَانِ — иккита қўл,

قَمٌّ → قَمَانٍ — иккита оғиз.

6. يَانٌ — қўшимчаси билан тугаган сўзлардан يَانٌ — йани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُسْتَشْفَى → مُسْتَشْفَيَانٍ — иккита шифохона,

مَعْنَى → مَعْنَيَانٍ — икки маъно.

§ 23. ОТЛАРДА КЎПЛИК СОН

Араб тилида кўплик сон гап иккидан ортиқ предмет ёки воқеа-ҳодиса тўғрисида кетганида ишлатилади. Кўплик сон ўзининг морфологик хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Тўғри кўплик (جَمْعٌ سَالِمٌ — жам‘ун салимун).

2. Сениқ кўплик (جَمْعٌ مُكْسَرٌ — жам‘ун мукассарун).

§ 24. ТЎҒРИ КЎПЛИК

Сўзнинг охирига маълум қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўладиган кўплик тўғри кўплик дейлади. Тўғри кўплик қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи музаккар сўзлардан охиридаги танвинни олиб ташлаб, وَنٌ — ўна қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُهَنْدِسُونَ -> مُهَنْدِسٌ - эркак инженерлар,

فَلَّاحُونَ -> فَلَاحٌ - эркак деҳқонлар.

ال артикли билан келган сўзлардан ҳам юқоридаги қўшимча ёрдамида шаклланади. Масалан:

المُهَنْدِسُونَ -> المُهَنْدِسُ

2. Бу қўшимча ёрдамида баъзан эркак кишини билдирмайдиган сўзлардан ҳам кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

سِنُونَ -> سَنَةٌ - йиллар.

3. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи муаннас сўзлардан -атун қўшимчасини олиб ташлаб, -ātун қўшимчасини қўйиш билан. Масалан:

طَالِبَاتٌ -> طَالِبَةٌ - студент қизлар,

تَلْمِيذَاتٌ -> تَلْمِيذَةٌ - ўқувчи қизлар.

4. Бундай кўпликдаги сўзлар аниқ ҳолатда бўлса, танвин қўшимчасисиз ёзилади. Масалан:

التَّلْمِيذَاتُ -> التَّلْمِيذَاتُ, الطَّالِبَاتُ -> الطَّالِبَاتُ

5. Айрим жонсиз предмет ёки абстракт тушунчани ифодаловчи сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

انتِقَاضَاتٌ -> انتِقَاضَةٌ - қўзғолонлар,

مُظَاهَرَاتٌ -> مُظَاهَرَةٌ - намоёишлар.

6. Одамни билдирмайдиган айрим музаккар сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил қилинади. Масалан:

إِعْلَانٌ -> إِعْلَانَاتٌ - эълонлар,

امْتِحَانٌ -> امْتِحَانَاتٌ - имтиҳонлар.

§ 25. СИНИҚ КЎПЛИК

Сўзнинг ўзагини ташкил этувчи ундошлар орасидаги унлиларнинг ўзгариши, ноўзак ундошларнинг кириши, умуман, сўз ички таркибининг ўзгариши натижасида ҳосил бўлувчи кўплик синиқ кўплик дейилади. Масалан:

كِتَابٌ -> كُتُبٌ - китоблар, إِنْسَانٌ -> أَنْسَانٌ - одамлар.

Синиқ кўплик ҳар бир сўздан ўзига хос вазнда ҳосил бўлади. Бу вазнлар анчагина бўлиб, уларни маълум қоида асосида тартибга солиб бўлмайди. Бирлик сонда бир хил вазнда бўлган сўзнинг кўплиги ҳар хил вазнда бўлиши ёки бирликда ҳар хил вазнда бўлган сўзларнинг кўплиги бир хил вазнда бўлиши мумкин. Араб тилида синиқ кўпликнинг энг кўп учрайдиган вазнлари қуйидагилардир:

1. أَفْعَالٌ	- قَلَمٌ	-> أَقْلَامٌ	- қаламлар,
	نَهْرٌ	-> أَنْهَارٌ	- дарёлар.
2. فُعُولٌ	- طَيْرٌ	-> طُيُورٌ	- қушлар,
	قَلْبٌ	-> قُلُوبٌ	- юраклар.
3. فِعَالٌ	- رَجُلٌ	-> رِجَالٌ	- одамлар,
	جَمَلٌ	-> جِمَالٌ	- туялар.
4. فُعْلٌ	- رَسُولٌ	-> رُسُلٌ	- элчилар,
	مَدِينَةٌ	-> مَدَنٌ	- шаҳарлар.
5. فُعَالٌ	- طَالِبٌ	-> طُلَابٌ	- талабалар,
	كَاتِبٌ	-> كُتَّابٌ	- ёзувчилар.
6. أَفْعَلَةٌ	- مَتَاعٌ	-> أَمْتِعَةٌ	- матоқлар,
	رَغِيفٌ	-> أَرْغِفَةٌ	- обинонлар.

7. فَعْلٌ - غُرْفَةٌ -> غُرْفٌ - хоналар,
 - حُلْسَةٌ -> حُلْسٌ - ғанимат пайтлар.
8. فَعَائِلٌ - جَرِيدَةٌ -> جَرَائِدٌ - газеталар,
 - رِسَالَةٌ -> رَسَائِلٌ - мактублар.
9. فَوَاعِلٌ - قَاعِدَةٌ -> قَوَاعِدٌ - қоидалар,
 - عَامِلَةٌ -> عَوَامِلٌ - омиллар.
10. أَفْعَلٌ - لِسَانٌ -> أَلْسُنٌ - тиллар,
 - بَحْرٌ -> أَبْحُرٌ - денгизлар.
11. فُعَلَاءٌ - خَلِيفَةٌ -> خُلَفَاءٌ - халифалар,
 - أَمِيرٌ -> أُمَرَاءٌ - амрлар.
12. أَنْعِلَاءٌ - قَرِيبٌ -> أَقْرِبَاءٌ - қариндошлар,
 - وَكِيٌ -> أَوْلِيَاءٌ - авлиёлар.
13. فُعْلَانٌ - بَلَدٌ -> بُلْدَانٌ - ўлкалар,
 - قَضِيبٌ -> قُضْبَانٌ - таёқлар.
14. فَعَالِلٌ - تَرْجَمَةٌ -> تَرَاجِمٌ - таржималар,
 - دَسْكَرَةٌ -> دَسَاكِرٌ - қишлоқлар.
15. مَفَاعِلٌ - مَنَظَرٌ -> مَنَاطِرٌ - манзаралар,
 - مَجْلِسٌ -> مَجَالِسٌ - йиғинлар.
16. فَعَالِيلٌ - سُلْطَانٌ -> سُلَاطِينٌ - подшоҳлар,
 - عَصْفُورٌ -> عَصَافِيرٌ - чумчуқлар.
17. مَفَاعِيلٌ - مِفْتَاحٌ -> مَفَاتِيحٌ - калитлар,
 - مَسْكِينٌ -> مَسَاكِينٌ - бечоралар.

18. **فَعَلِي** - **مَرِيضٌ** -> **مَرَضِي** - беморлар,
مَيِّتٌ -> **مَوْتِي** - ўликлар.
19. **فَعَالًا فَعَالِي** - **مَرْيَّةٌ** -> **مَرْيَا** - хусусиятлар,
هَدِيَّةٌ -> **هَدَايَا** - совғалар.

Араб тилида камроқ учрайдиган бошқа вазндаги кўплик ҳам учраб туради.

Бу кўпликларни охиридаги қўшимчасига қараб, уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Танвин қўшимчаси билан тугайдиган кўплик вазнлари:

... **فَعَالٌ، أُنْعَلُ، فَعُلٌ، فُعُلٌ، فَعُولٌ، أُنْعَلُ**

2. Танвин қўшимчаси билан тугамайдиган кўплик вазнлари:

مَقَاعِلٌ، فَعَالِيْلٌ، مَقَاعِلٌ، فَعَالِيْلٌ، أُنْعَلَاءُ، فَوَاعِلٌ، فَعَانِلٌ

3. Алиф ёки алиф мақсура билан тугайдиган кўплик вазнлари:

فَعَالًا، فَعَالِي، فَعَلِي

Булар келишикларда турланганида ҳар хил қўшимчалар қабул қилади. Шунинг учун буларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Юқорида айтганимиздек, синиқ кўпликнинг шаклланишида маълум қонуният йўқ. Шу сабабли ҳар бир сўз ўзининг кўплик вазни билан бирга ўрганилгани мақсадга мувофиқдир.

§ 26. СИФАТ

Предметнинг белгисини билдирувчи бу сўз туркуми араб тилида асосан уч ундош ўзакли сўзлардан иборатдир. Сифатлар ҳам отлар каби музаққар ва муаннас жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларга эга. Си-

фатдаги бирлик, иккилик сонларнинг ҳосил бўлиш усули отлардан фарқ қилмайди. Сифатнинг кўплик шакли одатда у одамларнинг белгисини билдириб келганида ишлатилади.

Араб тилида сифатларнинг 20 дан ошиқ вазни мавжуд. Шулардан қуйидаги ўнтаси энг кўп учрайдиган вазнлардир:

	Вазнлар		Мисоллар		
	МЗ	МН			
1	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	بَارِدٌ - حَامِضٌ	بَارِدَةٌ حَامِضَةٌ	- совуқ, нордон.
2	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	كَبِيرٌ طَوِيلٌ	كَبِيرَةٌ طَوِيلَةٌ	катта, узун.
3	فَعُلٌ	فَعَلَةٌ	صَلْبٌ - مُرٌّ	صَلْبَةٌ مُرَّةٌ	қаттиқ, аччиқ.
4	فَعِلٌ	فَعِلَةٌ	تَعِبٌ - خَشِنٌ	تَعِيَةٌ خَشِنَةٌ	чарчоқ, дағал.
5	فَعُلٌ	فَعَلَةٌ	صَعْبٌ - بَخْسٌ	صَعْبَةٌ بَخْسَةٌ	қийин, арзон.
6	فَعَلٌ	فَعَلَةٌ	حَسَنٌ - جَيِّدٌ	حَسَنَةٌ جَيِّدَةٌ	яхши, яхши.
7	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	لَيِّنٌ - جَسُورٌ	لَيِّنَةٌ جَسُورَةٌ	юмшоқ. жасур,
8	فَعُولٌ	فَعُولَةٌ	رَوْوْفٌ - رَوْوْفٌ	رَوْوْفَةٌ رَوْوْفَةٌ	раҳмдил.
9	أَفْعَلٌ	فَعَلَاءٌ	أَبْيَضٌ - أَعْرَجٌ	بَيْضَاءٌ عَرَجَاءٌ	оқ, оёқсиз.
10	فَعْلَانٌ	فَعْلِيٌّ	ظَمَانٌ - عَطْشَانٌ	ظَمْتِي عَطْشِي	чанқоқ, ташна.

Кадвалдан кўриниб турибдики, **فَعُولٌ** вазнидаги сифат муза^кклар ва муаннас жинсда ўзгармайди.

Бу вазнлар ичида энг кўп учрайдигани **فَعِيلٌ** ва **فَعِلٌ** вазнларидир. Қолганлари нисбатан камроқ учрайди.

Буларнинг ичида **أَفْعَلٌ** (мн. **فَعَلَاءٌ**) вазни танвин кўш имчасини қабул қилмайди. Бу вазндаги сифатлар асо^н рангни ва жисмоний хусусиятни ифодаловчи сифатлардир. Масалан:

أَخْضَرٌ – **خَضْرَاءٌ** – зангор,

أَحْمَرٌ – **حَمْرَاءٌ** – қизил,

أَهْدَبٌ – **هَدْبَاءٌ** – узун киприкли,

أَشْهَلٌ – **شَهْلَاءٌ** – кўккўз.

Бу сифатларнинг кўплиги синиқ кўплик вазнидадир.

§ 27. АНИҚЛОВЧИ

Араб тилида аниқловчилар ўзининг морфологик хус^усиятларига кўра икки турга бўлинади:

1. Мослашган аниқловчи.

2. Мослашмаган аниқловчи.

Аниқловчилар аниқлаб келаётган от аниқланмиш дей^илади.

§ 28. МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашган аниқловчи одатда предметнинг белгисини би^лдирувчи сифатловчи аниқловчидир. Мослашган аниқловчи кўпинча аслий ёки нисбий сифатлардан, тартиб со^ллардан, аниқ ва мажхул нисбат сифатдошлардан, кў^рсатиш олмошларидан ва бошқалардан ифодаланади.

Агар мослашган аниқловчи сифат, тартиб сон, сифатдош билан ифодаланган бўлса, аниқланмишдан кейин ке^лади ва у билан тўрт жиҳатда мослашади:

1. Жинсда, яъни аниқланмиш қайси жинсда бўлса, аниқловчи ҳам ўша жинсда бўлади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ — янги уй,

مَدِينَةٌ جَمِيلَةٌ — чиройли шаҳар,

بَابٌ قَدِيمٌ — эски эшик,

يَدٌ طَوِيلَةٌ — узун қўл.

2. Сонда, яъни аниқланмиш қайси сонда бўлса, аниқловчи ҳам ўша сонда бўлади. Масалан:

بَيْتَانِ جَدِيدَيْنِ — иккита янги уй — بَابَانِ قَدِيمَيْنِ иккита эски эшик,

الطُّلَّابُ الْمُجْتَهِدُونَ — тиришқоқ ўқувчи талабалар.

3. Келишиқда, яъни аниқланмиш қайси келишиқда бўлса, аниқловчи ҳам ўша келишиқда бўлади. Масалан,

مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ — катта шаҳар. — دَرْسٌ سَهْلٌ — осон дарс.

Эслатма. Араб тилидаги келишиқлар масаласига кейинроқ муфассал тўхталинади. Ҳозиргача учраган мисолларнинг барчаси бош келишиқдадир.

4. Ҳолатда, яъни аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлса, аниқловчи ҳам аниқ ҳолатда бўлади ёки аксинча. Масалан:

تَلْمِيذٌ عَاقِلٌ — (номаълум) ақлли ўқувчи,

طِفْلَةٌ صَغِيرَةٌ — (номаълум) кичкина қизча,

التَّلْمِيذُ الْعَاقِلُ — (маълум) ақлли ўқувчи,

الطِّفْلَةُ الصَّغِيرَةُ — (маълум) кичкина қизча.

Табиатан **ال** артиклини қабул қилмаса ҳам аниқ ҳисобланадиган сўзлар аниқланмиш бўлиб келганида, аниқловчи албатта **ال** артикли ёрдамида аниқ ҳолатда туриши шарт. Масалан:

مِصْرُ الْقَدِيمَةِ – Қадимги Миср, مَكَّةُ الْمُكْرَمَةُ – табаррук
Макка, سَمَرَقَنْدُ الْجَمِيلَةِ – гўзал Самарқанд.

Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар аниқланмишдан олдинда туради ва у ҳам тўрт жиҳатдан аниқланмиш билан мослашади. Бундай аниқланмиш ҳар доим аниқ ҳолатда келади, чунки кўрсатиш олмошлари табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

هَذَا الْكِتَابَانُ – бу икки китоб..., هَذَا الشَّارِعُ – бу кўча...,
تِلْكَ السَّيَّارَةُ – ўша машина..., أَوْلَيْكَ الْمَعْلُومَنَ – ўша
ўқитувчилар....

Аниқланмиш билан аниқловчининг ҳолатда мослашишига алоҳида эътибор бериш керак. Агар аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлиб, аниқловчи ноаниқ ҳолатда бўлса, булар аниқловчи – аниқланмиш муносабатидан чиқиб, от кесимли гапга айланиб қолади. Масалан:

الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ – қизил атиргул,

الْوَرْدَةُ حَمْرَاءُ – атиргул қизилдир,

مِصْرُ الْجَدِيدَةِ – янги Миср, مِصْرُ جَدِيدَةٍ – Миср янгидир.

Шунингдек, аниқловчи кўрсатиш олмошидан иборат бўлганида, аниқланмиш аниқ ҳолатда келиши шарт. акс ҳолда кўрсатиш олмоши гапнинг эгаси, от гапнинг кесимига айланади. Масалан:

هَذَا التَّلْمِيذُ نَشِيْطٌ – Бу ўқувчи бола ғайратлидир.

هَذَا تَلْمِيْذٌ – Бу ўқувчидир.

أَوْلَيْكَ الْأَطْفَالُ أَذْكِيَاءُ – Ўша болалар зийракдирлар.

أَوْلَيْكَ أَطْفَالٌ – Ўшалар болалардир.

أَوْلَيْكَ أَطْفَالٌ أَذْكِيَاءُ – Ўшалар зийрак болалардир.

Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги мослашувнинг яна бир хусусияти шуки, булар ўртасидаги сонда мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Агар аниқланмиш от кўпликда бўлса ва у одамни (шахсни) билдирса, аниқловчи ҳам албатта кўпликда келади. Масалан:

فَلَاحٌ عَاقِلٌ - ақлли деҳқон → فَلَاحُونَ عَقْلَاءٌ - ақлли деҳқонлар,

مُدْرَسَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ - тиришқоқ муаллима → مَدْرَسَةٌ مُجْتَهِدَةٌ - тиришқоқ муаллималар.

2. Агар аниқланмиш от кўпликда келса ва у одамни (шахсни) билдирмайдиган сўз бўлса, аниқланмишнинг музаккар ёки муаннаслигидан қатъи назар аниқловчи бирлик сонда муаннаса келади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ - янги уй → بُيُوتٌ جَدِيدَةٌ - янги уйлар,

غُرْفَةٌ كَبِيرَةٌ - катта хона → غُرُفٌ كَبِيرَةٌ - катта хоналар.

3. Аниқловчи кўрсатиш олмоши билан ифодаланганида ҳам бу қоида ўз кучини сақлайди. Масалан:

هَذَا الْفَلَاحُ - бу деҳқон... → أَوْلَادُ الْفَلَاحُونَ - ўша деҳқонлар,

هَذِهِ الطَّبِيبَةُ - бу врач аёл... → هَؤُلَاءِ الطَّبِيبَاتُ - бу врач аёллар,

هَذَا الْبَابُ - бу эшик... → هَذِهِ الْأَبْوَابُ - бу эшиклар,

هَذِهِ الْمَدِينَةُ - бу шаҳар... → هَذِهِ الْمُنُنُ - бу шаҳарлар...

4. Мазкур мослашув қойдаси от кесимли гапдаги эга билан кесим ўртасида бўладиган мослашувга ҳам тааллуқлидир. Масалан:

الْبَيْتُ كَبِيرٌ - Уй каттадир → الْبُيُوتُ كَبِيرَةٌ - уйлар каттадир.

ذَلِكَ قَلَمٌ - У қаламдир → تِلْكَ أَقْلَامٌ - у қаламлардир.

§ 29. НИСБИЙ СИФАТ

Нисбий сифат предметнинг белгисини бошқа предметга ёки тушунчага нисбатан билдиради. У кўпинча белгиси аниқланиб келаётган аниқланмишнинг ишланган материалли, келиб чиққан жойини, бирор предметга мансублигини ва шунга ўхшаш бошқа белгиларини билдиради.

Нисбий сифат ҳам аслий сифат каби музаккар ва муаннас шаклларга эга.

Нисбий сифатнинг музаккари асосан отдан охиридаги -ун қўшимчасини олиб ташлаб, ўрнига **ى** – -ийун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Муаннас нисбий сифат эса, кўпчилик сифат қатори музаккар охирига -атун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

عُشْبٍ – ёғоч → мз. **عُشْبِيٌّ**, мн. **عُشْبِيَّةٌ** – ёғочдан ишланган **الْبَيْتُ الْعُشْبِيُّ** – ёғочдан ишланган уй, **مِلْعَقَةٌ عُشْبِيَّةٌ** – ёғоч қошиқ.

ذَهَبٌ – олтин → мз. **ذَهَبِيٌّ**, мн. **ذَهَبِيَّةٌ** – олтиндан ясалган, **إِبْرِيْقٌ ذَهَبِيٌّ** – олтин кўза, **سَاعَةٌ ذَهَبِيَّةٌ** – олтин соат.

1 ёки **ى** ҳарфи билан тугаган отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида **ى** – қўшимчасидан олдин 1 ёки **ى** ҳарфлари **و** га айланади. Маслан:

دُنْيَا – дунё → **دُنْيَوِيٌّ**, **دُنْيَوِيَّةٌ** – дунёвий,

أَسِيَا – Осиё → **أَسِيَوِيَّةٌ** – осиели, осиеча,

فَرَنْسَا – Франция → **فَرَنْسِيَّةٌ**, **فَرَنْسِيٌّ** – француз, французча.

Бу сўзлардан баъзан нисбий сифат бошқачароқ шаклда ҳам ҳосил бўлади:

دُنْيَاوِيَّةٌ , دُنْيَاوِيٌّ → دُنْيَا .

أَسِيَاوِيَّةٌ , أَسِيَاوِيٌّ → أَسِيَا .

Айрим сўзлардан эса, олдинги **ا** (алиф) тушиб қолиб,

يُ - қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Масалан:

فَرَنْسِيَّةٌ , فَرَنْسِيٌّ → فَرَنْسَا .

أُورُوبِيَّةٌ , أُورُوبِيٌّ → أوروبا - Европа

Та марбута билан тугаган сўзлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, мазкур ҳарф тушиб қолади. Масалан:

خُرَافِيَّةٌ - хурофий, خُرَافِيٌّ → خُرَافَةٌ - хурофот

جُمْهُورِيَّةٌ - жумҳуриятга тегишли, جُمْهُورِيٌّ → جُمْهُورِيَّةٌ - жумҳурият

Айрим отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, сўзнинг вазни ҳам бироз ўзгаради. Масалан:

مَدَنِيَّةٌ , مَدَنِيٌّ → مَدِينَةٌ - шаҳарли, мадинали, шаҳар

فَرَضِيَّةٌ , فَرَضِيٌّ → فَرِيضَةٌ - фарзга тегишли, фарз

Икки ўзак ундошдан иборат айрим отлардан нисбий сифат ҳосил қилинганида, **و** ҳарфи орттирилади.

Масалан:

شَفَوِيَّةٌ , شَفَوِيٌّ → شَفَاءٌ - оғзаки,

سَنَوِيَّةٌ , سَنَوِيٌّ → سَنَةٌ - йиллик,

يَدَوِيَّةٌ , يَدَوِيٌّ → يَدٌ - қўлда ишланган.

Баъзи сўзлардан икки хил нисбий сифат ҳосил бўлади. Масалан:

رُوحِيَّةٌ , رُوحِيٌّ → رُوحٌ - руҳий, спиртли, руҳ

رُوحَانِيَّةٌ , رُوحَانِيٌّ → رُوحٌ - руҳоний, руҳ

Айрим синиқ кўпликдаги отлардан ҳам нисбий сифат ҳосил бўлиши мумкин. Масалан:

دَوْلَةٌ — кўпл. دَوْلٌ → دَوْلِيٌّ , دَوْلِيَّةٌ — давлатлараро

صَحِيفَةٌ — кўпл. صُحُفٌ → صُحُفِيٌّ , صُحُفِيَّةٌ — журналист.

Нисбий сифатлар гапда кўпинча мослашган аниқловчи бўлиб келади. Масалан:

لُغَةٌ عَرَبِيَّةٌ — араб тили, بَلَدٌ إِسْلَامِيٌّ — мусулмон ўлка,

لِسَانٌ فَارِسِيٌّ — форс тили, أَمْرٌ دُنْيَوِيٌّ — дунёвий иш.

Географик номлардан ҳосил бўлган нисбий сифат ўша ерли ёки ўша ерда туғилган, яшаган кишини ифодалайдиган от вазифасида келиши мумкин. Масалан:

مِصْرِيٌّ — мисрлик киши, مِصْرِيَّةٌ — мисрлик аёл,

إِفْرِيْقِيٌّ — африкалик, إِفْرِيْقِيَّةٌ — африкалик аёл.

§ 30. КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида исм гуруҳига кирувчи сўзларда уч келишик мавжуд: бош келишик, қаратқич келишиги ва тушум келишиги. Келишиклар ўзига хос қўшимчаларга эга ва бу қўшимчалар отнинг гапдаги бажараётган вазифаси билан узвий боғлиқ:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	ـ -ун	ـ -у
2	Қаратқич келишиги	ـ -ин	ـ -и
3	Тушум келишиги мз.	ـ -ан	ـ -а
	Тушум келишиги мн.	ـ -ан	ـ -а

Бу турланиш уч келишикли турланиш дейилади ва шу йўсинда турланувчи сўзлар уч келишикли сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابٌ	مَجَلَّةٌ	الْكِتَابُ	الْمَجَلَّةُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابٍ	مَجَلَّةٍ	الْكِتَابِ	الْمَجَلَّةِ
3	Тушум келишиги	كِتَابًا	مَجَلَّةً	الْكِتَابَ	الْمَجَلَّةَ

Араб тилида от ва сифатларнинг асосий қисми уч елишикли сўзлар ҳисобланади ва улар юқоридаги жадвал асосида турланади. Булар ноаниқ ҳолатда елганида танвин қўшимчаси билан тугайдиган бирлик ва аниқ кўпликдаги сўзлардир. مَدِينَةٌ , مَعَهَدٌ , كَلِيَّةٌ , دَفْتَرٌ , (бирлиги قَلْبٌ) (бирлиги أَجْنَحَةٌ) (бирлиги قَلَمٌ) (бирлиги أَقْلَامٌ) (бирлиги قَلْبٌ) (бирлиги جَنَاطٌ) каби сўзлар шулар жумласидандир.

§ 31. ИККИЛИК ВА ТЎҒРИ КЎПЛИК ШАКЛИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНИШИ

Иккилик сондаги сўзлар келишикда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابَانِ	مَجَلَّتَانِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجَلَّتَانِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ

Жадвалдан кўришиб турганидек, иккилик сондаги ўзнинг қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимчага эга.

Шунингдек, аниқ ҳолда ҳам, ноаниқ ҳолда ҳам бир хил келишик қўшимчаларини оладилар.

Шу билан бирга музаккар ва муаннас сўзлар ҳам келишикларда бир хил қўшимчага эга бўлади.

Музаккар тўғри кўпликдаги сўзлар келишикларда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَا حُونَ	الْفَلَا حُونَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَا حِينَ	الْفَلَا حِينَ
3	Тушум келишиги	فَلَا حِينَ	الْفَلَا حِينَ

Муаннас тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши қуйидагичадир:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَا حَاتُ	الْفَلَا حَاتُ
2	Қаратқич келишиги	فَلَا حَاتِ	الْفَلَا حَاتِ
3	Тушум келишиги	فَلَا حَاتِ	الْفَلَا حَاتِ

Жадваллардан кўришиб турганидек, музаккар ва муаннас тўғри кўпликдаги сўзларда қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимча оладилар ҳамда аниқ ва ноаниқ ҳолатларда келишик қўшимчалари ўзгармайди.

Илгари айтиб ўтганимиздек, кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди. Лекин уларнинг иккилик сондаги вариантлари қаратқич ва тушум келишигида бошқача шаклда бўлади:

№	Келишиклар	Яқиндаги предмет		Узоқдаги предмет	
		МЗ	МН	МЗ	МН
1	Бош келишик	هُذَكَان	هَاتَان	ذَانِكَ	تَانِكَ
2	Қаратқич келишиги	هُذَيْن	هَاتَيْن	ذَيْنِكَ	تَيْنِكَ
3	Тушум келишиги	هُذَيْن	هَاتَيْن	ذَيْنِكَ	تَيْنِكَ

Гапнинг эгаси, от кесимли гапнинг эгаси ва кесими ҳамда уларнинг мослашган аниқловчилари кўпинча бош келишикда келади.

Бирор предлог билан келган ёки мослашмаган аниқловчи бўлиб келган от ўзининг мослашган аниқловчилари билан бирга қаратқич келишигида, воситасиз тўлдирувчи бўлиб келган отлар эса тушум келишигида келади (Бу масалага кейинроқ муфассал тўхталинади).

§ 32. ИККИ КЕЛИШИКЛИ ОТЛАР

Араб тилида қаратқич ва тушум келишиги бир хил қўшимчага эга бўлган қатор сўзлар мавжуд. Булар икки келишикли сўзлар дейилади. Икки келишикли сўзларга асосан қуйидагилар мансубдир:

1. **ال** артиклини олмайдиган, лекин аниқ ҳолатда деб ҳисобланувчи танвин қўшимчасини олмайдиган сўзлар. Масалан:

مِصْرٌ – Миср, إِسْمَاعِيلُ – Исмоил,

فَاتِمَةٌ – Фотима, يُوسُفُ – Юсуф.

2. **ال** артиклини олиши мумкин бўлган, танвин билан тугамайдиган birlik сондаги отлар ёки сифатлар ноаниқ ҳолатда келганида:

صَحْرًا – саҳро, جَوْعَانٌ – очикқан,

أَبْيَضٌ – оқ(мз), أَكْبَرُ – энг катта.

3. Ноаниқ ҳолатда ҳам танвин қўшимчаси билан тугамайдиган ва ноаниқ ҳолатда келган синиқ кўпликдаги от ва сифатлар. Масалан:

جَرَائِدُ (бирл. جَرِيدَةٌ) – газеталар,

قَوَاعِدُ (бирл. قَاعِدَةٌ) – қоидалар,

أَمْرَاءُ (бирл. أَمِيرٌ) – амирлар.

Бу сўзлар қуйидаги тарзда турланади:

№	Келишиклар	Мисоллар	Мисоллар
1	Бош келишик	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ
2	Қаратқич келишиги	فَاطِمَةً	أَبْيَضًا
3	Тушум келишиги	فَاطِمَةً	أَبْيَضًا

Шуни унутмаслик керакки, ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчаси олмайдиган, лекин ال артиклини олиши мумкин бўлган сўзлар (2- ва 3-пунктлар) ال артикли билан келганида уч келишликли сўзларга айланиб кетади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	جَرَانِدٌ، أَكْبَرُ	الْجَرَانِدُ، الْأَكْبَرُ
2	Қаратқич келишиги	جَرَانِدًا، أَكْبَرًا	الْجَرَانِدَ، الْأَكْبَرَ
3	Тушум келишиги	جَرَانِدًا، أَكْبَرًا	الْجَرَانِدَ، الْأَكْبَرَ

Икки келишликли сўзлар мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши бўлиб келганида ҳам (изофанинг музоф қисми бўлганида ҳам) уч келишликли сўзга айланиб кетади. Бу ҳақда кейинроқ тўхталинади.

§ 33. КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНМАЙДИГАН ОТЛАР

Охири «-ан» ёки «-ā» билан тугайдиган сўзлар шу қўшимча алиф билан ёзилса ҳам, алиф мақсура билан ёзилса ҳам, ҳар уч келишиқда бир хил қўшимча қабул қилади. Булар келишиқда турланмайдиган сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
2	Қаратқич келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
3	Тушум келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا

Алиф мақсура билан тугайдиган сифатлар, масалан: *مَرَضَى* (мз. *جَوْعَانُ*), синиқ кўпликдаги отлар: масалан *مَرَضَى* (бирл. *مَرِيضٌ*), *مَوْتَى* (бирл. *مَيِّتٌ*) ҳам келишикда турланмайдиган сўзлар тоифасига киради.

§ 34. ПРЕДЛОГЛАР

Ёрдамчи сўз туркумининг каттагина қисмини предлоглар деб аталувчи сўзлар ташкил этади. Араб тилида келишиклар сони жуда оз бўлганлиги сабабли, предмет, воқеа-ҳодисанинг вақтга, ўринга муносабати, чегараланиш ва бошқа турли муносабатлар асосан предлоглар ёрдамида ифодаланади.

Предлоглар учун умумий хусусият шуки, қайси сўзга боғланиб келган бўлса, ўша сўздан олдин келади ва ўша сўзни қаратқич келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

فِي الْمَدْرَسَةِ - فِي مَدْرَسَةٍ - ...да - فِي

إِلَى الْكَلْبَةِ - إِلَى كَلْبَةٍ - ...га - إِلَى

مِنَ الرَّجُلَيْنِ - مِنْ رَجُلَيْنِ - ...дан - مِنْ

эркакдан.

Предлоглар тузилишига кўра уч гуруҳга бўлинади:

I. Асл предлоглар. Мустақил сўз шаклини йўқотган ва фақат предлог сифатидагина ишлатиладиган сўзлар асл предлоглардир. Асл предлогларга қуйидагилар киради:

1. فِي - ...да, ичида (бу ва бундан кейинги предлогларнинг асосий маъносигина берилди). فِي الْمَعْهَدِ - институтда.

2. إِلَى - ...га, ...гача. إِلَى الْمَسَاءِ - оқшомгача.

3. مِنْ - ...дан. مِنَ الصَّبْحِ - тонгдан.

4. عَلَى - ...да, устида, устига. عَلَى الطَّائِلَةِ - стол устида.

5. عَنِ - ҳақида. عَنِ الدَّرْسِ - дарс ҳақида.

6. بِ - билан, воситасида. بِالْقَلَمِ - қалам воситасида.

7. لَدَى - ...да, қошида, ҳузурида. لَدَى الْأَسْتَاذِ - домла ҳузурида.

8. مَعَ - билан бирга. مَعَ الصَّدِيقِ - дўст билан бирга.

9. لِ - ...нинг, ...да бор, لِلطَّالِبِ - студентда бор.

10. كَ - ...дек, каби. كَالشَّمْسِ - қуёш каби.

11. حَتَّى - ...гача. حَتَّى الصَّبْحِ - тонггача.

12. مِنْذُ - ...дан буён. مِنْذُ سَنَتَيْنِ - икки йилдан буён.

II. От-предлоглар. Бу гуруҳга ўзининг отлик хусусиятини йўқотмаган, от сифатида ишлатилиши мумкин бўлган, лекин шу билан бирга предлог вазифасида ҳам келиши мумкин бўлган сўзлар киради. Булар предлог вазифасида ишлатилганида кўпинча тушум келишигида келади:

1. دَاخِلَ - ичида, ичига. دَاخِلَ الْمَدْرَسَةِ - мактаб ичида.

2. خَارِجَ - ташқарида, ташқарига. خَارِجَ الْبَيْتِ - уй ташқарисида.

3. عَيْرٌ — орқали. عَيْرَ الْهَوَاءِ — ҳаво орқали.

4. خَلَالَ — давомида. خَلَالَ الْعُطْلَةِ — каникул давомида.

5. بَيْنَ — орасида. بَيْنَ التَّلْمِيذَيْنِ — икки ўқувчи орасида.

6. قُرْبَ — яқинида. قُرْبَ النَّافِذَةِ — дераза яқинида.

7. أَمَامَ — олдида. أَمَامَ الْوَالِدَيْنِ — ота-она олдида.

8. إِزَاءَ — қаршисида. إِزَاءَ النَّافُورَةِ — фонтан қаршисида.

9. وِرَاءَ — орқасида, орқасига. وِرَاءَ الْجِدَارِ — девор орқасида.

10. فَوْقَ — устида, устига. فَوْقَ الْمَاءِ — сув устида.

11. تَحْتَ — остида, остига. تَحْتَ الشَّجَرَةِ — дарахт остида.

12. خَلْفَ — орқасида, орқасига. خَلْفَ فَاطِمَةَ — Фотиманинг орқасида.

13. عِنْدَ — ...да, ҳузурида. عِنْدَ الْمُدِيرِ — бошлиқ ҳузурида.

14. حَوْلَ — атрофида, ҳақида. حَوْلَ الْمَسْئَلَةِ — масала ҳақида.

15. حَوْلَى — қарийб, тахминан. حَوْلَى مِثْرٍ — тахминан бир метр.

Бу сўзлар баъзан мустақил сўз сифатида бошқа предлогларни қабул қилиши мумкин:

إِلَى الْأَمَامِ — олдинга, олға.

III. Мураккаб предлоглар. Булар икки-уч сўздан иборат бўлиб, юқоридаги предлогларга нисбатан мураккаброқ муносабатларни ифодалайди:

1. لِأَجْلِ ...ни деб, йўлида.
2. فِي سَبِيلِ ...ни деб, йўлида.
3. خَلْقًا لِ ...га қарамай.
4. حَقًّا مِنْ ...дан қўрқиб.
5. فَضْلًا عَنْ ...дан ташқари.
6. عَلَى مَقَرَّةٍ مِنْ ...ёнида, яқинида.
7. بِالْقُرْبِ مِنْ ...ёнида, яқинида.
8. بِجَانِبِ ...ёнида, яқинида.
10. بِالرَّغْمِ مِنْ ...га қарамасдан.
11. بِصَرْفِ النَّظَرِ عَنْ ...дан ташқари.
12. بِالنَّظَرِ إِلَى ...сабабли.
13. نَظْرًا إِلَى ...сабабли.
14. عَوْضًا عَنْ ...нинг бадалига.
15. عَوْضًا لِ ...нинг бадалига.
16. نَتِيجَةً لِ ...натижасида.
17. بِوَأَسْطَةِ ...воситасида.

Юқоридагилардан ك، ل، ب предлоглари ва шу предлоглар билан тугаган мураккаб предлоглар ўзидан кейинги сўзга қўшиб ёзилади. Масалан:

بِالرِّشَّةِ – перо билан, كَالسِّيفِ – қиличдек.

ل предлоги ال артикли билан келган сўзларга қўшилганида, артиклдаги васлани ҳамза (آ) ёзувда тушиб қолади. Масалан:

لِلْحَكْمِ = لِ الْعَكْمِ – ҳукм учун.

Қолган предлогларнинг барчаси ўзидан кейинги сўздан ажратиб ёзилади.

Предлоглар асосан исм гуруҳидаги сўзларнинг олдида келади ва улар билан муносабатга киришади, лекин улар айрим феълларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. У ёки бу феъл ўзидан кейин турган предлог билан боғлиқ ҳолда турли маъноларни билдириши мумкин.

§ 35. МОСЛАШМАГАН АНИҚЛОВЧИ (ИЗОФА)

Араб тилида мослашган аниқловчи кўпинча ўзбек тилидаги сифатловчи аниқловчиларга ўхшаб кетса, ўзбек тилидаги қаратқичли аниқловчиларга («шаҳарнинг дарвозаси», «факультет студенти» каби) кўпроқ мос келадиган ибора мослашмаган аниқловчидир. Мослашмаган аниқловчи билан аниқланмишдан ташкил топган бирикма араб тилида **إِضَافَةٌ** – 'идафатун - изофа дейилиб, уни ташкил этувчи аниқланмиш **مُضَافٌ** – мудафун- музоф, мослашмаган аниқловчи эса **مُضَافٌ إِلَيْهِ** – мудафун 'илайҳи – музоф илайҳи деб юртилади. Бундан кейин ушбу қўлланмада ҳам шу терминлар қўлланилади.

Изофада музоф илайҳи мослашган аниқловчи каби аниқланмишдан кейин келади, лекин улар ўртасида тўрт жиҳат бўйича мослашиш мавжуд эмас. Аксинча, изофада музоф билан музоф илайҳининг ўзаро муносабатга киришувининг бошқача характери мавжуд яъни музоф **ال** артиклисиз ва танвин қўшимчасисиз келади, музоф илайҳи эса ҳар доим қаратқич келишигида келади. Масалан:

كِتَابُ طَالِبٍ – (номаълум) студентнинг китоби,

بَابُ بَيْتٍ – (номаълум) уйнинг эшиги.

Музоф **ال** артиклини қабул қилмайди. Унинг аниқ-ноаниқлиги музоф илайҳининг ҳолатига боғлиқ. Агар музоф илайҳи аниқ ҳолатда бўлса, музоф ҳам аниқ ҳолатда ҳисобланади. Масалан:

كِتَابُ الطَّالِبِ – (маълум) студентнинг (маълум) китоби,

بَابُ الْبَيْتِ – (маълум) уйнинг (маълум) эшиги.

Гапдаги вазифасига қараб, изофа ҳар уч келишикда келиши мумкин. Бунда фақат изофанинг музоф қисми келишикда турланади, музоф илайҳининг келишиги ўзгармайди. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ
3	Тушум келишиги	كِتَابِ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ

Араб тилида қуйидаги бешта сўз бирлик сонда келиб, изофанинг музофи вазифасини бажарганида, унинг келишиги ҳаракатлар билан эмас, ҳарфлар ёрдамида шаклланади:

أَبٌ – ота, حَمٌّ – қайната, أُخٌ – ини,

هَنْ – нарса, ذُو – соҳиб(и), эга(си).

№	Келишиклар	Аниқ ҳолатда	Ноаниқ ҳолатда
1	Бош келишик	أَبُو الطَّالِبِ	أَبُو طَالِبٍ
2	Қаратқич келишиги	أَبِي الطَّالِبِ	أَبِي طَالِبٍ
3	Тушум келишиги	أَبَا الطَّالِبِ	أَبَا طَالِبٍ

Эслатма. Бу сўзлар иккилик ёки кўплик сонда бўлганида, улар умумий қоида асосида турланади.

Агар музоф иккиликдаги ёки музаккар тўғри кўпликдаги отдан иборат бўлса, сўз охиридаги ن ёки ن қўшимчалари тушиб қолади.

№	Келишиклар	Иккилик мз	Иккилик мн	Тўғри кўплик мз
1	Бош келишик	كِتَابَا الطَّالِبِ	مَجَلَّتَا الطَّالِبِ	فَلَاحُوا الْقَرِيَّةِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرِيَّةِ
3	Тушум келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرِيَّةِ

Агар музоф муаннас тўғри кўплик ёки синиқ кўпликдаги отдан иборат бўлса, келишикларда умумий қоида бўйича турланади:

طَالِبَاتُ الْكَلْبَةِ – факультет студент қизлари,

أَقْلَامُ التَّلْمِيذِ – ўқувчининг ручкалари.

Баъзан изофа уч ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин. Бунда ўртадаги сўзлар ўзидан олдинги сўзга нисбатан музоф илайҳи, ўзидан кейинги сўз учун эса музоф вазифасини бажаради ва шунинг учун ўзида ҳам музофлик, ҳам музоф илайҳилик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлади яъни ال артиклини қабул қилмаган ва қаратқич келишигида бўлади. Масалан:

كِتَابُ مُدْرَسِ الْمَدْرَسَةِ

– мактаб ўқитувчиси китоби,

بَيْتُ أَسْتَاذِ مَعْهَدِ الطَّبِّ

– тиббиёт институти профессорининг уйи.

Бундай иборалар изофа занжири деб юритилади.

Гоҳо изофада музофнинг ёки музоф илайҳининг ўзига яраша мослашган аниқловчиси ҳам бор бўлиши мумкин. Агар музофнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у музоф илайҳидан кейин келади:

لباسُ الفلاحِ الجديدُ — деҳқоннинг янги кийими,

غُرْفَةُ الطَّالِبِ الواسِعَةُ — студентнинг кенг хонаси.

Музофнинг мослашган аниқловчиси ўзидан олдин келадиган аниқловчи бўлганида ҳам у музоф илайҳидан кейин келади. Масалан:

لباسُ هذا الفلاحِ — деҳқоннинг бу кийими,

غُرْفَةُ الطَّالِبِ تلكَ — студентнинг ўша хонаси.

Агар мослашган аниқловчи музоф илайҳига тегишли бўлса, у умумий қоида бўйича ифодаланади.

Масалан:

لباسُ هذا الفلاحِ — Бу деҳқоннинг кийими...

غُرْفَةُ ذَلِكَ الطَّالِبِ — Ўша студентнинг хонаси...

Агар изофада ҳам музоф, ҳам музоф илайҳи мослашган аниқловчига эга бўлса, аввал изофа, сўнг музоф илайҳининг, ундан сўнг музофнинг мослашган аниқловчилари келади. Масалан:

دَفْتَرُ الطَّالِبِ الْمُجْتَهِدِ الجديدِ

— Тиришқоқ студентнинг янги дафтари,

مِحْنَطَةُ التَّلْمِيذَاتِ العَاقِلَاتِ هذه

— Ақлли ўқувчи қизларнинг бу портфели.

Изофа билан келган мослашган аниқловчилар, хусусан музоф билан музоф илайҳининг роди бир хил бўлса ёки изофа занжири бўлганида кўп чалкашликларга сабаб бўлади. Шунинг учун бундай изофа бирикмаси **بِ، فِي، لِ** каби предлоглар ёрдамида изофа бўлмаган бирикмаларга айлантриб юборилади. Масалан:

Изофа— رِياسَةُ مَجْلِسِ الجُمْهُورِيَّةِ الجَدِيدَةِ الأعلى

янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа эмас — رِئَاسَةُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلَى لِلْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа — كِتَابُ الدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ الْمُقَدَّسُ — Ислом динининг муқаддас китоби

Изофа эмас — الْكِتَابُ الْمُقَدَّسُ لِلدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ — Ислом динининг муқаддас китоби.

§ 36. ИЗОФАНИНГ ВАЗИФАСИ

Юқорида кўрганимиздек, изофа бир предметнинг иккинчи предметга (шахсга) тегишли ёки мансуб эканлигини билдиради ва у ўзбек тилида қаратқич келишиги билдирган маънога мосдир. Масалан:

غُرْقَةُ الطَّالِبِ — талабанинг хонаси,

بَابُ الْمَعْهَدِ — институт эшиги,

حَدِيقَةُ الْمَدِينَةِ — шаҳар парки.

Бундан ташқари изофа яна қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаши мумкин:

1. Предметнинг ишланган материални билдиради. Бунда предмет музоф, предмет ишланган материал музоф илайҳи ўрнида келади:

بَيْتُ خَشَبٍ — ёғоч уй,

سَاعَةٌ ذَهَبٍ — олтин соат,

رِيشَةٌ فُولاذٍ — пўлат перо.

2. «Нил дарёси», «Ўзбекистон жумҳурияти» каби изоҳловчи — изоҳланмиш муносабатини ифодалайди. Бунда изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи ўрнида келади. Масалан:

نَهْرٌ دَجَلَةٌ – Дажла дарёси,

مَدِينَةُ طَرَابُلُسَ – Триполи шаҳри,

صَحِيفَةُ الْأَهْرَامِ – «Ал-аҳром» газетаси,

مَجَلَّةُ الْمُصَوِّرِ – «Ал-мусаввар» журнали.

3. Бутуннинг қисмини ифодалайди. Бунда **جَمِيعٌ** – барча, **عِدَّةٌ** – бир неча, **شَتَّى** – барча, **بَعْضٌ** – айрим, **كُلٌّ** – ҳамма, ҳар бир каби сўзлар музоф, бутунни ифодаловчи сўз эса кўпликда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан:

بَعْضُ الْكُتُبِ – баъзи китоблар,

شَتَّى الْمِيَادِينِ – барча соҳалар,

عِدَّةٌ أَقْسَامٍ – бир неча қисмлар,

كُلُّ الطُّلَّابِ – барча студентлар.

Эслатма. Агар музоф илайҳи кўпликда ва аниқ ҳолатда бўлса, **كُلٌّ** сўзи «барча», «ҳамма», музоф илайҳи бирликда ва ноаниқ ҳолатда бўлса, «ҳар бир» сўзи маъносини билдиради. Масалан:

كُلُّ النَّاسِ – барча одамлар,

كُلُّ إِنْسَانٍ – ҳар бир инсон

4. Агар музоф ўтимли феълдан шакланган сифатдош ёки ҳаракат номидан иборат бўлса, музоф илайҳи шу сифатдош ёки ҳаракат номининг воситасиз тўлдирувчисини билдиради. Масалан:

شُرْبُ الْمَاءِ – сув(ни) ичиш,

تَطْوِيرُ الْعِلَاقَةِ – алоқани ривожлантириш,

مُفَسِّرُ الْقُرْآنِ – Қуръонни тафсир қилувчи.

5. Баъзан музоф илайҳи иш-ҳаракатнинг ёки отнинг пайтини билдириши мумкин, Масалан:

عُطْلَةُ الشِّتَاءِ — қишки каникул,

رِحْلَةُ الشِّتَاءِ وَ الصَّيْفِ — қишки ва ёзги саёҳат,

إِذَاعَةُ الْمَسَاءِ — оқшомги эшиттириш.

6. Гоҳо музоф ўрнида сифат ёки сифат вазифасидаги бошқа сўз келиши мумкин. Бундай изофадаги музоф илайҳи ўша сифат билдирган белгининг доирасини чегаралаб келади. Масалан:

طَوِيلُ الْقَامَةِ — қомати узун (узун қоматли),

حَسَنُ الْوَجْهِ — юзи чиройли (гўзал юзли),

حَسَنُ الْخُلُقِ — хулқи чиройли (чиройли хулқли).

Бу мисоллардан кўриниб туриптики, юқоридаги изофаларнинг ўзи бутунлигича қандай, қанақа, саволларига жавоб бўлади ва бошқа бирор отнинг аниқловчиси бўлиб келади. Шунинг учун бу изофанинг музофи ўзидан олдин аниқланмиш бўлиб келган от билан жинсда, сонда, келишиқда мослашади.

Изофадан олдинги от музаккар бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиқлар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишиқ	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوَالٌ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиғи	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوَالٌ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиғи	رَجُلًا طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالًا طَوَالٌ الْقَامَةِ

Изофадан олдинги от муаннас бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَانِ طَوِيلَتَا الْقَامَةِ	شَابَاتٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةَ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتِي الْقَامَةِ	شَابَاتٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتِي الْقَامَةِ	شَابَاتٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ

Бу маънодаги изофанинг бошқаларидан фарқи шуки, ўзидан олдинги от аниқ ҳолатда бўлса, изофанинг музофи ال артиклини ҳам қабул қилиши керак. Масалан:

الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الْقَامَةِ → رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ
 الشَّابَةُ الطَّوِيلَةُ الْقَامَةِ → شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ

§ 37. ҚЎШИЛИБ ЁЗИЛУВЧИ – БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Кишилик олмошларининг иккинчи тури бирикма олмошлар дейлади ва улар у ёки бу сўздан кейин шу сўзга қўшиб ёзилади. Бирикма олмошлар қайси сўзга қўшилиб келганига боғлиқ ҳолда ўзбек тилидаги бош келишикдан бошқа бешта келишикдаги кишилик олмошларидан бирини билдиради (масалан, менда, сендан, унинг, уларга, бизни ва ҳ.о.).

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юк-ламаларга қўшилиб келиши мумкин.

Бирикма олмошлар қуйидаги шаклга эга:

Шахс	Жинс	Бирлик		Иккилик		Кўплик	
		аж.олам.	қўш.олам.	аж.олам.	қўш.олам.	аж.олам.	қўш.олам.
III	мз	هُوَ	هُ	هُمَا	هُمَا	هُم	هُم
	мн	هِيَ	هَا	هُمَا	هُمَا	هُنَّ	هُنَّ
II	мз	أَنْتَ	كَ	كُمَا	كُمَا	أَنْتُمْ	كُمْ
	мн	أَنْتِ	كِ	أَنْتُمَا	كُمَا	أَنْتُنَّ	كُنَّ
I	мз, мн	أَنَا	بِي			نَحْنُ	نَا

§ 38. ОТГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Отга қўшилувчи олмошлар одатда эгаликни билдиради ва ўзбек тилида эгалик аффикслари бажарган вазифани бажаради (-им, -инг, -и, -си). Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган кишилик олмошлари билан вазифадошдир (менинг ...им, сенинг ...инг, унинг ...си (и) ва ҳ.). Масалан:

بَيْتٌ ---> بَيْتُهُ - унинг (мз) уйи ёки уйи.

شَعْبٌ ---> شَعْبِكَ - сенинг (мз) халқинг ёки халқинг.

«Та марбута» ҳарфи билан тугаган отларга бу олмошлар қўшилганида, у «та мамдуда»га ўзгариб кетади. Масалан:

غُرْفَةٌ ---> غُرْفَتُهَا - унинг (мн) хонаси,

كَلْبَةٌ ---> كَلْبَتُنَا - бизнинг факультетимиз.

«Алиф мақсура» ҳарфи билан тугаган отларга олмошлар қўшилганида, у «алиф»га ўзгаради. Масалан:

مُسْتَشْفَى ---> مُسْتَشْفَاكُمْ - сизларнинг (мз) шифохонангиз,

ذِكْرِي ---> ذِكْرَاهَا - унинг (мн) хотираси.

Олмош қўшилиб келган отларни изофа сифатида тасаввур қилиш керак. Бунда от музоф, қўшилиб ёзилган олмош музоф илайҳи вазифасини бажаради. Масалан:

كِتَابُ مُحَمَّدٍ ---> كِتَابُهُ

دَفْتَرُ فَاطِمَةَ ---> دَفْتَرُهَا

Демак от музоф сифатида ҳар уч келишикда келиши мумкин. Келишик бирикма олмошдан олдинги қўшимча билан ифодаланади.

Бош к. **بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйинг,

Қар. к. **فِي بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйингда,

Туш. к. **بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйингни.

От қаратқич келишигида келганида ёки « - ай» қўшимчаси билан тугаганида, III шахс бирикма олмошларидаги «у» товуши «и» товушига ўзгаради. Масалан:

هُ —> هِ

هُمَا —> هِمَا

هُم —> هِمْ

هُنَّ —> هِنَّ

Масалан:

فِي بَيْتِهِ —> فِي بَيْتِهَا

فِي بَيْتِهِمَا —> فِي بَيْتِهَا

فِي بَيْتِهِمْ —> فِي بَيْتِهَا

فِي بَيْتِهِنَّ —> فِي بَيْتِهَا

I шахс бирлик олмоши қўшилганида, от ҳар уч келишикда бир хил кўринишда бўлади. Масалан:

Бош к. **غُرْفَتِي** — менинг хонам,

Қар. к. **فِي غُرْفَتِي** — менинг хонамда,

Туш. к. **غُرْفَتِي** — менинг хонамни.

Юқорида айтилганидек, олмош қўшилган от изофанинг музофи билан бир хил мавқеда тургани сабабли, отнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у олмошдан кейин умумий қоидага мувофиқ аниқ ҳолатда келади, чунки музоф илайҳи ўрнида келувчи олмошлар табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

унинг (мз) уйи — **بَيْتُهُ** ,

унинг (мз) янги уйи — **بَيْتُهُ الْجَدِيدُ** ,

унинг (мз) бу уйи — **بَيْتُهُ هَذَا** .

От иккилик ёки музаккар тўғри кўпликада бўлса, олмош изофа қоидаси асосида қўшилади. Масалан:

Бош к. **غُرْفَتَانِ** ---> **غُرْفَتَاهُ** — унинг (мз) икки хонаси,

Қар. к. **فِي غُرْفَتَيْهِ** ---> **فِي غُرْفَتَيْنِ** — унинг (мз) икки хонасида,

Туш. к. **رَأَيْتُ غُرْفَتَيْهِ** ---> **رَأَيْتُ غُرْفَتَيْنِ** — унинг (мз) икки хонасини кўрдим.

Бош к. **مُعَلِّمَانَا** ---> **مُعَلِّمَانَا** — унинг (мн) икки домласи

Қар. к. **مِنَ مُعَلِّمَيْهَا** ---> **مِنَ مُعَلِّمَيْنِ** — унинг (мн) икки домласидан

Туш. к. — **رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهَا** ---> **رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْنِ** — унинг (мн) икки домласини кўрдим.

І шахс бирлик олмоши иккилик ва музаккар тўғри кўпликадаги отга қўшилганида, -йа деб ўқилади. Масалан:

Бош к. **كِتَابَانِي** ---> **كِتَابَايَ** — иккита китобим,

Қар. к. **فِي كِتَابَيْهِ** ---> **فِي كِتَابَيْنِ** — иккита китобимда,

Туш. к. **رَأَيْتُ كِتَابَيْهِ** ---> **رَأَيْتُ كِتَابَيْنِ** — иккита китобимни кўрдим.

§ 39. **غَيْرٌ** СЎЗИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

غَيْرٌ сўзи ўзидан кейинги сўз билан доим изофа муносабатида бўлади. Бунда музоф илайҳи от бўлса, **غَيْرٌ** сўзи «...дан бошқа» маъносини ифодалайди. Масалан:

غَيْرُ الطَّالِبِ — студентдан бошқа,

غَيْرُ هَذِهِ الْمَجَلَّةِ — бу журналдан бошқа.

غَيْرُ сўзи уюшиқ бўлақларда ҳам ишлатилиши мумкин ва бунда бирикма олмошлар ҳам иштирок этадилар. Масалан:

Бош к. مَحْمُودٌ وَ مُحَمَّدٌ وَ غَيْرُهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалар,

Қар. к. مِنْ مَحْمُودٍ وَ مُحَمَّدٍ وَ غَيْرِهِمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалардан,

Туш. к. رَأَيْتُ مَحْمُودًا وَ مُحَمَّدًا وَ غَيْرَهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад бошқаларни кўрдим.

غَيْرُ сўзи сифатдан олдин келиб мураккаб сифат ҳосил қилади. Бунда ўша сифатдаги белгининг мавжуд эмаслиги ифодаланади:

جَمِيلٌ — чиройли,

غَيْرُ جَمِيلٍ — хунук,

مَالِعٌ — шўр,

غَيْرُ مَالِعٍ — шўр эмас.

Бу мураккаб сифат белгиси билдирилиб келаётган отдан кейин келади ва от билан келишиқда غَيْرُ сўзи, жинсда, сонда, ҳолатда эса сифат мослашади. Масалан:

Бош. к. بَيْتٌ غَيْرُ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уй,

Қар. к. فِي بَيْتٍ غَيْرٍ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйда,

Туш. к. رَأَيْتُ بَيْتًا غَيْرٍ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйни кўрдим.

Бош. к. الْقَرْيَةُ غَيْرُ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқ.

Қар. к. فِي الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқда.

Туш. к. رَأَيْتُ الْقَرْيَةَ غَيْرَ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқни кўрдим.

Бош. к. **الْقَرَّتَانِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ** – узоқ бўлмаган икки қишлоқ.

Қар. к. **فِي الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ** – узоқ бўлмаган икки қишлоқда.

Туш.к. **رَأَيْتُ الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ** – узоқ бўлмаган икки қишлоқни кўрдим.

Бундан ташқари **غَيْرِ** сўзи эргашган қўшма гапларда ҳам ишлатилади ва уларга кейинчалик тўхталинади.

§40. ПРЕДЛОГЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Юқорида таъкидланганидек, бирикма олмошлар предлогларга ҳам қўшилиши мумкин. Бунда олмошлар барча предлогларга қўшиб ёзилади.

Предлогларга қўшилиб келган олмошлар ўзбек тилидаги жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишиклари ва айрим кўмакчилар билан келган кишилик олмошларини билдиради («менда», «сендан», «бизга», «сенинг ҳақингда», «улар учун» ва ҳ.о.).

عِنْدَهُمْ = عِنْدَ + هُمْ – уларда (мз),

مِنْكُمْ = مِنْ + كُمْ – сизлардан (мз)

عَنْهُمْ = عَنْ + هُمْ – улар (мн) ҳақида.

Бирикма олмошлар барча сўзлар учун бир хил бўлсада, предлогларга қўшилувчи олмошлар қуйидаги ўринларда бошқаларидан фонетик жиҳатдан ажралиб туради:

1. **إِلَى** , **عَلَى** билан тугаган предлогларга (**إِلَى** , **عَلَى** ва ҳ.о.)

олмошлар қўшилганида, мазкур қисм «-ай» га ўзгаради. Масалан:

إِلَيْكُمْ = إِلَى + كُمْ - сизларга (мз)

عَلَيْهِنَّ = عَلَى + هُنَّ - уларга (мн)

لَدَيْنَا = لَدَى + نَا - бизда

2. Қисқа «а» билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганда, «а» товуши қисқа «и» га ўзгаради. Масалан:

عِنْدِي = عِنْدَ + يَ - менда,

مَعِي = مَعَ + يَ - мен билан бирга,

قُرْبِي = قُرْبَ + يَ - ёнимда.

3. Ундош билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши نِي _ шаклида қўшилади. Масалан:

مِنِّي = مِنْ + يَ - мендан,

عَنِّي = عَن + يَ - мен ҳақимда.

4. فِي предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, ي харфи ташдидланади. Масалан:

فِي = فِي + يَ

5. لِ предлогига олмошлар қўшилганида, у ل га ўзгаради:

لَكُمْ = لَ + كُمْ - сизларга (мз),

لَنَا = لَ + نَا - бизга,

لَهُ = لَ + هُ - унга (мз).

Эслатма. لِ предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, юқоридаги ўзгариш содир бўлмайди. Масалан:

لِي = لَ + يَ - менда.

6. **ى** _ (алиф мақсура) билан тугаган предлогларга **إ** шахс бирлик олмоши қўшилганида, мазкур **ى** ҳарфи иккиланади. Масалан:

ى + **إِلَى** = **إِلَى** – менга,

ى + **عَلَى** = **عَلَى** – менга, менда,

ى + **لَدَى** = **لَدَى** – менда.

7. **ك**, **(مذ)** **مُنذُ**, **حَتَّى** предлогларига олмошлар умуман қўшилмайди.

§ 41. СЎРОҚ ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таркибидаги сўроқнинг маъносига қараб, сўроқ гаплар учга бўлинади:

1. Умумий сўроқ гап. «Ҳа» ёки «йўқ» сўзлари жавоб бўла оладиган сўроқ гап умумий сўроқ гапдир. Умумий сўроқ гаплар гапнинг бошига қўйиладиган **هَلْ** ёки **أ** юкламалари ёрдамида шаклланади:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ – Сен (мз) студентмисан?

أ هِيَ فَالْحَاةُ؟ – у (мн) деҳқон аёлми?

Умумий сўроқ гаплар паст интонация билан бошланиб, юқори интонация билан тугайди.

هَلْ هُوَ مُدْرَسٌ؟ – У (мз) ўқитувчими?

Баъзан умумий сўроқ гап сўроқ юкламалари иштирокисиз ҳам ҳосил бўлади. Бунда гапнинг сўроқ эканлиги оҳанг воситасида ифодаланади. Масалан:

هُوَ مُدْرَسٌ – У (мз) ўқитувчидир,

هُوَ مُدْرَسٌ؟ – У (мз) ўқитувчими?

2. Махсус сўроқ гап. Муайян сўроқ олмошлари ёрдамида ясаладиган ва тўла жавобни талаб қиладиган сўроқ гаплар махсус сўроқ гаплар дейилади.

Махсус сўроқ гаплар одатда сўроқ олмошлари билан бошланади. Араб тилида қуйидаги сўроқ олмошлари мавжуд: مَا ёки مَاذَا - нима, مَنْ - ким, كَيْفَ - қандай, қандай қилиб, Аَيْنَ - қаерда, مَتَى - қачон, أَيُّ (أَيُّهُ) - қайси, كَمْ - қанча, нечта, неча.

Бу олмошлар олдига турли предлоглар қўйилиб, янги сўроқ олмошлари ҳосил қилинган: لِمَاذَا ёки لِمَ - нимага, нима учун, нима сабабли, مِنْ + مِنْ = مِمَّنْ - кимдан, مَا + مِنْ = مِمَّاء - нимадан, إِلَى أَيْنَ - қаерга, مِنْ أَيْنَ - қаердан, إِلَى مَتَى - қачонгача, بِكَمْ - қанчадан ва ҳ.о. Масалан:

أَيْنَ أَبُوكَ؟ - Отангиз қаерда?

مِنْ أَيْنَ هَذِهِ التُّفَّاحَةُ؟ - Бу олма қаердан?

إِلَى مَتَى أَنْتُمْ هُنَا؟ - Сизлар (мз) бу ерда қачонгача (бўласизлар)?

Бу сўроқ олмошлари ичида أَيُّ ва كَمْ олмошлари ўзига хос характерга эга:

1. أَيُّ олмоши қайси сўз билан бириккан бўлса, ўша сўз билан жинсда мослашади: мз - أَيُّ, мн - أَيُّهُ. Шунингдек, ўзи бириккан сўз билан изофа ҳосил қилади ва бунда أَيُّ сўзи музоф, бириккан сўз эса ноаниқ ҳолда, бирликда музоф илайҳи бўлиб келади:

أَيُّ كِتَابٍ؟ — қайси китоб?

أَيُّ جَرِيدَةٍ؟ — қайси газета?

مِنْ أَيِّ مَدِينَةٍ أَنْتُمْ؟ — Сиз қайси шаҳардансиз?

Айрим тарихий ёдгорликларда булар ўртасида жинсда мослашмаганликни ҳам кўришимиз мумкин. Масалан:

أَيُّ لُغَةٍ؟ — қайси тил?

2. كَمَ олмоши ўзидан кейинги отни ноаниқ ҳолда тушум келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

كَمَ طَالِبًا هُنَا؟ — Бу ерда қанча студент бор?

كَمَ مَجَلَّةٍ فِي الْمَكْتَبَةِ؟ — Кутубхонада қанча журнал бор?

Баъзан كَمَ олмоши ўзидан кейинги сўзни қаратқич келишигида келтириши мумкин (гоҳи مِّنْ предлоғи билан).

Бунда كَمَ олмоши эҳтиросни билдирувчи «қанчалар» маъносини ифодалайди. Масалан:

كَمَ طِفْلٍ فِي الدَّارِ — Ҳовлида қанчалар бола бор!

كَمَ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ... — Қанчалар оз гуруҳ...

III. Альтернатив сўроқ гаплар. Икки ва ундан ортиқ предмет ёки фикрдан бирини таклиф этиш маъносидаги сўроқ гаплар альтернатив сўроқ гаплардир. Бундай сўроқ гап هَلْ ёки أَ юкламаси билан бошланади ва таклиф қилинаётган предмет (фикр) ўртасига أَوْ ёки أَمْ юкламаси қўйилади. Масалан:

هَلْ أَنْتَ طَبِيبٌ أَمْ مُهَنْدِسٌ؟ — Сиз (мз) врачмисиз ёки инженермисиз?

أَمْ هِيَ فِي الْمَدْرَسَةِ أَوْ فِي الْمَكْتَبَةِ؟ — У (мн) мактабдами ёки кутубхонадами?

§ 42. АЖРАТИШ ОЛМОШЛАРИ

От кесимли гапларнинг кесими баъзан аниқ ҳолатдаги сўздан иборат бўлади. Қиёсланг: Бу ҳаётдир —> Бу (сиз билан менга маълум бўлган) ҳаётдир. Буни ўзбек тилида қуйидаги ибора ёрдамида ифодалаш мумкин: «Ҳаёт дегани мана шу».

Биринчи вариант «Бу ҳаётдир» илгари ўрганганимиз умумий қоида асосида шаклланади: **هَذِهِ حَيَاةٌ**.

Иккинчи вариантдаги иборани ифодалаш учун гапнинг эгаси билан кесими ўртасига уларга жинсда ва сонда мос бўлган кишилик олмоши қўйилади ҳамда шу кишилик олмоши ажратиш олмоши деб юритилади:

هَذِهِ هِيَ الْحَيَاةُ. Масалан:

هَذَا هُوَ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ — Ислом дини дегани мана шу.

§ 43. ПРЕДЛОГЛАР ИШТИРОК ЭТГАН ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Баъзан гапнинг кесими предлог билан келган оддан иборат бўлади. Бунда, табиийки, эга билан кесим жинсда ва сонда ўзаро мослашмайди. Кесим ноаниқ ҳолатда келади деган қоидага ҳам амал қилинмайди. Бундай кесим эганинг мавжудлик ўрнини ёки пайтини билдириш учун хизмат қилади. Масалан

الطَّالِبُ فِي الْكَلْبَةِ — Студент факультетдадир.

الْفَلَّاحَةُ فِي الْحَقْلِ — Деҳқон (мн) далададир.

الْأَمْتِحَانَاتُ فِي الْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ — Имтиҳонлар келаси ҳафтада.

Баъзан гапнинг эгаси кесимдан кейин келади ва у ноаниқ ҳолатда бўлади. Бундай гапдаги кесим ўзбекчага ҳол шаклида таржима қилиниб, ўзбекча гапдаги кесим «бор» ёки «йўқ» сўзлари билан ифодаланади. Масалан:

عَلَى الطَّوَالَةِ كِتَابٌ – Стол устида китоб бор.

فِي الْمَدِينَةِ حَدِيقَةٌ – Шаҳарда парк бор.

От кесим **ل** предлоги билан келган бўлса, кўпинча бундай гапда эгалик маъноси ифодаланган бўлади. Эга билан кесимнинг ўрни алмашса, албатта, юқорида айтилган маъно хусусиятлари уларда ўз аксини топади. Масалан:

الْقَلَمُ لِلطَّالِبِ – Қалам студентникидир.

لِلطَّالِبِ قَلَمٌ – Студентда қалам бор.

§ 44. فَهْلِي ҲАҚИДА

فَهْلِيнинг маъноси «бўлмоқ» дир. Бу феъл ўтган замонда шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	كَانَ	كَانَا	كَانُوا
	мн	كَانَتْ	كَانَتَا	كَانُوا
II	мз	كُنْتُ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
	мн	كُنْتُ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
I		كُنْتُ		كُنَّا

Ўзбек тилидаги «бўлмоқ» феъли каби араб тилида ҳам бу феъл икки вазифани бажаради:

1. Мустақил феъл вазифасини. Масалан:

أَمْسِ كُنْتُ فِي الْقَرْيَةِ – Кеча мен қишлоқда бўлган эдим.

2. От ёки сифат билан бирга келиб, ўтган ёки келаси замонда турган қўшма феълнинг ёрдамчи феъли вазифасини. Бунда бу феъл билан келган от ёки сифат ноаниқ ҳолатда эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

كَانَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эди.

كَانَتْ فَاطِمَةُ طَالِبَةً – Фотима студент эди.

كُنَّا تَلَامِيذًا – Биз ўқувчи бўлган эдик.

§ 45. لَيْسَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

لَيْسَ феъли гарчи маъно жиҳатидан ҳозирги замонни билдирса-да, фақат ўтган замон шаклида ишлатилади ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيْسَ	لَيْسَا	لَيْسُوا
	мн	لَيْسَتْ	لَيْسَتَا	لَيْسْنَ
II	мз	لَسْتُ	لَسْتُمَا	لَسْتُمْ
	мн	لَسْتِ	لَسْتُمَا	لَسْتُنَّ
I		لَسْتُ		لَسْنَا

لَيْسَ феъли икки маънода ишлатилади:

1. Мустақил феъл маъносида. Бунда у «йўқ» деб таржима қилинади:

لَيْسَ لِي كِتَابٌ – Менда китоб йўқ.

لَيْسَتْ عَلَى الطَّوَالَةِ مَجَلَّةٌ – Стол устида журнал йўқ.

2. Кўмакчи феъл маъносида. Бунда у «эмас» деб таржима қилинади:

لَيْسَ الْكِتَابُ لِي – Китоб меники эмас.

لَيْسَتْ الْمَجَلَّةُ عَلَى الطَّوَالَةِ – Журнал стол устида эмас.

Агар қўшма феълдаги асосий маънони ифодаловчи қисм предлогсиз от ёки сифатдан иборат бўлса, у икки хил ифодаланиши мумкин:

а) эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

لَيْسَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эмас.

لَسْنَا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчилар эмасмиз.

б) юқоридаги каби эга билан мослашгани ҳолда **ب** предлоги билан қаратқич келишигида келади. Масалан:

لَيْسَتْ فَاطِمَةُ بِمَرِيضَةٍ – Фотима касал эмас.

لَسْتُ بِغَافِلٍ – Гофил эмасман.

§ 46. ФЕЪЛ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

Иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирувчи бу сўз туркуми араб тили грамматикасида жуда катта ўрин тутади, чунки жуда кўп бошқа туркум сўзлари ҳам асосан феъл ўзаклари заминида ясалади.

Феъллар, илгари айтганимиздек, уч ўзак ундошли ва тўрт ўзак ундошлиларга бўлинади ва уларнинг кўпчилигини уч ўзак ундошли феъллар ташкил этади.

Бу ўзак ундошлар атрофидаги унлиларни ўзгартириш, у ёки бу ўзак ундошни иккилантириш, бирор ноўзак ундошни киритиш йўли билан феълларнинг ҳосила шакллари ясалади. Ҳосила шаклдаги феълларнинг, табиийки, мазмунида ҳам ўзгариш содир бўлади. Ҳосила шаклларни боблар деб аташ қабул қилинган. Уч ўзак ундошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феълларнинг 4 та боби мавжуд. Бу бобларга уларни ўзаро фарқлаш учун ном қўйилган. Араб тадқиқотчилари уч ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи‘лун сулāsиййун мужаррадун, тўрт ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини эса **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи‘лун рубāиййун мужаррадун деб, қолган бобларни эса

шу бобнинг ҳаракат номи (масдари) атамаси билан атаганлар. Масалан, **بَابُ التَّنْفِيْلِ** – бабу-ттаф‘йли – таф‘йил боби, **بَابُ الْإِنْفِعَالِ** – бабу-л’ифти‘али – ифтиол боби ва ҳ.к.з. Замоनावий адабиётларда бу бобларга тартиб рақами берилган ва улар рим рақами билан ифодаланлади. Масалан, II боб, VII боб, XII боб ва ҳ.к.

Феълнинг барча боблари ўтган ва ҳозирги-келаси замонга эга. Улар шахсда, сонда, жинсда тусланади. Феъллар араб тилида аниқ ва мажҳул нисбатга эга. Бундан ташқари феълларнинг 5 та майли мавжуд.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ, араб тилидаги феъллар инфинитив – феълнинг ноаниқ шаклига эга эмас. Шунинг учун замоनावий лугатларда феълнинг ўтган замон III шахс бирлик музаккар шакли шартли равишда инфинитив сифатида қабул қилинган. Масалан:

كَتَبَ – асл маъноси: у (мз) ёзди, шартли маъноси: ёзмоқ.

§ 47. УЧ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Уч ўзак ундошли феъллар араб тилида феълларнинг асосий қисмини ташкил этади. Унинг ҳаммаси бўлиб ўн беш боби мавжуд. Шундан ўн боби ҳозирги араб адабий тилида актив иштирок этади. Қолган беш боби эса қадимги араб тилида кенг ишлатилган, лекин кейинчалик истеъмолдан чиқиб кетган.

§ 48. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I бобдаги кўпчилик феълларнинг ўтган замони **فَعَلَ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан: **ذَهَبَ** – кетмоқ, **دَخَلَ** – кирмоқ, **خَرَجَ** – чиқмоқ. Бундан ташқари қисман **فَعِلَ** ва **فَعُلَ** шаклидаги феъллар ҳам учраб туради. Масалан:

حَسَنَ، نَظَّفَ — покиза бўлмоқ, عَلِمَ — билмоқ, شَرِبَ — ичмоқ, — яхши бўлмоқ ва ҳ.к.

Умуман, I боб феълининг ўтган замони **فَعِلَ** қолипига эга бўлиб, **فَعِلَ** ва **فَعِلَ** шакллари ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз феъллар бўлиши мумкин. **فَعِلَ** шаклидаги феъллар эса фақат ўтимсиз феъллардир.

I боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	فَعِلَ	فَعِلَا	فَعِلُوا
	мн	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
II	мз	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
	мн	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
I		فَعِلْتُمْ		فَعِلْتُمْ

Масалан: **كَتَبَ** — У (мз) ёзди, **خَرَجُوا** — Улар (мз) чиқдилар, **شَرِبْتُمْ** — Сизлар (мз) ичдингизлар, **نَظَّفْنَا** — покиза бўлдик.

Ўтган замон феълининг инкор шакли феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

مَا كَتَبْتُ — у (мн) ёзмади, **مَا خَرَجْنَا** — улар (мн) чиқишмади, **مَا شَرِبْتُمَا** — сиз (икки киши) ичмадингиз.

I боб феъли мажҳул нисбатининг ўтган замони ҳар уч шаклдаги феъллардан **فَعِلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан:

ضَرَبَ — урмоқ —> **ضَرِبَ** — урилмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ —> **شَرِبَ** — ичилмоқ.

Мажхул нисбатнинг шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдаги феълининг тусланишидан фарқ қилмайди.

Мажхул нисбат феълининг ишлатилиши араб тилида бир оз мураккаброқ. У ўзбек тилидаги мажхул нисбат феъли ифодаламайдиган тушунчаларни ҳам ифодалаши мумкин. Масалан: **سَأَلْتُ** – сўрамоқ феълидан **سَأَلْتُ** – мен сўрадим, шунинг мажхул нисбати **سَأَلْتُ** – «мен сўралдим» маъносидан ташқари «мендан сўрадилар» маъносини ҳам билдиради. Шунингдек, **غَضِبْتُ** – газабланмоқ феълидан **غَضِبْتُ** – мен газабландим, **غَضِبْتُ** – эса «мен газаб остида қолдим», «мендан газабландилар» маъносини ифодалайди.

Ўтган замон феъли олдидан (аниқ ва мажхул нисбатларида) **لَقَدْ** ёки **قَدْ** юкламаси келиши мумкин ва у ишҳаракатнинг ўтган замонда бажариб бўлинганлигини билдиради. Масалан:

قَدْ سَأَلْتُ – сўраганман, сўраган эдим,

لَقَدْ خَرَجَ – у (мз) чиққан, чиққан эди.

§ 49. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Нотўғри феълларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Иккиланган феъллар. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган феъллар иккиланган феъллар дейилади. Бундай феълларнинг айрим шахс-сонларида бир хил ундошлар ёнма-ён келади. Масалан:

حَبَبٌ → **حَبٌّ** – севмоқ, **قَلَّلَ** → **قَلٌّ** – озаймоқ,

مَسِسَ → **مَسٌّ** – тегиб кетмоқ, **دَبَبَ** → **دَبٌّ** – судралмоқ.

Бу феъллар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلُّ	قُلَّا	قُلُوا
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ
II	мз	قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ
I		قُلْتِ		قُلْتُمْ

Яна бир мисол:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	مَسُّ	مَسَا	مَسُوا
	мн	مَسْتُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
II	мз	مَسْتِ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
	мн	مَسْتُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
I		مَسْتِ		مَسْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلُّ	قُلَّا	قُلُوا	مَسُّ	مَسَا	مَسُوا
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	مَسْتُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
II	мз	قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	مَسْتِ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	مَسْتُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
I		قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	مَسْتِ		مَسْتُمْ

Юқоридаги мисоллардан кўришиб турибдики, айрим шахс-сонда бир хил ўзак ундошлар уюшган. Бундай уюшиш агар улар орасидаги унли қисқа бўлса ва у унли очиқ бўгинни ташкил этса содир бўлади. Масалан:

قُلَّا —> قُلَّا , قُلْتُمْ —> قُلْتُمْ ва ҳ.к.

Агар бир хил икки ундошнинг иккинчиси сукулли бўлса ва у бўғинни ёпаётган бўлса, уюшиш содир бўлмайди. Масалан: **قَلَنْ** — **قَلَنْ** .

II. Ҳамзали феъллар. Ўзақ таркибида ҳамза товуши иштирок этган феъл ҳамзали феъл дейилади. Ҳамзанинг қайси ўзақ ундош ўрнида келишига қараб, бу феъллар уч турга бўлинади:

1. Биринчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъл. Масалан:

أَسَفَ – афсусланмоқ, **أَمَرَ** – буюрмоқ,

أَمَلَّ – умид қилмоқ, **أَكَلَ** – емоқ,

أَسَرَ – асир қилмоқ, **أَذِنَ** – рухсат бермоқ.

Буларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتَا	أَمَرْتُمْ
II	мз	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
I		أَمَرْتِ		أَمَرْتَا

Мажҳул нисбатда ҳам фонетик ўзгарош содир бўлмайди.

2. Иккинчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъллар. Масалан:

فَادَ – қамраб олмоқ, **سَأَلَ** – сўрамоқ, **قَارَ** – қасос олмоқ.

Буларнинг тусланиши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَأَلَ	سَأَلَا	سَأَلُوا
	мн	سَأَلَتْ	سَأَلْتَا	سَأَلْنَ
II	мз	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُمْ
	мн	سَأَلْتُ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُنَّ
I		سَأَلْتُ		سَأَلْنَا

Бундай феълларнинг мажзул нисбатида ҳам товуш ўзгариши содир бўлмайди, лекин имлода ҳамзанинг ёзилиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سُئِلَ	سُئِلَا	سُئِلُوا
	мн	سُئِلَتْ	سُئِلْتَا	سُئِلْنَ
II	мз	سُئِلْتِ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُمْ
	мн	سُئِلْتُ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُنَّ
I		سُئِلْتُ		سُئِلْنَا

3. Учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъллар.

Масалан: قَرَأَ – ўқимоқ, خَبَأَ – яширинмоқ,

بَطَأَ – секинламоқ, جَرَّوْ – журъатли бўлмоқ.

Бу феъллар шахс-сонда тусланганида, ҳамза товуши имлоси қоидалари асосида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا	جَرَّوْ	جَرَّوَا	جَرَّوُوا
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأَتَا	قَرَأْنَ	جَرَّوَتْ	جَرَّوْتَا	جَرَّوْنَّ
II	мз	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ	جَرَّوَتْ	جَرَّوْتُمَا	جَرَّوْتُمْ
	мн	قَرَأْتُ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ	جَرَّوَتْ	جَرَّوْتُمَا	جَرَّوْتُنَّ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا	جَرَّوْتُ		جَرَّوْنَا

Мажҳул нисбатда ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	قَرِيٌّ	قَرِنًا	قَرِنُوا	جَرِيٌّ	جَرِنًا	جَرِنُوا
	мн	قَرِنَتْ	قَرِنْتَا	قَرِنْنَ	جَرِنَتْ	جَرِنْتَا	جَرِنْنَ
II	мз	قَرِنْتَ	قَرِنْتُمَا	قَرِنْتُمْ	جَرِنْتَ	جَرِنْتُمَا	جَرِنْتُمْ
	мн	قَرِنْتِ	قَرِنْتُمَا	قَرِنْتُنَّ	جَرِنْتِ	جَرِنْتُمَا	جَرِنْتُنَّ
I		قَرِنْتُ		قَرِنْنَا	جَرِنْتُ		جَرِنْنَا

III. Заиф феъллар. Ўзақ таркибида و – «в» ёки ى – «й» ундоши мавжуд бўлган феъллар заиф феъллар дейлади. Ўзақ таркибида учровчи و – «в», ى – «й» ундошлари, шунингдек улар ўрнида келиши мумкин бўлган ا – алиф ҳарфи ҳарфи иллатлар (ар. حُرُوفُ عَلِيَّةٌ – хурӯфу ‘иллатин) дейлади. Бу феъллар و ёки ى ундошининг тушиб қолиши ёки бошқа товушга ўзгариши билан боғлиқ бўлган айрим хусусиятларга эга.

و – «в» ёки ى – «й» ундошининг қайси ўзақ ундош ўрнида келишига қараб, заиф феъллар учга бўлинади:

1. Солимсифат феъллар (ар. مَثَالٌ – мисълун). Булар ўзагининг биринчи ундоши و – «в» ёки ى – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Масалан:

وَصَلَ – етиб келмоқ, يَقْظُ – ҳушёр турмоқ,

يَتَمَّ – етим бўлмоқ, يَسِرَ – қулай бўлмоқ.

Бундай феъллар ва уларнинг мажҳул нисбати ўтган замонда тусланганида солим феъллардан мутлақо фарқ қилмайди.

2. Ажваф феъллар. Булар иккинчи ўзак ундоши و – «в» ёки ی – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Ажваф феъллар шахс-сонда тусланганида катта товуш ўзгаришлари содир бўлади.

Агар иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ی ҳарфи «-ава-», «-ави-», «-аву-», «-айа-», «-айи-», «-айу-», товуш бирикмалари таркибида келса ва учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилмаса, юқоридаги товуш бирикмалари «ā» га айланади ва | (алиф) билан ёзилади. Масалан:

قَوْلٌ ---> قَالَ – айтмоқ,

سَيْرٌ ---> سَارَ – бормоқ, кезмоқ,

خَوْفٌ ---> خَافَ – қўрқмоқ.

Агар учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилса, яъни у сукун билан тугаса, иккинчи ўзак ундош ва ундан олдинги қисқа «а» тушиб қолади:

قَوْلٌ ---> قُلْتُ

خَوْفٌ ---> خِفْتُ

سَيْرٌ ---> سَرْتُ

Хуллас, ажваф феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَالَ	قَالَا	قَالُوا	سَارَ	سَارَا	سَارُوا
	мн	قَالَتْ	قَالَتَا	قَالْنَ	سَارَتْ	سَارَتَا	سَارْنَ
II	мз	قُلْتُ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	سَرْتُ	سَرْتُمَا	سَرْتُمْ
	мн	قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُنَّ	سَرْتُ	سَرْتُمَا	سَرْتُنَّ
I		قُلْتُ		قُلْنَا	سَرْتُ		سَرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбатидаги «-уви», «-уйи-» товуш бирикмалари «й» га ўзгаради. Масалан:

قَوْلٌ —> قِيلَ — айтилмоқ, дейилмоқ,

سَيْرٌ —> سِيرَ — юрилмоқ, сайр қилинмоқ.

Булар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قِيلَ	قِيلَا	قِيلُوا	خِيفَ	خِيفَا	خِيفُوا
	мн	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلْنَ	خِيفَتْ	خِيفَتَا	خِيفْنَ
II	мз	قَلَتْ	قَلْتَا	قَلْتُمْ	خَفَتْ	خَفْتَا	خَفْتُمْ
	мн	قَلَتْ	قَلْتَا	قَلْنِ	خَفَتْ	خَفْتَا	خَفْنِ
I		قَلْتُ		قَلْنَا	خَفْتُ		خَفْنَا

Бу тусланишдан кўриниб туриптики, айрим феълларнинг I, II шахси ва III шахс кўплик муаннас шакллари аниқ ва мажҳул нисбатларда бир хил кўринишга эга. Қиёсланг:

خَافَ —> خَفِنَ, خَفِتَ, خَفْتُ ва ҳ.к.

خِيفَ —> خَفِنَ, خَفِتَ, خَفْتُ ва ҳ.к.

سَارَ —> سَرِنَ, سَرِتُ, سَرْتُ ва ҳ.к.

سِيرَ —> سَرِنَ, سَرِتُ, سَرْتُ ва ҳ.к.

3. Ноқис феъллар. Учинчи ўзак ундоши و — «в» ёки ى — «й» ундошидан иборат бўлган заиф феъллар ноқис феъллар дейилади. Масалан:

(ب ك ى) ўзаги — йиғламоқ,

(د ن و) ўзаги — яқинлашмоқ,

(ل ق ى) ўзаги — учратмоқ,

Ноқис феълларнинг ўтган замонда қуйидаги кўри-нишлари мавжуд:

а) **فَعَلَ** вазнидаги ноқис феълнинг тусланиши қуйида-гича:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَيَا	بَكَوْا	دَتَا	دَتَوَا	دَتَوْا
	мн	بَكَتْ	بَكَتَا	بَكَيْنَ	دَتَتْ	دَتَتَا	دَتَوْنِ
II	мз	بَكَتَ	بَكَتَمَا	بَكَتُمْ	دَتَوْتُ	دَتَوْتَمَا	دَتَوْتُمْ
	мн	بَكَتِ	بَكَتِمَا	بَكَتَيْنِ	دَتَوْتُ	دَتَوْتَمَا	دَتَوْتَيْنِ
I		بَكَتُ		بَكَتْنَا	دَتَوْتُ		دَتَوْنَا

Эслатма: 1. III шахс бирлик музаккар шаклида учинчи ўзак ундош **ى** – «й» бўлса, алиф мақсура билан, **و** – «в» бўлса, **ا** (алиф) билан ёзилади.

2. Бирикма олмош қўшилганида, феъл охиридаги алиф мақсура **ا** (алиф) ҳарфига ўзгаради. Масалан, **رَمَى** – отди, **رَمَاهُ** – уни отди.

б) **فَعِلَ** вазнидаги ноқис феъллар қуйидагича тусланади:

(**ل ق ى**) ўзаги – учратмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقَيَا	لَقَوْا
	мн	لَقَيْتَ	لَقَيْتَا	لَقَيْنَ
II	мз	لَقَيْتَ	لَقَيْتَمَا	لَقَيْتُمْ
	мн	لَقَيْتِ	لَقَيْتَمَا	لَقَيْتَيْنِ
I		لَقَيْتُ		لَقَيْتْنَا

Эслатма: Ноқис феъллар ичида **فَعَلَ** вазнига тушади-гани деярли йўқ.

в) ҳар уч типдаги феълнинг мажҳул нисбати бир хил вазнда тусланади:

لَقِيَ —> لَقِيَ , دُنِيَ —> دُنِيَ , دَنَا —> دُنِيَ .

Бу мажҳул феълларнинг охирги қисми **لَقِيَ** феълининг аниқ нисбатидаги қисми билан бир хил бўлганлиги сабабли, шахс-сонда тусланиши ҳам **لَقِيَ** феълининг аниқ нисбати билан бир хилдир. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكِيَا	بُكُوا	دُنِيَ	دُنِيَا	دُنُوا
	мн	بُكِيَتْ	بُكِيَتَا	بُكِيْنَ	دُنِيَتْ	دُنِيَتَا	دُنِيْنَ
II	мз	بُكِيَتْ	بُكِيْتَمَا	بُكِيْتُمْ	دُنِيَتْ	دُنِيْتَمَا	دُنِيْتُمْ
	мн	بُكِيَتْ	بُكِيْتَمَا	بُكِيْتُنَّ	دُنِيَتْ	دُنِيْتَمَا	دُنِيْتُنَّ
I		بُكِيَتْ		بُكِيْنَا	دُنِيَتْ		دُنِيْنَا

§ 50. ИККИ ЁҚЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Ўзақдаги ундошлардан иккитаси ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар икки ёқлама нотўғри феъллар дейилади. Бу тоифадаги феъллар ҳақида гап кетганида, « (ҳамза) товуши ҳам ҳарфи иллатлар таркибига киритилади.

Ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда турганлигига қараб, бу феъллар ўзига хос йўл билан тусланади. Буларни уч турга бўлиш мумкин:

1. Биринчи ва иккинчи ўзақ ундошлари ҳарфи иллатлардан иборат бўлган феъллар. Масалан:

وَأَلْ – паноҳ сўрамоқ, يَتَسَّ – умидсизланмоқ,

(ء و ب) أَبْ – қайтмоқ, (ء ي د) آدْ – пишиқ бўлмоқ.

Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмаганлиги сабабли, وَأَلْ ва يَتَسَّ феъллари типидagi феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

أَبْ (у), آدْ (и) феълларида эса, ажваф феълларда бўладиган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَبْ	أَبَا	أَبْوَا	آدْ	آدَا	آدُوَا
	мн	أَبْتْ	أَبْتَا	أَبْنْ	آدْتْ	آدْتَا	آدْنْ
II	мз	أَبْتْ	أَبْتَمَا	أَبْتُمْ	آدْتْ	آدْتَمَا	آدْتُمْ
	мн	أَبْتْ	أَبْتَمَا	أَبْتْنْ	آدْتْ	آدْتَمَا	آدْتْنْ
I		أَبْتْ		أَبْتَا	آدْتْ		آدْتَا

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан,

آتَى (и) – келмоқ, وَطِئَ (а) – топтамоқ,

وَقَى (и) – вафо қилмоқ, وَقَى (и) – ҳимоя қилмоқ.

Туслашда бу ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда келаётганлигига эътибор бериш керак: وَطِئَ феълда ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъл хусусияти мавжуд. آتَى феълда эса ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феълнинг хусусияти бор, وَقَى , وَقَى феълларида бўлса, ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар хусусияти мужассамлашган.

وَطِئَ феъли ўтган замонда солим феъллар билан бир хил. Қолганлари эса қуйидаги тарзда тусланади:

أتى – феъли

وَقَى – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَى	أَتَا	أَتَوْا	وَقَى	وَقَى	وَقَوْا
	мн	أَتَتْ	أَتَا	أَتَيْنَ	وَقَتْ	وَقَتَا	وَقَيْنَ
II	мз	أَتَيْتَ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُمْ	وَقَيْتَ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُمْ
	мн	أَتَيْتُ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُنَّ	وَقَيْتُ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُنَّ
I		أَتَيْتُ		أَتَيْتُنَا	وَقَيْتُ		وَقَيْتُنَا

3. Ўзақдаги иккинчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан, (س و ء) سَاءَ – ёмон бўлмоқ, (ج ي ء) جَاءَ – келмоқ, (ر ء ي) رَأَى – кўрмоқ, (س و ي) سَوَى – тенглашмоқ, (ش و ي) شَوَى – қовурмоқ кабилар. Булардан سَاءَ , جَاءَ каби феъллар ўзида ҳам ҳамзали, ҳам ажваф феъллар хусусиятини, رَأَى – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар хусусиятини мужассамлантирган. سَوَى , شَوَى каби феълларда эса, иккинчи ўзак ундош бўлган و – «в» ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди.

سَاءَ (y) – типидаги феъллар جاءَ (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَاءَ	سَاءَا	سَاءُوا	جَاءَ	جَاءَا	جَاءُوا
	мн	سَاءَتْ	سَاءَتَا	سَاءَتُنَّ	جَاءَتْ	جَاءَتَا	جَاءَتُنَّ
II	мз	سَوَيْتَ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ	جَوَيْتَ	جَوَيْتُمَا	جَوَيْتُمْ
	мн	سَوَيْتُ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُنَّ	جَوَيْتُ	جَوَيْتُمَا	جَوَيْتُنَّ
I		سَوَيْتُ		سَوَيْتُنَا	جَوَيْتُ		جَوَيْتُنَا

رَأَى (y) – типидаги феъллар سَوَى (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَىا	رَأَوْا	سَوَى	سَوَىا	سَوَوْا
	мн	رَأَتْ	رَأَتْا	رَأَيْنَ	سَوَيْتَ	سَوَيْتَا	سَوَيْنَ
II	мз	رَأَيْتَ	رَأَيْتَمَا	رَأَيْتُمْ	سَوَيْتَ	سَوَيْتَمَا	سَوَيْتُمْ
	мн	رَأَيْتِ	رَأَيْتَمَا	رَأَيْتُنَّ	سَوَيْتِ	سَوَيْتَمَا	سَوَيْتُنَّ
I		رَأَيْتُ		رَأَيْنَا	سَوَيْتُ		سَوَيْنَا

شَوَى (y) – типидаги феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَوَى	شَوَىا	شَوَوْا
	мн	شَوَتْ	شَوَتْا	شَوَيْنَ
II	мз	شَوَيْتَ	شَوَيْتَمَا	شَوَيْتُمْ
	мн	شَوَيْتِ	شَوَيْتَمَا	شَوَيْتُنَّ
I		شَوَيْتُ		شَوَيْنَا

Бундан ташқари араб тилида ҳар уч ўзак ундоши ҳам ҳарфи иллатдан иборат бўлган иккита феъл мавжуд: أَوَى (и) – паноҳ изламоқ, وَأَى (и) – ваъда бермоқ. Улар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَىا	أَوَوْا	رَأَى	رَأَىا	رَأَوْا
	мн	أَوَتْ	أَوَتْا	أَوَيْنَ	رَأَتْ	رَأَتْا	رَأَيْنَ
II	мз	أَوَيْتَ	أَوَيْتَمَا	أَوَيْتُمْ	رَأَيْتَ	رَأَيْتَمَا	رَأَيْتُمْ
	мн	أَوَيْتِ	أَوَيْتَمَا	أَوَيْتُنَّ	رَأَيْتِ	رَأَيْتَمَا	رَأَيْتُنَّ
I		أَوَيْتُ		أَوَيْنَا	رَأَيْتُ		رَأَيْنَا

§ 51. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ҲОЗИРГИ – КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Араб тилида феълининг ҳозирги-келаси замони ҳозирги замонда, келаси замонда, баъзан эса ўтган замонда амалга ошадиган тугалланмаган иш-ҳаракатни билдиради, шунингдек у ҳар доим амалга ошадиган иш-ҳаракатни ҳам ифодалаши мумкин.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин: **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** .

Масалан: **يَخْرُجُ** , **يَشْرَبُ** , **يَنْزِلُ** . Демак, унинг вазни қуйидагича: **يَفْعَلُ**

Ҳозирги-келаси замон феъли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

Масалан,

يَخْرُجَانِ – у (икки киши) чиқаётир,

تَذَهَبِينَ – сизлар (мн) кетаяпсизлар,

نَنْزِلُ – биз тушамиз.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонида ҳам вазндаги **ع** ҳарфи (иккинчи ўзак ундош) уч хил ҳаракатга эга.

Қайси феълда шу уч ҳаракатдан қайси бири эканлигини қуйидагилардан аниқлаш мумкин:

1. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони албатта **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

яхши бўлмоқ - **حَسُنَ** -> **يَحْسُنُ** ,

яқинлашмоқ - **قَرُبَ** -> **يَقْرُبُ** .

2. Ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпинча **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

тушунмоқ - **فَهِمَ** -> **يَفْهَمُ** ,

билмоқ - **عَلِمَ** -> **يَعْلَمُ** ,

ичмоқ - **شَرِبَ** -> **يَشْرَبُ** .

3. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпчилик ҳолларда **يَفْعَلُ** вазини қабул қилади. Масалан,

чиқмоқ - **خَرَجَ** -> **يَخْرُجُ** ,

кирмоқ - **دَخَلَ** -> **يَدْخُلُ** .

Бироқ бу феълларнинг айримлари бошқача вазнда бўлиши ҳам мумкин. Масалан,

кетмоқ - **ذَهَبَ** -> **يَذْهَبُ** ,

очмоқ - **فَتَحَ** -> **يَفْتَحُ** ,

ўтирмоқ - **جَلَسَ** -> **يَجْلِسُ** ,

тушмоқ - **نَزَلَ** -> **يَنْزِلُ** .

Кўриниб туриптики, ҳозирги-келаси замонда **ع** нинг ҳаракатини ўтган замон шаклига қиёсан аниқлаш мумкин, лекин уни конкрет билиб бўлмайди. Шунинг учун замонавий лугатларда феълнинг ўтган замони (инфинитив) шаклидан кейин қавс ичидаги (и), (у), (а) ҳарфлари шу феълнинг ҳозирги-келаси замондаги иккинчи ўзак ундош ҳаракатини кўрсатиб туради. Масалан,

I دَخَلَ (у) → دَخُلْ

Феълни ёдлаганда, **ع** нинг ҳаракатини қўшиб ёдлаш керак, чунки феълнинг кўпчилик майллари, феълдан шакланган турли хил отлар ва бошқа сўзларнинг шакли шу ҳаракатга боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдида **لَا** юкласини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

يَخْرُجُ - у (мз) чиқади → لَا يَخْرُجُ - у (мз) чиқмайди,

أَذْهَبُ - бораман → لَا أَذْهَبُ - бормаيمان,

تَنْزِلِينَ - сен (мн) тушасан → لَا تَنْزِلِينَ - сен (мн)

тушмайсан.

Ҳозирги-келаси замоннинг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

يَفْهَمُ - у (мз) тушунилади, فَهْمٌ -

يُعْرِفُ - у (мз) билинади, عَرَفَ -

Мажҳул нисбат феъли аниқ нисбат билан шахс-сонда бир хил тусланади.

Ҳозирги-келаси замон феъли олдидан қуйидаги юкламалар ишлатилиши мумкин:

1. سَوْفَ ёки سَ юкласи. Булар иш-ҳаракатнинг келаси замонда содир бўлишини билдиради. Масалан:

سَوَّفَ أَكْتُبُ – ёзаман, ёзаяпман → سَوَّفَ سَأَكْتُبُ ёки أَكْتُبُ
(келажакда) ёзаман.

Эслатма. Инкор формадаги феълларда سَ ишлатилмайди: سَوَّفَ لَا أَكْتُبُ – (келажакда) ёзмайман.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги гумонни, эҳти-
моликни билдирувчи قَدْ юклагаси. Масалан,

قَدْ يَذْهَبُ – эҳтимол у (мз) борар, у (мз) борса керак.

§ 52. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг тусланиши қуйидагилар асосида содир бўлади: агар иккинчи ўзак ундошдан кейинги унли билан бўгин тугаётган бўлса, иккиланган феълларда бу унли биринчи ўзак ундошдан кейинга ўтади ва иккита бир хил ундош ёнма-ён келади. Масалан,

يَمَسُّ – тегиб кетмоқ – يَمَسُّنَّ – йамсасу → йамассу –
يَمَسُّ.

Бу феъл қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّونَ
	мн	تَمَسُّ	تَمَسُّانِ	تَمَسُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّانِ	تَمَسُّونَ
	мн	تَمَسُّنَ	تَمَسُّانِ	تَمَسُّنَ
I		أَمَسُّ		تَمَسُّ

يَمْدٌ - чўзмоқ - يَمْدٌ - йамдуу -> йамудду - يَمْدٌ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	يَمْدٌ	يَمْدَانِ	يَمْدُونَ
	мн	يَمْدٌ	يَمْدَانِ	يَمْدَدْنَ
II	мз	يَمْدٌ	يَمْدَانِ	يَمْدُونَ
	мн	يَمْدَيْنِ	يَمْدَانِ	يَمْدَدْنَ
I		أَمْدٌ		يَمْدٌ

يَفِرُّ - қочмоқ - يَفِرُّ - йафриру -> йафирру - يَفِرُّ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	يَفِرُّ	يَفِرَانِ	يَفِرُونَ
	мн	يَفِرُّ	يَفِرَانِ	يَفِرُونَ
II	мз	يَفِرُّ	يَفِرَانِ	يَفِرُونَ
	мн	يَفِرَيْنِ	يَفِرَانِ	يَفِرُونَ
I		أَفِرُّ		يَفِرُّ

Солим феълларнинг мажхул нисбати бир хил шаклга эга бўлганидек, иккиланган феълларнинг мажхул нисбати ҳам бир хил шаклга эга (يَفِرُّ، يَمْدٌ، يَمْسُ) ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	يَمْدٌ	يَمْدَانِ	يَمْدُونَ
	мн	يَمْدٌ	يَمْدَانِ	يَمْدَدْنَ
II	мз	يَمْدٌ	يَمْدَانِ	يَمْدُونَ
	мн	يَمْدَيْنِ	يَمْدَانِ	يَمْدَدْنَ
I		أَمْدٌ		يَمْدٌ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Фақат феълнинг боши-

да қисқа унлидан иборат бўлган бир ёпиқ бўғин таркиби-
да иккита ҳамза товушининг мавжуд бўлиши мумкин
эмас. Масалан, „и“, „а“, „у“. Агар шундай ҳолат мав-
жуд бўлса, иккинчи ҳамза тушиб қолади ва унинг ҳисо-
бига қисқа унли чўзиққа айланади: „а“—> „ā“,
„у“—> „ū“, „и“—> „ī“. Масалан,

أَكَلَ — емоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَكَلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلُ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	يَأْكُلْنَ	تُؤْكَلُ	تُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلْنَ
II	мз	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلُونَ	تُؤْكَلُ	تُؤْكَلَانِ	تُؤْكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُونَ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلْنَ	تُؤْكَلِينَ	تُؤْكَلَانِ	تُؤْكَلْنَ
I		أَكُلُ		نَأْكُلُ	أُوكَلُ		تُؤْكَلُ

سَأَلَ (а) — сўрамоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	يَسْأَلْنَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	يُسْأَلْنَ
II	мз	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلِينَ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلْنَ	تُسْأَلِينَ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلْنَ
I		أَسْأَلُ		نَسْأَلُ	أُسْأَلُ		تُسْأَلُ

قَرَأَ (а) — ўқимоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأْنَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأِينَ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأْنَ	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		نَقْرَأُ	أُقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феълларнинг тусланиши:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши қуйидагича бўлади:

а) Феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати **ـ** бўлса, бундай феъллар солим феъллар каби тусланади.

Масалан,

وَجَلَّ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَلُّ	يُوجَلَّانِ	يُوجَلُّونَ
	мн	تُوجَلُّ	تُوجَلَّانِ	يُوجَلُّنَ
II	мз	تُوجَلُّ	تُوجَلَّانِ	تُوجَلُّونَ
	мн	تُوجَلِّينَ	تُوجَلَّانِ	تُوجَلُّنَ
I		أُوجَلُّ		تُوجَلُّ

وَجَعَّ (а) – оғриқни сезмоқ феъли ҳам шу каби тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** - „в“ бўлган яна айрим феълларнинг ҳозирги-келаси замонида бу ундош тушиб қолади. Масалан,

وَضَعَّ (а)- қўймоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَضَعُّ	يَضَعَّانِ	يَضَعُّونَ
	мн	تَضَعُّ	تَضَعَّانِ	يَضَعُّنَ
II	мз	تَضَعُّ	تَضَعَّانِ	تَضَعُّونَ
	мн	تَضَعِّينَ	تَضَعَّانِ	تَضَعُّنَ
I		أَضَعُّ		تَضَعُّ

Шунингдек, **وَقَعَّ** (а) – йиқилмоқ, жойлашмоқ; **وَهَبَّ** (а) – бермоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати бўлса, барча шахс-сонларда биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

وَجَدَ (и) – топмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُونَ
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
	мн	تَجِدِينَ	تَجِدَانِ	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		نَجِدُ

Шунингдек, **وَلَدَ** (и) – туғмоқ, **وَعَدَ** (и) – ваъда бермоқ, **وَكَبَّ** (и) – сакрамоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати бўлса, биринчи ўзак ундош ҳеч қачон тушиб қолмайди. Масалан, **وَجَّهَ** (у) – номдор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِّهُ	يُوجِّهُانِ	يُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُ	تُوجِّهُانِ	يُوجِّهُنَ
II	мз	تُوجِّهُ	تُوجِّهُانِ	تُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُينَ	تُوجِّهُانِ	تُوجِّهُنَ
I		أُوجِّهُ		نُوجِّهُ

Юқоридаги барча феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллардан фарқ қилмайди, фақат феъл таркибидаги “ув” товуш бирикмаси “ў” га ўзгаради. Масалан,

وَجَدَ – бор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يُوجَدَانِ	يُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	يُوجَدْنَ
II	мз	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	تُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدِينَ	تُوجَدَانِ	تُوجَدْنَ
I		أُوجَدُ		نُوجَدُ

б) Биринчи ўзак ундоши **ي** – й ҳарфидан иборат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди.

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош устидаги ҳаракат биринчи ўзак ундош устига ўтади ва бунда икки хил ҳодиса бўлиши мумкин:

а) учинчи ўзак ундош сукунли бўлмаса, иккинчи ўзак ундош тушиб қолади ва ундан олдинги унли чўзилади. Масалан,

يَقُولُ -> يَقُولٌ - ўзагидан - ق و ل

يَخَافُ -> يَخَوْفٌ - ўзагидан - خ و ف

б) учинчи ўзак ундош сукунли бўлса, иккинчи ўзак ундош бутунлай тушиб қолиб, унинг ҳаракати қолади:

يَخْفَنَ -> يَخَوْفَنَ, يَقْلَنَ -> يَقُولْنَ

Масалан,

قَالَ (у) – демоқ феъли سَارَ (и) – юрмоқ, кезмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَسِيرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقُلْنَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	يَسِرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُلْنَ	تَسِيرِينَ	تَسِيرَانِ	تَسِرْنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسِيرُ		نَسِيرُ

خَافَ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُونَ
	мн	تَخَافُ	تَخَافَانِ	يَخْفَنَ
II	мз	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُونَ
	мн	تَخَافِينَ	تَخَافَانِ	تَخْفَنَ
I		أَخَافُ		نَخَافُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам юқоридаги икки банд қоидаси асосида тусланади.

Масалаң, قَالَ феълининг мажхул нисбати:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَالُ	يُقَالَانِ	يُقَالُونَ
	мн	تُقَالُ	تُقَالَانِ	يُقَلْنَ
II	мз	تُقَالُ	تُقَالَانِ	تُقَالُونَ
	мн	تُقَالِينَ	تُقَالَانِ	تُقَلْنَ
I		أُقَالُ		نُقَالُ

3. Ноқис феълларнинг тусланишида қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

а) ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати __ ёки __ бўлса, феъл охиридаги „-ийу“ товуш бирикмаси „-й“ га, „-уву“ товуш бирикмаси „-ў“ товушига ўзгаради ва натижада шахс-сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِيَ (и) – йиғламоқ феъли دَنَا (у) – яқинлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَيَّكَيَانِ	يَبْكُونُ	يَدْتَوَانِ	يَدْتَوَانِ	يَدْتَوُونَ
	мн	تَبَكَّى	تَبَكَّيَانِ	يَبْكِينَ	تَدْتَوُو	تَدْتَوَانِ	يَدْتَوِينَ
II	мз	تَبَكَّى	تَبَكَّيَانِ	تَبْكُونُ	تَدْتَوُو	تَدْتَوَانِ	تَدْتَوُونَ
	мн	تَبَكَّيْنِ	تَبَكَّيَانِ	تَبَكَّيْنِ	تَدْتَوِينِ	تَدْتَوَانِ	تَدْتَوِينِ
I		أَبْكَى		تَبَكَّى	أَدْتَوُو		تَدْتَوُو

Иккинчи ўзак ундош ҳаракати __ бўлса, у қуйидагича тусланади. Масалан, لَقِيَ (а) – учратмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقَّيَانِ	لَقُونُ
	мн	تَلَقَّى	تَلَقَّيَانِ	لَقَّيْنِ
II	мз	تَلَقَّى	تَلَقَّيَانِ	لَقُونُ
	мн	تَلَقَّيْنِ	تَلَقَّيَانِ	لَقَّيْنِ
I		أَلَقَى		تَلَقَّى

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам феъл охиридаги ўзгариш لَقِيَ феълнинг аниқ нисбати охиридаги ўзгариш билан бир хил бўлганлиги сабабли, тусланиши ҳам бир хил бўлади. Масалан,

يېڭى (и) – феълнинг мажҳули يَدُو (у) – феълнинг мажҳули

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يېڭى	يېڭىان	يېڭون	يُدئى	يُدئيان	يُدئون
	мн	تېڭى	تېڭيان	تېڭين	تُدئى	تُدئيان	تُدئين
II	мз	تېڭى	تېڭيان	تېڭون	تُدئى	تُدئيان	تُدئون
	мн	تېڭين	تېڭيان	تېڭين	تُدئين	تُدئيان	تُدئين
I		أېڭى		نېڭى	أُدئى		نُدئى

§ 53. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَأَل (и) – „паноҳ изламоқ“ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар хусусияти мавжуд:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَلُ	يَتَلَانِ	يَتَلُونَ
	мн	تَتَلُ	تَتَلَانِ	يَتَلْنَ
II	мз	تَتَلُ	تَتَلَانِ	تَتَلُونَ
	мн	تَتَلِينَ	تَتَلَانِ	تَتَلْنَ
I		أَتَلُ		تَتَلُ

يَتَسُ (а) – типдаги феълларда ўзгариш содир бўлмайди, чунки биринчи ўзак ундош ي товушидан иборат бўлган феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

آب — типдаги феъл آد — типдаги феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤوبُ	يُؤويَانِ	يُؤوُونَ	يُتِيْدُ	يُتِيْدَانِ	يُتِيْدُونَ
	мн	تُؤُوبُ	تُؤُويَانِ	تُؤُويْنَ	تُتِيْدُ	تُتِيْدَانِ	يُتَدْنَ
II	мз	تُؤُوبُ	تُؤُويَانِ	تُؤُويُونَ	تُتِيْدُ	تُتِيْدَانِ	تُتِيْدُونَ
	мн	تُؤُويْنَ	تُؤُويَانِ	تُؤُويْنَ	تُتِيْدِيْنَ	تُتِيْدَانِ	تُتَدْنَ
I		أُؤُوبُ		تُؤُوبُ	أُتِيْدُ		تُتِيْدُ

2. Ўзакдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат феъллар:

أَتِي (и) — феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	يَأْتِيْنَ
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتُونَ
	мн	تَأْتِيْنَ	تَأْتِيَانِ	تَأْتِيْنَ
I		أَتِي		تَأْتِي

وَطِي (а) — феъли ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَطَأُ	يَطَأَانِ	يَطْؤُونَ
	мн	تَطَأُ	تَطَأَانِ	يَطَأَانِ
II	мз	تَطَأُ	تَطَأَانِ	تَطْؤُونَ
	мн	تَطْئِيْنَ	تَطَأَانِ	تَطَأَانِ
I		أَطَأُ		تَطَأُ

وَقِي (и) – типдаги феъллар эса ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَانِ	يَقُونَ
	мн	تَقِي	تَقِيَانِ	يَقِينَ
II	мз	تَقِي	تَقِيَانِ	تَقُونَ
	мн	تَقِينَ	تَقِيَانِ	تَقِينَ
I		أَقِي		تَقِي

3. Ўзақдаги иккинчи ва учинчи ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар جَاءَ (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْءُ	يَسُوْءَانِ	يَسُوْوْنَ	يَجِيْءُ	يَجِيْتَانِ	يَجِيْتُوْنَ
	мн	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	يَسُوْنُ	تَجِيْءُ	تَجِيْتَانِ	يَجِيْتُنْ
II	мз	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْوْنَ	تَجِيْءُ	تَجِيْتَانِ	تَجِيْتُوْنَ
	мн	تَسُوْئِيْنَ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْنُ	تَجِيْتِيْنِ	تَجِيْتَانِ	تَجِيْتُنْ
I		أَسُوْءُ		نَسُوْءُ	أَجِيْءُ		نَجِيْءُ

رَأَى (а) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرِي	يَرِيَانِ	يَرُونَ
	мн	تَرِي	تَرِيَانِ	يَرِينَ
II	мз	تَرِي	تَرِيَانِ	تَرُونَ
	мн	تَرِيْنَ	تَرِيَانِ	تَرِيْنَ
I		أَرِي		تَرِي

Бу гуруҳга кирувчи феълларнинг ҳарфи иллатлари сафида ҳамза товуши бўлмаса, иккинчи ўзақ ундошга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Масалан,

شَوِي (и) – типидаги феъллар سَوِي (а) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوِي	يَسُوِيَان	يَسُوُوْنَ	يَشُوِي	يَشُوِيَان	يَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِي	تَسُوِيَان	يَسُوِيْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	يَشُوِيْنَ
II	мз	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِيْنَ	تَسُوِيَان	تَسُوِيْنَ	تَشُوِيْنَ	تَشُوِيَان	تَشُوِيْنَ
I		أَسُوِي		نَسُوِي	أَشُوِي		نَشُوِي

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أُوِي (и) – феъли وَاِي (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَاوِي	يَاوِيَان	يَاوُوْنَ	يَعِي	يَعِيَان	يَعُوْنَ
	мн	تَاوِي	تَاوِيَان	يَاوِيْنَ	تَعِي	تَعِيَان	يَعِيْنَ
II	мз	تَاوِي	تَاوِيَان	تَاوُوْنَ	تَعِي	تَعِيَان	تَعُوْنَ
	мн	تَاوِيْنَ	تَاوِيَان	تَاوِيْنَ	تَعِيْنَ	تَعِيَان	تَعِيْنَ
I		أَوِي		نَاوِي	أَعِي		نَعِي

§ 54. ФЕЪЛ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феъл билан ифодаланган гап феъл кесимли гап дейлади. Феъл кесимли гапнинг эгаси қайси сўз туркуми билан ифодаланганлигига қараб кесимдан олдин ва кейин келиши мумкин:

1. Агар эга кишилик олмоши билан ифодаланган бўлса, у гап таркибида ишлатилмаслиги мумкин, чунки феълнинг шахс ва сонда тусланган шакли гапнинг эгаси қайси олмош эканлигини кўрсатиб туради. Масалан,

دُهَبْنَا – Биз кетдик. تَكْتُبُونَ Сизлар (мз) ёзасизлар.

Агар бундай гапнинг эгаси таъкидланиб келаётган бўлса ва шу олмошни гапда акс эттириш шарт бўлса, у ҳар доим кесимдан олдин келади. Масалан,

أَنْتُمْ تَكْتُبُونَ - Биз кетдик. نَحْنُ ذَهَبْنَا - Сизлар (мз) ёзасизлар.

2. Агар гапнинг эгаси от билан ифодаланган бўлса, у кесимдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Бунда эга билан кесим ўртасидаги мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

а) агар гапнинг эгаси одамни билдирадиган отдан иборат бўлса ва кесимдан кейин келса, улар жинсда мослашади ва кесим ҳар доим birlikда келади. Масалан,

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُ - Муҳандис (мз) чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسَانِ - Икки (мз) муҳандис чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُونَ - Муҳандислар (мз) чиқишди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَةُ - Толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَتَانِ - Икки толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ - Толибалар киришди.

Бундай эга кесимдан олдин келса, кесим эга билан жинсда ва сонда тўла мослашади:

الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ

الْمُهَنْدِسَانِ خَرَجَا الطَّالِبَتَانِ دَخَلَتَا

الْمُهَنْدِسُونَ خَرَجُوا الطَّالِبَاتُ دَخَلْنَ

б) агар гапнинг эгаси одамни билдирмайдиган от билан ифодаланган бўлса ва у birlik ёки иккилик сонда бўлса, кесим одамни билдирувчи от билан ифодаланган эга билан қандай мослашса, у билан ҳам шундай мослашади. Масалан,

وَصَلَ الْقِطَارُ – Поезд келди.

وَصَلَ الْقِطَارَانِ – Иккита поезд келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ – Тайёра келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ – Иккита тайёра келди.

ёки

الطَّائِرَةُ وَصَلَتْ الْقِطَارُ وَصَلَ

الطَّائِرَتَانِ وَصَلَتَا الْقِطَارَانِ وَصَلَا

в) агар бу хилдаги эга кўпликда келган бўлса, кесим эгадан олдинда келса ҳам, кейин келса ҳам, кесим бирликда муаннасда келади. Масалан,

وَصَلَتِ الْقِطَرُ – Поездлар келди.

وَصَلَتِ الْقِطَرُ – Поездлар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ – Тайёралар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ – Тайёралар келди.

г) агар гапнинг эгаси уюшиб келиб, уларнинг жинси ҳар хил бўлса ва кесим бундай эгадан олдин турган бўлса, кесим ўзига энг яқин эга билан жинсда мослашади. Масалан,

دَخَلَ الطَّالِبُ وَالمُعَلِّمَةُ – Студент ва муаллима киришди.

دَخَلَتِ المُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ – Муаллима ва студент киришди.

Агар бундай характердаги эга кесимдан олдин турган бўлса, кесим ҳар доим музаккар жинсда иккиликда келади. Масалан,

المُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ دَخَلَا العُكَي الطَّالِبُ وَ المُعَلِّمَةُ دَخَلَا

д) Агар гапнинг кесими уюшиб келган бўлса, аввал гапнинг биринчи уюшган кесими (эга билан жинсда мослашган ҳолда, бирликда), сўнг гапнинг эгаси, ундан

кейин эга билан сонда ва жинсда мослашган ҳолда қолган уюшиқ кесимлар келади. Масалан,

دَخَلَ الطَّلَابُ فَجَلَسُوا ثُمَّ سَمِعُوا وَكَتَبُوا

Судентлар кирдилар, сўнг ўтирдилар, ундан кейин тингладилар ва ёздилар.

§ 55. ТЎЛДИРУВЧИ

Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб, кимни, нимани, кимдан, қайси нарсадан, кимда, нимада, кимга, қайси нарсага каби сўроқларга жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади.

Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади.

Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, кимни, нимани сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади (Мен китобни ўқидим. Сен Аҳмадни учратдингми?).

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимидан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у тушум келишигида қўйилади. Масалан:

كَتَبَ الطَّلَابُ الواجِبَ – Студент вазифани ёзди.

فَهِمَّتْ زَيْنَبُ الموضوعَ – Зайнаб мавзуни тушунди.

Воситали тўлдирувчи кимни ва нимани сўроқларидан бошқа сўроқларга жавоб бўлувчи тўлдирувчилардир. У ҳам араб тилида гапнинг бош бўлақларидан кейин у ёки бу предлог билан ва, табиийки, қаратқич келишигида келади. Масалан,

سَمِعْتُ منِ والِدِي – Мен отамдан эшитдим.

يَكْتُبُ صَدِيقِي بِقَلَمِ الحَبْرِ – Дўстим ручкада ёзади.

Агар гапда ҳам воситасиз, ҳам воситали тўлдирувчи мавжуд бўлса, аввал воситасиз, сўнг воситали тўлдирувчи ўрин олади. Масалан,

أَكَلَ الطِّفْلُ الطَّعَامَ بِالْمَلْعَقَةِ – Гўдак таомни қошиқ билан еди.

أَخَذْتُ الْمَجْلَدَ مِنَ الْمُدْرَسِ – Журнални ўқитувчидан олдим.

Бундай тўлдирувчилар ўз навбатида мослашган ва мослашмаган аниқловчиларга эга бўлиши мумкин. Бунда аниқловчилар юқоридаги қоидаларга мувофиқ қўйилади. Масалан:

قَرَأْتُ الْمَجْلَدَ الْجَدِيدَ – Янги журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجْلَدَ الْمُصَوِّرِ – „Алмусаввир“ журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجْلَدَ الْمُصَوِّرِ الْمِصْرِيِّ

– Мисрнинг „Алмусаввир“ журнални ўқидим.

سَمِعْتُ هَذَا الْخَبَرَ مِنْ طَالِبٍ كَلِّمْنَا

– Бу хабарни факультетимиз студентидан эшитдим.

أَكَلَ الطِّفْلُ الطَّعَامَ بِالْمَلْعَقَةِ الْخَشَبِيَّةِ

– Гўдак овқатни ёғоч қошиқ билан еди.

Араб тилида ҳаракатни билдирувчи جَاءَ – келмоқ, ذَهَبَ

– кетмоқ, وَصَلَ – келмоқ, رَجَعَ – қайтмоқ, أَتَى –

келмоқ, قَدِمَ – келмоқ каби ўтимсиз феъллар мавжудки,

ҳаракат объектини билдирувчи сўздан олдин بِ предлоги-
ни келтириш билан улар ўтимли феълга айланади.

جَاءَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб келмоқ,

ذَهَبَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб кетмоқ,

وَصَلَ بِالْخَبَرِ – хабар олиб келмоқ,

رَجَعَ بِالْبَشْرِيِّ – хушхабар олиб қайтмоқ.

Яна айрим шундай ўтимсиз феъллар ҳам мавжудки,
улар билан ишлатилган воситали тўлдирувчи ёки ҳол

тушум келишида келади. Масалан,

رَكِبَ السَّيَّارَةَ — машинага ўтирмақ,

دَخَلَ الْغُرْفَةَ — хонага кирмоқ,

سَأَلَ الْمُعَلِّمَ — ўқитувчидан сўрамоқ.

Эслатма. دَخَلَ феъли бирор одам олдига кириш маъносида ишлатилганида, шу феълдан кейин عَلَيَّ предлоги қўлланилади. Масалан,

دَخَلَ عَلَيَّ الْعَمِيدَ — декан ҳузурига кирмоқ.

§ 56. ФЕЪЛЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Феълларга қўшилиб ёзилувчи олмошлар асосан тушум келишигида келган воситасиз (баъзан воситали) тўлдирувчи ўрнида келади. Масалан,

كَتَبْتُهَا -> كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ

Феълларга қўшилувчи олмошлар от ва предлогларга қўшилувчи олмошлар билан шаклан бир хилдир. Масалан, كَتَبْتُ , عِنْدَهُ , كِتَابُهُ .

Лекин олмошлар феълга қўшилганида, қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади:

1. Ўтган замон III шахс кўплик музаккар феълига олмош қўшилганида, ўқилмайдиган ا (алиф) тушиб қолади. Масалан,

كَتَبُوا -> كَتَبُوا الرِّسَالَةَ

2. Ўтган замон II шахс музаккар кўплигидаги феълга олмош қўшилганида, ўртада و ҳарфи орттирилади ва у «ў» товушини билдиради:

سَمِعْتُمْوهَا -> سَمِعْتُمُ الْأَخْبَارَ

3. Феълнинг барча шаклларига I шахс бирлик олмоши шаклида қўшилади. Масалан,

سَمِعْتَنِي - Сен мени эшитдинг,

يَسْأَلُونِي - Улар (мз) мендан сўрайдилар.

Хуллас, масалан كَتَبَ - у (мз) ёзди феълига олмошлар қуйидагича қўшилади:

Шахс	Жинс	Бирлик олмош	Иккилик олмош	Кўшлик олмош
III	мз	كَتَبَهُ	كَتَبَهُمَا	كَتَبَهُمْ
	мн	كَتَبَهَا	كَتَبَهُمَا	كَتَبْتَهُنَّ
II	мз	كَتَبَكَ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُمْ
	мн	كَتَبِكِ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُنَّ
I		كَتَبَنِي		كَتَبْنَا

Масалан,

كَتَبْتُمُونِي - Сизлар (мз) мени ёздингизлар,

كَتَبْتُنَّهَا - Сизлар (мн) уни(мн) ёздингизлар,

كَتَبْنَاَهُنَّ - Биз уларни (мн) ёздик ва ҳ.к.

Баъзан тарихий ёдгорликларда бирикма олмош бевосита феълга қўшилмай, **إِيَّا** юкласига қўшилган.

Масалан:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ - ёки نَعْبُدُ إِيَّاكَ - Биз сенгагина ибодат қиламиз.

§ 57. ФЕЪЛ МАЙЛЛАРИ

Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодаловчи категория феъл майли дейилади.

Араб тилидаги феълларда бешта майл мавжуд:

1. Аниқлик майли.
2. Шарт майли.
3. Буйруқ майли.
4. Истак майли.
5. Кучайтирма майл.

Иш-ҳаракатнинг мавжуд замонлардан бирига муносабатини билдирувчи майл аниқлик майли дейилади. Биз ҳозиргача кўрган бўлишли ва бўлишсиз шакллардаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон феъллари аниқлик майлидаги феъллардир.

§ 58. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I боб феълининг шарт майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан, يَدْرُسْنَ , تَشْرَبُوا , يَجْلِسُ .

Мажҳул нисбатидаги феълларнинг шарт майли ҳам юқоридаги тартиб асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Бу майл учун қўйилган ном — „шарт майли“ мазкур майлнинг характерини тўла очиб беролмайди, чунки бу майлдаги феъл фақат шартни билдирмайди. Умуман, шарт майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесимлари шарт майлида ишлатилади. Бунда шарт эргаш гапнинг кесими олдида қуйидаги юкламалар мавжуд бўлиши мумкин:

إِنْ — агар, مَتَى — қачонки, مَنْ — кимки. Масалан,

إِنْ تَقْرَأْ تَعْلَمَ — ўқисанг (мз), биласан.

مَنْ بَرَزَعَ الْمَعْرُوفِ بِخَصَّةٍ — Кимки яхшилиқни экс
ўшани теради.

مَتَى تَذْهَبُ أَذْهَبُ — Қачонки сен кетсанг, мен кетаман.

Баъзан мазкур юкламалар иштирок этган қуйидаги мураккаб юкламалар ҳам ишлатилиши мумкин: إِنْ → لَئِنْ ,
إِذَا مَا , كَلَّمَا , مَتَى مَا → مَتَى .

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда гоҳо шарт майлидаги феъл эмас, ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда мазмунга халал етмайди.

2. لَمْ олд юкласи билан келган шарт майлидаги феъл ўтган замондаги қатъий инкорни ифодалайди ва ўтган замон феъли билан ишлатиладиган مَا юкласи бажарган вазифани бажаради. Масалан,

لَمْ أَكْتُبْ — ҳеч ёзмадим, مَا كَتَبْتُ — ёзмадим.

3. Шарт майлидаги феъл لَ ва لَ юкламалари билан келиб буйруқ маъносини ифодалайди. Бунга кейинроқ муфассал тўхталинади.

§ 59. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I. Иккиланган феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракати бўлса, шарт майли тўрт вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **دَدَ** (y) – далил бўлмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَلُّ	يَدَلُّا	يَدَلُّو	يَدَلُّ	يَدَلُّا	يَدَلُّو
	мн	تَدَلُّن	تَدَلُّا	يَدَلُّن	تَدَلُّ	تَدَلُّا	يَدَلُّن
II	мз	تَدَلُّن	تَدَلُّا	تَدَلُّو	تَدَلُّ	تَدَلُّا	تَدَلُّو
	мн	تَدَلُّي	تَدَلُّا	تَدَلُّن	تَدَلُّي	تَدَلُّا	تَدَلُّن
I		أَدَلُّن		تَدَلُّن	أَدَلُّ		تَدَلُّ

3 – вариант

4 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَلُّ	يَدَلُّا	يَدَلُّو	يَدَلُّ	يَدَلُّا	يَدَلُّو
	мн	تَدَلُّ	تَدَلُّا	يَدَلُّن	تَدَلُّ	تَدَلُّا	يَدَلُّن
II	мз	تَدَلُّ	تَدَلُّа	تَدَلُّو	تَدَلُّ	تَدَلُّа	تَدَلُّو
	мн	تَدَلُّي	تَدَلُّа	تَدَلُّن	تَدَلُّي	تَدَلُّа	تَدَلُّن
I		أَدَلُّ		تَدَلُّ	أَدَلُّ		تَدَلُّ

Агар иккинчи ўзак ундош ҳаракати ёки бўлса, шарт майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **قَرَّ** (и) қочмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُونَ	يَقْرُونَ	يَقْرُوا	يَقْرُ	يَقْرُوا	يَقْرُوا
	мн	تَقْرُونَ	تَقْرُونَ	يَقْرُونَ	تَقْرُ	تَقْرُوا	يَقْرُونَ
II	мз	تَقْرُونَ	تَقْرُونَ	تَقْرُوا	تَقْرُ	تَقْرُوا	تَقْرُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرُوا	تَقْرُونَ	تَقْرِي	تَقْرُوا	تَقْرُونَ
I		أَقْرُونَ		نَقْرُونَ	أَقْرُ		نَقْرُ

3 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُ	يَقْرُوا	يَقْرُوا
	мн	تَقْرُ	تَقْرُوا	يَقْرُونَ
II	мз	تَقْرُ	تَقْرُوا	تَقْرُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرُوا	تَقْرُونَ
I		أَقْرُ		نَقْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феълларнинг шарт майлидан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг шарт майлида тусланиши:

1. Солимсифат феъллардаги заифлик биринчи ўзак ундошда бўлганлиги ва шарт майлидаги ўзгартиш асосан учинчи ўзак ундош атрофида содир бўлиши сабабли, бундай феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

Масалан, وَجَدَ (и) – топмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَا	يَجِدُوا
	мн	تَجِدُ	تَجِدَا	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَا	تَجِدُوا
	мн	تَجِدِي	تَجِدَا	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		نَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлидаги хусусияти шуки, ёшиқ бўгин таркибидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

قَالَ (у) – типидagi феъллар خَافَ (а) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُلُّ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يَخْفُ	يَخَافَا	يَخَافُوا
	мн	تَقُلُّ	تَقُولَا	يَقْلَنَ	تَخَفُ	تَخَافَا	يَخْفَنَ
II	мз	تَقُلُّ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَخَفُ	تَخَافَا	تَخَافُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقْلَنَ	تَخَافِي	تَخَافَا	تَخْفَنَ
I		أَقُلُّ		نَقْلُ	أَخَفُ		نَخَفُ

سَارَ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسِرُ	يَسِيرَا	يَسِيرُوا
	мн	تَسِرُ	تَسِيرَا	يَسِرْنَ
II	мз	تَسِرُ	تَسِيرَا	تَسِيرُوا
	мн	تَسِيرِي	تَسِيرَا	تَسِرْنَ
I		أَسِرُ		نَسِرُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлидаги ўзига хослик шуки, феъл охиридаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

بَكَى (и) – типидagi феъллар دَنَا (у) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَيْكُ	بَيْكِيَا	بَيْكُوا	يَدْنُ	يَدْنُوا	يَدْنُوا
	мн	تَبِكُ	تَبِكِيَا	يَبِكِينَ	تَدْنُ	تَدْنُوا	يَدْنِينَ
II	мз	تَبِكُ	تَبِكِيَا	تَبِكُوا	تَدْنُ	تَدْنُوا	تَدْنُوا
	мн	تَبِكِي	تَبِكِيَا	تَبِكِينَ	تَدْنِي	تَدْنُوا	تَدْنِينَ
I		أَبِكُ		نَبِكُ	أَدْنُ		نَدْنُ

لَقِيَ (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلِقُ	يَلْقَبَا	يَلْقَوُا
	мн	يَلْقَوْنَ	تَلْقَبَا	يَلْقَيْنَ
II	мз	تَلِقُ	تَلْقَبَا	تَلْقَوُا
	мн	تَلْقِي	تَلْقَبَا	تَلْقَيْنَ
I		الْقَى		تَلَقَى

§ 60. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **وَأَلَّ** (и), **يَسَسَ** (a) типидаги феълларнинг тусланиши солимсифат феъллардан фарқ қилмайди.

أَبَ (y), **آدَ** (и) типидаги феълларда эса, ажваф феълларнинг шарт майлидаги ўзгаришлар содир бўлади:

أَبَ (y) – типидаги феъллар **آدَ** (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَبُّ	يُؤَوُّوَا	يُؤَوُّوُوا	يُؤَدُّ	يُؤِيدَا	يُؤِيدُوا
	мн	تُؤَبُّو	تُؤَوُّوَا	يُؤَوُّوْنَ	تُؤَدُّ	تُؤِيدَا	يُؤِيدَنَّ
II	мз	تُؤَبُّ	تُؤَوُّوَا	تُؤَوُّوُوا	تُؤَدُّ	تُؤِيدَا	تُؤِيدُوا
	мн	تُؤَوُّوِي	تُؤَوُّوَا	تُؤَوُّوْنَ	تُؤِيدِي	تُؤِيدَا	تُؤِيدَنَّ
I		أُؤَبُّ		تُؤَوُّوْ	أُؤَدُّ		تُؤَدُّ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **أَتَى** (и) – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَات	يَاتِيَا	يَأْتُوا
	мн	تَأْت	تَأْتِيَا	يَأْتِينَ
II	мз	تَات	تَاتِيَا	تَأْتُوا
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتِينَ
I		آت		نَأْت

Ҳамза товуши кўпинча ҳарфи иллатга ўхшамагани учун **وَطِيْ** (а) феъли фақат солимсифат феъллар каби тусланади.

وَقِي (и) типигаги феълларда ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъл хусусияти мавжуддир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَف	يَفِيَا	يَفُوا
	мн	تَف	تَفِيَا	يَفِينَ
II	мз	تَف	تَفِيَا	تَفُوا
	мн	تَفِي	تَفِيَا	تَفِينَ
I		أَف		نَف

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاء (у) – типигаги феъллар **جَاء** (и) – типигаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْ	يَسُوْوَا	يَسُوْوَا	يَجِيْ	يَجِيْنَا	يَجِيْنُوْا
	мн	تَسُوْ	تَسُوْوَا	يَسُوْن	تَجِيْ	تَجِيْنَا	يَجِيْن
II	мз	تَسُوْ	تَسُوْوَا	تَسُوْوَا	تَجِيْ	تَجِيْنَا	تَجِيْنُوْا
	мн	تَسُوْنِي	تَسُوْوَا	تَسُوْن	تَجِيْنِي	تَجِيْنَا	تَجِيْن
I		أَسُوْ		نَسُوْ	أَجِيْ		نَجِيْ

رَأَى (а) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَى	رَأَوْا
	мн	رَأَوْا	رَأَوْا	رَأَوْا
II	мз	رَأَى	رَأَى	رَأَوْا
	мн	رَأَوْا	رَأَوْا	رَأَوْا
I		رَأَى		رَأَوْا

سَوَى (а) – типидаги феъллар سَوَى (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
II	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
I		سَوَى		سَوَوْا	سَوَى		سَوَوْا

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

أَوَى (и) – феъли وَأَى (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
II	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
I		أَوَى		أَوَوْا	أَوَى		أَوَوْا

§ 61. УНДАЛМА

Гапдан англашилган маъно тегишли бўлган шахс ёки предметни билдирувчи сўзга ундалма дейилади. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа бўлақлар билан муносабатга киришмайди.

Араб тилидаги ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин ва у ҳеч қачон ундалмаликни билдирувчи юкламасиз ишлатилмайди.

Ундалма қуйидаги юкламалар билан ишлатилади:

1. **يَا** юкламаси. Бу юклама ишлатилганида ундалма **ال** артиклисиз ва танвинсиз бош келишиқда келади. Масалан,

يَا طَالِبُ – Эй, студент, **يَا مُحَمَّدُ** – Эй, Муҳаммад,

يَا إِخْوَانُ – Ҳой, биродарлар, **يَا نِسْوَانُ** – Эй, аёллар.

2. Агар ундалма изофа шаклида бўлса, изофанинг музоф қисми тушум келишигида келади. Масалан,

يَا حَبِيبِ الْقَلْبِ – Эй, кўнгилнинг севгани,

يَا عَالِمِ الْأَسْرَارِ – Эй, сирлардан хабардор,

يَا رَبَّنَا – Эй, худойимиз,

يَا عَبْدَ اللَّهِ – Эй, Оллоҳнинг бандаси.

3. Ундалма музаккар бўлса **أَيُّهَا**, муаннас бўлса **أَيَّتُهَا** юкламалари (ундалманинг сонидан қатъи назар) ишлатилади ва ундалма **ال** артикли билан келади. Масалан,

أَيُّهَا الرَّجُلُ – Эй, одам, **أَيُّهَا الرِّجَالُ** – Эй, одамлар,

أَيَّتُهَا الطَّالِبَةُ – Эй, толиба, **أَيَّتُهَا السَّيِّدَاتُ** – Эй, хонимлар.

4. Баъзан **يَا أَيُّهَا** ва **يَا أَيَّتُهَا** юкламалари олдидан **يَا** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Масалан,
يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ – Эй, жон, **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ** – Эй мўминлар.

5. Нотаниш шахсга мурожаат қилинганида, **يَا** юкламаси ишлатилади ва ундalma ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Масалан,

يَا طَالِبًا – Ҳой, студент, **يَا رَجُلًا** – Ҳой, одам.

6. **اللَّهُ** сўзига нисбатан бу юкламалар ишлатилмайди, балки алоҳида сўз шакли хизматга келади:

اللَّهُمَّ → **اللَّهُ**

§ 62. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майлидаги феъл II ва III шахсда буйруқ, илтимос маъноларини билдиради (ўқи, ўқинг, ўқисин, ўқисинлар каби), I шахсда эса хоҳиш, истак маъноларини ифодалайди (ўқий, ўқийлик каби).

Буйруқ майли араб тилида **أَلْأَمْرُ** деб юритилади ва у шарт майли асосида ясалади.

II шахс учун буйруқ майли шарт майли олдидаги **تُ** қўшимчасини олиб ташлаш йўли билан ҳосил қилинади. Бунда сўз бошидаги ёнма-ён турган ва бир бўғин ичидаги иккита ундош товуш улар олдига васлани ҳамзани қўйиш билан икки бўғинга ажратилади. Масалан,

أَفْتَحُ → **فَتَحَ** → **تَفْتَحُ** → **يَفْتَحُ** → **فَتَحَ** .

أَدْخُلُ → **دَخُلَ** → **تَدْخُلُ** → **يَدْخُلُ** → **دَخَلَ** .

أَجْلِسُ → **جَلَسَ** → **تَجْلِسُ** → **يَجْلِسُ** → **جَلَسَ** .

Буйруқ майлидаги феъл гапнинг бошида келганида ёки алоҳида олинган сўз бўлса, васлани ҳамзанинг ҳаракати феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракатига боғлиқ. Агар иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати [‘] бўлса, васлани ҳамза ҳам [‘] ўқилади. Масалан,

أَدْخُلُ -> ادْخُلْ - кир, اَكْتُبُ -> اَكْتُبْ - ёз .

Агар феълдаги иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати [‘] ёки [‘] бўлса, васлани ҳамза [‘] ҳаракатини олади. Масалан,

اجْلِسْ -> اجْلِسْ - оч, اَفْتَحْ -> افْتَحْ - ўтир .

Агар буйруқ майлидаги феъл гапнинг ўртасида бўлса ва ундан олдиндаги сўз унли товуш билан тугаган бўлса, васлани ҳамза талаффуз қоидасига биноан ёзилади, лекин ўқилмайди. Масалан,

قُلْتُ اجْلِسْ - Қулту-жлис - Ўтир дедим,

قَالَ ادْخُلْ - Қāла-дхул - Кир деди.

II шахс буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ادْخُلْ	ادْخُلَا	ادْخُلُوا
мн	ادْخُلِي	ادْخُلَا	ادْخُلْنَ

Буйруқ майлининг I ва III шахслари шу шахсдаги феълнинг шарт майли олдида ^ل юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

لِيَدْخُلْ - кирсин, لِنَدْخُلْ - кирайлик.

Демак, буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلُوا
	мн	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَا	لَيَفْعَلَنَّ
II	мз	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلَنِّي	أَفْعَلَا	أَفْعَلَنَّ
I		لَا أَفْعَلَنَّ		لَنَفْعَلَنَّ

Ҳамма шахслар учун буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَا يَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَا	لَا يَفْعَلَنَّ
II	мз	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلَنِّي	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلَنَّ
I		لَا أَفْعَلَنَّ		لَا نَفْعَلَنَّ

Масалан,

لَا يَكْتُبُوا – улар (мз) ёзмасинлар,

لَا تَجْلِسِي – сен (мн) ўтирма,

لَا تَذْهَبْ – кетмайлик.

Баъзан III шахсга нисбатан буйруқ майли ўрнида ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَاشَ السَّلَامُ – Яшасин тинчлик,

طَابَتْ لَيْكُمُ – Тунингиз хайрли бўлсин.

§ 63. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Нотўғри феълларнинг ҳам I ва III шахсдаги буйруқ майли биз юқорида кўргандек шарт майли олдига **ل** юк-ламасини қўйиш билан ҳосил қилиниши сабабли қўйида фақат II шахсга тегишли бўлган буйруқ майлигагина тўх-талилади.

1. Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **'** бўлган иккилан-ган феъллардан буйруқ майли тўрт вариантда ясалади. Масалан, **دَلَّ** (у) – феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلَّي	دَلَّا	دَلَّلْن	دَلَّي	دَلَّا	دَلَّلْن

3-вариант

4-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلَّي	دَلَّا	دَلَّلْن	دَلَّي	دَلَّا	دَلَّلْن

Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **'** ёки **'** бўлган феъллардан буйруқ майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **فَرَّ** (и) – феъли

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا
мн	فَرَّي	فَرَّا	فَرَرْنَا	فَرَّي	فَرَّا	فَرَرْنَا

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرَّ	فَرَا	فَرُوا
мн	فَرِي	فَرَا	افْرُونَ

II. Ҳамзали феъллар қуйидагича тусланади:

Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феъллардан қуйидагича ҳосил бўлади: Масалан, أَذِنَ (а) – рухсат бермоқ феъли:

إِذِنَ -> إِذِنَ -> تَأَذَنَ -> يَأْذَنُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِذِنَ	إِذِنَا	إِذِنُوا
мн	إِذِنِي	إِذِنَا	إِذِنُ

أَمَلَ (у) – умид қилмоқ феъли:

أَمَلَ -> أَمَلَ -> تَأَمَلَ -> يَأْمَلُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَلَ	أَمَلَا	أَمَلُوا
мн	أَمَلِي	أَمَلَا	أَمَلْنَا

Бундай феъллардан фақат учта феълнинг буйруқ майли ҳамзасиз ҳосил бўлади: أَحَدَّ (у) – олмоқ -> حَدَّ ,

أَكَلَ (у) – емоқ -> كَلَّ , أَمَرَ (у) – буюрмоқ -> مَرَّ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَدَّ	حَدَّا	حَدُّوا
мн	حَدِّي	حَدَّا	حَدْنَا

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундошлари ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг буйруқ майли, ҳамзанинг имлосини эътиборга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳозирги-келаси замонда биринчи ўзак ундошнинг тушиш-тушмаслигига қараб, икки хил ҳосил бўлади:

а) биринчи ўзак ундош тушиб қолса, буйруқ майлида ҳам тушиб қолади. Масалан, **وَتَّقِ** (и) – ишонмоқ феъли:

تَّقِ -> **تَتَّقِ** -> **تَتَّقُوا** .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَّقِ	تَقَا	تَقُوا
мн	تَقِي	تَقَا	تَقْنِ

б) биринчи ўзак ундош тушмаса, буйруқ майли солим феълларнинг буйруқ майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **وَجَع** (а) – оғриқни сезмоқ феъли.

أَوْجَعُ -> **تَوْجَعُ** -> **يَوْجَعُ** .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْجَعُ	أَوْجَعَا	أَوْجَعُوا
мн	أَوْجَعِي	أَوْجَعَا	أَوْجَعْنَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам шарт майли асосида қуйидагича ҳосил бўлади:

قَالَ (у) – типидagi феъллар-нинг тусланиши **سَارَ** (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قُلْ	قُولَا	قُولُوا	سِرْ	سِيرَا	سِيرُوا
мн	قُولِي	قُولَا	قُلْنِ	سِيرِي	سِيرَا	سِرْنِ

خَافَ (а) – типидagi феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَفْ	خَافَا	خَافُوا
мн	خَافِي	خَافَا	خَفْنِ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли феъл типларига боғлиқ ҳолда қуйидагича бўлади:

بَغَى (у) – типдаги феъллар- دَتَا (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَكَ	أَبَكَا	أَبَكُوا	أَدُنُ	أَدَتَا	أَدَتُوا
мн	أَبَكِي	أَبَكِيَا	أَبَكِينَ	أَدِنِي	أَدَتَا	أَدِنِينَ

لَقِيَ (а) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	لَقِيَ	لَقِيَا	لَقُوا
мн	لَقِي	لَقِيَا	لَقِينَ

§ 64. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَالَ (и) – типдаги феъллар- يَثِس (а) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِنَ	إِلَا	إِلْوَا	آيَأَسَنَ	آيَأَسَا	آيَأَسُوا
мн	إِلِي	إِلَا	إِلِنَ	آيَأَسِي	آيَأَسَا	آيَأَسَنَ

أَبَ (у) – типдаги феъллар-

أَدَ (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَ	أَوْبَا	أَوْبُوا	إِذَ	إِيدَا	إِيدُوا
мн	أُوبِي	أُوبَا	أُوبِنَ	إِيدِي	إِيدَا	إِيدَنَ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

آتَى (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши وَطِنَ (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِيت	إِيتِيَا	إِيتُوا	طَا	طَا	طَوُوا
мн	إِيتِي	إِيتِيَا	إِيتِيْنَ	طِنِي	طَا	طَانْ

وَقَى (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَقَى (فَعَل)	وَقِيَا	وَقُوا
мн	وَقِي	وَقِيَا	وَقِيْنَ

Эслатма: Феълнинг буйруқ майли биргина ҳарфдан иборат бўлса, феъл охирига « ҳарфи қўшилиши мумкин.

Масалан, فَهَ ҒИКИ.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар-нинг тусланиши جَاءَ (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَأَى	سَأُوا	سَأَوْوَا	جِئَا	جِئَا	جِئُوا
мн	سَأِي	سَأُوا	سَأَوْنَ	جِئِي	جِئَا	جِئِنْ

رَأَى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши سَوَى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى (رَأَى)	رَأَى	رَأُوا	سَوَى	سَوَى	سَوُوا
мн	رَأِي	رَأَى	رَأَوْنَ	سَوَى	سَوَى	سَوَوْنَ

شَوَى (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اشو	اشوياً	اشووا
мн	اشوي	اشويآ	اشوين

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

أوى (у) – феълнинг

тусланиши

وأى (и) – феълнинг

тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أوى	أويآ	أويوا	أى (إى)	أيا	أوا
мн	أوي	أويآ	أوين	أى	أيا	أين

§ 65. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Феълларнинг истик майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَل	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَل	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَل	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَل		نَفْعَل

Истик майли мажҳул нисбатдаги феъллардан ҳам ҳосил бўлиши мумкин ва у ҳам умумий қоида асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعَّلَ		تُفَعِّلَ

Истак майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Иш-ҳаракатни бажаришдан кўзланган мақсадни ифодалаш учун феълдан олдин **كِي** ёки **ل** юкламаси ишлатилади. **ل** юкламаси истак майлидаги феълга қўшиб ёзилади. Масалан,

كِي أَفْهَمَ – тушунишим учун, тушунишим мақсадида.

لِيُزَوِّرُوا – улар (мз) зиёрат қилишлари учун, улар (мз) зиёрат қилсинлар деб.

Бу иборалар олдидан ўтган ёки ҳозирги-келаси замондаги феъл ҳам келиши мумкин. Масалан,

كِي أَسْمَعُ – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

ذَهَبَ الطَّلَابُ لِيُزَوِّرُوا – Студентлар зиёрат қилиш учун кетишди.

Баъзан ҳар икки юклама қўшилиб келиши мумкин ва у ҳам юқорида айтилган маънони ифодалаш учун ишлатилади. Масалан,

كِي لَكِي أَسْمَعُ – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

Агар истак майлидаги феъл инкор маънода бўлса, мазкур юкламалардан кейин **لَا** юкламаси қўшилади:

لَا تَنْظِمُ لَكِي لَا ; **كِي لَا** = **لَا تَنْظِمُ** . Масалан,

لَا تَنْظِمُ لَكِي لَا تَنْظِمُ – Зулм кўрмайин десанг,

لَا تَنْظِمُ كِي لَا تَنْظِمُ зулм қилма

2. Истак, мақсад, ният, зарурат, имконият, қарор, розилик, манъ этиш, буйруқ илтимос, хурсандлик, қўрқув, таажжуб ва шунга ўхшаш турли ҳиссиётларни ифодаловчи феъллардан кейин ўша феълларнинг иккинчи компоненти сифатидаги феъл истак майлида келади ва истак майлидаги феълдан олдин $أَنْ$ ёки, агар истак майли инкор маънода бўлса, $أَنْ + لَا = أَلَا$ юкламаси ишлатилади.

Масалан, $اسْمَعْ لِي أَنْ أَقْرَأَ$ – ўқишимга рухсат беринг.

$قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرَّةَ الْعَمِيدِ$ – Декан хонасига киришга жазм қилдим.

Истак майли мазкур маънода ишлатилганида, ундан олдин қўлланиладиган феъллар ичида энг кўп ишлатиладигани $أَرَادَ$ – хоҳламоқ ва $اسْتَطَاعَ$ – қўлидан келмоқ феълларидир. Бу феъллар ўзак эътибори билан заиф феъллар туркумига мансуб бўлиб, I боб феъли эмас. Бу туркум феълларга кейинчалик муфассал тўхталинади. Лекин амалиётда ишлатиш осон бўлсин учун шу икки феълнинг шахс-сонда тусланишини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

1. $أَرَادَ$ – феълнинг тусланиши

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرَادَ	أَرَادَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَادَتْ	أَرَادَتَا	أَرَادَنَ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	يُرَدْنَ
II	мз	أَرَدْتُ	أَرَدْتُمَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
	мн	أَرَدْتُ	أَرَدْتُمَا	أَرَدْتَنَ	تُرِيدِينَ	تُرِيدَانِ	تُرِيدَنَ
I		أَرَدْتُ		أَرَدْتَا	أَرِيدُ		تُرِيدُ

Масалан, $أَرَادُوا أَنْ يَسْمَعُوا$ – Эшитмоқчи бўлдилар (мз).

نُرِيدُ أَنْ نَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا

– Уйимизга қайтмоқчимиз.

استَطَاعَ – феълнинг тусланиши.

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	استَطَاعَ	استَطَاعَا	استَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	استَطَاعَتَا	استَطَاعَتَا	استَطَاعُوا	تَسْتَطِيعُ	تَسْتَطِيعَانِ	تَسْتَطِيعُونَ
II	мз	استَطَعْتُ	استَطَعْتُمَا	استَطَعْتُمْ	تَسْتَطِيعُ	تَسْتَطِيعَانِ	تَسْتَطِيعُونَ
	мн	استَطَعْتُ	استَطَعْتُمَا	استَطَعْتُمْ	تَسْتَطِيعِينَ	تَسْتَطِيعَانِ	تَسْتَطِيعُونَ
I		استَطَعْتُ		استَطَعْنَا	أَسْتَطِيعُ		نَسْتَطِيعُ

Масалан, **يَسْتَطِيعُ أَحْمَدُ أَنْ يَقْفِزَ** – Аҳмад сакрай олади.

نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتُبَ بِالْعَرَبِيَّةِ – Биз арабча ёза оламиз.

3. Заруриятни, имкониятни билдирувчи айрим феъллардан кейин **أَنْ** юкламаси билан бирга ишлатилади.

Бу феълларнинг хусусияти шуки, улар шахс-сонда тусланмасдан бир хил қолипда ишлатилади ва иш-ҳаракатнинг кимга тегишли эканлиги шу феълдан кейинги предлог ёки шу феълнинг ўзига қўшилиб келган оломошлар орқали ифодаланади. Булар қуйидаги феъллардир: **يَجِبُ عَلَيَّ** – керак, **يَنْبَغِي لِي** – керак, лозим,

يُمْكِنُ – мумкин. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْهَ أَنْ يَسْكُتَ – У (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهَا أَنْ تَسْكُتَ – У (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْكُتَا – У иккиси (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ تَسْكُتَا – У иккиси (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُتُوا – Улар (мз) жим туришлари керак,

- يَجِبُ عَلَيْهِنَ أَنْ يَسْكُنْنَ — Улар (мн) жим туришлари керак.
- يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ — Сен (мз) қайтишинг керак,
- يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعِي — Сен (мн) қайтишинг керак,
- يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعَا — Сиз иккингиз (мз, мн) қайтишингиз керак,
- يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا — Сиз (мз) қайтишингиз керак,
- يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعْنَ — Сизлар (мн) қайтишларингиз керак.
- يُمْكِنُ أَنْ أَسْمَعَ — Эшитишим мумкин,
- يُمْكِنُ أَنْ نَسْمَعَ — Эшитишимиз мумкин.

Гоҳо заруриятни ифодаловчи бу феъллар тушиб қолиб, улардан кейинги предлогларнинг ўзи шу феъл билдирган маъноларда ишлатилиши мумкин. Масалан,

- عَلَيْنَا أَنْ نَذْهَبَ — Биз кетишимиз керак.
- لَكُمْ أَنْ تَهْتَمُوا — Сизлар (мз) тушунишингиз керак.

4. Баъзан истак майлидаги феъл **دُونَ بَعْدَ قَبْلِ** каби предлоглардан кейин ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда ҳам феъл олдидан албатта **أَنْ** юкламаси ёзилади. Масалан,

أَغْسِلْ يَدَكَ قَبْلَ أَنْ تَأْكُلَ — Овқатланишингдан олдин қўлингни юв (мз).

خَرَجْنَا مِنَ السِّينَةِ دُونَ أَنْ نَهْتَمَ شَيْئًا — Биз ҳеч нарса тушунмаганимиз ҳолда кинодан чиқдик.

5. Истак майли **حَتَّى** юкламасидан кейин ишлатилади ва у “-гача” маъносини билдиради. Масалан,

سَهَرْتُ حَتَّى يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ — Тун ярим бўлгунча бедор бўлдим.

6. لَنْ юкламасидан кейин истак майли ишлатилади ва келаси замонда мутлақо амалга ошмайдиган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

لَنْ أَذْهَبَ مَعَكَ

– Мен ҳеч қачон сен билан бормайман.

§ 66. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади:

مَسَّ (а) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

مَدَّ (у) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّا	يَمَسُّو	يَمُدُّ	يَمُدُّا	يَمُدُّو
	мн	تَمَسُّ	تَمَسُّا	يَمَسُّنَ	تَمُدُّ	تَمُدُّا	يَمُدُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّا	تَمَسُّو	تَمُدُّ	تَمُدُّا	تَمُدُّو
	мн	تَمَسُّى	تَمَسُّا	تَمَسُّنَ	تَمُدُّى	تَمُدُّا	تَمُدُّنَ
I		أَمَسُّ		نَمَسُّ	أَمُدُّ		نَمُدُّ

قَرَّ (и) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُ	يَقْرَا	يَقْرُو
	мн	تَقْرُ	تَقْرَا	يَقْرُونَ
II	мз	تَقْرُ	تَقْرَا	تَقْرُو
	мн	تَقْرَى	تَقْرَا	تَقْرُونَ
I				نَقْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феълларнинг истак майлидан деярли фарқ қилмайди. Масалан, **يَقْرَأُ - يَقْرَأُ** ; **يَسْأَلُ - يَسْأَلُ** ; **يَأْكُلُ - يَأْكُلُ** .

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

1. Солимсифат феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يُوجَلُ - يُوَجَلُ** ; **يُجَدُّ - يَجِدُّ** ; **يُضَعُّ - يَضَعُّ** .

2. Ажваф феълларда ҳам учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун фақат ҳозиргикеласи замонда содир бўлган ўзгаришларгина мавжуд бўлади. Масалан, **يُخَافُ - يَخَافُ** ; **يَسِيرُ - يَسِيرُ** ; **يَقُولُ - يَقُولُ** .

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлганлиги учун, истак майлида маълум ўзгаришлар содир бўлади:

يَكِي (и) – типидagi феъллар-**دَتَا (у)** – типидagi феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيَا	يَدْتُو	يَدْتُوَا	يَدْتُوَا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	يَكِيْن	تَدْتُو	تَدْتُوَا	يَدْتِيْن
II	мз	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيَا	تَدْتُو	تَدْتُوَا	تَدْتُوَا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيْن	تَدْتِي	تَدْتُوَا	تَدْتِيْن
I		أَكِي		تَكِي	أَدْتُو		نَدْتُو

لَقِيَ (а) – типидаги феъллар-

нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَا	يَلْقَوْنَ
	мн	تَلْقَى	تَلْقَا	يَلْقَبْنَ
II	мз	تَلْقَى	تَلْقَا	تَلْقَوْنَ
	мн	تَلْقَى	تَلْقَا	تَلْقَبْنَ
I		أَلْقَى		تَلْقَى

§ 67. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги сабабли, уларнинг ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, **يَبْلُ** – **يَبْلُ** ; **يَبْلُ** – **يَبْلُ** ; **يَبْلُ** – **يَبْلُ** ; **يَبْلُ** – **يَبْلُ** .

2. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда, агар учинчи ўзак ундош ҳамза ҳарфи бўлмаса, қисман ўзгариш бўлади:

يَلْقَى (и) – типидаги феъллар- **يَلْقَى** (и) – типидаги феъллар-

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَا	يَأْتُوا	يَأْتِي	يَأْتِيَا	يَأْتُوا
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَا	يَأْتِين	تَأْتِي	تَأْتِيَا	يَأْتِين
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتُوا	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتُوا
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتِين	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتِين
I		آتَى		تَأْتَى	آتَى		تَأْتَى

Агар учинчи ўзак ундош ҳамзадан иборат бўлса, унда ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади.

Масалан, **يَطَأُ - يَطَأُ**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда ҳам деярли катта ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

يَرِيَا - يَرِيَانِ ; يَجِيءُ - يَجِيءُ ; يَسُوءُ - يَسُوءُ.

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوَى (у) - феълнинг

وَأَى (и) - феълнинг

тусланиши

тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا
	мн	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ
II	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا
	мн	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ
I		يَأْوِي		يَأْوِي	يَأْوِي		يَأْوِي

§ 68. КУЧАЙТИРУВ МАЙЛИ

Кучайтирув майли иш-ҳаракатнинг келгусида албатта амалга ошишини билдиради. У феълнинг истак майли шаклидан қуйидаги икки усул билан ҳосил бўлади:

1. Феъл охирига ташдидли **ن** ҳарфини қўшиш билан.

Бунда феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعُنْ	يَنْفَعَانِ	يَنْفَعُونَ
	мн	يَنْفَعَانِ	يَنْفَعَانِ	يَنْفَعَانِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلْنَ
I		أَفَعَّلْنَ		تَفَعَّلْنَ

2. Истак майлидаги феъл охирига сукунли ن ҳарфини қўшиш билан. Бундай феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفَعَّلْنَ		يَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ		
II	мз	تَفَعَّلْنَ		تَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ		
I		أَفَعَّلْنَ		تَفَعَّلْنَ

Эслатма. Сукунли ن ҳарфи билан кучайтирув майли II ва III шахсларнинг иккилик сонларидан ва II, III шахс кўплик муаннас вариантларидан ҳосил қилинмайди.

Мисоллар:

يَحْفَظُنُ الطُّلَابُ هَذَا النُّصْرَ — Студентлар бу текстни

يَحْفَظُنُ الطُّلَابُ هَذَا النُّصْرَ — албатта ёдлайдилар.

Кўпинча кучайтирув майли феъл олдига қўйиладиган ل юкламаси билан ишлатилади ва бу юклама қўшимча маъно ифодаламайди. Масалан,

لَتَذَهَبَنَّ — Биз албатта кетамиз. لِيَكْتُبَنَّ Улар албатта ёзадилар.

Кучайтирув майлининг бу шакли Қуръоннинг айрим оятларида от каби танвин фатҳа ёрдамида ёзилган.

Масалан, كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ — 96-сура, 15

оят. — Йўқ, агар у тўхтамаса, пешона сочидан тутишимиз муқаррар.

Кучайтирув майли бўлишли ва инкор маънодаги буйруқ майли билан ҳам ишлатилади. Бунда буйруқ майли сукун билан тугаган бўлса (масалан, **اَكْتُبْ** , **لَا تَفْتَحْ**), бу сукун фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَجْلَسْنِ — Сен албатта ўтир,

لَا تَسْمَعُنْ هَذَا الْكَلَامَ — Бу гапга ҳеч қачон қулоқ солманглар .

§ 69. ҲАРАКАТ НОМИ

Ҳаракат номи араб тилида масдар (**مَصْدَرٌ** — масдарун) дейилади ва феълдаги маънони шахс ва сондан, замондан ва жинсдан холи ҳолда ифодалайди. У ўзбек тилидаги „ўқиш“, „ёзиш“, „йигирув“, „тўқув“ каби шаклларга мос келади.

Ҳаракат номи ҳам араб тилида маълум вазнга эга:

فَعُولٌ — чиқиш — **خُرُوجٌ** → **خَرَجَ** .

فِعْلٌ — уриш — **ضَرْبٌ** → **ضَرَبَ** .

فَعَلٌ — қидириш, талаб қилиш — **طَلَبٌ** — **طَلَبَ** .

Ҳар бир боб феълнинг ўзига хос масдар вазнлари мавжуд. Булар ичида энг мураккаби I боб феълдир. Чунки I бобдаги ҳар бир феълдан масдар ўзига хос вазнда ясалади. Масалан,

نَصْرٌ — **فَعَلٌ** — **نَصَرَ** — ғолиб келиш,

عِلْمٌ — **فِعْلٌ** — **عَلِمَ** — билиш,

صِغْرٌ — **فِعْلٌ** — **صَغَرَ** — кичик бўлиш, кичиклик,

ضَحْكٌ — **فِعْلٌ** — **ضَحِكَ** — кулиш,

خُلَاصٌ — **فِعَالٌ** — **خَلَصَ** — халос бўлиш,

سَأَلَ - سُؤَالَ - فَعَالًا - сўраш,
 مَزَقَ - مَزَقَةً - فَعَلَةٌ - йиртиш,
 خَبَرَ - خَبْرَةً - فَعَلَةٌ - хабардор бўлиш,
 غَلَبَ - غَلَبَةً - فَعَلَةٌ - ғалаба қилиш,
 ذَكَرَ - ذِكْرًا - فَعَلًا - хотирлаш,
 سَكَنَ - سَكْنًا - فَعَلًا - истиқомат қилиш,
 قَبِلَ - قَبُولًا - فِعْلًا - қабул қилиш,
 رَحَلَ - رَحِيلًا - فَعِيلًا - жўнаш,
 جَلَسَ - جُلُوسًا - فِعْلًا - ўтириш,
 سَهَلَ - سُهُولَةً - فِعْلًا - енгил бўлиш, енгиллик,
 كَرِهَ - كَرَاهِيَةً - فَعَالِيَةً - ёмон кўриш,
 نَقَصَ - نَقْصَانًا - فِعْلًا - камчилик, камчил бўлиш,
 رَجَعَ - مَرْجِعًا - مَفْعَلًا - қайтиш,
 غَفَرَ - مَغْفِرَةً - مَفْعَلَةً - кечириш ва ҳ.к.

Ҳатто айрим феъллардан масдар икки хил вазнда ҳо-
 сил бўлади. Масалан,

غَفَرَ - مَغْفِرَةً - مَفْعَلَةً - кечириш,
 غَفَرَ - غُفْرَانًا - فِعْلًا - кечириш,
 عَرَفَ - مَعْرِفَةً - مَفْعَلَةً - билиш,
 عَرَفَ - عَرِقَانًا - فِعْلًا - билиш.

Мисоллардан кўриниб туриптики, феълларнинг мас-
 дари ҳар хил вазнга эга ва уларнинг барчасини ёдда сақ-
 лаб қолиш қийин. Ишни енгиллатиш мақсадида замона-
 вий луғатларда ҳар бир I боб феълдан кейин ўша феъл-

нинг масдари ёзиб қўйилган бўлиб, шу луғат орқалигина масдарнинг вазнини билиб олиш мумкин.

Масдарлар феълдан ясалгани билан грамматик хусусиятларига кўра отга кўпроқ ўхшаб кетади. У танвин қўшимчасини қабул қилади, иккилик сони от каби қўшимчага эга ва отлар каби келишикларда турланади. Масалан,

Бош к. رَحِيلَانِ , رَحِيلٌ .

Қар. к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلٍ .

Туш к. رَحِيلًا , رَحِيلَيْنِ .

Шу билан бирга масдарларнинг феъллик хусусияти ҳам йўқ эмас. Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ – Мен кўчага чиқдим,

الْخُرُوجُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқиш.

سَأَلْتُ عَنِ الْوَجِبِ – Вазифани сўрадик,

السُّؤَالُ عَنِ الْوَجِبِ – Вазифани сўраш.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади. Масалан,

زَرَعَ الثَّنَنَ – У (мз) пахта экди → زَرْعُ الثَّنَنِ Пахта экиш.

رَكِبْتُ الطَّائِرَةَ – Самолётга ўтирдик → رُكُوبُ الطَّائِرَةِ
Самолётга ўтириш.

Барча тилларда бўлгани каби араб тилида ҳам кўпчилик сўзлар, шу жумладан масдарлар ҳам отлашади. Бу ҳол *субстантивация* деб юритилади. Масалан,

عَلِمَ - عَلِمَ - билиш → илм,

سَأَلَ - سَأَلَ - сўраш → савол,

طَلَبَ - طَلَبَ - талаб қилиш → талаб.

Булар отга айланганидан кейин отлар қандай хусусиятга эга бўлса, улар ҳам шундан хусусиятларни қабул қиладилар – кўплик шаклига эга бўладилар:

عِلْمٌ -> عُلُومٌ - илмлар,

سُؤَالٌ -> أَسْئَلَةٌ - саволлар,

طَلْبٌ -> طَلَبَاتٌ - талаблар.

Энг муҳими шундаки, улар масдар каби „нима қилиш“ саволига эмас, „нима“ саволига жавоб бўлиб келади.

Масдарларнинг айтиб ўтилган грамматик хусусиятлари фақат I боб учун эмас, балки барча боблар учун умумийдир.

§ 70. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ МАСДАРИ

Юқорида айтилганидек, ҳар бир феъл ўзининг масдар ҳосил қилувчи вазнига эга. Бу нарса нотўғри феълларга ҳам тааллуқлидир. Лекин нотўғри феъллардан ҳосил бўлган масдарлар қуйидаги морфологик хусусиятларга эга:

1. Айрим солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

صَلَّةٌ -> (a) وَصَلَ ; نِقَّةٌ -> (и) وَتَقَى ; هِبَةٌ -> (a) وَهَبَ .

2. Ноқис феъллардан масдар فَعَالٌ , فَعَالٌ ёки فَعَالٌ вазнларида ҳосил бўлса, ҳарфи иллат ҳамза товушига ўзгаради. Масалан,

لِقَاءُ (a) -> وَقَاءُ ; وَقَى (и) -> قَضَاءُ ; قَضَى (и) -> قَضَى ;
دُعَاءُ (a) -> دُعَا ; دَعَا (и) -> بُكَاءُ ; بَكَى (и) -> رَجَاءُ ; رَجَا (y)

Масдар юқоридаги вазнлардан бошқа вазнда ҳосил бўлса, бундай товуш ўзгариши ҳосил бўлмайди. Масалан,

رَبُّو (y) -> رَبَّو ; رَبَّو (и) -> جَنَّى ; جَنَّى (и) -> دَتُّو (y)

§ 71. МАСДАРИ МУТЛАҚ

Феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан англашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар масдари мутлақ дейилади ва у гапнинг охирида ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан,

ضَرَبُوا اللَّصَّ ضَرْبًا – Ҳғрини қаттиқ урдилар.

Масдари мутлақ ўзидан кейин мослашган аниқловчиси билан келиши мумкин. Бу аниқловчи, табиийки, масдар билан тўла мослашган бўлади. Масалан,

ضَعَكَ الطَّالِبُ ضَعْكَ شَدِيدًا – Студент қаттиқ кулди.

Баъзан масдар ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан келиши мумкин. Масалан,

طَرَدَنِي طَرْدَ الْغَرِيبِ – У мени бегонани ҳайдагандек ҳайдади.

Баъзан эса масдари мутлақдан олдин أَشَدُّ , كُلُّ сўзлари тушум келишигида келиб, масдари мутлақ уларга нисбатан музоф илайҳи бўлиб келиши мумкин. Бу изофа ҳам феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади:

حَبَّتِ الْأُمُّ أَوْلَادَهَا كُلَّ الْعُبِّ – Она фарзандларини қаттиқ севарди.

§ 72. СИФАТДОШЛАР

Сифатдошлар араб тилида феълдан ҳосил бўлган ва ўзида ҳам феъллик, ҳам сифатлик хусусиятларини муҷассамлаштирган сўзлардир. Араб тилидаги сифатдошларнинг ўзбек тилидагидан фарқи шуки, ўзбек тилида улар замонга қараб ўзгарса (борган, бораётган, боражак), араб тилида барча замонлар учун бир хил шаклга эга.

Сифатдошлар икки хил бўлади:

1. Аниқ нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълдан **فَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бажарувчисини (субъектини) билдиради. Масалан,

دَخَلَ -> دَاخِلٌ - кировчи,

شَرِبَ -> شَارِبٌ - ичувчи,

قَرَأَ -> قَارِئٌ - ўқувчи (китобни).

Бу сўзлар исм тоифасидаги бошқа сўзлар каби **ال** артиклини олиши, жинсда ва сонда ҳамда келишида турланиши мумкин. Масалан,

الدَّاخِلُونَ - الدَّاخِلَانِ - الدَّاخِلُ .

الدَّاخِلَاتُ - الدَّاخِلَتَانِ - الدَّاخِلَةُ .

Эслатма. Музаккар сифатдошнинг кўплиги синиқ кўплик шаклида бўлиши ҳам мумкин.

Иккинчи томондан, феълдан кейин тўлдирувчи ёки ҳол предлоглар ёрдамида бошқарилса, шу феълдан ҳосил бўлган сифатдош ҳам ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқдим,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқувчи.

2. Мажҳул нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълидан **مَفْعُولٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феъл ифодалаган иш-ҳаракат объекти бўлган предметни ёки ўша иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган натижани (иш-ҳаракат натижасини) билдиради. Масалан,

مَفْتُوحٌ — очилган, → **فَتَحَ**

مَشْرُوبٌ — ичилган, → **شَرِبَ**

مَقْتُولٌ — ўлдирилган. → **قَتَلَ**

Булар ҳам аниқ нисбат сифатдошлари каби исмларга хос умумий хусусиятларга эга. Масалан,

المَقْتُولُونَ — **المَقْتُولَانِ** — **المَقْتُولِ** .

المَقْتُولَاتُ — **المَقْتُولَتَانِ** — **المَقْتُولَةِ** .

Агар мажҳул нисбат сифатдоши ўзидан кейин у ёки бу предлогни талаб қиладиган феълдан ясалган бўлса, у жинсда ва сонда ўзгармасдан ҳар доим музаккар бирликда ишлатилади. Жинс ва сонда эса сифатдошдан кейин келувчи предлогга қўшилиб келган олмош мослашади. Масалан, **غَضَبٌ عَلَى** →

مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِنَّ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** .

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари гапда турли вазифаларни бажаради:

1. Улар масдар каби отлашиши ва гапда от бажарадиган вазифани бажариши мумкин. Масалан,

عَالِمٌ — олим, → **عَالِمٌ** — билувчи — **عَالِمٌ** — **عَلِمَ** ,

مَنْشُورٌ — варақа. → **مَنْشُورٌ** — тарқатилган — **مَنْشُورٌ** — **نَشَرَ** .

2. Сифатдошлар кўпинча гапда мослашган аниқловчи вазифасида келади. Масалан,

رَجُلٌ مَشْهُورٌ — машҳур одам, طَالِبَاتٌ عَاقِلَاتٌ — ақлли студент қизлар.

3. Гапнинг кесими вазифасини бажаради ва бунда нутқ сўзланиб турган пайтда амалга ошаётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

أَنَا ذَاهِبٌ — Мен кетяпман, هُنَّ جَالِسَاتٌ — Улар (мн) ўтириптилар.

Сифатдошларнинг юқорида зикр этилган грамматик хусусиятлари барча боблар учун умумийдир.

§ 73. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

I. Иккиланган феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ясалади:

دَلَّ (y) — فَاعِلٌ — دَالٌّ — далолат берувчи,

دَبَّ (a,и) — فَاعِلٌ — دَابٌّ — судралувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошида икки бир хил ундош ўртасидаги унли чўзиқ бўлганлиги сабабли, товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

دَلَّ (y) — مَفْعُولٌ — مَدْلُولٌ .

دَبَّ (a,y) — مَفْعُولٌ — مَشْدُودٌ .

II. Ҳамзали феълларда ҳам сифатдошлар ҳамзанинг имлосини ҳисобга олмаганда, солим феъллар сифатдошларидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَكَلَ (y) — فَاعِلٌ — أَكَلٌ , مَأْكُولٌ — مَفْعُولٌ ,

سَأَلَ (a) — فَاعِلٌ — سَائِلٌ , مَسْتَوَّلٌ — مَفْعُولٌ ,

قَرَأَ (a) — فَاعِلٌ — قَارِئٌ , مَقْرُوءٌ — مَفْعُولٌ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَوْصُولٌ - مَفْعُولٌ , وَأَصْلٌ - فَاعِلٌ (и) - وَصَلَ

مَيْسُورٌ - مَفْعُولٌ , يَأْسِرُ - فَاعِلٌ (а) - يَسِرُ

2. Ажваф феълларнинг аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

قَائِلٌ -> قَائِلٌ - فَاعِلٌ (y) - قَالَ

سَائِرٌ -> سَائِرٌ - فَاعِلٌ (и) - سَارَ

خَائِفٌ -> خَائِفٌ - فَاعِلٌ (а) - خَافَ

Ажваф феълларнинг мажхул нисбат сифатдошлари:

а) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَقُولٌ -> مَقُولٌ - مَفْعُولٌ (y) - قَالَ

مَخُوفٌ -> مَخُوفٌ - مَفْعُولٌ (а) - خَافَ

б) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَسِيرٌ -> مَسِيرٌ - مَفْعُولٌ (и) - سَارَ

مَبِيعٌ -> مَبِيعٌ - مَفْعُولٌ (и) - بَاعَ

3. Ноқис феъллар:

а) ноқис феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундошни бутунлай тушириб қолдириб, ўрнига — танвин касра қўйиш билан (муаннас шаклида эса ى ҳарфини орттириш билан) ҳосил қилинади. Лекин сифатдош аниқ ҳолатда келганида, танвин йўқолиб, ўрнига ى ҳарфи орттирилади. Масалан,

Феъл	Музаккар		Муаннас	
	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат
بَكِيَ	بَاكٍ	الْبَاكِي	بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَةُ
دَنَا	دَانٍ	الدَّانِي	دَانِيَةٌ	الدَّانِيَةُ
لَاتِي	لَاتٍ	اللَّاتِي	لَاتِيَةٌ	اللَّاتِيَةُ

Булар сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِيَ (и) – феълидан:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الْبَاكِي بَاكٍ	الْبَاكِيَانِ بَاكِيَانِ	الْبَاكِيُونِ بَاكِيُونِ
мн	الْبَاكِيَةُ بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَتَانِ بَاكِيَتَانِ	الْبَاكِيَاتُ بَاكِيَاتُ

б) мажҳул нисбат сифатдошлари:

1) агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَدَنُوْ -> مَدَنُوْ - مَفْعُوْلٌ - دَنَا (y)

2) агар учинчи ўзак ундош ي ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَرَمِيْ -> مَرَمِيْ - مَفْعُوْلٌ - رَمَى (и)

Мазкур сифатдошларнинг иккилик ва кўплик формалари умумий қоида асосида ясалади.

§ 74. ЎРИН ВА ПАЙТ НОМЛАРИ

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини билдирувчи сўзлар ўрин ва пайт номлари дейилади. Бу икки тушунча араб тилида бир вазн асосида ясалади ва у бир вақтнинг ўзида ҳам ўринни, ҳам пайтни билдириб келади. Масалан,

مَدْخَلٌ – кириш жойи ёки кириш пайти,

مَخْرَجٌ – чиқиш жойи ёки чиқиш пайти.

Ўрин ва пайт номлари ҳар қандай феълдан қуйидаги тартибда ясалади:

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонидаги олд қўшимча ۋ ҳарфи م билан алмаштирилади ва учинчи ўзак ундоши, табиийки, танвин ҳаракатини қабул қилади.

Агар ҳозирги-келаси замонда ع нинг ҳаракати ˉ ёки ˊ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعَلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَعْمَلٌ – иш жойи ёки иш пайти, يَعْمَلُ – иш қилиш, عَمِلَ – иш қилди,

مَصْنَعٌ – иш жойи ёки иш пайти, يَصْنَعُ – иш қилиш, صَنَعَ – иш қилди,

مَكْتَبٌ – ёзиш жойи ёки пайти, يَكْتُبُ – ёзиш, كَتَبَ – ёзди,

مَطْبَعٌ – пишириш ўрни ёки пайти, يَطْبَعُ – пишириш, طَبَعَ – пиширди.

Агар ҳозирги-келаси замонда ع нинг ҳаракати ˉ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعِلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَجْلِسٌ – ўлтириш ўрни ёки пайти, يَجْلِسُ – ўлтириш, جَلَسَ – ўлтирди,

مَنْزِلٌ – тушиш ўрни ёки пайти, يَنْزِلُ – тушиш, نَزَلَ – тушди.

Шуни эътиборга олиш керакки, айрим ع ўзак ундоши ҳаракати ˊ бўлган феъллардан ҳам бу шакл шу вазнда ясалади. Масалан,

سَجَدَ - يَسْجُدُ - مَسْجِدٌ - сажда ўрни ёки пайти,

شَرِقَ - يَشْرِقُ - مَشْرِقٌ - кун чиқиш ўрни ёки пайти,

غَرَبَ - يَغْرِبُ - مَغْرِبٌ - кун ботиш ўрни ёки пайти,

Узоқ муддат давом этадиган ёки тез-тез қайтарилиб турадиган иш-ҳаракатнинг ўрни ёки пайтини билдирувчи сўз **مَفْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

دَرَسَ - يَدْرُسُ - مَدْرَسَةٌ - мактаб,

صَبَغَ - يَصْبِغُ - مَصْبِغَةٌ - бўёқхона,

طَبَعَ - يَطْبَعُ - مَطْبَعَةٌ - матбаа,

حَكَّمَ - يَحْكُمُ - مَحْكَمَةٌ - маҳкама.

Эслатма. Ҳосила бобларнинг ўрин ва пайт номлари мажҳул нисбат сифатдоши вазни билан бир хилдир.

§ 75. II БОБ ФЕЪЛИ

Феълнинг II боби I боб феълидан иккинчи ўзак ундошни иккилантириш йўли билан ҳосил бўлади. I бобнинг ўтган замонида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати қандай бўлишидан қатъи назар II бобнинг ўтган замонида у фатҳалидир:

II боб феълининг ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلٌ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُ	فَعَلْتَا	فَعَلْنَا
II	мз	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُنَّ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Масалан,

قَسَمْتُمْ – Сизлар (мз) майдалаб тақсимладингизлар,
 سَلَمْنَا – Биз топширдик.

Ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ясалади. Масалан, مَا قَسَمْتُمْ .

II боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан,

تُكَلِّبَانِ – Сиз икковингиз рад этмоқдасиз.

يُصَدِّقُونَ – Улар (мз) ишонадилар.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил қилинади.

II боб феълининг мажҳул нисбати қуйидагичадир:

1. Ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا
	мн	فُعِلَتْ	فُعِلْتَا	فُعِلْنَ
II	мз	فُعِلَتْ	فُعِلْتَمَا	فُعِلْتُمْ
	мн	فُعِلَتْ	فُعِلْتَمَا	فُعِلْتُنَّ
I		فُعِلْتُ		فُعِلْنَا

Масалан, ذَهَبَتِ الدَّبَلَةُ – Узукка тилла суви юритилди.

2. Ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

II боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. I бобдаги феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг кучли амалга ошганлигини, шу иш-ҳаракат бир неча марта қайтарилганлигини ёки иш-ҳаракатнинг объекти кўп эканлигини билдиради. Масалан,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَرَبَ – роса урмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → قَطَعَ – майдаламоқ.

2. I бобдаги ўтимсиз феъллар II бобда ўтимли феълга айланади:

نَظَفَ – тоза бўлмоқ → نَظَفَ – тозаламоқ,

حَسُنَ – яхши бўлмоқ → حَسُنَ – яхшиламоқ.

3. I бобдаги ўтимли феъллар II бобда шу феълнинг орттирма нисбатига айланади:

عَلِمَ – билмоқ → عَلِمَ – ўргатмоқ,

شَرِبَ – ичмоқ → شَرِبَ – ичирмоқ.

4. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Масалан,

كَذَبَ – ёлгон гапирмоқ → كَذَبَ – ёлгон деб ҳисобламоқ, рад этмоқ,

صَدَقَ – ростгўй бўлмоқ → صَدَقَ – ишонмоқ.

5. Бирор предмет шаклига киритиш маъносини билдиради. Бу маънодаги II боб феъли ўша предметни ифодалаган сўзнинг ўзаги асосида ясалади. Масалан,

نُحَاسٌ – мис → نَحْسٌ – мис қопламоқ,

ذَهَبٌ – олтин → ذَهَبٌ – олтин суви бермоқ,

حَجْرٌ – тош → حَجْرٌ – тошга айлантирмоқ.

6. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

كَبِرٌ – „Оллоҳ энг буюқдир“ иборасини айтмоқ,

صَبَّاحٌ – „Хайрли тонг“ иборасини айтмоқ.

7. Яна шундай феъллар ҳам мавжудки, улар ифодалаган маъно юқоридаги бирор қоидага тўғри келмайди. Булар тарихан катта семантик ўзгаришларга учраган феъллардир. Буларнинг маъносини билиш учун луғатга мурожаат қилиш керак. Масалан,

قَبِلَ – қабул қилмоқ → قَبِلَ – ўпмоқ,

هَتَكَ – узмоқ → هَتَكَ – обрўсини тўкмоқ.

8. Айрим ўзаклардан умуман II боб феъли ҳосил бўлмайди. Буни луғатлардан билиш мумкин.

§ 76. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, قَلَّ → قَلَّ – озайтирмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَكَرَ	فَكَلَا	فَكَلُوا
	мн	فَكَرْتُمْ	فَكَلْنَا	فَكَلْنَا
II	мз	فَكَرْتِ	فَكَلْتُمَا	فَكَلْتُمْ
	мн	فَكَرْتُمْ	فَكَلْتُمَا	فَكَلْتُمْ
I		فَكَرْتُ		فَكَلْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَكَرَ	فَكَلَا	فَكَلُوا
	мн	فَكَرْتُمْ	فَكَلْنَا	فَكَلْنَا
II	мз	فَكَرْتِ	فَكَلْتُمَا	فَكَلْتُمْ
	мн	فَكَرْتُمْ	فَكَلْتُمَا	فَكَلْتُمْ
I		فَكَرْتُ		فَكَلْنَا

II. Ҳамзали феъллар ҳам ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

$\text{أَمَرَ} \rightarrow \text{أَمْرًا}$ – амир этиб таинламоқ феъли
 $\text{رَأَسَ} \rightarrow \text{رَأْسًا}$ – бошлиқ этиб таинламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
II	мз	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتِ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
I		أَمَرْتُ	أَمَرْنَا	أَمَرْنَا	رَأَسْتُ	رَأَسْنَا	رَأَسْنَا

$\text{قَرَأَ} \rightarrow \text{قَرَأًا}$ – ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَت	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли $\text{قَرَأْتُ} \rightarrow \text{أَمَرٌ}$ фeъли $\text{رَأْسٌ} \rightarrow \text{رَأْسٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرٌ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأْسٌ	رَأْسَا	رَأْسُوا
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَا	رَأْسَتْ	رَأْسَتَا	رَأْسَتْنَا
II	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسَتْ	رَأْسَتُمَا	رَأْسَتُمْ
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنَّ	رَأْسَتْ	رَأْسَتُمَا	رَأْسَتُنَّ
I		أَمَرْتُ		أَمَرْنَا	رَأْسَتْ		رَأْسْنَا

фeъли $\text{قَرَأْتُ} \rightarrow \text{قَرَأٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأٌ	قَرَأْنَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
II	мз	قَرَأْتُ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأْتُ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар. Ўтган замонда феълнинг тусланиши биринчи ўзак ундошга таъсир қилмаганлиги сабабли, солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

осонлаштирмоқ феъли **يَسْرُ** -> **يَسِرُّ** - еткизмоқ феъли **وَصَلَّ** -> **وَصَلَّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَلَّ	وَصَلَّا	وَصَلُّوا	يَسْرُ	يَسِرُّا	يَسِرُّوْا
	мн	وَصَلَّتْ	وَصَلَّتَا	وَصَلَّتْنَ	يَسِرْتُ	يَسِرْتَا	يَسِرْنَ
II	мз	وَصَلَّتْ	وَصَلَّتَمَا	وَصَلَّتْمُ	يَسِرْتُ	يَسِرْتَمَا	يَسِرْتُمْ
	мн	وَصَلَّتْ	وَصَلَّتَمَا	وَصَلَّتْنُ	يَسِرْتُ	يَسِرْتَمَا	يَسِرْتُنْ
I		وَصَلَّتْ		وَصَلْنَا	يَسِرْتُ		يَسِرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

وَصَلَّ -> **وَصَلَّ**

يَسْرُ -> **يَسْرُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَلَّ	وَصَلَّا	وَصَلُّوا	يَسْرُ	يَسِرُّا	يَسِرُّوْا
	мн	وَصَلَّتْ	وَصَلَّتَا	وَصَلَّتْنَ	يَسِرْتُ	يَسِرْتَا	يَسِرْنَ
II	мз	وَصَلَّتْ	وَصَلَّتَمَا	وَصَلَّتْمُ	يَسِرْتُ	يَسِرْتَمَا	يَسِرْتُمْ
	мн	وَصَلَّتْ	وَصَلَّتَمَا	وَصَلَّتْنُ	يَسِرْتُ	يَسِرْتَمَا	يَسِرْتُنْ
I		وَصَلَّتْ		وَصَلْنَا	يَسِرْتُ		يَسِرْنَا

2. Ажваф феъллар. Бу феълларда иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат қайтиб келади ва феъл солим феъллар каби тусланади. Масалан,

ҳаракатга келтирмоқ **سَيَّرَ** -> **سَارَ** гапирмоқ **قَوْلَ** -> **قَالَ**

феъли

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوْلَ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيَّرَ	سَيَّرَا	سَيَّرُوْا
	мн	قَوْلَتْ	قَوْلَتَا	قَوْلَتْنَ	سَيَّرْتُ	سَيَّرْتَا	سَيَّرْنَ
II	мз	قَوْلَتْ	قَوْلَتَمَا	قَوْلَتْمُ	سَيَّرْتُ	سَيَّرْتَمَا	سَيَّرْتُمْ
	мн	قَوْلَتْ	قَوْلَتَمَا	قَوْلَتْنُ	سَيَّرْتُ	سَيَّرْتَمَا	سَيَّرْتُنْ
I		قَوْلَتْ		قَوْلْنَا	سَيَّرْتُ		سَيَّرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

فَوَّلَ -> فَوَّلَ феъли سَيَّرَ -> سَيَّرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَوَّلَ	فَوَّلَا	فَوَّلُوا	سَيَّرَ	سَيَّرَا	سَيَّرُوا
	мн	فَوَّلَتْ	فَوَّلْنَا	فَوَّلْنَا	سَيَّرْتُ	سَيَّرْنَا	سَيَّرْنَا
II	мз	فَوَّلَتْ	فَوَّلْتُمَا	فَوَّلْتُمْ	سَيَّرْتُ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُمْ
	мн	فَوَّلْتُ	فَوَّلْتُمَا	فَوَّلْتُنَّ	سَيَّرْتُ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُنَّ
I		فَوَّلْتُ		فَوَّلْنَا	سَيَّرْتُ		سَيَّرْنَا

3. Ноқис феъллар. Бу феъллар учун умумий хусусият шуки, учинчи ўзак ундоши бўлган و ҳарфи (د ن و -> د ن ا феъли) ҳам ҳосила бобларда ي ҳарфига ўзгариб кетади (I боб - د ن ا -> II боб - د ن ي). Демак, II бобда ноқис феълларнинг бир хил шакли мавжуд, у ҳам бўлса охири ي ҳарфига эга бўлган феъллар. Бу феълларнинг шакли I бобдаги ب ك ي феълига ўхшаш бўлганлиги сабабли, унда қандай товуш ўзгариши содир бўлса, буларда ҳам ўша ўзгариш содир бўлади. Масалан,

دَنَّى -> دَنَّى феъли - йиғлатмоқ феъли بَكَّى -> بَكَّى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكَّى	بَكَّيَا	بَكَّوْا	دَنَّى	دَنِّيَا	دَنَّنَا
	мн	بَكَّتْ	بَكَّيْنَا	بَكَّيْنَا	دَنَّنْتُ	دَنَّنْنَا	دَنَّنْنَا
II	мз	بَكَّتْ	بَكَّيْتُمَا	بَكَّيْتُمْ	دَنَّنْتُ	دَنَّنْتُمَا	دَنَّنْتُمْ
	мн	بَكَّيْتُ	بَكَّيْتُمَا	بَكَّيْتُنَّ	دَنَّنْتُ	دَنَّنْتُمَا	دَنَّنْتُنَّ
I		بَكَّيْتُ		بَكَّيْنَا	دَنَّنْتُ		دَنَّنْنَا

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **بُكِيَ** -> **بُكِيَ**

фeъли **دُنِيَ** -> **دُنِيَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكِيَا	بُكُوا	دُنِيَ	دُنِيَا	دُنُوا
	мн	بُكِبَتْ	بُكِبَتَا	بُكِبْنَ	دُنِيَتْ	دُنِيَتَا	دُنِيْنْ
II	мз	بُكِبَتْ	بُكِبْتَا	بُكِبْتُمْ	دُنِيَتْ	دُنِيَتَا	دُنِيْتُمْ
	мн	بُكِبَتْ	بُكِبْتَا	بُكِبْتُنْ	دُنِيَتْ	دُنِيَتَا	دُنِيْتُنْ
I		بُكِبْتُ		بُكِبْنَا	دُنِيْتُ		دُنِينَا

§ 77. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феъллар. Уларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллardan фарқ қилмайди. Масалан,

قَلَّلَ – озайтирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّلَ	قَلَّلَانِ	قَلَّلُوْا
	мн	قَلَّلَتْ	قَلَّلَانِ	قَلَّلْنِ
II	мз	قَلَّلَتْ	قَلَّلَانِ	قَلَّلُوْا
	мн	قَلَّلَتْ	قَلَّلَانِ	قَلَّلْنِ
I		قَلَّلْتُ		قَلَّلْنَا

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади: Масалан, **قَلَّلَ** -> **قَلَّلَ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّلَ	قَلَّلَانِ	قَلَّلُوْا
	мн	قَلَّلَتْ	قَلَّلَانِ	قَلَّلْنِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقْلَلُ	تَقْلَلَانِ	تَقْلَلُونَ
	мн	تَقْلَلِينَ	تَقْلَلَانِ	تَقْلَلْنَ
I		أَقْلَلُ		تَقْلَلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларнинг тусланиши ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш эътиборга олинмаса, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤْمَرُ -> أَمَرَ феъли يُرْسُ -> رَأْسُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ	يُرْسُ	يُرْسَانِ	يُرْسُونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرْنَ	تُرْسُ	تُرْسَانِ	يُرْسِنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ	تُرْسُ	تُرْسَانِ	تُرْسُونَ
	мн	تُؤْمَرِينَ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرْنَ	تُرْسِينَ	تُرْسَانِ	تُرْسِنَ
I		أُؤْمَرُ		تُؤْمَرُ	أُرْسُ		تُرْسُ

يُقْرَأُ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		نُقْرَأُ

Ҳамзали феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Феъли **يُقْرَأُ** -> **قُرِيَ**

Феъли **يُرَأْسُ** -> **رُئِسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَؤُونَ	يُرَأْسُ	يُرَأْسَانِ	يُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَؤُونَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَؤُونَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ	تُرَأْسِينَ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ	أُرَأْسُ		رَأْسُ

Феъли **يُؤْمَرُ** -> **أُمِرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرِينَ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
I		أُؤْمَرُ		نُؤْمَرُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг биринчи ўзак ундоши ҳисобланган **و** ёки **ى** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

Феъли **يُوصَلُ** -> **وَصِلَ**

Феъли **يُيَسَّرُ** -> **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَانِ	يُيَسَّرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
	мн	تُوصَلِينَ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسَّرِينَ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أُيَسَّرُ		يَسَّرُ

Солимсифат феълларнинг мажжул нисбати қуйидаги-ча тусланади:

фeъли يُوصَلُ -> وَصَلَّ фeъли يُسَّرُ -> يُسِّرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُسَّرُ	يُسَّرَانِ	يُسَّرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلْنَ	تُسَّرُ	تُسَّرَانِ	يُسَّرْنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُسَّرُ	تُسَّرَانِ	تُسَّرُونَ
	мн	تُوصَلَيْنِ	تُوصَلَانِ	تُوصَلْنَ	تُسَّرَيْنِ	تُسَّرَانِ	تُسَّرْنَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أُسَّرُ		نُسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг иккинчи ўзак ундоши бўлган

ёки و ҳарфига ҳам ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

фeъли يُقَوْلُ -> قَوْلٌ фeъли يُسِيرُ -> سِيرٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوْلُ	يُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	يُسِيرُ	يُسِيرَانِ	يُسِيرُونَ
	мн	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	يُقَوْلْنَ	تُسِيرُ	تُسِيرَانِ	يُسِيرْنَ
II	мз	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلُونَ	تُسِيرُ	تُسِيرَانِ	تُسِيرُونَ
	мн	تُقَوْلَيْنِ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلْنَ	تُسِيرَيْنِ	تُسِيرَانِ	تُسِيرْنَ
I		أَقَوْلُ		نُقَوْلُ	أُسِيرُ		نُسِيرُ

Ажваф феълларнинг мажжул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли يُقَوْلُ -> قَوْلٌ фeъли يُسِيرُ -> سِيرٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوْلُ	يُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	يُسِيرُ	يُسِيرَانِ	يُسِيرُونَ
	мн	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	يُقَوْلْنَ	تُسِيرُ	تُسِيرَانِ	يُسِيرْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُسَبِّرُ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولَنَّ	تُسَبِّرِينَ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرِنَّ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسْبِرُ		نُسَبِرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охири - ийу қўшимчаси билан тугагани сабабли (**يُبَكِّي** - **بَكَّى** феъли), I бобда охири -ийу қўшимчаси билан тугайдиган ноқис феълларда қандай товуш ўзгаришлари содир бўлса, II бобда ҳам шундай товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

يُبَكِّي феъли → **بَكَّى** **يُدْنِي** феъли → **دَنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّي	يُبَكِّيَانِ	يُبَكِّونَ	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	يُبَكِّينَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِيَنَّ
II	мз	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّيَنَّ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّينَ	تُدْنِيَنَّ	تُدْنِيَانِ	تُدْنِيَنَّ
I		أُبَكِّي		نُبَكِّي	أُدْنِي		نُدْنِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يُبَكِّي феъли → **بَكَّى** **يُدْنِي** феъли → **دَنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّي	يُبَكِّيَانِ	يُبَكِّونَ	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	يُبَكِّينَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِيَنَّ
II	мз	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّيَنَّ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّينَ	تُدْنِيَنَّ	تُدْنِيَانِ	түднйәннә
I		أُبَكِّي		نُبَكِّي	أُدْنِي		نُدْنِي

Икки томонлама нотўғри феълларнинг II бобида ҳам биз юқорида кўрган нотўғри феълларда содир бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади.

§ 78. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II боби шарт майли қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **إِنْ تُصَدِّقْ أَصَدِّقْ** – Агар сен (мз) ишонсанг, мен ҳам ишонаман.

Нотўғри феъллар шарт майли қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феъллар. Бу феълларнинг шарт майлида товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

يُقْتَلُ – **قَتَلَ** феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْتَلُ	يُقْتَلَا	يُقْتَلُوا
	мн	تُقْتَلُ	تُقْتَلَا	يُقْتَلْنَ
II	мз	تُقْتَلُ	تُقْتَلَا	تُقْتَلُوا
	мн	تُقْتَلِي	تُقْتَلَا	تُقْتَلْنَ
I		أَقْتَلُ		نُقْتَلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларда ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгариш бўлмайди.

فَعْلَى يَوْمَرُ -> أَمَرَ

فَعْلَى يَرْتَسُ -> رَأَسَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمَرُ	يَوْمَرَا	يَوْمَرُوا	يُرْتَسُ	يُرْتَسَا	يُرْتَسُوا
	мн	تَوْمَرُ	تَوْمَرَا	يَوْمَرَنَ	تُرْتَسُ	تُرْتَسَا	يُرْتَسَنَ
II	мз	تَوْمَرُ	تَوْمَرَا	تَوْمَرُوا	تُرْتَسُ	تُرْتَسَا	تُرْتَسُوا
	мн	تَوْمَرِي	تَوْمَرَا	تَوْمَرَنَ	تُرْتَسِي	تُرْتَسَا	تُرْتَسَنَ
I		أَوْمَرُ		تَوْمَرُ	أُرْتَسُ		تُرْتَسُ

فَعْلَى يَقْرَأُ -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأَنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأَنَ
I		أُقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда ҳарфи иллат биринчи ўзак ундош билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُوَصِّلُ -> وَصَلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَصِّلُ	يُوَصِّلَا	يُوَصِّلُوا
	мн	تُوَصِّلُ	تُوَصِّلَا	يُوَصِّلَنَ
II	мз	تُوَصِّلُ	تُوَصِّلَا	تُوَصِّلُوا
	мн	تُوَصِّلِي	تُوَصِّلَا	تُوَصِّلَنَ
I		أُوَصِّلُ		تُوَصِّلُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида ҳам деярли товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

قَوْلٌ -> يُقَوِّلُ феъли

سَيَّرٌ -> يُسَيِّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوْلٌ	يُقَوِّلَا	يُقَوِّلُوا	يُسَيِّرُ	يُسَيِّرَا	يُسَيِّرُوا
	мн	تَقَوْلٌ	تُقَوِّلَا	يُقَوِّلَنَ	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَا	يُسَيِّرَنَ
II	мз	تُقَوْلٌ	تُقَوِّلَا	تُقَوِّلُوا	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَا	تُسَيِّرُوا
	мн	تَقْوَلِي	تُقَوِّلَا	تُقَوِّلَنَ	تُسَيِّرِي	تُسَيِّرَا	تُسَيِّرَنَ
I		أَقَوْلٌ		تُقَوِّلَ	أَسَيِّرُ		تُسَيِّرَ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли тушиб қолиб, шунга мос ҳаракат ифодаловчи қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

بَكِيٌّ -> يُبَكِّيُ феъли

دَنِيٌّ -> يُدْنِيُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَيْكٌ	يُبَكِّيَا	يُبَكِّيُوا	يُدْنِي	يُدْنِيَا	يُدْنِيُوا
	мн	تَبَكٌ	تُبَكِّيَا	يُبَكِّيَنَ	تُدْنِي	تُدْنِيَا	يُدْنِيَنَ
II	мз	تَبَكٌ	تُبَكِّيَا	تُبَكِّيُوا	تُدْنِي	تُدْنِيَا	تُدْنِيُوا
	мн	تَبَكِي	تُبَكِّيَا	تُبَكِّيَنَ	تُدْنِي	تُدْنِيَا	تُدْنِيَنَ
I		أَبَكٌ		تَبَكٌ	أَدْنِي		تُدْنِي

Барча боб феълларининг, шу жумладан II боб феъли шарт майли I боб шарт майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

§ 79. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II шахси учун буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади: **فَعْلٌ -> تُفَعِّلُ -> تُفَعِّلُ**

I ва III шахс учун буйруқ майли I бобдаги каби шарт майли олдига **ل** юкламасини қўшиш билан ҳосил қилина-

ди. Хуллас, ҳар уч шахс учун буйруқ қуйидаги шаклда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لِفْعَلٌ	لِفْعَلَا	لِفْعَلُوا
	мн	لَتَفْعَلُنَّ	لَتَفْعَلَا	لَيَفْعَلُنَّ
II	мз	فَعَلٌ	تَفْعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعُلِي	تَفْعَلَا	فَعَلْنَ
I		لَا تَفْعَلُنَّ		لَتَفْعَلُنَّ

Масалан, **صَدَقَ** – ишон (мз).

Буйруқ майлининг инкор формаси ҳам I бобдаги каби шарт майли олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан, **لَا تُصَدِّقْ** – ишонма (мз).

Эслатма. Қуйида буйруқ майлининг фақат II шахси борасида фикр юритилади, чунки I ва III шахслари шарт майлидан ҳосил бўлади.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **فَعَّلَ** – **يُفَعِّلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلِي	فَعَّلَا	فَعَّلَانِ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَرَ – **يُؤْمَرُ** феъли

رَأَسَ – **يُرْتَسَى** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
мн	أَمَرِي	أَمَرَا	أَمَرْنَا	رَأَسَى	رَأَسَا	رَأَسْنَا

قَرَأَ -> يَقْرَأُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
мн	قَرَأُوا	قَرَأُوا	قَرَأُوا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли соли феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسَّرَ -> يُسِّرُ феъли وَصَلَ -> يُوصِلُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا	وَصَلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا
мн	يَسَّرُوا	يَسَّرُوا	يَسَّرُوا	وَصَلُوا	وَصَلُوا	وَصَلُوا

2. Ажваф феъллар буйруқ майлида ҳам товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

سَيَّرَ -> يُسِيرُ феъли قَوْلَ -> يَقُولُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَيَّرَ	سَيَّرَا	سَيَّرُوا	قَوْلَ	قَوْلَا	قَوْلُوا
мн	سَيَّرُوا	سَيَّرُوا	سَيَّرُوا	قَوْلُوا	قَوْلُوا	قَوْلُوا

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

دَنَى -> يَدْنِي феъли بَكَى -> يُبْكِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَنَى	دَنَيَا	دَنَوْا	بَكَى	بَكَيَا	بَكَوْا
мн	دَنَوْا	دَنَوْا	دَنَوْا	بَكَوْا	بَكَوْا	بَكَوْا

§ 80. II БОБ ФЕЪЛНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

II боб солим феълларнинг истак майли қуйидаги шаклда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَن
II	мз	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَن
I		أَفَعِّلَ		تُفَعِّلَ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تُصَدِّقَ** - Сен (мз) ишонишинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ясалади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **قَتَلَ** – **يُقَتِّلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَتِّلَ	يُقَتِّلَا	يُقَتِّلُوا
	мн	تُقَتِّلَ	تُقَتِّلَا	يُقَتِّلَن
II	мз	تُقَتِّلَ	تُقَتِّلَا	تُقَتِّلُوا
	мн	تُقَتِّلِي	تُقَتِّلَا	تُقَتِّلَن
I		أَقَتَّلَ		تُقَتِّلَ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам имлодаги ўзгаришни ҳисобга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤْمَرُ -> **أَمَرَ** феъли

يُرْتَسُّ -> **رَأَسَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَا	يُؤْمَرُوا	يُرْتَسُّ	يُرْتَسَّ	يُرْتَسُّوا
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	يُؤْمَرَن	تُرْتَسُّ	تُرْتَسَّ	يُرْتَسِّن

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَوَمَّرَ	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرُوا	تَرْتَسَ	تَرْتَسَا	تَرْتَسُوا
	мн	تَوَمَّرِي	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرَنَ	تَرْتَسِي	تَرْتَسَا	تَرْتَسَنَ
I		أَوَمَّرَ		تَوَمَّرَ	أَرْتَسَ		تَرْتَسَ

фeъл **يُقْرَأُ** -> **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأَنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأَنَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъл **يُوصَلُ** -> **وَصَلَ**

фeъл **يُيَسَّرُ** -> **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَا	يُوصَلُوا	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَا	يُيَسَّرُوا
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَا	يُوصَلَنَ	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَا	يُيَسَّرَنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَا	تُوصَلُوا	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَا	يُيَسَّرُوا
	мн	تُوصَلِي	تُوصَلَا	تُوصَلَنَ	يُيَسَّرِي	يُيَسَّرَا	يُيَسَّرَنَ
I		أَوْصَلَ		تُوصَلُ	أَيَسَّرَ		يُيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَوَلَّ -> فَوَّلَ فَعْلَان

فَسِيرَ -> سِيرَ فَعْلَان

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَوَّلَ	فَوَّلَا	فَوَّلُوا	سِيرَ	سِيرَا	سِيرُوا
	мн	فَوَّلُوا	فَوَّلُوا	فَوَّلُوا	سِيرَ	سِيرَا	سِيرُوا
II	мз	فَوَّلَ	فَوَّلَا	فَوَّلُوا	سِيرَ	سِيرَا	سِيرُوا
	мн	فَوَّلُوا	فَوَّلُوا	فَوَّلُوا	سِيرَ	سِيرَا	سِيرُوا
I		أَفَوَّلَ		فَوَّلَ	أَسِيرَ		سِيرَ

3. Ноқис феълларнинг истак майлидаги товуш ўзгаришлари I боб **بَكِيَ** - **بَكَى** типидagi феълнинг истак майлидаги ўзгаришлар билан бир хилдир. Масалан,

بَكِيَ -> بَكَى ФЕЪЛИ

بَدِنَى -> دَنَى ФЕЪЛИ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَىَا	بَكَىُوا	دَنَى	دَنَىَا	دَنَىُوا
	мн	بَكَىُوا	بَكَىَا	بَكَىُوا	دَنَى	دَنَىَا	دَنَىُوا
II	мз	بَكَى	بَكَىَا	بَكَىُوا	دَنَى	دَنَىَا	دَنَىُوا
	мн	بَكَىُوا	بَكَىَا	بَكَىُوا	دَنَى	دَنَىَا	دَنَىُوا
I		أَبَكَى		بَكَى	أَدَنَى		دَنَى

§ 81. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

II боб феълнинг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَصَدَّقَ -> تَصَدَّقَ - ишониш,

تَعَلَّمَ -> تَعَلَّمَ - ўргатиш,

تَكَبَّرَ -> تَكَبَّرَ - **اللَّهُ أَكْبَرُ** дейиш ва ҳ.к.

Айрим феъллардан **تَفَعَّلَ** вазнида ҳам ҳосил бўлади.

Масалан:

فَرَّقَ -> تَفَرَّقَ - ажратиш,

جَرَّبَ -> تَجَرَّبَ - синаш.

Нотўғри феълларнинг масдари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг масдари умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَلَّلَ -> تَقَلَّلَ - озайтириш,

مَدَّدَ -> تَمَدَّدَ - чўзиш.

II. Ҳамзали феъллардан ҳам масдар умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

أَلَّفَ -> تَأَلَّفَ - тузиш,

أَكَّدَ -> تَأَكَّدَ - таъкидлаш,

رَأَسَ -> تَرَأَسَ - бошлиқ этиб тайинлаш,

قَرَأَ -> تَقَرَّأَ - ўқитиш,

جَزَأَ -> تَجَزَّأَ - тақсимлаш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَصَلَ -> تَوَصَّلَ - етказиш,

يَسَّرَ -> تَيَسَّرَ - мослаштириш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَوَّمَ -> تَقَوَّمَ - тўғрилаш,

قَيَّمَ -> تَقَيَّمَ - баҳолаш.

3. Ноқис феълларнинг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

سَرَى – таскин бермоқ → تَسْرِيَةٌ – таскин бериш,

سَلَى – тасалли бермоқ → تَسْلِيَةٌ – тасалли бериш,

§ 82. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلِمَ – ўргатмоқ → مُعَلِّمٌ، مُعَلِّمَةٌ – ўргатувчи,

صَدَّقَ – ишонмоқ → مُصَدِّقٌ، مُصَدِّقَةٌ – ишонувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مَفْعُلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلِمَ – ўргатмоқ → مُعَلَّمٌ، مُعَلَّمَةٌ – ўргатилган нарса,

ذَهَبَ – олтин суви → مُذَهَّبٌ، مُذَهَّبَةٌ – олтин суви

юритмоқ

юритилган

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феъллардан аниқ нисбат сифатдоши:

كَلَّمَ – озайтирмоқ → مُكَلِّمٌ، مُكَلِّمَةٌ – озайтирувчи,

مَدَدَ – чўзмоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ – чўзувчи.

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади:

كَلَّمَ – озайтирмоқ → مُكَلَّمٌ، مُكَلَّمَةٌ – озайтирилган,

مَدَدَ – чўзмоқ → مُمَدَّدٌ، مُمَدَّدَةٌ – чўзилтирилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَلْفٌ - тузмоқ → مُؤَلَّفٌ، مُؤَلِّفٌ - тузувчи,

أَكَّدَ - таъкидламоқ → مُؤَكَّدٌ، مُؤَكِّدٌ - таъкидловчи,

رَأَسَ - бошлиқ этиб → مُرْتَسِّئٌ، مُرْتَسِّئٌ - бошлиқ этиб
тайинламоқ тайинловчи

قَرَأَ - мутолаа қилдирмоқ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئٌ - мутолаа
қилдирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَلْفٌ → مُعَلَّفٌ، مُعَلِّفٌ - тузилган, тасниф этилган

أَكَّدَ → مُؤَكَّدٌ، مُؤَكِّدٌ - таъкидланган,

رَأَسَ → مُرْتَسِّئٌ، مُرْتَسِّئٌ - бошлиқ этиб тайинланган,

قَرَأَ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئٌ - мутолаа қилдирилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَصَلَ → مُوَصَّلٌ، مُوَصِّلٌ - етказувчи,

يَسَّرَ → مُيسِّرٌ، مُيسِّرٌ - мослаштирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَصَلَ → مُوَصَّلٌ، مُوَصِّلٌ - етказилган,

يَسَّرَ → مُيسِّرٌ، مُيسِّرٌ - мослаштирилган, муяссар.

2. Ажваф феъллар сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَوَّمَ → مُقَوِّمٌ، مُقَوِّمٌ - тўғриловчи,

قَيَّمَ → مُقَيِّمٌ، مُقَيِّمٌ - баҳоловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَوْمٌ → مَقُومٌ، مَقُومَةٌ – тўғриланган,

قِيَمٌ → مَقِيَمٌ، مَقِيَمَةٌ – баҳоланган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

سَرَى → مُسَرِّ (ан.ҳ. – الْمُسَرَّى)،

مُسَرِّة (ан.ҳ. – الْمُسَرِّة) – таскин берувчи,

سَلَى → مُسَلِّ (ан.ҳ. – الْمُسَلَّى)، مُسَلِّة (ан.ҳ. – الْمُسَلِّة)

– тасалли берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

سَرَى → مُسَرَّى (ан.ҳ. – الْمُسَرَّى)،

مُسَرَّاء (ан.ҳ. – الْمُسَرَّاء) – таскинланувчи,

سَلَى → مُسَلَّى (ан.ҳ. – الْمُسَلَّى)،

مُسَلَّاء (ан.ҳ. – الْمُسَلَّاء) – тасалли берилган.

§ 83. V БОБ ФЕЪЛИ

Феълларнинг V боби II боб феъли олдига تَفْعَلُ қўшим-
часини қўшиш билан ҳосил қилинади – تَفَعَّلَ . Масалан,
تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, تَخَرَّجَ – тугатмоқ.

V боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Масалан, **تَكَلَّمْنَ** – Улар (мн) гаплашдилар,

تَخَرَّجْتُمْ – Сизлар (мз) тугатдингизлар.

Ўтган замон феълининг инкор формаси ҳам **مَا** юкламаси ёрдамида шаклланади.

V боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, **تَتَكَلَّمِينَ** – Сен (мн) гаплашасан,

نَتَخَرَّجُ – Биз тугатамиз.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси **لَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

V боб феълининг мажҳул нисбати ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُوا
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْنَ
II	мз	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُمْ
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُنَّ
I		تُفَعَّلْتُ		تُفَعَّلْنَا

Масалан, **تُفَعَّلْنَا** – Биз қабул қилиндик.

V боб феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَقَبَّلُ	يُتَقَبَّلَانِ	يُتَقَبَّلُونَ
	мн	تُتَقَبَّلُ	تُتَقَبَّلَانِ	يُتَقَبَّلْنَ
II	мз	تُتَقَبَّلُ	تُتَقَبَّلَانِ	تُتَقَبَّلُونَ
	мн	تُتَقَبَّلِينَ	تُتَقَبَّلَانِ	تُتَقَبَّلْنَ
I		أَتَقَبَّلُ		نُتَقَبَّلُ

Масалан, **يُتَقَبَّلَانِ** – Улар (мн) қабул қилинадилар.

V боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. II боб феълидан ҳосил бўлади ва II боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбати маъносини ифодалайди. Масалан,

عَلِمَ – ўргатмоқ → **تَعَلَّمَ** – ўрганмоқ,

نَظَّمَ – ташкил этмоқ → **تَنظَّمَ** – ташкил этилмоқ,

2. Баъзан I боб феълидан ҳосил бўлади ва I боб феъли маъносини ўзида мужассамлаштиришга уриниш маъносини ифодалайди. Масалан,

جَمَلَ – чиройли бўлмоқ → **تَجَمَّلَ** – чиройли бўлишга уринмоқ, пардоз қилмоқ.

3. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ – **تَشَهَّدَ** иборасини талаффуз қилмоқ.

4. V бобдаги айрим феълларнинг маъносини юқоридагилар асосида шарҳлаб бўлмайди. Уларнинг маъносини билиш учун луғатга мурожаат этиш керак. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** – тугатмоқ (ўқув юртини).

§ 84. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَدَّ -> تَمَدَّدَ - чўзилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدَتْ		تَمَدَّدْتُمْ

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам умумий қоида асоида тусланади. Масалан,

تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدَتْ		تَمَدَّدْتُمْ

II. Ҳамзали феълларда ҳам ҳамза товуши билан боғлиқ имло ўзгаришларидан ташқари товуш ўзгаришлари бўлмайди. Масалан,

سَأَلَ -> سَأَلَ -тиланчилик қилмоқ
تَأَدَّنَ -> تَأَدَّنَ хабар бермоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَدَّنَ	تَأَدَّنَا	تَأَدَّنُوا	سَأَلَ	سَأَلَا	سَأَلُوا
	мн	تَأَدَّنَتْ	تَأَدَّنَتَا	تَأَدَّنْتُمْ	سَأَلَتْ	سَأَلَتَا	سَأَلْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَدَّتْ	تَأَدَّتُمَا	تَأَدَّتُمْ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُمْ
	мн	تَأَدَّتْ	تَأَدَّتُمَا	تَأَدَّتُنَّ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْنَّ
I		تَأَدَّتْ		تَأَدَّتَا	تَسَأَلْتُ		تَسَأَلْنَا

ХБА → ТХБА беркинмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَخَبَّتْ	تَخَبَّتَا	تَخَبَّتُوا
	мн	تَخَبَّتْ	تَخَبَّتَا	تَخَبَّتَانِ
II	мз	تَخَبَّتَتْ	تَخَبَّتْتُمَا	تَخَبَّتْتُمْ
	мн	تَخَبَّتَتْ	تَخَبَّتْتُمَا	تَخَبَّتْتُنَّ
I		تَخَبَّتَتْ		تَخَبَّتْتَانَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам фақат имло ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

تُسئَلُ → تَأَدَّنُ تَسَأَلُ → تُوَدَّنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُوَدَّنُ	تُوَدَّنَا	تُوَدَّنُوا	تُسئَلُ	تُسئَلَا	تُسئَلُوا
	мн	تُوَدَّنَتْ	تُوَدَّنْتُمَا	تُوَدَّنْتُمْ	تُسئَلَتْ	تُسئَلْتُمَا	تُسئَلْنَّ
II	мз	تُوَدَّنَتْ	تُوَدَّنْتُمَا	تُوَدَّنْتُمْ	تُسئَلَتْ	تُسئَلْتُمَا	تُسئَلْتُمْ
	мн	تُوَدَّنَتْ	تُوَدَّنْتُمَا	تُوَدَّنْتُنَّ	تُسئَلَتْ	تُسئَلْتُمَا	تُسئَلْنَّ
I		تُوَدَّنَتْ		تُوَدَّنْتَانَا	تُسئَلْتُ		تُسئَلْنَا

ТХБИ → ТХБИ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُخَبِّتُ	تُخَبِّتَا	تُخَبِّتُوا
	мн	تُخَبِّتُ	تُخَبِّتَا	تُخَبِّتَانِ
II	мз	تُخَبِّتَتْ	تُخَبِّتْتُمَا	تُخَبِّتْتُمْ
	мн	تُخَبِّتَتْ	تُخَبِّتْتُمَا	تُخَبِّتْتُنَّ
I		تُخَبِّتَتْ		تُخَبِّتْتَانَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

– муяссар бўлмоқ **تَيَسَّرَ** → **يَسِرَ** етиб олмақ **تَوَصَّلَ** → **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيَسَّرْتُمْ	تَيَسَّرْتُمَا	تَيَسَّرْتُمْ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيَسَّرْتُ	تَيَسَّرْتُمَا	تَيَسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تَيَسَّرْتِ	تَيَسَّرْتُمَا	تَيَسَّرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيَسَّرْتُ		تَيَسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

– тейсир **تَيَسَّرَ** → **يَسِرَ** тувул **تَوَصَّلَ** → **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيَسَّرْتُمْ	تَيَسَّرْتُمَا	тَيَسَّرْتُمْ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	тَوَصَّلْتُمْ	тَيَسَّرْتُ	тَيَسَّرْتُمَا	тَيَسَّرْتُمْ
	мн	тَوَصَّلْتِ	тَوَصَّلْتُمَا	тَوَصَّلْتُنَّ	тَيَسَّرْتِ	тَيَسَّرْتُمَا	тَيَسَّرْتُنَّ
I		тَوَصَّلْتُ		тَوَصَّلْنَا	тَيَسَّرْتُ		тَيَسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар ҳам V бобда солим феъллар каби тусланади:

– бойимоқ **تَرَيَّسَ** → **رَأَسَ** миш-миш тарқатмоқ **تَقَوَّلَ** → **قَالَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَيَّسَ	تَرَيَّسَا	تَرَيَّسُوا
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيَّسْتُمْ	تَرَيَّسْتُمَا	тَرَيَّسْتُمْ
II	мз	تَقَوَّلْتَ	тَقَوَّلْتُمَا	тَقَوَّلْتُمْ	тَرَيَّسْتُ	тَرَيَّسْتُمَا	тَرَيَّسْتُمْ
	мн	тَقَوَّلْتِ	тَقَوَّلْتُمَا	тَقَوَّلْتُنَّ	тَرَيَّسْتِ	тَرَيَّсْتُمَا	тَرَيَّсْتُنَّ
I		тَقَوَّلْتُ		тَقَوَّلْنَا	тَرَيَّсْتُ		тَرЙсْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади:

تَقُولُ → تَقَوْلٌ

تُرِيشُ → تَرِيشٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُرِيشُ	تُرِيشَا	تُرِيشُوا
	мн	تَقُولْتُمْ	تَقُولْتَا	تَقُولَنْ	تُرِيشْتُمْ	تُرِيشْتَا	تُرِيشْتَنْ
II	мз	تَقُولْتُمْ	تَقُولْتُمَا	تَقُولْتُمْ	تُرِيشْتُمْ	تُرِيشْتُمَا	تُرِيشْتُمْ
	мн	تَقُولْتُمْ	تَقُولْتُمَا	تَقُولْتَنْ	تُرِيشْتُمْ	تُرِيشْتُمَا	تُرِيشْتَنْ
I		تَقُولْتُمْ		تَقُولْنَا	تُرِيشْتُمْ		تُرِيشْنَا

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундошидаги товуш ўзгариши I бобдаги **بَكِي** феълдаги товуш ўзгариши билан бир хилдир. Шунинг учун **بَكِي** феъли қандай тусланса, ноқис феълларнинг V боби ҳам шундай тусланади. Масалан:

يَتَّبِعُ → تَبَيُّنٌ

асраб олмоқ

يَجْلُو → تَجَلَّى

очилмоқ, фoш бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِعُ	يَتَّبِعَانِ	يَتَّبِعُوا	يَجْلُو	يَجْلُبَانِ	يَجْلُبُوا
	мн	يَتَّبِعْتُمْ	يَتَّبِعْتَا	يَتَّبِعَنْ	يَجْلُوْتُمْ	يَجْلُبْتَا	يَجْلُبَنْ
II	мз	يَتَّبِعْتُمْ	يَتَّبِعْتُمَا	يَتَّبِعْتُمْ	يَجْلُبْتُمْ	يَجْلُبْتُمَا	يَجْلُبْتُمْ
	мн	يَتَّبِعْتُمْ	يَتَّبِعْتُمَا	يَتَّبِعْتَنْ	يَجْلُبْتُمْ	يَجْلُبْتُمَا	يَجْلُبْتَنْ
I		يَتَّبِعْتُمْ		يَتَّبِعْنَا	يَجْلُبْتُمْ		يَجْلُبْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатидаги товуш ўзгаришлари I боб **لَقِي** феълдаги (аниқ нисбат) товуш ўзгаришлари билан бир хил бўлгани сабабли, мазкур феълга ўхшаш тусланади. Масалан,

تَبْنِيْ -> تَبْنِي

تُجَلِيْ -> تَجَلِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِيْ	تَبْنِيَا	تَبْنُوْا	تُجَلِيْ	تُجَلِيَا	تُجَلُوْا
	мн	تَبْنِيْتِ	تَبْنِيْتَا	تَبْنِيْنَ	تُجَلِيْتِ	تُجَلِيْتَا	تُجَلِيْنَ
II	мз	تَبْنِيْتِ	تَبْنِيْتُمَا	تَبْنِيْتُمْ	تُجَلِيْتِ	تُجَلِيْتُمَا	تُجَلِيْتُمْ
	мн	تَبْنِيْتِ	تَبْنِيْتُمَا	تَبْنِيْتُمْ	تُجَلِيْتِ	تُجَلِيْتُمَا	تُجَلِيْتُمْ
I		تَبْنِيْتِ		تَبْنِيْنَا	تُجَلِيْتِ		تُجَلِيْنَا

§ 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, **تَمَدَّدٌ -> مَدَّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُونَ
	мн	تَتَمَدَّدِيْنَ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		نَتَمَدَّدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, **تَمَدَّدٌ -> تَمَدَّدٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُونَ
	мн	تَتَمَدَّدِيْنَ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		نَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади ҳолос. Масалан,

تَسَأَلَ -> سَأَلَ تَأَذَّنَ -> أَدَانَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلِينَ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		نَتَأَذَّنُ	أَسْأَلُ		نَسْأَلُ

تَحَبَّأَ -> حَبَّأَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَبَّأُ	يَتَحَبَّأَانِ	يَتَحَبَّأُونَ
	мн	تَتَحَبَّأُ	تَتَحَبَّأَانِ	يَتَحَبَّأُونَ
II	мз	تَتَحَبَّأُ	تَتَحَبَّأَانِ	تَتَحَبَّأُونَ
	мн	تَتَحَبَّأِينَ	تَتَحَبَّأَانِ	تَتَحَبَّأُونَ
I		أَتَحَبَّأُ		نَتَحَبَّأُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تُسْتَلُّ -> تَسَأَلُ феъли تُوذَّنُ -> تَأَذَّنُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَأَذَّنُ	يُتَأَذَّنَانِ	يُتَأَذَّنُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	تُتَأَذَّنُ	تُتَأَذَّنَانِ	يُتَأَذَّنُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
II	мз	تُتَأَذَّنُ	تُتَأَذَّنَانِ	تُتَأَذَّنُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
	мн	تُتَأَذَّنِينَ	تُتَأَذَّنَانِ	تُتَأَذَّنُونَ	تُسْأَلِينَ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
I		أُتَأَذَّنُ		نُتَأَذَّنُ	أُسْأَلُ		نُسْأَلُ

تَخَبَّأَ -> تُخَبِّيَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّانِ	يُتَخَبَّوْنَ
	мн	تُتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّانِ	يُتَخَبَّانَ
II	мз	تُتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّانِ	تُتَخَبَّوْنَ
	мн	تُتَخَبَّيْنِ	تَتَخَبَّانِ	تُتَخَبَّانَ
I		أَتَخَبَّأُ		نُتَخَبَّأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَوَصَّلَ -> تَوَصَّلُ феъли تَبَسَّرَ -> تَبَسَّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَانِ	يَتَبَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَانِ	يَتَبَسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَانِ	تَتَبَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلَيْنِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَبَسَّرَيْنِ	تَتَبَسَّرَانِ	تَتَبَسَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		نَتَبَسَّرُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَوَصَّلَ -> تَوَصَّلُ феъли تَبَسَّرَ -> تَبَسَّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَانِ	يَتَبَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَانِ	يَتَبَسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَانِ	تَتَبَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلَيْنِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَبَسَّرَيْنِ	تَتَبَسَّرَانِ	тَتَبَسَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		نَتَبَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг тусланишида ҳам солим феъллардан фарқ қиладиган ўзгариш содир бўлмайди. Масалан, **تَقَوْلٌ** → **تَقَوَّلٌ** феъли **تَرِيشٌ** → **تَرِيْشٌ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْوُلٌ	يَقْوُلَانِ	يَقْوُلُوْنَ	يَرِيْشُ	يَرِيْشَانِ	يَرِيْشُوْنَ
	мн	تَقْوَلٌ	تَقْوَلَانِ	تَقْوَلُوْنَ	تَرِيْشُ	تَرِيْشَانِ	تَرِيْشُوْنَ
II	мз	تَقْوَلٌ	تَقْوَلَانِ	تَقْوَلُوْنَ	تَرِيْشُ	تَرِيْشَانِ	تَرِيْشُوْنَ
	мн	تَقْوَلِيْنَ	تَقْوَلَانِ	تَقْوَلُوْنَ	تَرِيْشِيْنَ	تَرِيْشَانِ	تَرِيْشُوْنَ
I		أَقْوَلٌ		نَقْوَلٌ	أَرِيْشُ		نَرِيْشُ

Бу феълларнинг мажжул нисбати умумий қоида асо-сида тусланади. Масалан,

تَقَوْلٌ → **تَقَوَّلٌ** феъли **تَرِيْشٌ** → **تَرِيْشٌ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْوُلٌ	يَقْوُلَانِ	يَقْوُلُوْنَ	يَرِيْشُ	يَرِيْشَانِ	يَرِيْشُوْنَ
	мн	تَقْوَلٌ	تَقْوَلَانِ	تَقْوَلُوْنَ	تَرِيْشُ	تَرِيْشَانِ	تَرِيْشُوْنَ
II	мз	تَقْوَلٌ	تَقْوَلَانِ	تَقْوَلُوْنَ	تَرِيْشُ	تَرِيْشَانِ	تَرِيْشُوْنَ
	мн	تَقْوَلِيْنَ	تَقْوَلَانِ	تَقْوَلُوْنَ	تَرِيْشِيْنَ	تَرِيْشَانِ	تَرِيْشُوْنَ
I		أَقْوَلٌ		نَقْوَلٌ	أَرِيْشُ		نَرِيْشُ

3. Ноқис феълларнинг охирида “-айу” товуш бирикмаси мавжуд. Шунинг учун бундай товуш бирикмасига эга бўлган **يَلْقَى** феъли билан бир хил қўшимчага эга бўлади. Масалан,

تَبَيَّنَ → **تَبَيَّنَى** феъли **تَجَلَّى** → **تَجَلَّى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَيَّنُ	يَتَبَيَّنَانِ	يَتَبَيَّنُوْنَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّبَانِ	يَتَجَلَّلُوْنَ
	мн	تَبَيَّنَى	تَبَيَّنَانِ	تَبَيَّنُوْنَ	تَجَلَّى	تَجَلَّبَانِ	تَجَلَّلِيْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَبَّنِي	تَتَبَّنِيَانِ	تَتَبَّنُوْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّىانِ	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبَّنِينَ	تَتَبَّنِيَانِ	تَتَبَّنِينَ	تَتَجَلَّيْنَ	تَتَجَلَّىانِ	تَتَجَلَّيْنَ
I		أَتَبَّنِي		نَتَبَّنِي	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

Бу феълларнинг мажзул нисбатида фақат феъл олдидаги йа-, та-, на- қўшимчалари йу-, ту-, ну- га ўзгаради. Масалан,

феъли $تَبَّنِي$ → $تَبَّنِي$ феъли $تَجَلَّى$ → $تَجَلَّى$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَبَّنِي	يُتَبَّنِيَانِ	يُتَبَّنُوْنَ	يُتَجَلَّى	يُتَجَلَّىانِ	يُتَجَلَّوْنَ
	мн	يُتَبَّنِينَ	يُتَبَّنِيَانِ	يُتَبَّنِينَ	يُتَجَلَّيْنَ	يُتَجَلَّىانِ	يُتَجَلَّيْنَ
II	мз	تَتَبَّنِي	تَتَبَّنِيَانِ	تَتَبَّنُوْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّىانِ	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبَّنِينَ	تَتَبَّنِيَانِ	تَتَبَّنِينَ	تَتَجَلَّيْنَ	تَتَجَلَّىانِ	تَتَجَلَّيْنَ
I		أَتَبَّنِي		نَتَبَّنِي	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 86. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феъллар V бобининг шарт майли I ва II боб феъллари шарт майли билан бир хил қўшимчага эгадир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	يَتَفَعَّلُنْ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُنْ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُنْ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, $تَكَلَّمَ$ → $يَتَكَلَّمُ$ гаплашмоқ феъли қуйидагича тусланади:

تَكَلَّمَ -> يَتَكَلَّمُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمْنَ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمْنَ
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمِي	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		تَتَكَلَّمُ

V бобнинг шарт майли I бобнинг шарт майли бажарган вазифаларда ишлатилади. Масалан,

لَمْ تَتَكَلَّمِي - Сен (мн) ҳеч гаплашмадинг.

Нотўғри феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ -> مَدَّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدْنَ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		تَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феъллар шарт майлида ҳам фақат имлога боғлиқ ўзгаришлар бор. Масалан,

تَأَذَّنَ -> أَذِنَ феъли

تَسَاءَلَ -> سَأَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	يَتَسَاءَلُ	يَتَسَاءَلَا	يَتَسَاءَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنْنَ	تَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْنَ	تَتَسَاءَلُ	تَتَسَاءَلَا	يَتَسَاءَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَأَدُّنْ	تَتَأَدُّنَا	تَتَأَدُّوْا	تَتَسَّأَلْ	تَتَسَّأَلَا	تَتَسَّأَلُوْا
	мн	تَتَأَدُّنِي	تَتَأَدُّنَا	تَتَأَدُّنُ	تَتَسَّأَلِي	تَتَسَّأَلَا	تَتَسَّأَلُنْ
I		أَتَأَدُّنْ		نَتَأَدُّنْ	أَتَسَّأَلْ		نَتَسَّأَلْ

فَعْلًا تَخَبَّأً -> خَبَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَا	يَتَخَبَّأُوْا
	мн	يَتَخَبَّأُنِي	يَتَخَبَّأُنَا	يَتَخَبَّأُنْ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَا	تَتَخَبَّأُوْا
	мн	تَتَخَبَّأُنِي	تَتَخَبَّأُنَا	تَتَخَبَّأُنْ
I		أَتَخَبَّأُ		نَتَخَبَّأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلًا تَوَصَّلَ -> وَصَلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوْا	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرُوْا
	мн	يَتَوَصَّلُنِي	يَتَوَصَّلُنَا	يَتَوَصَّلُنْ	يَتَبَسَّرُنِي	يَتَبَسَّرُنَا	يَتَبَسَّرُنْ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوْا	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرُوْا
	мн	تَتَوَصَّلُنِي	تَتَوَصَّلُنَا	تَتَوَصَّلُنْ	تَتَبَسَّرُنِي	تَتَبَسَّرُنَا	تَتَبَسَّرُنْ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		نَتَبَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби шаклга эга. Масалан,

فَعْلًا تَرَشَّشَ -> رَشَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَرَشَّشُ	يَتَرَشَّشَا	يَتَرَشَّشُوْا	يَتَرَشَّشُ	يَتَرَشَّشَا	يَتَرَشَّشُوْا
	мн	يَتَرَشَّشُنِي	يَتَرَشَّشُنَا	يَتَرَشَّشُنْ	يَتَرَشَّشُنِي	يَتَرَشَّشُنَا	يَتَرَشَّشُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقَوْلَا	تَتَقَوْلُوا	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَا	تَتَرِيشُوا
	мн	تَتَقَوْلِي	تَتَقَوْلَا	تَتَقَوْلَنَ	تَتَرِيشِي	تَتَرِيشَا	تَتَرِيشَنَ
I		أَتَقَوْلُ		نَتَقَوْلُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида охиридаги чўзик унлилар қисқага ўзгаради. Бошқача айтганда, **لَقِي** – **يَلْقَى** феълининг шарт майли қандай тугаса, бу феъллар ҳам шундай қўшимча билан тугайди:

феъли **تَجَلَّى** → **جَلَا** феъли **تَبَيَّنَ** → **بَيَّنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَلَّى	يَتَبَيَّنَا	يَتَجَلَّوْا	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْا
	мн	يَتَجَلَّى	يَتَبَيَّنَا	يَتَجَلَّيْنِ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّيْنِ
II	мз	تَتَجَلَّى	تَتَبَيَّنَا	تَتَجَلَّوْا	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْا
	мн	تَتَجَلَّى	تَتَبَيَّنَا	تَتَجَلَّيْنِ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّيْنِ
I		أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 87. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

. تَفَعَّلَ → تَتَفَعَّلُ → تَتَفَعَّلُ .

Масалан, **تَكَلَّمَ** – гаплашмоқ → **تَكَلَّمَ** – гаплаш (мз).

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلَنَ

Масалан, **تَعَلَّمُوا** – ўрганинглаар (мз)

تَعَلَّمِي – ўрган (мн) ва ҳ.к.

Нотўғри феъллардан буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ – **مَدَّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدِي	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدَن

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَذِنَ → **تَأَذَّنَ** феъли **سَأَلَ** → **تَسَاءَلَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَذِنَ	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُوا	سَأَلَ	تَسَاءَلَا	تَسَاءَلُوا
мн	أَذِنِي	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنَ	سَأَلِي	تَسَاءَلَا	تَسَاءَلَن

خَبَأَ → **تَخَبَّأَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَخَبَّأَ	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُوا
мн	تَخَبَّأِي	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأَن

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَصَلَ → **تَوَصَّلَ** феъли **يَسِرَ** → **تَيَسَّرَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَصَلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	يَسِرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
мн	وَصَلِي	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلَن	يَسِرِي	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرَن

2. Ажваф феъллар буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعَّلَ → تَقَوَّلَ феъли رَأَسَ → تَرَشَّشَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَشَّشَ	تَرَشَّشَا	تَرَشَّشُوا
мн	تَقَوَّلِي	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلْنَ	تَرَشَّشِي	تَرَشَّشَا	تَرَشَّشْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли учинчи ўзак ундошнинг тушиб қолиши билан ҳосил бўлади. Масалан,

بَنَى → تَبَنَّى феъли جَلَا → تَجَلَّى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَنَّى	تَبَنَيَا	تَبَنَوْا	تَجَلَّى	تَجَلَيَا	تَجَلَّوْا
мн	تَبَنَّى	تَبَنَيَا	تَبَنَيْنَ	تَجَلَّى	تَجَلَيَا	تَجَلَيْنَ

§ 88. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

V боб солим феълларининг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلَ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلَ	تَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلَ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلَ		نَتَفَعَّلَ

Масалан, كَلَّمَ → تَكَلَّمَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمَ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمَ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمِي	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		تَتَكَلَّمُ

V боб истак майли юқоридаги бобларнинг истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِالْعَرَبِيَّةِ – Улар (мз) арабча гаплашишлари лозим.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ → مَدَّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		تَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَأَلُ → سَأَلَ феъли تَأَذَّنَ → أَدَّنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	يَتَسَأَلُ	يَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْنَ	تَتَسَأَلُ	تَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلْنَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنُوا	تَتَسَأَلُ	تَتَسَأَلَا	تَتَسَأَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنِي	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنْنَ	تَتَسَأَلِي	تَتَسَأَلَا	تَتَسَأَلْنَ
I		أَتَأَذَّنُ		تَتَأَذَّنُ	أَتَسَأَلُ		تَتَسَأَلُ

جَبَا → تَجَبَّأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَبَّأُ	يَتَجَبَّأُ	يَتَجَبَّأُوا
	мн	تَتَجَبَّأُ	تَتَجَبَّأُ	يَتَجَبَّأْنَ
II	мз	تَتَجَبَّأُ	تَتَجَبَّأُ	تَتَجَبَّأُوا
	мн	تَتَجَبَّأُنِي	تَتَجَبَّأُ	تَتَجَبَّأْنَ
I		أَتَجَبَّأُ		نَتَجَبَّأُ

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَبَسَّرَ → تَبَسَّرَ феъли تَوَصَّلَ → وَصَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلُنِي	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَبَسَّرِي	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		نَتَبَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَرَشَّشَ → تَرَشَّشَ феъли تَقَوَّلَ → قَالَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوَّلُ	يَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلُوا	يَتَرَشَّشُ	يَتَرَشَّشَا	يَتَرَشَّشُوا
	мн	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلْنَ	تَتَرَشَّشُ	تَتَرَشَّشَا	يَتَرَشَّشْنَ
II	мз	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا	تَتَرَشَّشُ	تَتَرَشَّشَا	تَتَرَشَّشُوا
	мн	تَتَقَوَّلُنِي	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلْنَ	تَتَرَشَّشِي	تَتَرَشَّشَا	تَتَرَشَّشْنَ
I		أَتَقَوَّلُ		نَتَقَوَّلُ	أَتَرَشَّشُ		نَتَرَشَّشُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахсларда ҳозирги-келаси замон шакли билан бир хилдир. Масалан,

теъни феъли → теъни

теъли феъли → теъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	теъни	теъни	теъни	теъли	теъли	теъли
	мн	теъни	теъни	теъни	теъли	теъли	теъли
II	мз	теъни	теъни	теъни	теъли	теъли	теъли
	мн	теъни	теъни	теъни	теъли	теъли	теъли
I		теъни		теъни	теъли		теъли

§ 89. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

V боб солим феълларининг масдари **теъли** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

теълимоқ → теълиш,

теълимоқ (ўқ.юртини) → теълиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феълларники билан бир хил вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

теълимоқ → теълиш,

теълимоқ → теълиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

теълимоқ → теълиш.

теълимоқ → теълиш

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَوَصَّلَ – етиб олмоқ → تَوَصَّلُ – етиб олиш,

تَيَسَّرَ – муяссар бўлмоқ → تَيَسَّرُ – муяссар бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَقَوَّلَ – миш-миш тарқатмоқ → تَقَوَّلُ – миш-миш тарқатиш,

تَرَيْشُ – бойимоқ → تَرَيْشُ – бойиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَّنَى – ўғил → تَبَّنَى (аниқ ҳолатда – اَلتَّبْنَى)

асраб олмоқ

ўғил асраб олиш,

تَجَلَّى – очилмоқ → تَجَلَّى (аниқ ҳолатда – اَلتَّجَلَّى)

фош бўлмоқ

очишиш, фош бўлиш.

§ 90. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُتَفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ → مُتَكَلَّمَ – гаплашувчи,

تَخَرَّجَ – тугатмоқ → مُتَخَرَّجٌ – битирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ → مُتَكَلَّمَ – гаплашилган (мавзу),

تَخَرَّجَ – тугатмоқ → مُتَخَرَّجٌ – битирилган (ўқув юрти).

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَمَدَّدَ – чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ – مُتَمَدِّدَةٌ – чўзилувчи,

تَحَرَّرَ – озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ – مُتَحَرِّرَةٌ – озод бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ – чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ – مُتَمَدِّدَةٌ – чўзилган (жой),

تَحَرَّرَ – озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ – مُتَحَرِّرَةٌ – озод бўлинган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَأَدَّنَ – хабар бермоқ → مُتَأَدِّنٌ – مُتَأَدِّنَةٌ – хабар берувчи,

تَسَأَّلَ – тиланмоқ → مُتَسَأِّلٌ – مُتَسَأِّلَةٌ – тиланчи,

تَخَبَّأَ – беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ – مُتَخَبِّئَةٌ – беркинувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

تَأَدَّنَ – хабар бермоқ → مُتَأَدِّنٌ – مُتَأَدِّنَةٌ – хабар берилган,

تَسَأَّلَ – тиланмоқ → مُتَسَأِّلٌ – مُتَسَأِّلَةٌ – тиланилган (нарса),

تَخَبَّأَ – беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ – مُتَخَبِّئَةٌ – беркитилган,

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَوَصَّلَ – етиб олмақ → مُتَوَصِّلٌ – مُتَوَصِّلَةٌ – етиб олувчи,

تَيَسَّرَ – муяссар бўлмоқ → مُتَيَسِّرٌ – مُتَيَسِّرَةٌ – муяссар бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ – етиб олмақ → مُتَوَصَّلٌ – етиб олинган,

تَيَسَّرَ – муяссар бўлмақ → مُتَيَسَّرٌ – муяссар бўлинган,

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши умумий вазн асосида ҳосил бўлади:

تَقَوَّلَ – миш-миш тарқатмоқ → مُتَقَوِّلٌ – миш-миш тарқатувчи,

تَرَّيَشَ – бойимоқ → مُتَرَّيَشٌ – боювчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوَّلَ – миш-миш тарқатмоқ → مُتَقَوِّلٌ – миш-миш қилинган,

تَرَّيَشَ – бойимоқ → مُتَرَّيَشٌ – бойилган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида масдари каби учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَّيَّنَ – ўғил асраб олмақ → مُتَبَيِّنٌ (аниқ ҳол. –
(الْمُتَبَيِّنُ) – مُتَبَيِّنَةٌ – ўғил асраб олувчи,

تَجَلَّى – очилмоқ, фош бўлмақ → مُتَجَلِّ (аниқ ҳол. –
(الْمُتَجَلِّ) – مُتَجَلَِّةٌ – очилувчи, фош бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундоши ўрнига ўқилмайдиган алиф мақсурани қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

تَبَّيَّنَ – ўғил асраб олмақ → مُتَبَيِّنٌ (аниқ ҳол. –
(الْمُتَبَيِّنُ) – مُتَبَيِّنَاءٌ – ўғил қилиб асраб олинган,

تَجَلَّى – очилмоқ, фош бўлмақ → مُتَجَلِّ (аниқ ҳол. –
(الْمُتَجَلِّ) – مُتَجَلِّاءٌ – очилган, фош этилган.

Эслатма. V боб феъли кўпинча ўзлик-мажҳул маъноларда бўлганлиги сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди.

§ 91. СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Сифатлар уч хил даражага эга: оддий даража, қиёсий даража ва орттирма даража.

Юқорида зикр этилган сифатларнинг барчаси оддий даража сифатларидир.

Қиёсий даража сифатлари аниқланмишнинг сони ва жинсидан қатъи назар **مَنْ أَفْعَلُ** вазнида ясалади. Бунда белги қайси предметнинг белгисига қиёсланаётган бўлса, ўша сўз **مَنْ** предлогидан кейин келади. Масалан,

الْكِتَابُ أَكْبَرُ مِنَ الْمَجَلَّةِ – Китоб журналдан каттароқ.

الْكِتَابَةُ أَفْعَلُ مِنَ الْقَرَاءَةِ – Ёзиш ўқишдан фойдалироқ.

أَخْتِي أَصْفَرُ مِنِّي – Синглим мендан кичикроқ.

Агар бир предметнинг турли вақтдаги белгиси ўзаро қиёсланса, шу предмет номи икки марта такрорланмасдан, ўрнига унга сон ва жинсда мос бўлган бирикма олмош ишлатилади. Масалан,

مَدِينَتُنَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ أَجْمَلُ مِنْهَا فِي السَّنَةِ الْعَاصِيَةِ

– Шаҳримиз бу йил ўтган йилгидан чиройлироқ.

Агар **مَنْ** предлогидан кейин бевосита феъл келса, предлогдан кейин **مَا** юкламаси орттирилади – **مِمَّا**. Масалан,

الطَّقْسُ الْيَوْمَ أَحْرَمُ مِمَّا كَانَ أَمْسَ – Об-ҳаво бугун кечагидан иссиқроқ.

Орттирма даража сифати ҳам оддий даражадаги сифатни **أَفْعَلُ** вазнига солиш билан ҳосил қилинади. Лекин у сифатланмишнинг жинси ва сонига мувофиқ равишда ўзгаради:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَالُ
мн	فَعْلَى	فَعْلَيَانِ	فَعْلَيَاتُ

Орттирма даража сифати сифатланмиш билан қуйидаги усулларда бирикади:

1. Орттирма даражадаги сифат мослашган аниқловчи каби сифатланмишдан кейин келади. Масалан,

أَفْعَلُ الْاَحْسَنُ – Энг яхши студент, الْطَالِبَةُ الْاَحْسَنَى –

Энг яхши студент қиз

الطالِبَانِ الْاَحْسَنَانِ – Энг яхши 2 студент,

الطالِبَتَانِ الْاَحْسَنَيَانِ – Энг яхши 2 студентка.

الطالِبُ الْاَحْسَنُ – Энг яхши студентлар,

الطالِبَاتُ الْاَحْسَنَاتُ – Энг яхши студенткалар.

2. Сифат билан сифатланмиш изофа шаклини олади ва бунда орттирма даражадаги сифат музоф ўрнида келади ва ҳар икки жинсда ўзгармай, أَفْعَلُ шаклини олади. Сифатланмиш эса кўпликда аниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ الطالِبِ – Студентларнинг энг яхшиси,

أَحْسَنُ الطالِبَاتِ – Студент қизларнинг энг яхшиси.

3. Сифатланмиш билан изофа шаклида мослашади. Бунда сифат музоф бўлиб, сифатланмиш эса бирликда ноаниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ طَالِبٍ – Энг яхши студент,

أَحْسَنُ طَالِبَةٍ – Энг яхши студент қиз.

أَفْعَلٌ – Фَعْلَاءُ шаклидаги сифатлардан, белгини билдирувчи сифатдошлардан ва нисбий сифатлардан қиёсий ва

, أَشَدُّ , أَكْثَرُ , орттирма даража синтактик йўл билан яъни أَكْثَرُ , أَشَدُّ каби сўзлар ва ундан кейин солиштириладиган белги шу ўзақдан ҳосил бўлган тушум келишигидаги ноаниқ ҳолатда турган масдар ёрдамида ҳосил қилинади. Масалан,

هَذِهِ الْوَرْدَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً مِنْ تِلْكَ — Бу атиргул наригисидан қизилроқ.

أَخِي أَقْلٌ أَجْهَادًا مِنْ صَدِيقِهِ — Укам ўртоғидан кўра камроқ тиришқоқдир.

خَيْرٌ — яхши, شَرٌّ — ёмон сифатларидан қиёсий ва орттирма даража сифати أَفْعَلٌ вазнида эмас, шу сифатларнинг ўзидан ҳосил бўлади. Масалан,

الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ — Намоз уйқудан яхшироқдир.

شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ — Юртларнинг энг ёмони дўст йўқ бўлган юртдир.

§ 92. IV БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IV боби I боб феълидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни أَفْعَلٌ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلٌ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, أَخْرَجَ → خَرَجَ чиқармоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْرَجَ	أَخْرَجَا	أَخْرَجُوا
	мн	أَخْرَجَتْ	أَخْرَجْتَا	أَخْرَجْنَ
II	мз	أَخْرَجْتِ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُمْ
	мн	أَخْرَجْتِ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُمْ
I		أَخْرَجْتُ		أَخْرَجْنَا

أَخْرَجْتُمْ — Сизлар (мн) чиқардингизлар,

أَسْقَطْنَا — Биз туширдик.

Бу бобда ҳам ўтган замоннинг инкор формаси **مَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, **أَسْقَطْتُ الطَّائِرَةَ** — Самолёт уриб туширилади.

IV боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, سَطَطَ → أَسَطَطَ туширмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسَطِّطُ	يُسَطِّطَانِ	يُسَطِّطُونَ
	мн	تُسَطِّطُ	تُسَطِّطَانِ	يُسَطِّطْنَ
II	мз	تُسَطِّطُ	تُسَطِّطَانِ	تُسَطِّطُونَ
	мн	تُسَطِّطِينَ	تُسَطِّطَانِ	تُسَطِّطْنَ
I		أَسَطَطُ		نُسَطِّطُ

غَدًا سَنُسَطِّطُ الطَّائِرَةَ بِالصَّارُوخِ – Эртага ракета билан самолётни уриб туширамыз.

IV боб ҳозирги-келаси замон феълининг инкори феъл олдига **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IV боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан, تُسَطِّطُ الطَّائِرَاتُ كَثِيرًا فِي الْمَعَارِكِ –

Жангларда самолётлар кўплаб уриб туширилади.

Кўришиб туриптики, I боб феъли мажҳул нисбати билан IV боб феъли мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда бир хил шаклга эга. Буларнинг қайси боб эканлигини контекстангина билиб олиш мумкин.

IV боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. I бобдаги ўтимсиз феъл IV бобда ўтимли феълга айланади:

خَرَجَ – чиқмоқ → أَخْرَجَ – чиқармоқ,

رَجَعَ – қайтмоқ → أَرْجَعُ – қайтармоқ,

سَقَطَ – тушмоқ → أَسْقَطُ – туширмоқ.

2. I бобда ўтимли бўлган феълларнинг IV бобда орттирма нисбати ҳосил бўлади. Масалан,

شَرِبَ – ичмоқ → أَشْرَبَ – ичирмоқ,

لِيسَ – киймоқ → أَلْبَسَ – кийдирмоқ,

لَعِبَ – ўйнамоқ → أَلْعَبَ – ўйнатмоқ.

3. Уч ундошли ўзакдан ташкил топган географик номлардан шу ўзак ёрдамида ҳосил бўлган IV боб феъли шу географик ном томонга йўл олиш маъносини билдиради. Масалан,

مِصْرَ – Миср → أَمَصَرَ – Мисрга жўнамоқ,

أَلْعَرَقُ – Ироқ → أَعْرَقَ – Ироққа бормоқ,

بَحْرَ – денгиз → أَبْحَرَ – денгизга йўл олмоқ.

4. Айрим IV боб феълнинг семантик ўзгаришлари жуда узоқ тарихга бориб тақалади ва уларнинг маъносини фақат лугат орқали аниқлаш мумкин. Масалан,

قَسَمَ – қисмга бўлмоқ → أَقْسَمَ – қасам ичмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → أَضْرَبَ – иш ташламоқ.

§ 93. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР IV БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

I боб – мадада → мадда → IV боб – 'амдада → 'амадда. مَدُّ → أَمَدُّ таъминламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدُّ	أَمَدَّا	أَمَدُّوْا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَّتُوْا
II	мз	أَمَدَّتَ	أَمَدَّتَمَا	أَمَدَّدْتُمْ
	мн	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدْتَمَا	أَمَدَّدْتُنَّ
I		أَمَدَّدْتُ		أَمَدَّدْنَا

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбатида ҳам қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади: I боб – мудидда → мудда → IV боб – 'умдидда → 'умидда. مُدُّ → أَمُدُّ таъминланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمُدُّ	أَمُدَّا	أَمُدُّوْا
	мн	أَمُدَّتْ	أَمُدَّتَا	أَمُدَّدْتُمْ
II	мз	أَمُدَّدَتْ	أَمُدَّدْتَمَا	أَمُدَّدْتُمْ
	мн	أَمُدَّدَتْ	أَمُدَّدْتَمَا	أَمُدَّدْتُنَّ
I		أَمُدَّدْتُ		أَمُدَّدْنَا

II. Ҳамзали феъллар ичидан биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феълларда биз илгари зикр қилган 'а' → ă товуш ўзгариши юз беради. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда эса, имлога алоқадор ўзгаришлар бўлади, холос. Масалан,

АТАР - қасос оламоқ феъли → تَارَ - имон келтирмоқ феъли → آمَنَ → آمَنَ → آمِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آمَنَ	آمَنَّا	آمَنُوا	آتَارَ	آتَارَا	آتَارُوا
	мн	آمَنَتْ	آمَنَّا	آمَنُوا	آتَارَتْ	آتَارْتَا	آتَارْتُوا
II	мз	آمَنْتَ	آمَنْتُمَا	آمَنْتُمْ	آتَارْت	آتَارْتُمَا	آتَارْتُمْ
	мн	آمَنْتِ	آمَنْتُمَا	آمَنْتُمْ	آتَارْتِ	آتَارْتُمَا	آتَارْتُمْ
I		آمَنْتُ		آمَنَّا	آتَارْتُ		آتَارْتَا

АФРА - ўқитмоқ феъли → قرأ → قرأ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أقرأ	أقرأ	أقرأوا
	мн	أقرأت	أقرأتا	أقرأن
II	мз	أقرأت	أقرأتما	أقرأتم
	мн	أقرأتِ	أقرأتما	أقرأتن
I		أقرأتُ		أقرأتا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам 'у' → у товуш ўзгариши содир бўлади. Қолган вариантларда ўзгариш юз бермайди:

АШТРА - қасос олинмоқ феъли → اُتِرَ - имон келтирилмоқ феъли → أومِنَ → أومِنَ → أومِنَ

олинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أومِنَ	أومِنَا	أومِنُوا	أُتِرَ	أُتِرَا	أُتِرُوا
	мн	أومِنَتْ	أومِنْنَا	أومِنُوا	أُتِرَتْ	أُتِرْتَا	أُتِرْتُوا
II	мз	أومِنْتَ	أومِنْتُمَا	أومِنْتُمْ	أُتِرْت	أُتِرْتُمَا	أُتِرْتُمْ
	мн	أومِنْتِ	أومِنْتُمَا	أومِنْتُمْ	أُتِرْتِ	أُتِرْتُمَا	أُتِرْتُمْ
I		أومِنْتُ		أومِنْنَا	أُتِرْتُ		أُتِرْتَا

أَقْرَبُ -> قَرِيبٌ - ўқитилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْرَبُ	أَقْرَبَا	أَقْرَبُوا
	мн	أَقْرَبْتُمْ	أَقْرَبْتَنَا	أَقْرَبْتُمْ
II	мз	أَقْرَبْتُمْ	أَقْرَبْتُمَا	أَقْرَبْتُمْ
	мн	أَقْرَبْتُمْ	أَقْرَبْتُمَا	أَقْرَبْتُمْ
I		أَقْرَبْتُمْ		أَقْرَبْتُمْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> يَمُنْ - Яманга
أَوْرَثَ -> وَرِثَ - мерос қолдирмоқ феъли

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا
	мн	أَوْرَثْتُمْ	أَوْرَثْتَنَا	أَوْرَثْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتَنَا	أَمِنْتُمْ
II	мз	أَوْرَثْتُمْ	أَوْرَثْتُمَا	أَوْرَثْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
	мн	أَوْرَثْتُمْ	أَوْرَثْتُمَا	أَوْرَثْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
I		أَوْرَثْتُمْ		أَوْرَثْتُمْ	أَمِنْتُمْ		أَمِنْتُمْ

Солимсифат феълларнинг мажжул нисбатида сўз бошидаги 'ув -> 'ў товуш ўзгаришини ҳисобга олмаганда, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> يَمُنْ - Яманга
أَوْرَثَ -> وَرِثَ - мерос қолдиришмоқ феъли

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا
	мн	أَوْرَثْتُمْ	أَوْرَثْتَنَا	أَوْرَثْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتَنَا	أَمِنْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أورثتُ	أورثتُمَا	أورثتُم	أبنتتُ	أبنتتُمَا	أبنتتُم
	мн	أورثتُ	أورثتُمَا	أورثتُنْ	أبنتتُ	أبنتتُمَا	أبنتتُنْ
I		أورثتُ		أورثتَا	أبنتتُ		أبنتتَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида I бобдаги каби чўзиқ унлининг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَطَارَ -> طَارَ (ط ي ر) - эритмоқ феъли
 ذَابَ -> ذوبَ (ذ و ب)
 учирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذابَ	أذابَا	أذابُوا	أطَارَ	أطَارَا	أطَارُوا
	мн	أذابتُ	أذابتَا	أذبتُنْ	أطارتُ	أطارتَا	أطارتُنْ
II	мз	أذبتُ	أذبتُمَا	أذبتُم	أطرتُ	أطرتُمَا	أطرتُم
	мн	أذبتُ	أذبتُمَا	أذبتُنْ	أطرتُ	أطرتُمَا	أطرتُنْ
I		أذبتُ		أذبتَا	أطرتُ		أطرتَا

Ажваф феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади. Масалан,

أذيبَ -> ذيبَ - эритилмоқ феъли
 أظيرَ -> ظيرَ - учирилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذيبَ	أذيبَا	أذيبُوا	أظيرَ	أظيرَا	أظيرُوا
	мн	أذيبتُ	أذيبتَا	أذبتُنْ	أظيرتُ	أظيرتَا	أظيرتُنْ
II	мз	أذبتُ	أذبتُمَا	أذبتُم	أظرتُ	أظرتُمَا	أظرتُم
	мн	أذبتُ	أذبتُمَا	أذبتُنْ	أظرتُ	أظرتُمَا	أظرتُنْ
I		أذبتُ		أذبتَا	أظرتُ		أظرتَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида агар учинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгариб кетади ва I бобдаги بكى феъли билан бир хил қўшимчалар ёрдамида тусланади. Масалан,

أسقى -> سقى (س ق ي) - фатво бермоқ أفنى -> فنى (ف ن و)

- сугормоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
	мн	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
II	мз	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
	мн	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
I		أَفْنَى		أَفْنَى	أَسْقَى		أَسْقَى

Ноқис феълларнинг мажхул нисбати -ийа қўшимчаси билан тугагани боис, шу қўшимча билан тугайдиган I

бобдаги **فنى** – феъли каби тусланади. Масалан,

أسقى -> سقى - фатво берилмоқ феъли أفنى -> فنى - сўғорилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
	мн	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
II	мз	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
	мн	أَفْنَى	أَفْنَى	أَفْنَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
I		أَفْنَى		أَفْنَى	أَسْقَى		أَسْقَى

§ 94. IV БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади: **أَمَدٌ** -> **يُمَدُّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّ
	мн	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّان	تُمدُّونَ
	мн	تُمدِّينَ	تُمدَّان	تُمدِّدْنَ
I		أمدُّ		نُمدُّ

Бундай феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

→ **يُمدُّ** феъли — **مدُّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدَّان	يُمدُّونَ
	мн	تُمدُّ	تُمدَّان	يُمدِّدْنَ
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّان	تُمدُّونَ
	мн	تُمدِّينَ	تُمدَّان	تُمدِّدْنَ
I		أمدُّ		نُمدُّ

II. Ҳамзали феълларда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлардан бошқа ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

→ **يؤمنُ** феъли — **آمنَ**

→ **يُثِرُّ** феъли — **أثارَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يؤمنُ	يؤمنان	يؤمنونَ	يُثِرُّ	يُثِرَّان	يُثِرُّونَ
	мн	تؤمنُ	تؤمنان	يؤمنُ	تُثِرُّ	تُثِرَّان	يُثِرُّنَ
II	мз	تؤمنُ	تؤمنان	تؤمنونَ	تُثِرُّ	تُثِرَّان	تُثِرُّونَ
	мн	تؤمنينَ	تؤمنان	تؤمنُ	يُثِرِّينَ	تُثِرَّان	تُثِرُّنَ
I		أؤمنُ		تؤمنُ	أثِرُّ		تُثِرُّ

أَقْرَأُ -> يُقْرَأُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		نُقْرَأُ

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَمِنَ -> يُؤْمَنُ феъли

أَثَرٌ -> يُثَارُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَنُ	يُؤْمَنَانِ	يُؤْمِنُونَ	يُثَارُ	يُثَارَانِ	يُثَارُونَ
	мн	تُؤْمَنُ	تُؤْمَنَانِ	يُؤْمَنُ	تُثَارُ	تُثَارَانِ	يُثَارْنَ
II	мз	تُؤْمَنُ	تُؤْمَنَانِ	تُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَانِ	تُثَارُونَ
	мн	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمَنَانِ	تُؤْمَنُ	يُثَارِينَ	تُثَارَانِ	تُثَارْنَ
I		أَمِنَ		تُؤْمَنُ	أَثَارٌ		نُثَارُ

أَقْرَأُ -> يُقْرَأُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		نُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُورِثُ -> أَوْرَثَ

يُيَمِّنُ -> أَيَمَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَانِ	يُورِثُونَ	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثُ	تُورِثَانِ	يُورِثْنَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَانِ	تُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَانِ	تُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثِينَ	تُورِثَانِ	تُورِثْنَ	تُيَمِّنِينَ	تُيَمِّنَانِ	تُيَمِّنُ
I		أَوْرِثُ		نُورِثُ	أَيَمِّنُ		نُيَمِّنُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

يُورِثُ -> أَوْرِثَ

يُيَمِّنُ -> أَيَمَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَانِ	يُورِثُونَ	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثُ	تُورِثَانِ	يُورِثْنَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَانِ	تُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَانِ	تُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثِينَ	تُورِثَانِ	تُورِثْنَ	تُيَمِّنِينَ	تُيَمِّنَانِ	تُيَمِّنُ
I		أَوْرِثُ		نُورِثُ	أَيَمِّنُ		نُيَمِّنُ

2. Ажваф феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидаги-ча тусланади:

يُذَيِّبُ -> أَذَابَ

يُطَيِّرُ -> أَطَارَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَيِّبُ	يُذَيِّبَانِ	يُذَيِّبُونَ	يُطَيِّرُ	يُطَيِّرَانِ	يُطَيِّرُونَ
	мн	تُذَيِّبُ	تُذَيِّبَانِ	يُذَيِّبْنَ	تُطَيِّرُ	تُطَيِّرَانِ	يُطَيِّرُ
II	мз	تُذَيِّبُ	تُذَيِّبَانِ	يُذَيِّبُونَ	تُطَيِّرُ	تُطَيِّرَانِ	تُطَيِّرُونَ
	мн	تُذَيِّبِينَ	تُذَيِّبَانِ	تُذَيِّبْنَ	تُطَيِّرِينَ	تُطَيِّرَانِ	تُطَيِّرُ
I		أَذَيِّبُ		نُذَيِّبُ	أَطَيِّرُ		نُطَيِّرُ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллар каби I боб феълнинг мажҳул нисбати билан бир хилдир:

أَذِيبَ -> يُذَابُ феъли

أُطِيرَ -> يُطَارُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَابُ	يُذَابَانِ	يُذَابُونَ	يُطَارُ	يُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تُذَابُ	تُذَابَانِ	يُذَبْنَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَرْنَ
II	мз	تُذَابُ	تُذَابَانِ	تُذَابُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	تُطَارُونَ
	мн	تُذَابِنِ	تُذَابَانِ	تُذَبْنَ	تُطَارِينِ	تُطَارَانِ	تُطَرْنَ
I		أَذَابُ		تُذَابُ	أَطَارُ		نُطَارُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони аслида -ийу қўшимчаси билан тугаши керак бўлгани учун I бобдаги ҳозирги-келаси замони -ийу қўшимчаси билан тугайдиган **حَكِيَ - يَحْكِي** феъли билан бир хил шаклда тусланади. Масалан,

أَفْتِيَ -> يُفْتَى феъли

أُسْقِيَ -> يُسْقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقَى	يُسْقَيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَيَانِ	يُفْتَيْنِ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	يُسْقَيْنِ
II	мз	تُفْتَى	تُفْتَيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتَيْنِ	تُفْتَيَانِ	تُفْتَيْنِ	تُسْقَيْنِ	تُسْقَيَانِ	تُسْقَيْنِ
I		أَفْتَى		نُفْتَى	أُسْقَى		نُسْقَى

Ноқис феълларнинг мажхул нисбатидаги қўшимча **يَلْقَى - لَقِيَ** феъли (аниқ нисбат) қўшимчаси билан бир хилдир. Масалан,

أَفْتِيَ -> يُفْتَى феъли

أُسْقِيَ -> يُسْقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقَى	يُسْقَيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَيَانِ	يُفْتَيْنِ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	يُسْقَيْنِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَان	تُفْتَوْنَ	تُسْقَى	تُسْقِيَان	تُسْقَوْنَ
	мн	تُفْتِينَ	تُفْتِيَان	تُفْتِينَ	تُسْقَيْنَ	تُسْقِيَان	تُسْقِينَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقَى		نُسْقَى

§ 95. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

IV боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُنَّ	تُفْعَلَا	يُفْعَلُنَّ
II	мз	تُفْعَلُنَّ	تُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلُنَّ
I		أُفْعَلُنَّ		تُفْعَلُنَّ

Масалан, **أَخْرَجَ** – чиқармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُنَّ	تُخْرِجَا	يُخْرِجُنَّ
II	мз	تُخْرِجُنَّ	تُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجُنَّ
I		أَخْرَجُ		نُخْرِجُ

إِنْ نُخْرِجُ هَذَا الْكَلْبَ فَيَبِضُّكَ – Биз бу итни чиқарсак, сени тишлайди.

IV боб феълларининг шарт майли юқоридаги боблар билан бир хил вазифани бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феъллар шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Бу I бобдаги **فَرَّ - يَفِرُّ** типидagi иккиланган феъллар қўшимчалари билан бир хилдир.

Масалан, **مَدَّ - مَدَّ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ
II	мз	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ
I		أَمَدُّ		نُمَدُّ	أَمَدُّ		نُمَدُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدِّدُ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّدُ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ
II	мз	تُمَدِّدُ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ
I		أَمَدِّدُ		نُمَدِّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> أَمِنَ феъли

أَثَارَ -> أَثَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا	يُثْبِتُ	يُثْبِتَا	يُثْبِتُوْا
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ	تُثْبِتُ	تُثْبِتَا	يُثْبِتْنَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا	تُثْبِتُ	تُثْبِتَا	تُثْبِتُوْا
	мн	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ	تُثْبِتِي	تُثْبِتَا	تُثْبِتْنَ
I		أُؤْمِنُ		نُؤْمِنُ	أُثْبِتُ		نُثْبِتُ

أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقرئُ	يُقرئَا	يُقرئُوا
	мн	تُقرئُ	تُقرئَا	يُقرئُنَ
II	мз	تُقرئُ	تُقرئَا	تُقرئُوا
	мн	تُقرئِي	تُقرئَا	تُقرئُنَ
I		أُقرئُ		نُقرئُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби тусланади. Масалан,

أَيَمَّنَ -> يَمَنَ феъли أَوْرَثَ -> وَرَثَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورثُ	يُورثَا	يُورثُوا	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَا	يُيَمِّنُوا
	мн	تُورثُ	تُورثَا	يُورثُنَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	يُيَمِّنُنَ
II	мз	تُورثُ	تُورثَا	تُورثُوا	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	تُيَمِّنُوا
	мн	تُورثِي	تُورثَا	تُورثُنَ	تُيَمِّنِي	تُيَمِّنَا	تُيَمِّنُنَ
I		أُورثُ		نُورثُ	أَيَمِّنُ		نُيَمِّنُ

2. Ажваф феъллар шарт майлининг айрим шахсларида I бобда бўлгани каби чўзиқ унлиларнинг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَطَارَ -> طَارَ феъли أَدَابَ -> ذَابَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِيبُ	يُذِيبَا	يُذِيبُوا	يُطِيرُ	يُطِيرَا	يُطِيرُوا
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَا	يُذِيبُنَ	تُطِيرُ	تُطِيرَا	يُطِيرُنَ
II	мз	تُذِيبُ	تُذِيبَا	تُذِيبُوا	تُطِيرُ	تُطِيرَا	تُطِيرُوا
	мн	تُذِيبِي	تُذِيبَا	تُذِيبُنَ	تُطِيرِي	تُطِيرَا	تُطِيرُنَ
I		أُذِيبُ		نُذِيبُ	أُطِيرُ		نُطِيرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли айрим шахс ва сонда қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

فَتَى -> أَفْتَى феъли

سَقَى -> أَسَقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِ	يُفْتِيَا	يُفْتُوا	يُسْقِ	يُسْقِيَا	يُسْقُوا
	мн	تُفْتِ	تُفْتِيَا	يُفْتِيْنَ	تُسْقِ	تُسْقِيَا	يُسْقِيْنَ
II	мз	تُفْتِ	تُفْتِيَا	تُفْتُوا	تُسْقِ	تُسْقِيَا	يُسْقُوا
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَا	تُفْتِيْنَ	تُسْقِي	تُسْقِيَا	تُسْقِيْنَ
I		أَفْتِ		نُفْتِ	أَسْقِ		نُسْقِ

§ 96. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда шаклланади:

أَفْعِلْ -> فَعِلْ -> تَفْعِلْ -> تُفْعِلْ .

Эслатма. IV боб феъли буйруқ майлининг I бобдаги айрим феъллар буйруқ майлидан фарқи IV боб буйруқ майли олдидаги алифнинг қатъий ҳамза эканлигидир.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعِلْ	أَفْعِلَا	أَفْعِلُوا
мн	أَفْعِلِي	أَفْعِلَا	أَفْعِلْنَ

Масалан, **أَسْقَطُوا** – уриб туширинглар (мз).

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч вариантда ҳосил бўлгани сабабли, буйруқ майли ҳам уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَمَدٌ - مَدٌ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли кўп ҳолатларда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> أَمِنَ феъли أَتَى -> أَتَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَتَى	أَتَى	أَتُوا
мн	أَمِنِي	أَمِنَا	أَمِنَ	أَتَى	أَتَى	أَتَى

أَقْرَأَ -> أَقْرَأَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَقْرَأَ	أَقْرَأْنَا	أَقْرَأُوا
мн	أَقْرَأَنِي	أَقْرَأْنَا	أَقْرَأْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

أُورِثَ -> أُورِثَ феъли أَيْمَنَ -> أَيْمَنَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أُورِثَ	أُورِثَا	أُورِثُوا	أَيْمَنَ	أَيْمَنَا	أَيْمَنُوا
мн	أُورِثَنِي	أُورِثَا	أُورِثْنَا	أَيْمَنِي	أَيْمَنَا	أَيْمَنْنَا

2. Ажваф феъллар буйруқ майли:

АДАБ -> ذَابَ феъли

АТАР -> طَارَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَذَبَ	أَذَبَا	أَذَبُوا	أَطَرَ	أَطَرَا	أَطَرُوا
мн	أَذَبِي	أَذَبَا	أَذَبِينَ	أَطَرِي	أَطَرَا	أَطَرِينَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида ги каби қўшимчалар ўзгариши содир бўлади. Масалан,

АФТИ -> فَتَى феъли

АСҚИ -> سَقَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْتَى	أَفْتَيَا	أَفْتَوْا	أَسَقَى	أَسَقَيَا	أَسَقَوْا
мн	أَفْتِي	أَفْتَيَا	أَفْتِينَ	أَسَقِي	أَسَقَيَا	أَسَقِينَ

§ 97. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазна ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, أَخْرَجَ - يُخْرِجُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرَجُ		نُخْرِجُ

IV боб истак майли юқорида зикр этилган бобла истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَلَّا تُخْرِجَ أَطْفَالَكَ إِلَى الشَّارِعِ لَيْلًا

– Кечаси биз фарзандларимизни кўчага чиқармаслигимиз керак.

Нотўғри феъллар истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли унинг ҳозирги-келаси замонига қисман ўхшаб кетади. Масалан,

феъли **أَمَدٌ - مَدٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدُّا	يُمدُّوا
	мн	تُمدُّ	تُمدُّا	يُمدِّدْنَ
II	мз	تُمدُّ	تُمدُّا	تُمدُّوا
	мн	تُمدِّي	تُمدُّا	تُمدِّدْنَ
I		أمدٌ		نُمدُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

феъли **أَمَنَ -> أَمِنَ**

феъли **أَثَارَ -> ثَارَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤمِنَ	يُؤمِنَا	يُؤمِنُوا	يُثَرِّ	يُثَرِّا	يُثَرِّوا
	мн	تُؤمِنَ	تُؤمِنَا	يُؤمِنُ	تُثَرِّ	تُثَرِّا	يُثَرِّنَ
II	мз	تُؤمِنَ	تُؤمِنَا	يُؤمِنُوا	تُثَرِّ	تُثَرِّا	يُثَرِّوا
	мн	تُؤمِنِي	تُؤمِنَا	تُؤمِنُ	تُثَرِّي	تُثَرِّا	يُثَرِّنَ
I		أُؤمِنَ		تُؤمِنُ	أُثَرِّ		تُثَرِّنَ

أَفْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْرِئُ	يُفْرِنَا	يُفْرِنُوا
	мн	تُفْرِي	تُفْرِنَا	يُفْرِنُونَ
II	мз	تُفْرِي	تُفْرِنَا	تُفْرِنُوا
	мн	يُفْرِي	تُفْرِنَا	تُفْرِنُونَ
I		أَفْرَأُ		نُفْرِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرِثَ феъли

يَمَنَ -> يَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَا	يُورِثُوا	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَا	يُيَمِّنُوا
	мн	تُورِثُ	تُورِثَا	يُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	يُيَمِّنُونَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَا	تُورِثُوا	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	تُيَمِّنُوا
	мн	تُورِثِي	تُورِثَا	تُورِثُونَ	تُيَمِّنِي	تُيَمِّنَا	تُيَمِّنُونَ
I		أُورِثُ		نُورِثُ	أُيَمِّنُ		نُيَمِّنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِيبُ	يُذِيبَا	يُذِيبُوا	يُطِيرُ	يُطِيرَا	يُطِيرُوا
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَا	يُذِيبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرَا	يُطِيرُونَ
II	мз	تُذِيبُ	تُذِيبَا	تُذِيبُوا	تُطِيرُ	تُطِيرَا	تُطِيرُوا
	мн	تُذِيبِي	تُذِيبَا	تُذِيبُونَ	تُطِيرِي	تُطِيرَا	تُطِيرُونَ
I		أُذِيبُ		نُذِيبُ	أُطِيرُ		نُطِيرُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I бобдаги **بَكِي** –
يَبِكِي феъллининг истак майли билан бир хил қўшимча-
ларга эга. Масалан,

أَفْتَى феъли → **فَتَى**

أَسْقَى феъли → **سَقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُوا	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُوا
	мы	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتِينِ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقِينِ
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُوا	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُوا
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتِينِ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقِينِ
I		أَفْتَى		نُفْتَى	أَسْقَى		نُسْقَى

§ 98. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

IV боб солим феълларининг масдари **إِفْعَالٌ** вазнида
ҳосил бўлади. Масалан,

أَخْرَجَ – чиқармоқ → **إِخْرَاجٌ** – чиқариш,

أَسْقَطَ – туширмоқ → **إِسْقَاطٌ** – тушириш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим
феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَدَّ – таъминламоқ → **إِمْدَادٌ** – таъминлаш,

أَقْرَأَ – қарор қилмоқ → **إِقْرَارٌ** – қарор қилиш.

II. Ҳамзали феълларда агар ҳамза биринчи ўзак
ўрнида келган бўлса, шу ҳамза иштирок этган қисмда 'и'
→ 'й' товуш ўзгариши содир бўлади. Агар ҳамза иккинчи
ёки учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, солим феъллардан
фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَنَ – имон келтирмоқ → إِيْمَانٌ – имон келтириш,
أَثَارٌ – қасос олмоқ → إِيْتَارٌ – қасос олиш,
أَقْرَأَ – ўқитмоқ → إِيْقْرَأُ – ўқитиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг биринчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, сўз бошида 'ив → 'и ўзгариши содир бўлади. Агар у ى ҳарфидан иборат бўлса, ى лигича қолади:

أَوْجَدَ – ижод қилмоқ → إِيْوَجَدُ → إِيْبَجَادُ – ижод қилиш,
أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → إِيْوَقِفُ → إِيْبَقَاتُ – тўхтатиш,
أَيْقَطَ – уйғотмоқ → إِيْيَقِطُ – уйғотиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари одатда ð –та марбута билан тугайди. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → إِيْذَابُهُ – эритиш,
أَذَاعَ – тарқатмоқ → إِيْذَاعُهُ – тарқатиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллат ҳамзага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → إِيْفْتَاءُ – фатво бериш,
أَمْلَى – диктовка қилмоқ → إِيْمْلَاءُ – диктовка қилиш,

§ 99. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

IV боб солим феълнинг аниқ нисбат сифатдоши

مُفْعَلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْسَنَ – яхшилиқ қилмоқ → مُحْسِنٌ مُحْسِنَةٌ – яхшилиқ қилувчи,
أَسْلَمَ – ислом динига кирмоқ → مُسْلِمٌ، مُسْلِمَةٌ – ислом динига кирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши مُفْعَلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسْقَطَ – уриб туширмоқ → مُسَقَّطٌ، مُسَقَّطَةٌ – уриб туширилган,

أَنْزَلَ – нозил қилмоқ → مُنْزَلٌ، مُنْزَلَةٌ – нозил қилинган.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши ҳозирги-келаси замон феъл-лидаги ўзгаришлар асосида шаклланади. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ – таъминловчи,

أَقْرَأَ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида биринчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ – таъминланган,

أَقْرَأَ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилинган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

أَمَّنَ – имон келтирмоқ → مُؤَمِّنٌ، مُؤَمِّنَةٌ – имон келтирувчи,

أَثَّارَ – қасос оломоқ → مُثْتَرٌ، مُثْتَرَةٌ – қасос олувчи,

أَقْرَأَ – ўқитмоқ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئَةٌ – ўқитувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَلَمَ – қийнамоқ → مُؤَلِّمٌ، مُؤَلِّمَةٌ – қийноқ қилинган,

أَسَّامَ – зериктирмоқ → مُسَامِّمٌ، مُسَامِّمَةٌ – зериктирилган,

أَقْرَأَ – ўқитмоқ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئَةٌ – ўқитилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида мув- ва муй- → мўтовуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مُوقِفٌ، مُوقِفَةٌ – тўхтатувчи,

أَيْقَطَ – уйғотмоқ → مُيَقِّطٌ، مُيَقِّطَةٌ – уйғотувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам худди шу товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مَوْقِفَةٌ, مَوْقِفٌ – тўхтатилган,

أَيْقَطَ – уйғотмоқ → مَيْقِطَةٌ, مَيْقِطٌ – уйғотилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши таркибида -ви-, -йи- → и товуш ўзгариши юз беради. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مُذِيبٌ, مُذِيبَةٌ – эритувчи,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مُذِيعٌ, مُذِيعَةٌ – тарқатувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши таркибида -ва-, -йа- → а товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مُذَابٌ, مُذَابَةٌ – эритилган,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مُذَاعٌ, مُذَاعَةٌ – тарқатилган.

3. Ноқис феълларда:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош танвин касрага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتٍ (аниқ ҳолат – الْمُفْتِي),

مُفْتِيَةٌ – фатво берувчи,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقٍ (аниқ ҳолат – الْمُسْقِي),

مُسْقِيَةٌ – суғорувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида эса, учинчи ўзак ундош алиф мақсура билан ёзиладиган танвин фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتِي (аниқ ҳолат – الْمُفْتَى),

مُفْتَاؤٌ – фатво берилган,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقِي (аниқ ҳолат – الْمُسْقَى),

مُسْقَاؤٌ – суғорилган.

§ 100. III БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг III боби I боб феълларидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни **فَاعَلَ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعَلَ	فَاعَلَا	فَاعَلُوا
	мн	فَاعَلْتُمْ	فَاعَلْنَا	فَاعَلْنٰ
II	мз	فَاعَلْتَ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُمْ
	мн	فَاعَلْتُمْ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُنْ
I		فَاعَلْتُ		فَاعَلْنَا

Масалан, **شَهِدَ** → **شَاهَدَ** кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَاهَدَ	شَاهَدَا	شَاهَدُوا
	мн	شَاهَدْتُمْ	شَاهَدْنَا	شَاهَدْنٰ
II	мз	شَاهَدْتَ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُمْ
	мн	شَاهَدْتُمْ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُنْ
I		شَاهَدْتُ		شَاهَدْنَا

هُمْ شَاهَدُوا هَذِهِ الْمَعْرَكَةَ

– Улар (мз) бу жангни кўришди.

هَلْ شَاهَدْتُمَا؟ – Сиз икковингиз кўрдингизми?

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُوِعِلَ	فُوِعِلَا	فُوِعِلُوا
	мн	فُوِعِلْتُمْ	فُوِعِلْنَا	فُوِعِلْنٰ
II	мз	فُوِعِلْتَ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُمْ
	мн	فُوِعِلْتُمْ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُنْ

شُوهِدَتِ النَّارُ مِنَ الْبَعِيدِ – Узоқдан олов кўринди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

III боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вази **يُفَاعِلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		نُفَاعِلُ

Масалан, **شَاهَدَ** → **يُشَاهِدُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		نُشَاهِدُ

يُشَاهِدُ الزُّوَّارَ كَثِيرًا مِنَ الْأَثَارِ الْقَدِيمَةِ فِي مَدِينَتِنَا – Зиёратчилар шаҳримизда кўпгина қадимий ёдгорликларни кўрадилар.

III боб солим феълнинг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَاعَلُ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلُونَ
	мн	تُفَاعَلِينَ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلْنَ
I		أَفَاعَلُ		تُفَاعَلُ

III боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

III боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Икки шахс томонидан биргаликда бажарилган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан,

رَقَصَ – рақс тушмоқ → رَاقَصَ – бирор киши билан биргаликда рақс тушишмоқ,

جَلَسَ – ўтирмоқ → جَالَسَ – бирор киши билан биргаликда ўтирмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَارَبَ – бирор киши билан уришишмоқ.

Эслатма. III боб феъли бу маънода ишлатилганда, иш-ҳаракатни бажаришда қатнашган иккинчи шахс предлогсиз тушум келишигида келади. Масалан,

أَمْسَ جَالِسْتُ مُحَمَّدًا – Кеча мен Маҳмуд билан бирга ўтирдим.

2. Бирор иш-ҳаракатни бажаришга интилиш маъносини билдиради:

سَبَقَ – олдинга ўтмоқ → سَابَقَ – олдинга ўтишга интилмоқ,
мусобақа қилмоқ,

صَبَرَ – сабр қилмоқ → صَابَرَ – сабри бўлишга интилмоқ.

3. I боб феъли билдирган иш-ҳаракатни бирор кишига нисбатан амалга ошириш маъносини билдиради. Масалан,

حَسَنٌ – яхшиланмоқ → حَاسِنٌ – бирор кишига нисбатан яхши муносабатда бўлмоқ,

عَمِلٌ – ишламоқ → عَامِلٌ – бирор кишига нисбатан муомалада иш кўрмоқ.

4. Айрим III боб феълнинг маъноси бошқа феъллар I боби маъноси билан бир хилдир. Масалан,

سَافَرَ – сафар қилмоқ, شَاهَدَ – кўрмоқ.

5. Айрим III боб феълларидаги семантик ўзгариш жуда қадимги даврга бориб тақалади ва бу феълларнинг маъноси луғат ёрдамида аниқланиши мумкин. Масалан,

دَفَعَ – итармоқ → دَافَعٌ (عن) – мудофаа қилмоқ,

كَفَعَ – юзма-юз бўлмоқ → كَافَعَ – курашмоқ,

سَعَدَ – бахтли бўлмоқ → سَاعَدَ – ёрдам бермоқ.

§ 101. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади:

حَجَّ → حَاجٌ – баҳслашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حَاجٌ	حَاجَا	حَاجِرَا
	мн	حَاجَتٌ	حَاجَتَا	حَاجِبَتُن
II	мз	حَاجَبَتٌ	حَاجَبَتُمَا	حَاجَبَتُم
	мн	حَاجَبَتٌ	حَاجَبَتُمَا	حَاجَبَتُن
I		حَاجَبَتٌ		حَاجَبَتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حُوجَّ	حُوجَّا	حُوجُّوا
	мн	حُوجَّتْ	حُوجَّتَا	حُوجِّجْنَ
II	мз	حُوجِّجَتْ	حُوجِّجْتُمَا	حُوجِّجْتُمْ
	мн	حُوجِّجَتْ	حُوجِّجْتُمَا	حُوجِّجْتُنَّ
I		حُوجِّجْتُ		حُوجِّجْنَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда тусланиши ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларни ҳисобга олмаганда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ -> أَخَذْتُ - таъна қилмоқ ضَاعَلَ -> ضَاعَلْتُ - озайтирмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَاعَلَ	ضَاعَلَا	ضَاعَلُوا
	мн	أَخَذَتْ	أَخَذْتَا	أَخَذْنَ	ضَاعَلَتْ	ضَاعَلْتَا	ضَاعَلْنَ
II	мз	أَخَذْتِ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمْ	ضَاعَلْتِ	ضَاعَلْتُمَا	ضَاعَلْتُمْ
	мн	أَخَذْتِ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتِنَّ	ضَاعَلْتِ	ضَاعَلْتُمَا	ضَاعَلْتِنَّ
I		أَخَذْتِ		أَخَذْنَا	ضَاعَلْتِ		ضَاعَلْنَا

بَدَأَ -> بَدَأْتُ - бошлаб бермоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدَأَ	بَدَأَا	بَدَأُوا
	мн	بَدَأَتْ	بَدَأْتَا	بَدَأْنَ
II	мз	بَدَأْتِ	بَدَأْتُمَا	بَدَأْتُمْ
	мн	بَدَأْتِ	بَدَأْتُمَا	بَدَأْتِنَّ
I		بَدَأْتِ		بَدَأْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْخَذَ	أَوْخَذَا	أَوْخَذُوا	ضُوئِلَ	ضُوئِلَا	ضُوئِلُوا
	мн	أَوْخَذَتْ	أَوْخَذْتَا	أَوْخَذْنَ	ضُوئِلَتْ	ضُوئِلْتَا	ضُوئِلْنَ
II	мз	أَوْخَذْتَ	أَوْخَذْتَمَا	أَوْخَذْتُمْ	ضُوئِلْتَ	ضُوئِلْتَمَا	ضُوئِلْتُمْ
	мн	أَوْخَذْتِ	أَوْخَذْتُمَا	أَوْخَذْتُنَّ	ضُوئِلْتِ	ضُوئِلْتُمَا	ضُوئِلْتُنَّ
I		أَوْخَذْتُ		أَوْخَذْنَا	ضُوئِلْتُ		ضُوئِلْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُودِيَ	بُودِيَا	بُودُوا
	мн	بُودِيَتْ	بُودِيْتَا	بُودِيْنَ
II	мз	بُودِيْتَ	بُودِيْتَمَا	بُودِيْتُمْ
	мн	بُودِيْتِ	بُودِيْتُمَا	بُودِيْتُنَّ
I		بُودِيْتُ		بُودِيْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَأَتَى - шартнома тузмоқ, -> وَتَى - ўннга кетмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَتَى	وَأَتَيَا	وَأَتَوْا	يَأْمَنَ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
	мн	وَأَتَيْتُ	وَأَتَيْتَا	وَأَتَيْتُمْ	يَأْمَنَتْ	يَأْمَنْتَا	يَأْمَنُوا
II	мз	وَأَتَيْتَ	وَأَتَيْتَمَا	وَأَتَيْتُمْ	يَأْمَنْتَ	يَأْمَنْتَمَا	يَأْمَنْتُمْ
	мн	وَأَتَيْتِ	وَأَتَيْتُمَا	وَأَتَيْتُنَّ	يَأْمَنْتِ	يَأْمَنْتُمَا	يَأْمَنْتُنَّ
I		وَأَتَيْتُ		وَأَتَيْتْنَا	يَأْمَنْتُ		يَأْمَنْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

واثِقَ -> وُوثِقَ - феъли

بُومِنَ -> بَامِنَ - феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وُوثِقَ	وُوثِقَا	وُوثِقُوا	بُومِنَ	بُومِنَا	بُومِنُوا
	мн	وُوثِقْتُمْ	وُوثِقْتَا	وُوثِقْتُمْ	بُومِنْتُمْ	بُومِنْتَا	بُومِنْتُمْ
II	мз	وُوثِقْتُمْ	وُوثِقْتُمَا	وُوثِقْتُمْ	بُومِنْتُمْ	بُومِنْتُمَا	بُومِنْتُمْ
	мн	وُوثِقْتُمْ	وُوثِقْتُمَا	وُوثِقْتُمْ	بُومِنْتُمْ	بُومِنْتُمَا	بُومِنْتُمْ
I		وُوثِقْتُمْ		وُوثِقْنَا	بُومِنْتُمْ		بُومِنْنَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замондаги ҳарфи иллатларга солим ҳарфлар сифатида қаралади. Бинобарин, улар ҳам ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

جَابَ -> جَاوَبَ - жавоб бермоқ بَاعَ -> بَايَعَ - олди-сотди қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَاوَبَ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَايَعَ	بَايَعَا	بَايَعُوا
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتَا	بَايَعْتُمْ
II	мз	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
I		جَاوَبْتُمْ		جَاوَبْنَا	بَايَعْتُمْ		بَايَعْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

جَاوَبَ -> جَاوَبَ феъли

بَايَعَ -> بَايَعَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَاوَبَ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَايَعَ	بَايَعَا	بَايَعُوا
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتَا	بَايَعْتُمْ
II	мз	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
I		جَاوَبْتُمْ		جَاوَبْنَا	بَايَعْتُمْ		بَايَعْنَا

3. Ноқис феълларда, агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, ى га ўзгаради ва бу феълларнинг ўтган замони I бобдаги بگى феълидаги каби қўшимчалар билан тугайди. Масалан,

غالا -> غالى - ҳаддан оширмақ برى -> بارى - беллашмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غالى	غالىبا	غالوا	بارى	بارىبا	باروا
	мн	غالت	غالتا	غالين	بارت	بارتا	بارين
II	мз	غالبت	غالبتما	غالبتم	باريت	باريتما	باريتم
	мн	غالبت	غالبتما	غالبتن	باريت	باريتما	باريتن
I		غالبت		غالبتنا	باريت		باريتنا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қўшимчалари I боб لغى - феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

غالى феъли -> غولى برى феъли -> بورى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غولى	غولىبا	غولوا	بورى	بورىبا	بوروا
	мн	غوليت	غوليتا	غولين	بوريت	بوريتا	بورين
II	мз	غوليت	غوليتما	غوليتم	بوريت	بوريتما	بوريتم
	мн	غوليت	غوليتما	غوليتن	بوريت	بوريتما	بوريتن
I		غوليت		غوليتنا	بوريت		بوريتنا

§ 102. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОН ШАҚЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонда қуйидаги ўзгаришлар содир бўлади: حاج -> حاجج -> يحاجج .

Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّجْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبِنِ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّبْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам ҳозирги-келаси замонда юқоридаги қўшимчаларга эга бўлади. Фақат II ва III шахс муаннас кўплиги бундан мустасно. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّجْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبِنِ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّبْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُضَائِلُ -> ضَائِلٌ феъли يُوَاخِذُ -> أَخَذَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَاخِذُ	يُوَاخِذَانِ	يُوَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُوَاخِذُ	تُوَاخِذَانِ	يُوَاخِذْنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	يُضَائِلْنَ
II	мз	تُوَاخِذُ	تُوَاخِذَانِ	تُوَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
	мн	تُوَاخِذِنِ	تُوَاخِذَانِ	تُوَاخِذْنَ	تُضَائِلِينَ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلْنَ
I		أُوَاخِذُ		نُوَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

фeъли **يُبَادِي** -> **بَادَأ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِي	يُبَادَان	يُبَادُون
	мн	تُبَادِي	تُبَادَان	يُبَادُون
II	мз	تُبَادِي	تُبَادَان	تُبَادُون
	мн	تُبَادِيَيْن	تُبَادَان	تُبَادُون
I		أَبَادِي		نُبَادِي

Бу фeъллар мажҳул нисбатда қуйидагича тусланади:

фeъли **يُبَاخِذُ** -> **بُؤَاخِذُ** фeъли **يُبْضَأَلُ** -> **بُضَأَلُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَاخِذُ	يُبَاخِذَان	يُبَاخِذُونَ	يُبْضَأَلُ	يُبْضَأَلَان	يُبْضَأَلُونَ
	мн	تُبَاخِذُ	تُبَاخِذَان	يُبَاخِذُونَ	تُبْضَأَلُ	تُبْضَأَلَان	يُبْضَأَلُونَ
II	мз	تُبَاخِذُ	تُبَاخِذَان	تُبَاخِذُونَ	تُبْضَأَلُ	تُبْضَأَلَان	تُبْضَأَلُونَ
	мн	تُبَاخِذِيَيْن	تُبَاخِذَان	تُبَاخِذُونَ	تُبْضَأَلِيَيْن	تُبْضَأَلَان	تُبْضَأَلُونَ
I		أُبَاخِذُ		نُبَاخِذُ	أُبْضَأَلُ		نُبْضَأَلُ

фeъли **يُبَادِي** -> **يُبَادَأ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادَأ	يُبَادَأْن	يُبَادُؤُون
	мн	تُبَادَأ	تُبَادَأْن	يُبَادُؤُون
II	мз	تُبَادَأ	تُبَادَأْن	تُبَادُؤُون
	мн	تُبَادَأِيَيْن	تُبَادَأْن	تُبَادُؤُون
I		أَبَادَأ		نُبَادَأ

III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeълларнинг ҳозирги-келаси замони солим фeълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

уائق -> يُوائقُ феъли

يَامنُ -> يُيامنُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوائقُ	يُوائقان	يُوائقونَ	يُيامنُ	يُيامنان	يُيامنونَ
	мн	تُوائقُ	تُوائقان	تُوائقنَ	تُيامنُ	تُيامنان	تُيامنونَ
II	мз	تُوائقُ	تُوائقان	تُوائقونَ	تُيامنُ	تُيامنان	تُيامنونَ
	мн	تُوائقينَ	تُوائقان	تُوائقنَ	تُيامنينَ	تُيامنان	تُيامنونَ
I		أُوائقُ		تُوائقُ	أُيامنُ		تُيامنُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида иккинчи ўзак ундоши ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

يُوائقُ -> يُوائقُ феъли

يُيامنُ -> يُيامنُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوائقُ	يُوائقان	يُوائقونَ	يُيامنُ	يُيامنان	يُيامنونَ
	мн	تُوائقُ	تُوائقان	تُوائقنَ	تُيامنُ	تُيامنان	تُيامنونَ
II	мз	تُوائقُ	تُوائقان	تُوائقونَ	تُيامنُ	тُيامنان	тُيامنونَ
	мн	تُوائقينَ	тُوائقан	тُوائقнэ	тُيامнинэ	тُيامнан	тُيامنونэ
I		أُوائقُ		تُوائقُ	أُيامنُ		تُيامنُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллатга солим ҳарфлар сифатида қаралади:

جَوابُ -> يُجَوابُ феъли

يُيَابعُ -> بَابعُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَوابُ	يُجَوابان	يُجَابونَ	يُيَابعُ	يُيَابعان	يُيَابعونَ
	мн	تُجَوابُ	تُجَوابان	تُجَابونَ	تُيَابعُ	تُيَابعان	تُيَابعونَ
II	мз	تُجَوابُ	تُجَوابان	تُجَابونَ	тُи́а́и́	түи́а́и́ан	түи́а́и́онэ
	мн	تُجَوابينَ	түи́а́и́ан	түи́а́и́нэ	түи́а́и́инэ	түи́а́и́ан	түи́а́и́онэ
I		أُجَوابُ		تُجَوابُ	أُи́а́и́		түи́а́и́

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳарфи иллатнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

بُجَابُ -> جَابُ феъли يَبِيعُ -> يَابِعُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُجَابُ	جَابَانِ	جَابُونِ	يَابِعُ	يَابِعَانِ	يَابِعُونِ
	мн	تُجَابُ	تُجَابَانِ	تُجَابُونِ	تَبَاعُ	تَبَاعَانِ	تَبَاعُونِ
II	мз	تُجَابُ	تُجَابَانِ	تُجَابُونِ	تَبَاعُ	تَبَاعَانِ	تَبَاعُونِ
	мн	تُجَابِينِ	تُجَابَانِ	تُجَابِينِ	تَبَاعِينِ	تَبَاعَانِ	تَبَاعِينِ
I		أَجَابُ		نُجَابُ	أَبَاعُ		نُتَبَاعُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охиридаги қўшимчалар I боб **بَكِي** – **يَبِيكِي** феъли охиридаги қўшимчалар билан бир хилдир. Масалан,

غَالِي -> يُغَالِي феъли بَارِي -> يُبَارِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غَالِي	يُغَالِيَانِ	يُغَالُونِ	يُبَارِي	يُبَارِيَانِ	يُبَارُونِ
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَانِ	تُغَالِينِ	تُبَارِي	تُبَارِيَانِ	تُبَارِينِ
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَانِ	تُغَالُونِ	تُبَارِي	تُبَارِيَانِ	تُبَارُونِ
	мн	تُغَالِينِ	تُغَالِيَانِ	تُغَالِينِ	تُبَارِينِ	تُبَارِيَانِ	تُبَارِينِ
I		أَغَالِي		نُغَالِي	أُبَارِي		نُتُبَارِي

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб **لَقِي** – **يَلَقِي** феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

يُغَالِي -> يُغَالِي феъли يُبَارِي -> يُبَارِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَانِ	يُغَالُونِ	يُبَارِي	يُبَارِيَانِ	يُبَارُونِ
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَانِ	يُغَالِينِ	تُبَارِي	تُبَارِيَانِ	يُبَارِينِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُعَالَى	تُعَالِيَانِ	تُعَالَوْنَ	تُبَارَى	تُبَارِيَانِ	تُبَارَوْنَ
	мн	تُعَالَيْنَ	تُعَالِيَانِ	تُعَالَيْنَ	تُبَارِيَنَّ	تُبَارِيَانِ	تُبَارِيَنَّ
I		أُعَالَى		نُعَالَى	أُبَارَى		نُبَارَى

§ 103. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

III боб солим феъллари­нинг шарт майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		نُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** – **شَاهَدَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَا	يُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدِي	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		نُشَاهِدُ

III боб феъли­нинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

لَمْ نُشَاهِدْ مِنْهُ هَذِهِ الْكَارِثَةَ – Бундай фожиани умуман кўрмаганмиз.

Нотўғри феъллари­нинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, **حَاجُ** – **يُحَاجُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا	يُحَاجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا
	мн	تُحَاجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْنُ	تُحَاجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْنُ
II	мз	تُحَاجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا	تُحَاجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْنُ	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْنُ
I		أَحَاجُ		نَحَاجُ	أَحَاجُ		نَحَاجُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجِبُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِبُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْنُ
II	мз	تُحَاجِبُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْنُ
I		أَحَاجِبُ		نُحَاجِبُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ → يُؤَاخِذُ феъли

ضَاءَلُ → يُضَائِلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذْنُ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلْنُ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	تُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذْنُ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	تُضَائِلْنُ
I		أُوَاخِذُ		نُؤَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

فَعْلِي مَبْدِئِيٌّ → بَادَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِئُ	يُبَادِنَا	يُبَادِنُوا
	мн	تُبَادِي	تُبَادِنَا	يُبَادِنُونَ
II	мз	تُبَادِي	تُبَادِنَا	تُبَادِنُوا
	мн	تُبَادِي	تُبَادِنَا	تُبَادِنُونَ
I		أَبَادِي		نُبَادِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي مَبْدِئِيٌّ → يُوَاقِقُ فَعْلِي مَبْدِئِيٌّ → يِيَامِنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَاقِقُ	يُوَاقِقَانَا	يُوَاقِقُوا	يِيَامِنُ	يِيَامِنَانَا	يِيَامِنُوا
	мн	تُوَاقِقُ	تُوَاقِقَانَا	يُوَاقِقُونَ	تِيَامِنُ	تِيَامِنَانَا	يِيَامِنُونَ
II	мз	تُوَاقِقُ	تُوَاقِقَانَا	تُوَاقِقُوا	تِيَامِنُ	تِيَامِنَانَا	تِيَامِنُوا
	мн	تُوَاقِقُ	تُوَاقِقَانَا	تُوَاقِقُونَ	تِيَامِنُ	تِيَامِنَانَا	تِيَامِنُونَ
I		أُوَاقِقُ		تُوَاقِقُ	أِيَامِنُ		تِيَامِنُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي مَبْدِئِيٌّ → يُجَابِبُ فَعْلِي مَبْدِئِيٌّ → يِيَابِيعُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابِبُ	يُجَابِبَانَا	يُجَابِبُوا	يِيَابِيعُ	يِيَابِيعَانَا	يِيَابِيعُوا
	мн	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانَا	يُجَابِبُونَ	تِيَابِيعُ	تِيَابِيعَانَا	يِيَابِيعُونَ
II	мз	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانَا	تُجَابِبُوا	تِيَابِيعُ	تِيَابِيعَانَا	تِيَابِيعُوا
	мн	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانَا	تُجَابِبُونَ	تِيَابِيعُ	تِيَابِيعَانَا	تِيَابِيعُونَ
I		أُجَابِبُ		تُجَابِبُ	أِيَابِيعُ		تِيَابِيعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлида I боб **يَكِي** – **يَكِي** феълининг шарт майлида содир бўлган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يُغَالِي феъли **يُغَال** ->

يُبَارِي феъли **يُبَار** ->

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَال	يُغَالِيَا	يُغَالُوا	يُبَار	يُبَارِيَا	يُبَارُوا
	мн	تُغَال	تُغَالِيَا	يُغَالِيْنَ	تُبَار	تُبَارِيَا	يُبَارِيْنَ
II	мз	تُغَال	تُغَالِيَا	تُغَالُوا	تُبَار	تُبَارِيَا	تُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِيْنَ	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِيْنَ
I		أُغَال		تُغَال	أُبَار		تُبَار

§ 104. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади: **فَاعِلٌ** -> **تُفَاعِلٌ** -> **تُفَاعِلٌ**.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَا	فَاعِلُوا
мн	فَاعِلِي	فَاعِلَا	فَاعِلِيْنَ

Масалан,

يَا طَلَابُ سَاعِدُوا أصدقَاءَكُمْ

– Студентлар, дўстларингизга ёрдам беринг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجٌ – **يُحَاجُّ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجٌ	حَاجًّا	حَاجًّا	حَاجٌ	حَاجًّا	حَاجًّا
мн	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجِبٌ	حَاجًّا	حَاجًّا
мн	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ → يَأْخُذُ феъли ضَامِلٌ → يُضَائِلُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَامِلٌ	ضَامِلَا	ضَامِلُوا
мн	أَخَذِي	أَخَذَا	أَخَذْنَ	ضَامِلِي	ضَامِلَا	ضَامِلِينَ

بَادَأَ → يُبَادِئُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَادِئٌ	بَادِئًا	بَادِئُوا
мн	بَادِئِي	بَادِئًا	بَادِئِينَ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأْتَقَى → يُوَاتِقُ феъли يَأْمَنُ → يُيَآمِنُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَأْتَقَى	وَأْتَقَا	وَأْتَقُوا	يَأْمَنُ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
мн	وَأْتَقِي	وَأْتَقَا	وَأْتَقْنَ	يَأْمَنِي	يَأْمَنَا	يَأْمَنِينَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

БАЙЕГЪ ФЕЪЛИ -> بَاعَ ФЕЪЛИ يُجَاوِبُ -> جَاوَبَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	جَاوَبَ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَاعَ	بَاعَا	بَاعُوا
мн	جَاوَبِي	جَاوَبِيَا	جَاوَبِيْنَ	بَاعِي	بَاعِيَا	بَاعِيْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

БАРИ ФЕЪЛИ -> بَارِيَ ФЕЪЛИ يُغَالِي -> غَالَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	غَالَى	غَالِيَا	غَالُوا	بَارَى	بَارِيَا	بَارُوا
мн	غَالِي	غَالِيَا	غَالِيْنَ	بَارِي	بَارِيَا	بَارِيْنَ

III ва I шахс буйруқ майли бошқа боб феъллари каби шарт майли оддига ل ёки لا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 105. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلَ	تُفَاعِلَا	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, يُشَاهِدُ - شَاهَدَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَا	يُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدِي	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		نُشَاهِدُ

III боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади:

يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تُشَاهِدُوا هَذَا الْمَعْرِضَ – Сизлар (мз) бу кўргазмани кўришларингиз керак.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

حَاجُ – حَاجُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّنَّ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّي	تُحَاجُّا	تُحَاجُّنَّ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ -> آخَذَ феъли

يُضَائِلُ -> ضَائِلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلْنَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	تُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	تُضَائِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَوَّاحِدٌ		تَوَّاحِدٌ	أَضَائِلٌ		نَضَائِلٌ

Феъли **يَبَادِيُ** -> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِيُ	يَبَادِنَا	يَبَادُونَا
	мн	تَبَادِيُ	تَبَادِنَا	تَبَادُونَا
II	мз	تَبَادِيُ	تَبَادِنَا	تَبَادُونَا
	мн	تَبَادِيْ	تَبَادِنَا	تَبَادُونَا
I		أَبَادِيُ		تَبَادِيُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يَبِيْمَانُ** -> **يَامَنُ** Феъли **يُؤَاتِقُ** -> **وَاتِقٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَانَا	يُؤَاتِقُونَا	يَبِيْمَانُ	يَبِيْمَانَانَا	يَبِيْمَانُونَا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُونَا	تَبِيْمَانُ	تَبِيْمَانَانَا	تَبِيْمَانُونَا
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُونَا	تَبِيْمَانُ	تَبِيْمَانَانَا	تَبِيْمَانُونَا
	мн	تُؤَاتِقِيْ	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُونَا	تَبِيْمَانِيْ	تَبِيْمَانَانَا	تَبِيْمَانُونَا
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أَبِيْمَانُ		تَبِيْمَانُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُجَاوِبُ** -> **جَاوَبٌ** Феъли **يُبَايِعُ** -> **بَايَعٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبَانَا	يُجَاوِبُونَا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَانَا	يُبَايِعُونَا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَانَا	تُجَاوِبُونَا	تَبَايِعُ	تَبَايِعَانَا	تَبَايِعُونَا
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَانَا	تُجَاوِبُونَا	تَبَايِعُ	تَبَايِعَانَا	تَبَايِعُونَا
	мн	تُجَاوِبِيْ	تُجَاوِبَانَا	تُجَاوِبُونَا	تَبَايِعِيْ	تَبَايِعَانَا	тَبَايِعُونَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَجَابَ		تُجَابِبُ	أَبَايَعُ		تُبَايَعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

غَالِي → يُغَالِي феъли بَارِي → يُبَارِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَا	يُغَالُوا	يُبَارِي	يُبَارِيَا	يُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	يُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	يُبَارِين
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالُوا	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِين
I		أُغَالِي		نُغَالِي	أَبَارِي		نُبَارِي

§ 106. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

III боб солим феълларнинг масдари **فَعَالٌ** ва **مُفَاعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Масалан,

شَاهَدَ – кўрмоқ → مُشَاهَدَةٌ – кўриш,

بَادَرَ – шошилмоқ → مُبَادَرَةٌ – шошилиш,

نَافَقَ – мунофиқ бўлмоқ → نِفَاقٌ – мунофиқлик,

جَاهَدَ – курашмоқ → جِهَادٌ – курашиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

سَابَ – ўзаро сўкишмоқ → سِبَابٌ – ўзаро сўкишиш,

قَاصَّ – қасд олмоқ → مَقَاصَّةٌ – қасд олиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُؤَاخَذَةٌ — таъна қилиш,

سَأَلَ — савол бермоқ → مُسْأَلَةٌ — савол бериш,

بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مُبَادَأَةٌ — бошлаб бериш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأَصَلَ — давом эттирмоқ → مُوَأَصَلَةٌ — давом эттириш,

وَأَعَدَّ — келишишмоқ → مُوَأَعَدَّةٌ — келишиш.

2. Агар ажваф феълнинг иккинчи ўзак ундоши **و** дан иборат бўлса, **فِعَالٌ** вазнидаги масдарда мазкур **و** ҳарфи **ي** га ўзгаради. Иккинчи ўзак ундош **ي** дан иборат бўлганда, ҳар икки шаклдаги масдарда ҳам ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

قَاوَمَ — қаршилик кўрсатмоқ → مُقَاوَمَةٌ — қаршилик кўрсатиш,

قَاوَمَ — қаршилик кўрсатмоқ → قِيَامٌ — туриш,

ضَايَقَ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايَقَةٌ — сиқиш, эзиш.

3. Ноқис феълларнинг **فِعَالٌ** вазнидаги масдарида **و** ёки **ي** ҳарфи **ا** га ўзгаради. Масалан,

لَأَىَ — учратмоқ → لِقَاءٌ — учратиш,

نَادَىَ — чақирмоқ → نِدَاءٌ — чақирув.

Агар масдар **مُفَاعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлса, -ава-, -айа- → ā ўзгариши содир бўлади. Масалан,

لَأَىَ — учратмоқ → مُلَاقَاءٌ — учратиш,

نَادَىَ — чақирмоқ → مُنَادَاءٌ — чақирув.

§ 107. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

III боб солим феълларининг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدَ – кўрмоқ → **مُشَاهَدٌ**, **مُشَاهِدَةٌ** – кўрувчи,

جَاهَدَ – курашмоқ → **مُجَاهَدٌ**, **مُجَاهِدَةٌ** – курашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدَ – кўрмоқ → **مُشَاهَدٌ**, **مُشَاهِدَةٌ** – кўрилган нарса,

وَاصَلَ – давом эттирмоқ → **مُوَاصِلٌ**, **مُوَاصِلَةٌ** – давом эттирилган.

Эслатма. III боб мажҳул нисбат сифатдошининг муаннас шакли билан масдари шаклдошдир.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجَ – баҳслашмоқ → **مُحَاجِبٌ** → **مُحَاجٌ**, **مُحَاجَةٌ** – баҳслашувчи,

سَابَ – сўкишмоқ → **مُسَابِبٌ** → **مُسَابٌ**, **مُسَابَةٌ** – сўкишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجَ – баҳслашмоқ → **مُحَاجِبٌ** → **مُحَاجٌ**, **مُحَاجَةٌ** – баҳслашилган (мавзу),

سَابَ – сўкишмоқ → **مُسَابِبٌ** → **مُسَابٌ**, **مُسَابَةٌ** – сўкишилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ، مُؤَاخِذَةٌ – таъна қилувчи,

ضَاعَلَ – озайтирмоқ → مُضَائِلٌ، مُضَائِلَةٌ – озайтирувчи,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئٌ، مُبَادِئَةٌ – бошлаб берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ، مُؤَاخِذَةٌ – таъна қилинган,

ضَاعَلَ – озайтирмоқ → مُضَائِلٌ، مُضَائِلَةٌ – озайтирилган,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئٌ، مُبَادِئَةٌ – бошлаб берилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَاصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَاصِلٌ، مُوَاصِلَةٌ – давом эттирувчи,

وَاعَدَ – келишишмоқ → مُوَاعِدٌ، مُوَاعِدَةٌ – келишишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَاصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَاصِلٌ، مُوَاصِلَةٌ – давом эттирилган,

وَاعَدَ – келишишмоқ → مُوَاعِدٌ، مُوَاعِدَةٌ – келишишилган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошлари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَاوَمَ – қаршилик қилмоқ → مُقَاوِمٌ، مُقَاوِمَةٌ – қаршилик қилувчи,

ضَايَقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقٌ، مُضَايِقَةٌ – сиқувчи, эзувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَاوَمَ – қаршилик қилмоқ → مُقَاوِمٌ، مُقَاوِمَةٌ – қаршиликка учраган,

ضَايَقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقٌ، مُضَايِقَةٌ – сиқилган, эзилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош тушиб қолиб, ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكِي – учратмоқ → مُلَاكِي (аниқ ҳолатда – الْمَلَاكِي),

مَلَاكِيَّةٌ – учратувчи,

نَادِي – чақирмоқ → مُنَادِي (аниқ ҳолатда – الْمُنَادِي),

مُنَادِيَّةٌ – чақирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам учинчи ўзак ундош ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكِي – учратмоқ → مُلَاكِي (аниқ ҳолатда – الْمَلَاكِي),

مَلَاكَاٌ – учратилган,

نَادِي – чақирмоқ → مُنَادِي (аниқ ҳолатда – الْمُنَادِي),

مُنَادَاٌ – чақирилган.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари юқоридаги бошқа боб феъллари сифатдошлари бажарган вазифаларни бажаради.

§ 108. VI БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VI боби III боб феъли олдига تُ қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замон вазни تَفَاعَلَ бўлиб, шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَاعَلَ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
II	мз	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
I		تَفَاعَلْتُ		تَفَاعَلْنَا

Масалан, طَرَحَ -> تَطَارَحَ – бир-бирига иргитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَطَارَحَ	تَطَارَحَا	تَطَارَحُوا
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحَتَا	تَطَارَحْنِ
II	мз	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُنَّ
I		تَطَارَحْتُ		تَطَارَحْنَا

تَطَارَحْنَا الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Ўйин давомида тўпни бир-биримизга отишдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَوِّعَلُ	تُفَوِّعَلَا	تُفَوِّعَلُوا
	мн	تُفَوِّعَلَتْ	تُفَوِّعَلَتَا	تُفَوِّعَلْنَ
II	мз	تُفَوِّعَلَتْ	تُفَوِّعَلْتُمَا	تُفَوِّعَلْتُمْ
	мн	تُفَوِّعَلَتْ	تُفَوِّعَلْتُمَا	تُفَوِّعَلْتُنَّ
I		تُفَوِّعَلْتُ		تُفَوِّعَلْنَا

تُطَوِّرِحْتِ الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Ўйин давомида тўп у ёқдан-бу ёққа отилди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкласиңи қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вази يَتَفَاعَلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلِينَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, تَعَارَسَ → يَتَمَارَسُ – савдолашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَارَسُ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
	мн	يَتَمَارَسُونَ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسْنَ
II	мз	تَتَمَارَسُ	تَتَمَارَسَانِ	تَتَمَارَسُونَ
	мн	تَتَمَارَسِينَ	تَتَمَارَسَانِ	تَتَمَارَسْنَ
I		أَتَمَارَسُ		تَتَمَارَسُ

يَتَمَارَسُ الْجَمِيعُ فِي السُّوقِ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ – Бозорда барча харид қилишда савдолашади.

VI боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَفَاعَلُ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلُونَ
	мн	يُتَفَاعَلُونَ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلْنَ
II	мз	تُتَفَاعَلُ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلُونَ
	мн	تُتَفَاعَلِينَ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلْنَ
I		أُتَفَاعَلُ		تُتَفَاعَلُ

VI боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига ُ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Иш-ҳаракатнинг кўпчилик томонидан бажарилганлигини билдиради:

كَتَبَ – ёзмоқ → تَكَاتَبَ – ўзаро ёзишмоқ,

صَعَدَ – кўтарилмоқ → تَصَاعَدَ – кўпчилик бўлиб кўтарилмоқ,

سَأَلَ – сўрамоқ → تَسَاءَلَ – бир-биридан сўрамоқ.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тадрижийликни билдиради:

كَثَرَ – кўпаймоқ → تَكَاثَرَ – аста-секин кўпаймоқ,

ضَوَّلَ – пасаймоқ → تَضَاعَلَ – аста-секин пасаймоқ, озаймоқ.

3. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни ўзи амалг ошираётган қилиб кўрсатиш маъносини ифодалайди:

مَرَضَ – касал бўлмоқ → تَمَارَضَ – ўзини касалликка солмоқ,

عَلِمَ – билмоқ → تَعَالَمَ – ўзини олим қилиб кўрсатмоқ,

جَهَلَ – беҳабар бўлмоқ → تَجَاهَلَ – ўзини билмасликка солмоқ.

§ 109. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замониди қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Масалан,

I боб – بَتُّ –> VI боб – تابَّسَا –> табъсса. Демак,

بَتُّ –> تَبَّاتُ – бир-бирига хабар қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
	мн	تَبَّاتَتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنَ
II	мз	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُنَّ
I		تَبَّاتْتِ		تَبَّاتْتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُبُوْتُ	تُبُوْنَا	تُبُوْنُوْا
	мн	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمْ
II	мз	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمْ
	мн	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمْ
I		تُبُوْتُمْ		تُبُوْتُمْ

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан,

– تَقَامَرٌ -> تَقَامَرٌ – бир-бирига ёрдам бермоқ феъли

бир-биридан қасос

олмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَامَرٌ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
	мн	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرَ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ
II	мз	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرَ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ
	мн	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرَ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ
I		تَقَامَرْتُمْ		تَقَامَرْتُمْ	тқамар		тқамар

– تَمَالَأَ -> تَمَالَأَ – шартлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالَأَ	تَمَالَأَا	تَمَالَأُوا
	мн	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمْ
II	мз	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمْ
	мн	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمْ
I		تَمَالَأْتُمْ		تَمَالَأْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар бўлади холос. Масалан,

фەъли **تُووِرَ** -> **تَوَوِرَ** фەъли **تَوَوِرَ** -> **تَوَوِرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُووِرَ	تَوَوِرَا	تَوَوِرُوا	تَوَوِرَ	تَوَوِرَا	تَوَوِرُوا
	мн	تَوَوِرَتُ	تَوَوِرَتَا	تَوَوِرَتْنَا	تَوَوِرَتَ	تَوَوِرَتَا	تَوَوِرَتْنَا
II	мз	تَوَوِرَتَ	تَوَوِرَتَمَا	تَوَوِرَتْمَا	تَوَوِرَتَ	تَوَوِرَتَمَا	تَوَوِرَتْمَا
	мн	تَوَوِرَتُ	تَوَوِرَتَمَا	تَوَوِرَتْنَا	تَوَوِرَتَ	تَوَوِرَتَمَا	تَوَوِرَتْنَا
I		تَوَوِرَتُ		تَوَوِرَتْنَا	تَوَوِرَتَ		تَوَوِرَتْنَا

фەъли **تَمَوْلَى** -> **تَمَوْلَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَوْلَى	تَمَوْلَيَا	تَمَوْلَوْا
	мн	تَمَوْلَيْتُ	تَمَوْلَيْتَا	تَمَوْلَيْتْنَا
II	мз	تَمَوْلَيْتَ	تَمَوْلَيْتَمَا	تَمَوْلَيْتْمَا
	мн	تَمَوْلَيْتُ	تَمَوْلَيْتَمَا	تَمَوْلَيْتْنَا
I		تَمَوْلَيْتُ		тَمَوْلَيْتْنَا

III. Заиф фەъллар:

1. Солимсифат фەъллар ўтган замони солим фەъллар никидан фарқ қилмайди. Масалан,

- **تَيَاسَرَ** -> **يَسَرَ** фەъли, **تَوَاتَرَ** -> **وَتَرَ**

биргалашиб қимор ўйнамоқ фەъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَاسَرَ	تَيَاسَرَا	تَيَاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَا	تَوَاتَرْتْنَا	تَيَاسَرْتُ	تَيَاسَرْتَا	تَيَاسَرْتْنَا
II	мз	تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَمَا	تَوَاتَرْتْمَا	تَيَاسَرْتُ	تَيَاسَرْتَمَا	تَيَاسَرْتْمَا
	мн	تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَمَا	تَوَاتَرْتْنَا	تَيَاسَرْتُ	тَيَاسَرْتَمَا	тَيَاسَرْتْنَا
I		تَوَاتَرْتُ		тَوَاتَرْتْنَا	тَيَاسَرْتُ		тَيَاسَرْتْنَا

Бу фەълларнинг мажхул нисбатида ҳам ўзгариш со дир бўлмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُووتِرْ	تُووتِرَا	تُووتِرُوا	تُبوسِرْ	تُبوسِرَا	تُبوسِرُوا
	мн	تُووتِرَتْ	تُووتِرْتَا	تُووتِرْتَن	تُبوسِرَتْ	تُبوسِرْتَا	تُبوسِرْتَن
II	мз	تُووتِرْت	تُووتِرْتَمَا	تُووتِرْتَم	تُبوسِرْت	تُبوسِرْتَمَا	تُبوسِرْتَم
	мн	تُووتِرْت	تُووتِرْتَمَا	تُووتِرْتَن	تُبوسِرْت	تُبوسِرْتَمَا	تُبوسِرْتَن
I		تُووتِرْت		تُووتِرْتَا	تُبوسِرْت		تُبوسِرْتَا

2. Ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади. Масалан,

تَزَايِدَ -> /زيد/ - ўзаро маслаҳатлашмоқ /تَشَاوَرَ -> /شور/ нархни оширмақ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرَتْ	تَشَاوَرْتَا	تَشَاوَرْتَن	تَزَايَدَتْ	تَزَايَدْتَا	تَزَايَدْتَن
II	мз	تَشَاوَرْت	تَشَاوَرْتَمَا	تَشَاوَرْتَم	تَزَايَدْت	تَزَايَدْتَمَا	تَزَايَدْتَم
	мн	تَشَاوَرْت	تَشَاوَرْتَمَا	تَشَاوَرْتَن	تَزَايَدْت	تَزَايَدْتَمَا	تَزَايَدْتَن
I		تَشَاوَرْت		تَشَاوَرْتَا	تَزَايَدْت		تَزَايَدْتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам заиф феълларга хос ўзгаришлар содир бўлмайди:

تَشَاوَرَ -> феъли تَشَوَّرُ / تَزَايَدَ -> феъли تَزَوَّدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَوَّرَ	تَشَوَّرَا	تَشَوَّرُوا	تَزَوَّدَ	تَزَوَّدَا	تَزَوَّدُوا
	мн	تَشَوَّرَتْ	تَشَوَّرْتَا	تَشَوَّرْتَن	تَزَوَّدَتْ	تَزَوَّدْتَا	تَزَوَّدْتَن
II	мз	تَشَوَّرْت	تَشَوَّرْتَمَا	تَشَوَّرْتَم	تَزَوَّدْت	تَزَوَّدْتَمَا	تَزَوَّدْتَم
	мн	تَشَوَّرْت	تَشَوَّرْتَمَا	تَشَوَّرْتَن	تَزَوَّدْت	تَزَوَّدْتَمَا	تَزَوَّدْتَن
I		تَشَوَّرْت		تَشَوَّرْتَا	تَزَوَّدْت		تَزَوَّدْتَا

3. Ноқис феълларда I боб بَكِيَ феълидаги ўзгариш содир бўлади, чунки уларнинг охириги қўшимчалари бир хилдир Масалан,

ўзаро – تَحَاجِي (حجرو) → (سقى) – ўзаро ичишмоқ

топишмоқ айтмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجِي	تَحَاجِيَا	تَحَاجِرُوا	تَسَاقِي	تَسَاقِيَا	تَسَاقِرُوا
	мн	تَحَاجِبَتْ	تَحَاجَبْنَا	تَحَاجِبِينَ	تَسَاقَتْ	تَسَاقَتْنَا	تَسَاقِبِينَ
II	мз	تَحَاجِبَتْ	تَحَاجِبْتُمَا	تَحَاجِبْتُمْ	تَسَاقَيْتَ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
	мн	تَحَاجِبْتُ	تَحَاجِبْتُمَا	تَحَاجِبْتُنْ	تَسَاقَيْتِ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُنْ
I		تَحَاجِبْتُ		تَحَاجِبْنَا	تَسَاقَيْتُ		تَسَاقِبْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида I боб لَقِيَ – феълидаги (аниқ нисбат) ўзгаришлар содир бўлади:

феъли تَحَاجِي → تَحَاجِيَا феъли феъли تَسَاقِي → تَسَاقِيَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجِيَا	تَحَاجِيَا	تَحَاجِرُوا	تَسَاقِيَا	تَسَاقِيَا	تَسَاقِرُوا
	мн	تَحَاجِبَتْ	تَحَاجِبْنَا	تَحَاجِبِينَ	تَسَاقَيْتَ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
II	мз	تَحَاجِبَتْ	تَحَاجِبْتُمَا	تَحَاجِبْتُمْ	تَسَاقَيْتَ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
	мн	تَحَاجِبْتُ	تَحَاجِبْتُمَا	تَحَاجِبْتُنْ	تَسَاقَيْتِ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُنْ
I		تَحَاجِبْتُ		تَحَاجِبْنَا	تَسَاقَيْتُ		تَسَاقِبْنَا

§ 110. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида: қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

Масалан, табасса – йатабассасу → йатабассу.

феъли تَبَاثُ → يَتَبَاثُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْبَاثُ	يَعْبَاثَانِ	يَعْبَاثُونَ
	мн	تَعْبَاثُ	تَعْبَاثَانِ	يَعْبَاثُفَنَ
II	мз	تَعْبَاثُ	تَعْبَاثَانِ	تَعْبَاثُونَ
	мн	تَعْبَاثَيْنَ	تَعْبَاثَانِ	تَعْبَاثُفَنَ
I		أَتْبَاثُ		نَعْبَاثُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида феълдаги олд қўшимчанинг ҳаракати ўзгаради холос. Масалан,

يَعْبَاثُ → يُعْبَاثُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُعْبَاثُ	يُعْبَاثَانِ	يُعْبَاثُونَ
	мн	تُعْبَاثُ	تُعْبَاثَانِ	يُعْبَاثُفَنَ
II	мз	تُعْبَاثُ	تُعْبَاثَانِ	تُعْبَاثُونَ
	мн	تُعْبَاثَيْنَ	تُعْبَاثَانِ	تُعْبَاثُفَنَ
I		أَتْبَاثُ		نُعْبَاثُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَأَزَّرُ → يُعَازَرُ феъли

تَعَاَمَرَ → يُعَاقَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُعَازَرُ	يُعَازَرَانِ	يُعَازَرُونَ	يُعَاقَرُ	يُعَاقَرَانِ	يُعَاقَرُونَ
	мн	تُعَازَرُ	تُعَازَرَانِ	يُعَازَرُونَ	تُعَاقَرُ	تُعَاقَرَانِ	يُعَاقَرُونَ
II	мз	تُعَازَرُ	تُعَازَرَانِ	تُعَازَرُونَ	تُعَاقَرُ	تُعَاقَرَانِ	تُعَاقَرُونَ
	мн	تُعَازَرَيْنَ	تُعَازَرَانِ	تُعَازَرُونَ	تُعَاقَرَيْنَ	تُعَاقَرَانِ	تُعَاقَرُونَ
I		أُعَازَرُ		نُعَازَرُ	أُعَاقَرُ		نُعَاقَرُ

تَمَّالًا → تَمَّالًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَّالًا	تَمَّالَان	تَمَّالُونَ
	мн	تَمَّالًا	تَمَّالَان	تَمَّالَان
II	мз	تَمَّالًا	تَمَّالَان	تَمَّالُونَ
	мн	تَمَّالَيْن	تَمَّالَان	تَمَّالَان
I		أَمَّالًا		تَمَّالًا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида биринчи бўғинидаги „а“ унлиси „у“га ўзгаради холос. Масалан,
 بُعَّالًا → بُعَّالًا , بُعَّامُر → بُعَّامُر , بُعَّازُر → بُعَّازُر .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرُ → تَوَاتَرُ феъли تَبَّاسَرُ → تَبَّاسَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَان	تَوَاتَرُونَ	تَبَّاسَرُ	تَبَّاسَرَان	تَبَّاسَرُونَ
	мн	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَان	تَوَاتَرُونَ	تَبَّاسَرُ	تَبَّاسَرَان	تَبَّاسَرُونَ
II	мз	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَان	تَوَاتَرُونَ	تَبَّاسَرُ	تَبَّاسَرَان	تَبَّاسَرُونَ
	мн	تَوَاتَرَيْن	تَوَاتَرَان	تَوَاتَرُونَ	تَبَّاسَرَيْن	تَبَّاسَرَان	تَبَّاسَرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		تَوَاتَرُ	أَتَبَّاسَرُ		تَبَّاسَرُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам биринчи бўғиндаги „а“ → „у“ товуш ўзгариши содир бўлади:

تَبَّاسَرُ → تَبَّاسَرُ , تَبَّاسَرُ → تَبَّاسَرُ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади:

فَعْلِي يَتَشَاوَرُ -> تَشَاوَرَّ

فَعْلِي يَتَزَايَدُ -> تَزَايَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَان	يَتَشَاوَرُونَ	يَتَزَايَدُ	يَتَزَايَدَان	يَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَان	يَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَان	يَتَزَايَدُونَ
II	мз	يَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَان	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَان	تَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوَرِين	تَتَشَاوَرَان	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدِين	تَتَزَايَدَان	تَتَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам феъл олдидаги қўшимчанинг ҳаракати „дамма“га ўзгаради:

. يَتَزَايَدُ -> يَتَزَايَدُ , يَتَشَاوَرُ -> يَتَشَاوَرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб

فَعْلِي يَلْقَى - لَقِيَ феъли (аниқ нисбат) каби тусланади.

Масалан,

فَعْلِي يَتَحَاجِي -> تَحَاجَى

فَعْلِي يَتَسَاقَى -> تَسَاقَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَان	يَتَحَاجُونَ	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَان	يَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَان	يَتَحَاجِين	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَان	يَتَسَاقِين
II	мз	يَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَان	تَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَان	تَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجِين	تَتَحَاجِيَان	تَتَحَاجِين	تَتَسَاقِين	تَتَسَاقِيَان	تَتَسَاقِين
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

Ноқис феъллар ҳозирги-келаси замони мажхул нисбатида ҳам феъл олдидаги ҳаракат „дамма“га ўзгаради. Масалан,

يَتَسَاقَى -> يَتَسَاقَى , يَتَحَاجِي -> يَتَحَاجِي ва ҳ.к.

§ 111. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VI боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلْنَ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُنْ
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُنْ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, **إِنْ تَتَعَالَمَ تَنْدَمَ فِي الْمُسْتَقْبَلِ** – Агар сен (мз) ўзингни олим қилиб кўрсатсанг, келажакда пушаймон ейсан.

VI боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **تَبَّأْتُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعْتُ	يَتَّبَعَا	يَتَّبَعُوا	يَتَّبَعْتُ	يَتَّبَعَا	يَتَّبَعُوا
	мн	تَتَّبَعْنَ	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعْنِ	تَتَّبَعْتُ	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعْنِ
II	мз	تَتَّبَعْتُ	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعُوا	تَتَّبَعْتُ	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعُوا
	мн	تَتَّبَعِي	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعْنِ	تَتَّبَعْتُ	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعْنِ
I		أَتَّبَعْتُ		تَتَّبَعْتُ	أَتَّبَعْتُ		تَتَّبَعْتُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِثُ	يَتَّبِثَا	يَتَّبِثُوا
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَا	يَتَّبِثُنْ
II	мз	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَا	تَتَّبِثُوا
	мн	تَتَّبِثِي	تَتَّبِثَا	تَتَّبِثُنْ
I		أَتَّبِثُ		تَتَّبِثُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

феъли $\text{تَتَّبِثُ} \rightarrow \text{تَأَزَّرُ}$ феъли $\text{تَتَّبِثُ} \rightarrow \text{تَفَاعَرَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُوا	يَتَفَاعَرُ	يَتَفَاعَرَا	يَتَفَاعَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُنْ	تَتَفَاعَرُ	تَتَفَاعَرَا	يَتَفَاعَرُنْ
II	мз	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَا	تَتَأَزَّرُوا	تَتَفَاعَرُ	تَتَفَاعَرَا	تَتَفَاعَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرِي	تَتَأَزَّرَا	تَتَأَزَّرُنْ	تَتَفَاعَرِي	تَتَفَاعَرَا	تَتَفَاعَرُنْ
I		أَتَأَزَّرُ		تَتَأَزَّرُ	أَتَفَاعَرُ		تَتَفَاعَرُ

феъли $\text{تَتَأَزَّرُ} \rightarrow \text{تَمَّالًا}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَّالُ	يَتَمَّالَا	يَتَمَّالُوا
	мн	تَتَمَّالُ	تَتَمَّالَا	يَتَمَّالُنْ
II	мз	تَتَمَّالُ	تَتَمَّالَا	تَتَمَّالُوا
	мн	تَتَمَّالِي	تَتَمَّالَا	تَتَمَّالُنْ
I		أَتَمَّالُ		تَتَمَّالُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фэъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ** фэъли **يَتَيَّاسِرُ** -> **تَيَّاسَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَيَّاسِرُ	يَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرْنَ	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرْنَ
II	мз	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُوا	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرْنَ	تَتَيَّاسِرِي	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرْنَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَيَّاسِرُ		نَتَيَّاسِرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фэъли **يَتَشَاوَرُ** -> **تَشَاوَرَ** фэъли **يَتَزَايِدُ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَا	يَتَشَاوَرُوا	يَتَزَايِدُ	يَتَزَايِدَا	يَتَزَايِدُوا
	мн	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	يَتَشَاوَرْنَ	تَتَزَايِدُ	تَتَزَايِدَا	يَتَزَايِدْنَ
II	мз	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرُوا	تَتَزَايِدُ	تَتَزَايِدَا	تَتَزَايِدُوا
	мн	تَتَشَاوَرِي	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرْنَ	تَتَزَايِدِي	تَتَزَايِدَا	تَتَزَايِدْنَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايِدُ		نَتَزَايِدُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида учинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

фэъли **يَتَحَاجِي** -> **تَحَاجَى** фэъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِرُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقُوا
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِبْنَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِبْنَ
II	мз	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجِرُوا	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقُوا
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجِبْنَ	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقِبْنَ
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 112. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَاعَلَ** → **تَفَاعَلْ** → **تَفَاعَلْ**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

Масалан,

يَا أَصْدِقَائِي تَبَادَلُوا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ —

Дўстларим, ўзаро салом-алик қилишинг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади: **تَبَّأْتُ** — феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَنَ	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرُ → **تَأَزَّرْ** феъли

تَفَاعَرُ → **تَفَاعَرْ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَأَزَّرْ	تَأَزَّرَا	تَأَزَّرُوا	تَفَاعَرْ	تَفَاعَرَا	تَفَاعَرُوا
мн	تَأَزَّرِي	تَأَزَّرَا	تَأَزَّرْنَا	تَفَاعَرِي	تَفَاعَرَا	تَفَاعَرْنَا

فَعْلَى -> تَمَالَاً

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَمَالَاً	تَمَالَاً	تَمَالُوْا
мн	تَمَالِيْ	تَمَالَاً	تَمَالَانْ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى -> تَيَاسِرُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَاتَرٌ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَاسِرٌ	تَيَاسِرَا	تَيَاسِرُوا
мн	تَوَاتِرِيْ	تَوَاتَرَا	تَوَاتِرُنْ	تَيَاسِرِيْ	تَيَاسِرَا	تَيَاسِرُنْ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى -> تَزَايَدٌ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَشَاوَرٌ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدٌ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
мн	تَشَاوِرِيْ	تَشَاوَرَا	تَشَاوِرُنْ	تَزَايَدِيْ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби ўзгаришлар бўлади. Масалан,

فَعْلَى -> تَسَاقَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَحَاجٌ	تَحَاجِيَا	تَحَاجِرَا	تَسَاقٌ	تَسَاقِيَا	تَسَاقِرَا
мн	تَحَاجِيْ	تَحَاجِيَا	تَحَاجِيْنْ	تَسَاقِيْ	تَسَاقِيَا	تَسَاقِيْنْ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкламаларини қўйиш билан хосил қилинади.

§ 113. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истик майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلْ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلْ	تَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلْنَ
II	мз	تَتَفَاعَلْ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	يَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلْ		تَتَفَاعَلْ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَتَمَارَسَ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ** –

Харид қилганда савдолашишинг (мз) керак.

VI бобнинг истик майли ҳам юқоридаги боблар истик майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истик майли қуйидагича гусланади: **تَبَّاتُ** – **يَتَبَّاتُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	يَتَبَّاتَا	يَتَبَّاتُوا
	мн	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُ	يَتَبَّاتُنْ
II	мз	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُوا
	мн	تَتَبَّاتِي	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُنْ
I		أَتَبَّاتُ		تَتَبَّاتُ

II. Ҳамзали феълларнинг истик майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَقَاوَرُ** -> **تَقَاوَرَ** фeъли **يَتَقَاوَرُ** -> **تَقَاوَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَاوَرُ	يَتَقَاوَرَا	يَتَقَاوَرُوا	يَتَقَاوَرَ	يَتَقَاوَرَا	يَتَقَاوَرُوا
	мн	تَقَاوَرُ	تَقَاوَرَا	يَتَقَاوَرُونَ	تَقَاوَرُ	تَقَاوَرَا	يَتَقَاوَرُونَ
II	мз	تَقَاوَرُ	تَقَاوَرَا	تَقَاوَرُوا	تَقَاوَرَ	تَقَاوَرَا	تَقَاوَرُوا
	мн	تَقَاوَرِي	تَقَاوَرَا	تَقَاوَرُونَ	يَتَقَاوَرِي	تَقَاوَرَا	يَتَقَاوَرُونَ
I		أَتَقَاوَرُ		نَتَقَاوَرُ	أَتَقَاوَرُ		نَتَقَاوَرُ

фeъли **يَتَمَالَأُ** -> **تَمَالَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَالَأُ	يَتَمَالَأَا	يَتَمَالَأُوا
	мн	تَمَالَأُ	تَمَالَأَا	يَتَمَالَأُونَ
II	мз	تَمَالَأُ	تَمَالَأَا	تَمَالَأُوا
	мн	تَمَالَأِي	تَمَالَأَا	يَتَمَالَأُونَ
I		أَتَمَالَأُ		نَتَمَالَأُ

III. Заиф фeълларнинг истак майли:

1. Солимсифат фeълларнинг истак майли солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ** фeъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا
	мн	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ
II	мз	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا
	мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُونَ	يَتَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ

2. Ажваф фeълларнинг истак майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي تَشَاوَرُ → تَشَاوَرَ فَعْلِي تَزَايَدُ → تَزَايَدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
II	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахс ва сонда ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замониға ўхшаб кетади. Масалан,

فَعْلِي تَحَاجِي → تَحَاجَى فَعْلِي تَسَاقَى → تَسَاقَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَى	تَسَاقُوا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَى	تَسَاقُوا
II	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَى	تَسَاقُوا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَى	تَسَاقُوا
I		أَتَحَاجَى		نَتَحَاجَى	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 114. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VI боб солим феълларининг масдари تَفَاعُلُ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَشَارَكُ — бирга иштирок этишмоқ → تَشَارَكُوا — бирга иштирок этишиш,

تَصَاعَدَ — секин-аста кўтаришмоқ → تَصَاعَدُوا — секин-аста кўтарилиш,

تَضَارَبَ — муштлашмоқ → تَضَارَبُوا — муштлашиш,

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

تَعَابٌ – ўзаро севишмоқ → تَعَابٌ – ўзаро севишиш,

تَصَافٌ – саф бўлмоқ → تَصَافٌ – сафланиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашмоқ → تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашиш,

تَفَاءَبَ – эснамоқ → تَفَاءَبَ – эснаш,

تَكَافَأَ – тенглашмоқ → تَكَافَأَ – тенглашиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → تَوَاتَرَ – олдин-кейин келиш,

تَبَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → تَبَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнаш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашиш,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → تَزَايَدَ – нархни ошириш.

3. Ноқис феълларнинг масдари:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى (аниқ ҳолат التَّحَاجَى) – ўзаро топишмоқ айтиш,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى (аниқ ҳолат التَّسَاقَى) – ўзаро ичишиш.

§ 115. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُتَعَاَلٍ** вазнида ҳосил бўлади:

تَشَارَكَ – бирга иштирок этмоқ → **مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ** – бирга иштирок этувчи,

تَصَاعَدَ – аста-секин кўтарилмоқ → **مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ** – аста-секин кўтарилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَعَاَلٍ** вазнида ҳосил бўлади:

تَشَارَكَ – бирга иштирок этмоқ → **مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ** – бирга иштирок этилган,

تَصَاعَدَ – аста-секин кўтарилмоқ → **مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ** – аста-секин кўтарилган.

Нотўғри феъллар.

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَحَابَ – ўзаро севишмоқ → **مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ** – ўзаро севишувчи,
تَصَافَ – сафланмоқ → **مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ** – сафланувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَحَابَ – ўзаро севишмоқ → **مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ** – ўзаро севишган,
تَصَافَ – сафланмоқ → **مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ** – сафланган.

II. Ҳамвали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдам бермоқ → **مُتَأَزِّرٌ، مُتَأَزِّرَةٌ** – ўзаро ёрдам берувчи,
تَعَابَ – эснамоқ → **مُتَعَابٌ، مُتَعَابَةٌ** – эсновчи,

تَكَافَأَ – тенглашмоқ → **مُتَكَافِئٌ، مُتَكَافِئَةٌ** – тенглашувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَاَزَرَ - ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَاَزَرًا، مُتَاَزَرَةً - ўзаро ёрдамлашилган,

تَعَاَبَ - эснамоқ → مُتَعَاَبًا، مُتَعَاَبَةً - эсналган,

تَكَانَا - тенглашмоқ → مُتَكَانًا، مُتَكَانَةً - тенглашилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ - олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرًا، مُتَوَاتِرَةً - олдин-кейин келувчи,

تَبَاسَرَ - биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِرًا، مُتَبَاسِرَةً - биргалашиб қимор ўйновчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ - олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرًا، مُتَوَاتِرَةً - олдин-кейин келинган,

تَبَاسَرَ - биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِرًا، مُتَبَاسِرَةً - биргалашиб қимор ўйналган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларга ўхшаш бўлади:

تَشَاوَرَ - ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرًا، مُتَشَاوِرَةً - ўзаро маслаҳатлашувчи,

مُتَزَايِدَةٌ، مُتَزَايِدٌ - нархни оширмоқ → تَزَايَدٌ - нархни оширувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир:

مُتَشَاوِرَةٌ، مُتَشَاوِرٌ - ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ - ўзаро маслаҳатлашилган,

مُتَزَايِدَةٌ، مُتَزَايِدٌ - нархни оширмоқ → تَزَايَدٌ - нархни оширилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан қуйидагича фарқ қилади:

مُتَحَاجٍ (аниқ ҳолат المتَحَاجِي) - ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى - ўзаро топишмоқ айтишувчи,

مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат المتَسَاقِي) - ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى - ўзаро ичишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَاجٍ (аниқ ҳолат المتَحَاجِي) - ўзаро топишмоқ айтилган, → تَحَاجَى - ўзаро топишмоқ айтмоқ

مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат المتَسَاقِي) - ўзаро ичишилган, → تَسَاقَى - ўзаро ичишмоқ

Эслатма. VI боб феъли маъно жиҳатидан кўпинча ўзлик-мажҳул нисбатидаги феълга яқин тургани учун унинг мажҳул нисбат сифатдоши кўпроқ ўрин ва пайт номлари вазифасини бажаради.

§ 116. VII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VII боби I боб феъли олдига **أَنْ** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замонда унинг вазни **أَنْفَعَلْ** бўлиб, вазн олдидаги алиф васлани ҳамзадир. У алоҳида ёки гап бошида келганида **!** ўқилади ва ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُمْ		أَنْفَعَلْتُمْ

Масалан, **حَقَّقَ** → **أَنْحَقَّقَ** – бўғилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْحَقَّقَ	أَنْحَقَّقَا	أَنْحَقَّقُوا
	мн	أَنْحَقَّقْتُمْ	أَنْحَقَّقْتُمَا	أَنْحَقَّقْتُمْ
II	мз	أَنْحَقَّقْتُمْ	أَنْحَقَّقْتُمَا	أَنْحَقَّقْتُمْ
	мн	أَنْحَقَّقْتُمْ	أَنْحَقَّقْتُمَا	أَنْحَقَّقْتُمْ
I		أَنْحَقَّقْتُمْ		أَنْحَقَّقْتُمْ

هُمَا قَدْ أَنْحَقَّقَا مِنْ قَلَّةِ الْهَوَاءِ – У икковлари (мз) ҳавонин камлигидан бўғилишган эди.

Эслатма. VII боб феъллари ўзлик-мажҳул маънодаги феъллар бўлганлигидан ҳозирги араб тилида бу феълларнинг мажҳул нисбати ишлатилмайди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

VII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вази **يَنْفَعُلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعُلُ	يَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلُونَ
	мн	تَنْفَعُلُ	تَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلْنَ
II	мз	تَنْفَعُلُ	تَنْفَعَلَانِ	تَنْفَعَلُونَ
	мн	تَنْفَعَلِينَ	تَنْفَعَلَانِ	تَنْفَعَلْنَ
I		أَنْفَعُلُ		نَنْفَعُلُ

Масалан, **أَنْكَسَرَ** → **يَنْكَسِرُ** – синмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْكَسِرُ	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرُونَ
	мн	تَنْكَسِرُ	تَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرْنَ
II	мз	تَنْكَسِرُ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرُونَ
	мн	تَنْكَسِرِينَ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرْنَ
I		أَنْكَسِرُ		نَنْكَسِرُ

Кўпинча **فِي مُعْظَمِ الْأَحْوَالِ تَنْكَسِرُ الْأَقْلَامُ لَدَى الْأَطْفَالِ** – қаламлар болаларда синади.

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замон инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VII боб феъли асосан I бобдаги феълнинг ўтимсиз ёки ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Масалан,

كَسَرَ – синдирмоқ → **أَنْكَسَرَ** – синмоқ,

حَطَفَ – ўғирламоқ → **أَنْحَطَفَ** – ўғирланмоқ.

Баъзан VII боб I боб феъли билан бир хил нисбатдаги феълни билдиради, лекин маъноларида бир оз фарқ мавжуд. Масалан,

فَرَدَ – ёлғиз бўлмоқ, → أَنْفَرَدَ – узлатга чекинмоқ,
ёлғизликни ихтиёр қилмоқ.

§ 117. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТТАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларда I бобда бўлганидек 2- ва 3-ўзак ундош ўртасидаги унлининг, шунингдек 3-ўзак ундошдан кейинги бўгиннинг характериға боғлиқ бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

حَلَّ → أَنْحَلَ – ечилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْحَلَ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
	мн	أَنْحَلْتُمْ	أَنْحَلْتُمَا	أَنْحَلْتُمْ
II	мз	أَنْحَلْتُمْ	أَنْحَلْتُمَا	أَنْحَلْتُمْ
	мн	أَنْحَلْتُمْ	أَنْحَلْتُمَا	أَنْحَلْتُمْ
I		أَنْحَلْتُمْ		أَنْحَلْتُمْ

II. Ҳамзали феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг ҳозирги араб тилида VII боби мутлақ учрамайди

جَزَأَ → أَنْجَزَأَ – тақсимланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْجَزَأَ	أَنْجَزَأَا	أَنْجَزَأُوا
	мн	أَنْجَزَأْتُمْ	أَنْجَزَأْتُمَا	أَنْجَزَأْتُمْ
II	мз	أَنْجَزَأْتُمْ	أَنْجَزَأْتُمَا	أَنْجَزَأْتُمْ
	мн	أَنْجَزَأْتُمْ	أَنْجَزَأْتُمَا	أَنْجَزَأْتُمْ
I		أَنْجَزَأْتُمْ		أَنْجَزَأْتُمْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَجَدَ -> اَتَّوَجَدَ - мавжуд бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَتَّوَجَدَ	اَتَّوَجَدَا	اَتَّوَجَدُوا
	мн	اَتَّوَجَدْتُمْ	اَتَّوَجَدْتُمَا	اَتَّوَجَدْتُمْ
II	мз	اَتَّوَجَدْتُمْ	اَتَّوَجَدْتُمَا	اَتَّوَجَدْتُمْ
	мн	اَتَّوَجَدْتُمْ	اَتَّوَجَدْتُمَا	اَتَّوَجَدْتُمْ
I		اَتَّوَجَدْتُ		اَتَّوَجَدْنَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

اَتَّوَجَبَ -> اَتَّجَابَ (جوب)
тарқалмоқ (туман) феъли

اَتَّبَاعَ -> اَتَّبَاعَ (بيع)
сотилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَتَّجَابَ	اَتَّجَابَا	اَتَّجَابُوا	اَتَّبَاعَ	اَتَّبَاعَا	اَتَّبَاعُوا
	мн	اَتَّجَابْتُمْ	اَتَّجَابْتُمَا	اَتَّجَابْتُمْ	اَتَّبَاعْتُمْ	اَتَّبَاعْتُمَا	اَتَّبَاعْتُمْ
II	мз	اَتَّجَبْتُمْ	اَتَّجَبْتُمَا	اَتَّجَبْتُمْ	اَتَّبَعْتُمْ	اَتَّبَعْتُمَا	اَتَّبَعْتُمْ
	мн	اَتَّجَبْتُمْ	اَتَّجَبْتُمَا	اَتَّجَبْتُمْ	اَتَّبَعْتُمْ	اَتَّبَعْتُمَا	اَتَّبَعْتُمْ
I		اَتَّجَبْتُ		اَتَّجَبْنَا	اَتَّبَعْتُ		اَتَّبَعْنَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб حَكَى феълидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

اَتَّقَضَى -> اَتَّقَضَى (قضى) -
амалга ошмоқ феъли

اَتَّنَسَرَى -> اَتَّنَسَرَى (سرى)
четлатилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَتَّنَسَرَى	اَتَّنَسَرَا	اَتَّنَسَرُوا	اَتَّقَضَى	اَتَّقَضَا	اَتَّقَضُوا
	мн	اَتَّنَسَرْتُمْ	اَتَّنَسَرْتُمَا	اَتَّنَسَرْتُمْ	اَتَّقَضْتُمْ	اَتَّقَضْتُمَا	اَتَّقَضْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَنْسَرَيْتَ	أَنْسَرَيْتُمَا	أَنْسَرَيْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
	мн	أَنْسَرَيْتَ	أَنْسَرَيْتُمَا	أَنْسَرَيْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
I		أَنْسَرَيْتُ		أَنْسَرَيْنَا	أَنْقَضَيْتُ		أَنْقَضَيْنَا

§ 118. VII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади: $\text{أَنْحَلُ} \rightarrow \text{يَنْحَلُ}$ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَانِ	يَنْحَلُونَ
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلُونَ
	мн	تَنْحَلِينَ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلْنَ
I		أَنْحَلُ		نَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам-за имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, солим феъллар билан бир хил тусланади. Масалан,

$\text{أَنْجَزُ} \rightarrow \text{يَنْجِزُ}$ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزُ	يَنْجِرَانِ	يَنْجِرُونَ
	мн	تَنْجِزُ	تَنْجِرَانِ	يَنْجِرْنَ
II	мз	تَنْجِزُ	تَنْجِرَانِ	تَنْجِرُونَ
	мн	تَنْجِرِينَ	تَنْجِرَانِ	تَنْجِرْنَ
I		أَنْجِزُ		نَنْجِزُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُوجَدُ -> اُنْجَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يَتَّوَجَدَانِ	يَتَّوَجَدُونَ
	мн	تَتَّوَجَدُ	تَتَّوَجَدَانِ	يَتَّوَجَدْنَ
II	мз	تَتَّوَجَدُ	تَتَّوَجَدَانِ	تَتَّوَجَدُونَ
	мн	تَتَّوَجَدِينَ	تَتَّوَجَدَانِ	تَتَّوَجَدْنَ
I		اُنْجَدُ		تَتَّوَجَدُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли баъзи шахсларда қисқаради:

يَتَّبَعُ -> اَتَّبَعُ феъли يَتَّبَعُونَ -> اَتَّبَعُوا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
II	мз	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعِينَ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعْنَ	تَتَّبَعِينَ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعْنَ
I		اَتَّبَعُ		تَتَّبَعُ	اَتَّبَعُ		تَتَّبَعُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **حَكِي** - **يَحْكِي** феъли шахс-сонидagi товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

يَنْقُضِي -> اَنْقَضَى феъли يَنْسِرِي -> اَنْسَرَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضُونَ
	мн	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضْنَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَان	تَنْسِرُون	تَنْقِضِي	تَنْقِضِيَان	تَنْقِضُون
	мн	تَنْسِرِيْن	تَنْسِرِيَان	تَنْسِرِيْن	تَنْقِضِيْن	تَنْقِضِيَان	تَنْقِضِيْن
I		أَنْسِرِي		نَنْسِرِي	أَنْقِضِي		نَنْقِضِي

§ 119. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда шаклланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلْ	يَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلْ	تَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلْنَ
II	мз	تَنْفَعِلْ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلْنَ
I		أَنْفَعِلْ		نَنْفَعِلْ

VII бобнинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Масалан,

لَمْ تَنْحَسِبِ الْقَوَاتِ الْمُسَلَّحَةَ مِنَ الْأَرَاضِي الْمَحْتَلَّةِ

– Қўшинлар босиб олинган ерлардан кетмадилар.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَنْحَلَ** – феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحَلَّ	تَحَلَّا	تَحَلُّوا	تَحَلَّ	تَحَلَّا	تَحَلُّوا
	мн	تَحَلُّوْا	تَحَلَّوْا	تَحَلَّلْنَ	تَحَلُّوْا	تَحَلَّوْا	تَحَلَّلْنَ
I		أَتَحَلَّ		نَحَلُّ	أَتَحَلَّ		نَحَلُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُّ	يَنْحَلَّا	يَنْحَلُّوا
	мн	يَنْحَلُّوْا	يَنْحَلَّوْا	يَنْحَلَّلْنَ
II	мз	تَنْحَلُّ	تَنْحَلَّا	تَنْحَلُّوا
	мн	تَنْحَلُّوْا	تَنْحَلَّوْا	تَنْحَلَّلْنَ
I		أَتَنْحَلُّ		نَنْحَلُّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллар шарт майлидан ҳамзанинг имлоси билангина фарқ қилади. Масалан,

يَنْجَزِيْ -> أَنْجَزَأْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَزِيْ	يَنْجَزِيْا	يَنْجَزِيْوْا
	мн	يَنْجَزِيْوْا	يَنْجَزِيْوْا	يَنْجَزِيْنَ
II	мз	تَنْجَزِيْ	تَنْجَزِيْا	تَنْجَزِيْوْا
	мн	تَنْجَزِيْوْا	تَنْجَزِيْوْا	تَنْجَزِيْنَ
I		أَتَنْجَزِيْ		نَنْجَزِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَنْوَجِدُ -> أُنْوَجِدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّوَجَّدُ	يَتَّوَجَّدَا	يَتَّوَجَّدُوا
	мн	تَتَّوَجَّدُ	تَتَّوَجَّدَا	يَتَّوَجَّدْنَ
II	мз	تَتَّوَجَّدُ	تَتَّوَجَّدَا	تَتَّوَجَّدُوا
	мн	تَتَّوَجَّدِي	تَتَّوَجَّدَا	تَتَّوَجَّدْنَ
I		أَتَّوَجَّدُ		تَتَّوَجَّدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида айрим шахс-сонларнинг иккинчи ўзак ундоши ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

يَنْبَأُ → آتْبَاعُ феъли يَنْجَابُ → أَنْجَابُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَبُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبِيعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَبُ	تَنْجَابَا	يَنْجَبْنَ	تَنْبِيعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبِعْنَ
II	мз	تَنْجَبُ	تَنْجَابَا	تَنْجَابُوا	تَنْبِيعُ	تَنْبَاعَا	تَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَا	تَنْجَبْنَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَا	تَنْبِعْنَ
I		أَنْجَبُ		نَنْجَبُ	أَنْبِيعُ		نَنْبِيعُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унлининг қисқариши йўли билан ҳосил бўлади:

يَنْقُضِي → أَنْقَضِي феъли يَنْسِرِي → أَنْسَرِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرُ	يَنْسِرِيَا	يَنْسِرُوا	يَنْقُضِ	يَنْقُضِيَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرُ	تَنْسِرِيَا	يَنْسِرِينَ	تَنْقُضِ	تَنْقُضِيَا	يَنْقُضِينَ
II	мз	تَنْسِرُ	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرُوا	تَنْقُضِ	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضِينَ
I		أَنْسِرُ		نَنْسِرُ	أَنْقُضِ		نَنْقُضِ

§ 120. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феъларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: $\text{تَفَعَّلٌ} \rightarrow \text{تَفَعَّلٌ} \rightarrow \text{نَفَعِلٌ} \rightarrow \text{أَنْفَعِلٌ}$

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْفَعِلٌ	أَنْفَعِلَا	أَنْفَعِلُوا
мн	أَنْفَعِلِي	أَنْفَعِلَا	أَنْفَعِلْنَ

Масалан,

يَا طَالِبَاتِ الْكُلِّيَّةِ أَنْسَحِبْنَ مِنْ غُرَقَةِ الدَّرْسِ

– Факультет толибалари, аудиториядан кетинглар.

Потўтри феъларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феъларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْحَلُ – يَنْحَلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْحَلُ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا	أَنْحَلُ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
мн	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلِنَ	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلِنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْحَلِنَ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
мн	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلِنَ

II. Ҳамзали феъларнинг буйруқ майли солим феълардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يَنْجِزِيْ -> أَنْجَزَا

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجِزِيْ	أَنْجِزَا	أَنْجِزُوا
мн	أَنْجِزِيْ	أَنْجِزَا	أَنْجِزُوْا

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلَى يَنْوَجِدُ -> أُنْجِدُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أُنْجِدُ	أُنْجِدَا	أُنْجِدُوا
мн	أُنْجِدِيْ	أُنْجِدَا	أُنْجِدُوْا

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майли каби айрим шахс-сонда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْبَأُ -> أَنْبَأُ فَعْلَى يَنْبِئُ -> أَنْبِئُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْبِئُ	أَنْبِئَا	أَنْبِئُوا	أَنْبِئُ	أَنْبِئَا	أَنْبِئُوا
мн	أَنْبِئِيْ	أَنْبِئَا	أَنْبِئُوْا	أَنْبِئِيْ	أَنْبِئَا	أَنْبِئُوْا

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида ҳам айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْقِضِيْ -> أَنْقِضِيْ فَعْلَى يَنْقِضِيْ -> أَنْقِضِيْ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضُوا	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضُوا
мн	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ	أَنْقِضِيْ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки ل юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 121. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلْنَ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلْنَ
I		أَنْفَعِلُ		نَنْفَعِلُ

Масалан, **يَنْسَحِبُ** – **أَنْسَحِبُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَحِبُ	يَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبُ	تَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبْنَ
II	мз	تَنْسَحِبُ	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبِي	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبْنَ
I		أَنْسَحِبُ		نَنْسَحِبُ

VII бобнинг истак майли юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَى إِسْرَائِيلَ أَنْ تَنْسَحِبَ مِنْ فِلَسْطِينَ

– Исроил Фаластиндан чиқиб кетиши керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича-

дир: **يَنْحَلُ** – **أَنْحَلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَنْحَلُ		نَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجِزِي - أَنْجِزَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزِي	يَنْجِرْنَا	يَنْجِرُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِرْنَا	يَنْجِرُنْ
II	мз	تَنْجِزِي	تَنْجِرْنَا	تَنْجِرُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِرْنَا	تَنْجِرُنْ
I		أَنْجِزِي		تَنْجِزِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلٌ يَنْوَجِدُ - أَنْوَجِدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوَجِدُ	يَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُوا
	мн	تَنْوَجِدُ	تَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُنْ
II	мз	تَنْوَجِدُ	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُوا
	мн	تَنْوَجِدِي	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُنْ
I		أَنْوَجِدُ		تَنْوَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَابُ - أَنْجَابَ

فَعْلٌ يَنْبَاعُ - أَنْبَاعَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَا	يَنْجِبُنْ	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبِعُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْجَابٌ	تَنْجَابًا	تَنْجَابُوا	تَنْبَاعٌ	تَنْبَاعًا	تَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابًا	تَنْجَبْنَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعًا	تَنْبَعْنَ
I		أَنْجَابٌ		نَنْجَابٌ	أَنْبَاعٌ		نَنْبَاعٌ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَكِي** –
يَبِكِي феъллининг истак майли каби тусланади. Масалан,

فَعْلِي **يَنْقُضِي** -> **أَنْقَضَى** феъли
يَنْسِرِي -> **أَنْسَرَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرِيَا	يَنْسِرُوا	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	يَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	يَنْقُضِينَ
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرُوا	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضِينَ
I		أَنْسِرِي		نَنْسِرِي	أَنْقُضِي		نَنْقُضِي

§ 122. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VII боб феъллининг масдари **أَنْفَعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْقَلَبَ – ағдарилмоқ -> **أَنْقَلَابٌ** – ағдалириш,

أَنْخَطَفَ – ўғирланмоқ -> **أَنْخَطَافٌ** – ўғирланиш,

أَنْخَقَ – бўғилмоқ -> **أَنْخَقَاقٌ** – бўғилиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари. Масалан,

أَنْحَلَّ – ечилмоқ -> **أَنْحِلَالٌ** – ечилиш,

أَنْحَطَّ – чизилмоқ -> **أَنْحَطَاطٌ** – чизилиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феълларники кабидир. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → أَنْجَزَ – тақсимланиш,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → أَنْدَرَأَ – ҳужум қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَنْوَجَدَ – мавжуд бўлмоқ → أَنْوَجَدَ – мавжуд бўлиш, мавжудлик.

2. Ажваф феъллардан масдар ҳосил бўлганида, иккинчи ўзак ундоши و бўлса ҳам, ى бўлса ҳам, ى товушига ўзгариб кетади. Масалан,

أَنْجَابَ – тарқалмоқ → أَنْجَابَ – тарқалиш,

أَنْبَاعَ – сотилмоқ → أَنْبَاعَ – сотилиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи илат ҳамзага ўзгаради. Масалан,

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → أَنْسَرَأَ – четлатилиш,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → أَنْقَضَأَ – амалга ошиш.

§ 123. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مَنْفَعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

أَنْجَزَ – сўйилмоқ → مَنْجَزَةٌ , مَنْجَزٌ – сўйилувчи,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مَنْسَحِبَةٌ , مَنْسَحِبٌ – чекинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُنْفَعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اُنْجَزَ - сўйилмоқ → **مُنْجَزٌ**, **مُنْجَزَةٌ** - ,

اُنْسَحَبَ - чекинмоқ → **مُنْسَحَبٌ**, **مُنْسَحَبَةٌ** - .

Эслатма. VII боб феълларининг маъноси ўзлик-мажҳул нисбати маъноси каби бўлгани сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдошлари сифатдош маъносида ишлатилмайди, лекин ўрин ва пайт номлари сифатида ишлатилиши мумкин.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича шаклланади:

اُنْحَلَّ - ечилмоқ → **مُنْحَلٌ**, **مُنْحَلَةٌ** - ечилган,

اُنْخَطَّ - чизилмоқ → **مُنْخَطٌ**, **مُنْخَطَةٌ** - чизилган.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

اُنْحَلَّ - ечилмоқ → **مُنْحَلٌ**, **مُنْحَلَةٌ** - ,

اُنْخَطَّ - чизилмоқ → **مُنْخَطٌ**, **مُنْخَطَةٌ** - .

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидаги шаклда бўлади.

Масалан,

اُنْجَزَأَ - тақсимланмоқ → **مُنْجَزِيٌّ**, **مُنْجَزِيَةٌ** - тақсимланган,

اُنْدَرَأَ - ҳужум қилмоқ → **مُنْدَرِيٌّ**, **مُنْدَرِيَةٌ** - ҳужум қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

اُنْجَزَأَ - тақсимланмоқ → **مُنْجَزَاءٌ**, **مُنْجَزَاءَةٌ** - ,

اُنْدَرَأَ - ҳужум қилмоқ → **مُنْدَرَاءٌ**, **مُنْدَرَاءَةٌ** - .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَوْجَدَ – мавжуд бўлмоқ → مُوجِدٌ , مُوجِدَةٌ – мавжуд бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَوْجَدَ – мавжуд бўлмоқ → مُوجِدٌ , مُوجِدَةٌ .

2. Ажваф феълларнинг аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари шаклан бир хил бўлади. Масалан,

أَنْجَبَ – тарқалмоқ → مُنْجِبٌ , مُنْجِبَةٌ – тарқалувчи,

أَنْبَعَ – сотилмоқ → مُنْبَعٌ , مُنْبَعَةٌ – сотилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَ – четлатилмоқ → مُنْسِرٌ (аниқ ҳолат الْمُنْسِرِ),

مُنْسِرَةٌ – четлатилган,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → مُنْقِضٌ (аниқ ҳолат

الْمُنْقِضِ), مُنْقِضَةٌ – амалга ошувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَ – четлатилмоқ → مُنْسِرٌ (аниқ ҳолат الْمُنْسِرِ), مُنْسِرَةٌ ,

مُنْقِضَةٌ – амалга ошмоқ → مُنْقِضٌ (аниқ ҳолат الْمُنْقِضِ), أَنْقَضَى .

§ 124. VIII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларининг VIII боби биринчи ўзак ундошдан сўнг ت қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади.

Ўтган замонда унинг вазни أَفْعَلَ бўлиб, феъл олдидаги алиф васлани ҳамзадир. Бу феъл шахс-сонда қуйидагича утланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتَنَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мас., قَسَمَ → أَقْسَمَ – Ўзаро бўлиб олмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْسَمَ	أَقْسَمَا	أَقْسَمُوا
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتَنَا	أَقْسَمْتُمْ
II	мз	أَقْسَمْتِ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
	мн	أَقْسَمْتِ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
I		أَقْسَمْتُ		أَقْسَمْنَا

أَقْسَمْنَا الرَّيْحَ كَامِلًا – Фойдани тўлалигича ўзаро бўлиб олдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати أَفْعَلْ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

أَقْسَمْتِ الْأَرْضُ بَيْنَ الدُّوَلِ – Ер давлатлар ўртасида бўлиб олинди.

Бу бобнинг ҳам ўтган замон инкор формаси феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يَفْعَلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلِينَ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Мас., شَغَلَ —> أَشْتَعَلَ – куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَعِلُ	يَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلْنَ
II	мз	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلِينَ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلْنَ
I		أَشْتَعِلُ		نَشْتَعِلُ

كُلُّ يَوْمٍ يَشْتَعِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ – Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يُفْتَعِلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига ʼ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط، ض، ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ۛ қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَنَعَ ---> أَصْطَنَعَ - ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

ضَلَعَ ---> أَضْطَلَعَ - кучли бўлмоқ,

طَلَعَ ---> أَطْلَعَ - танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош د، ذ، ظ, товушларидан иборат бўлса, мазкур ض товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ ---> أَذْكَرَ ---> آذَكَرَ - эсламоқ,

ظَلَمَ ---> أَظْلَمَ ---> آظْلَمَ - зулмланмоқ,

دَعَمَ ---> آدَعَمَ ---> أَدَعَمَ - қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош ز товушидан иборат бўлса, мазкур ض товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у ذ товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ ---> آزَهَرَ ---> أَزَهَرَ - гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ ---> آزَرَعَ ---> أَزَرَعَ - етиштирмоқ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълнинг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ - кўтармоқ ---> آرَفَعَ ---> أَرَفَعَ - кўтарилмоқ,

شَغَلَ - банд қилмоқ ---> آشَغَلَ ---> أَشَغَلَ - шуғулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

قَسَمَ - бўлмоқ ---> آقَسَمَ ---> أَقَسَمَ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ - кесмоқ ---> آقَطَعَ ---> أَقَطَعَ ўзи учун кесмоқ.

3. Баъзан I ёки VI боб феъли ифодалаган иш-ҳаракат билан бир хил маънони ифодалаши ҳам мумкин. Мас.,

تَخَصَّمَ = اِخْتَصَمَ – ўзаро жанжаллашмоқ,

خَلَعَ = اِخْتَلَعَ – ечмоқ (кийимни).

4. Айрим VIII боб феълларининг маъно тараққиёти жуда мураккаб бўлиб, бошқа боблар маъносига қиёслаш йўли билан аниқлаб бўлмайди. Буни фақат луғат ёрдамида аниқлаш мумкин. Мас.,

حَرَّمَ – маҳрум қилмоқ → أَحْتَرَمَ – ҳурмат қилмоқ,

عَبَّرَ – шарқламоқ → اِعْتَبَرَ – эътиборга олмақ.

§ 125. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Мас., أَحْتَرُ – أَحْتَرْتُ – кесмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْتَرْتُ	أَحْتَرْتُمَا	أَحْتَرْتُمْوَا
	мн	أَحْتَرْتُنَّ	أَحْتَرْتُمَا	أَحْتَرْتُمْوَا
II	мз	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُمْوَا
	мн	أَحْتَرَزْتُنَّ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُمْوَا
I		أَحْتَرَزْتُ		أَحْتَرَزْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَحْتَرْتُ → أَحْتَرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْتَرْتُ	أَحْتَرْتُمَا	أَحْتَرْتُمْوَا
	мн	أَحْتَرْتُنَّ	أَحْتَرْتُمَا	أَحْتَرْتُمْوَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُمْ
	мн	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُمْ
I		أَحْتَرَزْتُ		أَحْتَرَزْنَا

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келганда, айрим феълларда ҳамза тўла ассимиляцияга учрайди ва унинг ҳисобига **أَحْتَرَزْتُ** товуши иккиланади. Мас.,

أَحَدٌ → **أَتَّخَذَ** – қабул қилмоқ (қарор)

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَّخَذَ	أَتَّخَذَا	أَتَّخَذُوا
	мн	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
II	мз	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
	мн	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
I		أَتَّخَذْتُ		أَتَّخَذْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида ҳам шу ўзгариш содир бўлади:

أَتَّخَذَ → **أَتَّخَذَ** Шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдан фарқ қилмайди.

Биринчи ўзак ундош ўрнида келган ҳамза айрим феълларда ассимиляцияга учрамайди. Мас.,

أَمَرَ → **أَتَّمَرَّ** – маслаҳатлашмоқ.

Эслатма. Баъзан бу тоифадаги феъллар «и'» → «й» товуш ўзгариши қоидасига биноан **أَتَّمَرَّ**, **أَتَّمَرَّ** феъли → **أَتَّكَلَّفَ** шаклида бўлиши мумкин.

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади: **أَتَّمَرَّ = أَتَّمَرَّ** → **أَتَّمَرَّ = أَوْتَمَرَّ**. Шахс-сон қўшимчалари юқоридаги феълларники билан бир хилдир.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади:

فَادَ → أَفَادَ – қўзгамоқ لَجَأَ → أَجَاءَ яширинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفَادَ	أَفَادَا	أَفَادُوا	أَجَاءَ	أَجَاءَ	أَجَّوُوا
	мн	أَفَادَتْ	أَفَادَتَا	أَفَادَنْ	أَجَّاتُ	أَجَّاتَا	أَجَّاتُوا
II	мз	أَفَادَتْ	أَفَادْتَا	أَفَادْتُمْ	أَجَّاتُ	أَجَّاتَا	أَجَّاتْتُمْ
	мн	أَفَادَتْ	أَفَادْتَا	أَفَادْتُنْ	أَجَّاتُ	أَجَّاتَا	أَجَّاتُنْ
I		أَفَادْتُ		أَفَادْنَا	أَجَّاتُ		أَجَّاتْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари эса ўзгармайди:

أَجَّيَ → أَتَجَّأَ , أَفْتَدَ → أَفْتَادَ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда биринчи ўзак ундош ўрнида келган و ҳарфи тўла ассимиляцияга учрайди ва ۋ иккилантириб талаффуз қилинади. Мас.,

وَحَدَّ → أَوَّحَدَّ – бирлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَّحَدَّ	أَوَّحَدَّا	أَوَّحَدُوا
	мн	أَوَّحَدَّتْ	أَوَّحَدَّتَا	أَوَّحَدْتُنْ
II	мз	أَوَّحَدَّتْ	أَوَّحَدْتَا	أَوَّحَدْتُمْ
	мн	أَوَّحَدَّتْ	أَوَّحَدْتَا	أَوَّحَدْتُنْ
I		أَوَّحَدْتُ		أَوَّحَدْنَا

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

أَوَّحَدَّ → أَوَّحَدَّ . Шахс-сон қўшимчаларида эса ўзгариш бўлмайди.

Биринчи ўзак ундоши ўрнида **ي** товуши келган феълларнинг VIII боби ҳозирги араб тилида деярли ишлатилмайди.

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

(روح) → **أَرْتَاخَ** дам олмоқ феъли (ميز) → **أَمْتَازَ** ажралиб

турмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرْتَاخَ	أَرْتَاخَا	أَرْتَاخُوا	أَمْتَازَ	أَمْتَازَا	أَمْتَازُوا
	мн	أَرْتَاخْتِ	أَرْتَاخْتَا	أَرْتَاخُنْ	أَمْتَازْتَ	أَمْتَازْتَا	أَمْتَازُنْ
II	мз	أَرْتَاخْتُ	أَرْتَاخْتُمَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَازْتُ	أَمْتَازْتُمَا	أَمْتَازْتُمْ
	мн	أَرْتَاخْتُ	أَرْتَاخْتُمَا	أَرْتَاخْتُنْ	أَمْتَازْتُ	أَمْتَازْتُمَا	أَمْتَازْتُنْ
I		أَرْتَاخْتُ		أَرْتَاخْنَا	أَمْتَازْتُ		أَمْتَازْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам айрим шахсларда чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

→ **أَرْتَاخَ** феъли **أَرْتَابِيحَ** феъли → **أَمْتَازَ** феъли **أَمْتَازِيحَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرْتَابِيحَ	أَرْتَابِيحَا	أَرْتَابِيحُوا	أَمْتَازَ	أَمْتَازَا	أَمْتَازُوا
	мн	أَرْتَابِيحْتِ	أَرْتَابِيحْتَا	أَرْتَابِيحُنْ	أَمْتَازْتَ	أَمْتَازْتَا	أَمْتَازُنْ
II	мз	أَرْتَابِيحْتُ	أَرْتَابِيحْتُمَا	أَرْتَابِيحْتُمْ	أَمْتَازْتُ	أَمْتَازْتُمَا	أَمْتَازْتُمْ
	мн	أَرْتَابِيحْتُ	أَرْتَابِيحْتُمَا	أَرْتَابِيحْتُنْ	أَمْتَازْتُ	أَمْتَازْتُمَا	أَمْتَازْتُنْ
I		أَرْتَابِيحْتُ		أَرْتَابِيحْنَا	أَمْتَازْتُ		أَمْتَازْنَا

Айрим ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги **و** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъл солим феъллар каби тусланади. Мас.,

Аздоҗ —> (زوج) — жуфтлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَزْدُوْجٌ	أَزْدُوْجَا	أَزْدُوْجُوا
	мн	أَزْدُوْجَتُ	أَزْدُوْجَتَا	أَزْدُوْجِنَ
II	мз	أَزْدُوْجَتٌ	أَزْدُوْجَتُمَا	أَزْدُوْجَتُمْ
	мн	أَزْدُوْجَتٍ	أَزْدُوْجَتُمَا	أَزْدُوْجَتِنَ
I		أَزْدُوْجَتُ		أَزْدُوْجَتَا

Бу феълнинг мажхул нисбати солим феълларнинг мажхул нисбати билан бир хил тусланади:

Аздоҗ —> أزْدُوْجٌ .

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб **بكى** феълидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

киймоқ —> (ردى) — (خلو) —> **أَخْتَلَى** узоқлашмоқ феъли
 феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْتَلَى	أَخْتَلَبَا	أَخْتَلَوْا	أَرْتَدَى	أَرْتَدَبَا	أَرْتَدَوْا
	мн	أَخْتَلَتْ	أَخْتَلَتَا	أَخْتَلَيْنَ	أَرْتَدَتْ	أَرْتَدَتَا	أَرْتَدَيْنَ
II	мз	أَخْتَلَيْتَ	أَخْتَلَيْتُمَا	أَخْتَلَيْتُمْ	أَرْتَدَيْتَ	أَرْتَدَيْتُمَا	أَرْتَدَيْتُمْ
	мн	أَخْتَلَيْتِ	أَخْتَلَيْتُمَا	أَخْتَلَيْتِنَ	أَرْتَدَيْتِ	أَرْتَدَيْتُمَا	أَرْتَدَيْتِنَ
I		أَخْتَلَيْتُ		أَخْتَلَيْتَا	أَرْتَدَيْتُ		أَرْتَدَيْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати I бобдаги **لَقِيَ** феълнинг аниқ нисбати билан бир хил қўшимчаларда тугаганлиги сабабли, уларнинг тусланиши ҳам бир хил бўлади: **أَرْتَدَى** —> **أَرْتَدَى**, **أَخْتَلَى** —> **أَخْتَلَى**.

§ 126. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Мас., **آَحْتَزُ** —>

يَفْتَعِلُ — йахтазизу —> йахтаззу:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَزُ	يَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَزُ	تَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَزُ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرِينَ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَزُ		نَحْتَزُ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида феъл олдидаги **تَ** қўшимчаларининг ҳаракати даммага ўзгаради: **يَحْتَزُ** —> **يُحْتَزُ**. Шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади.

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келган феъллар ўтган замон шакли каби икки хил бўлади:

1. **أَتَّخَذَ** — типидagi феъллар. Буларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّخِذُ	يَتَّخِذَانِ	يَتَّخِذُونَ
	мн	تَتَّخِذُ	تَتَّخِذَانِ	يَتَّخِذُونَ
II	мз	تَتَّخِذُ	تَتَّخِذَانِ	تَتَّخِذُونَ
	мн	تَتَّخِذِينَ	تَتَّخِذَانِ	تَتَّخِذُونَ
I		أَتَّخِذُ		تَتَّخِذُ

Бу феъл мажҳул нисбатининг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатникидан фарқ қилмайди: **يَتَّخِذُ** — **يُتَّخِذُ**.

2. **يَأْتِرُ - أَتَمَرَ** типидаги феъллар. Булар ҳам :
ги-келаси замонда биринчи типдаги феъллар б.
хил тусланади.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳам
ши келган феъллар солим феъллар каби туслана
да фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш
дир бўлиши мумкин. Мас.,

ф. **يَلْتَجِيُ** -> **آلْتَجَا** феъли **يَفْتَنُدُ** -> **آفْتَادُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَنُدُ	يَفْتَنُدَانِ	يَفْتَنُدُونَ	يَلْتَجِيُ	يَلْتَجِيَانِ	يَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَنُدُ	تَفْتَنُدَانِ	تَفْتَنُدُونَ	تَلْتَجِيُ	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيُونَ
II	мз	تَفْتَنُدُ	تَفْتَنُدَانِ	تَفْتَنُدُونَ	تَلْتَجِيُ	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَنُدِينَ	تَفْتَنُدَانِ	تَفْتَنُدُونَ	تَلْتَجِيِينَ	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيُونَ
I		أَفْتَدُ		تَفْتَنُدُ	آلْتَجَا		يَلْتَجِيُونَ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида шахс-сон қў
чалари аниқ нисбатники билан бир хил бўлади:

يَلْتَجِيُ -> **يُلْتَجَا** , **يَفْتَنُدُ** -> **يُفْتَادُ** .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замо
ўтган замондаги ўзгаришлар содир бўлади. Шахс
қўшимчалари солим феълларникидан фарқ қилмай

Мас., **يَتَّحِدُ** -> **أَتَّحَدُ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّحِدُ	يَتَّحِدَانِ	يَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَانِ	يَتَّحِدُونَ
II	мз	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَانِ	تَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدِينَ	تَتَّحِدَانِ	تَتَّحِدُونَ
I		أَتَّحَدُ		تَتَّحِدُونَ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида шахс-сон қўшимчала-
ри ўзгаришсиз қолади: **يَتَّحِدُ** —> **يُتَّحِدُ**.

2. Ажваф феълларнинг айрим шаклларида иккинчи
ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

Артаҳ —> **يَرْتَاخُ** феъли **يَمْتَازُ** —> **أَمْتَازُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَاخُ	يَرْتَاخَان	يَرْتَاخُونَ	يَمْتَازُ	يَمْتَازَان	يَمْتَازُونَ
	мн	تَرْتَاخُ	تَرْتَاخَان	يَرْتَاخِنَ	تَمْتَازُ	تَمْتَازَان	يَمْتَازِنَ
II	мз	تَرْتَاخُ	تَرْتَاخَان	تَرْتَاخُونَ	تَمْتَازُ	تَمْتَازَان	تَمْتَازُونَ
	мн	تَرْتَاخِنَ	تَرْتَاخَان	تَرْتَاخِنَ	تَمْتَازِين	تَمْتَازَان	تَمْتَازِين
I		أَرْتَاخُ		نَرْتَاخُ	أَمْتَازُ		نَمْتَازُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида биринчи бўғинда-
ги унли «-у-»га ўзгаради холос:

يَمْتَازُ —> **يُمْتَازُ**, **يَمْتَازُ**, **يُرْتَاخُ** —> **يُرْتَاخُ**.

Ўтган замонда солим феъллар каби тусланадиган аж-
ваф феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам солим
феъллар каби тусланади. Мас., **يَزْدُوْجُ** —> **أَزْدُوْجَ**. Бу
феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги кўринишга эга бў-
лади: **يَزْدُوْجُ** —> **يُزْدُوْجُ**.

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб-
даги **يَبْكِي** — **بَكِي** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади.
Мас.,

يَخْتَلِي — **أَخْتَلِي** феъли

يَرْتَدِي — **أَرْتَدِي**

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَان	يَخْتَلُونَ	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَان	يَرْتَدُونَ
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَان	يَخْتَلِين	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَان	يَرْتَدِين

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلُوْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدُوْنَ
	мн	تَحْتَلِيْنَ	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلِيْنَ	تَرْتَدِيْنَ	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدِيْنَ
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

Бу феълларнинг мажжул нисбати I боб **لَقِيَ - لَقِيَ** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

يُحْتَلِي - يُحْتَلِي феъли

يُرْتَدِي - يُرْتَدِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحْتَلِي	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلُوْنَ	يُرْتَدِي	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدُوْنَ
	мн	تُحْتَلِي	تُحْتَلِيَان	يُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	يُرْتَدِيْنَ
II	мз	تُحْتَلِي	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلُوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدُوْنَ
	мн	تُحْتَلِيْنَ	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِيْنَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
I		أُحْتَلِي		نُحْتَلِي	أُرْتَدِي		نُرْتَدِي

§ 127. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VIII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَعِلُ	يُفْتَعِلَا	يُفْتَعِلُوا
	мн	تُفْتَعِلُ	تُفْتَعِلَا	يُفْتَعِلُنْ
II	мз	تُفْتَعِلُ	تُفْتَعِلَا	تُفْتَعِلُوا
	мн	تُفْتَعِلِي	تُفْتَعِلَا	تُفْتَعِلُنْ
I		أُفْتَعِلُ		نُفْتَعِلُ

Мас., **إِنْ تَشْتَغِلْ كَثِيرًا تَكْتَسِبْ كَثِيرًا**

— Кўп меҳнат қилсанг (мз), кўп фойда оласан.

VIII боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُ	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرُوا	يَحْتَرُونَ	تَحْتَرُ	تَحْتَرُوا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُ	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُونَ	تَحْتَرِي	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ	أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرُوا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келган бўлса, шарт майли қўшимчалари солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَفْتَنِدُ —> يَفْتَنِدُ , يَتَّخِذُ —> يَتَّخِذُ .

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлосига алоқадор айрим ўзгаришлар содир бўлади. Мас., **يَلْتَجِي** —> **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيْنَ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَتَجِبُ		نَلْتَجِبُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда шарт майлига хос ўзгаришлар содир бўлмайди. Шахс-сон қўшимчалари ҳам солим феълларники билан бир хил бўлади. Мас.,

يَتَّحِدُ ---> يَتَّحِدُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَرْتَحِجُ - يَرْتَحِجُ феъли يَمْتَأَزُ - يَمْتَأَزُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَحِجُ	يَرْتَحِجَا	يَرْتَحِجُوا	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا
	мн	تَرْتَحِجُ	تَرْتَحِجَا	يَرْتَحِنَ	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزِنَ
II	мз	تَرْتَحِجُ	تَرْتَحِجَا	تَرْتَحِجُوا	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	تَمْتَأَزُوا
	мн	تَرْتَحِجِي	تَرْتَحِجَا	تَرْتَحِنَ	تَمْتَأَزِي	تَمْتَأَزَا	تَمْتَأَزِنَ
I		أَرْتَحِجُ		نَرْتَحِجُ	أَمْتَأَزُ		نَمْتَأَزُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли I боб **بَكِي** - **يَبْكِي** феълининг шарт майли билан бир хил тусланади. Мас.,

يَبْكِي - يَبْكِي феъли يَرْتَدِي - يَرْتَدِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدِيُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	يَبْكِيْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	يَرْتَدِيْنَ
II	мз	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكِيُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدِيُوا
	мн	تَبْكِيِي	تَبْكِيَا	تَبْكِيْنَ	تَرْتَدِيِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدِيْنَ
I		أَبْكِي		نَبْكِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

§ 128. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **أَفْعَلْ -> فَعَلْ -> تَفَعَّلْ -> تَفَعَّلْ**.

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
мн	أَفْعَلِي	أَفْعَلَا	أَفْعَلْنَ

Масалан,

يَا رِيَّاضِيُونَ اشْتَرِكُوا فِي هَذِهِ الْمُبَارَاةِ اشْتِرَاكًا نَشِيطًا

– Спортчилар, бу мусобақада актив иштирок этингизлар!

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

феъли: **أَحْتَرُ - يَحْتَرُ - أَحْتَرُ**

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келганида, буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

АФْتِنْدُ -> يَفْتِنْدُ, أَتَخِذُ -> يَتَخِذُ.

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

الفَجَا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَلْتَجِنُ	أَلْتَجِنَا	أَلْتَجِنُوا
мн	أَلْتَجِنِي	أَلْتَجِنَا	أَلْتَجِنَنَّ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **أَتَّحِدُ** --> **أَتَّحِدْ** феъли.

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида бўлгани каби ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

أَرْتَحُ --> أَرْتَحْ феъли أَمْتَأَزُ --> أَمْتَأَزْ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَرْتَحُ	أَرْتَحَا	أَرْتَحُوا	أَمْتَأَزُ	أَمْتَأَزَا	أَمْتَأَزُوا
мн	أَرْتَحِي	أَرْتَحَا	أَرْتَحَنَّ	أَمْتَأَزِي	أَمْتَأَزَا	أَمْتَأَزَنَّ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

يَخْتَلِي --> اَخْتَلْ феъли يَرْتَدِي --> ارْتَدْ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَخْتَلْ	اَخْتَلَا	اَخْتَلُوا	ارْتَدْ	ارْتَدَا	ارْتَدُوا
мн	اَخْتَلِي	اَخْتَلَا	اَخْتَلِيَنَّ	ارْتَدِي	ارْتَدَا	ارْتَدِيَنَّ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларда бўлгани каби шарт майли олдига ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас., لِيَرْتَدُوا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ – Улар (мз) янги либосларини кийиб олишсин.

§ 129. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Масалан, **يَشْتَرِكُ** – **أَشْتَرِكُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَرِكُ	يَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكْنَ
II	мз	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكِي	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكْنَ
I		أَشْتَرِكُ		نَشْتَرِكُ

VIII бобнинг истак майли ҳам юқоридаги бобларнинг истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

لَنْ نَشْتَرِكَ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْأُمُورِ الْفَضِيحَةِ – Бундай бемаъни ишларда мутлақо қатнашмаймиз.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **يَحْتَرُ** – **أَحْتَرُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّا	تَحْتَرُّوْا
	мн	تَحْتَرُّوْا	تَحْتَرُّا	تَحْتَرُّوْا
I		أَحْتَرُّ		نَحْتَرُّ

II. Агар феълнинг биринчи ёки иккинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, бу феълнинг истак майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

يَفْتَنِدُ - آفَتَادُ , يَتَّخِذُ --> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ

يَفْتَنِدُ .

Агар учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларгина содир бўлади. Мас.,

يَلْتَجِيْ - أَلْتَجَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْا	يَلْتَجِيْوْا
	мн	يَلْتَجِيْوْا	يَلْتَجِيْا	يَلْتَجِيْوْا
II	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْا	يَلْتَجِيْوْا
	мн	يَلْتَجِيْوْا	يَلْتَجِيْا	يَلْتَجِيْوْا
I		أَلْتَجِيْ		نَلْتَجِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّحِدُ --> يَتَّحِدُ - آتَّحَدُ .

2. Ажваф феълларда ҳам истак майлининг қўшимчалари солим феъллар истак майлининг қўшимчалари каби бўлади. Масалан,

يَمْتَازُ --> يَمْتَازُ - آمْتَازُ , يَرْتَاخُ --> يَرْتَاخُ - آرْتَاخُ .

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَكِي** –

يَبْكِي феълининг истак майли билан бир хил тусланади.
Масалан,

يَحْتَلِي – **أَحْتَلِي** феъли

يَرْتَدِي – **أَرْتَدِي** феъли

Шах	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَلِي	يَحْتَلِيَا	يَحْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدُوا
	мн	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَا	يَحْتَلِين	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	يَرْتَدِين
II	мз	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَا	تَحْتَلُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدُوا
	мн	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَا	تَحْتَلِين	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدِين
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

§ 130. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

Солим феълларнинг масдари **أَفْعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَقْتَسَمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → **أَقْتَسَامٌ** – ўзаро бўлиб олиш,

أَعْتَرَضَ – қаршилик қилмоқ → **أَعْتَرِاضٌ** – қаршилик қилиш,

أَشْتَرَكَ – қатнашмоқ → **أَشْتِرَاكٌ** – қатнашиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

أَحْتَرَزُ – кесмоқ → **أَحْتَرِازٌ** – кесиш,

أَرْتَدُ – тарк этмоқ → **أَرْتَدَادٌ** – тарк этиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّخَذَ – қабул қилмоқ (қарорни) → **أَتَّخَاذٌ** – қабул қилиш,

أَيْتَمَرَ – маслаҳатлашмоқ → **أَيْتِمَارٌ** – маслаҳатлашиш,

أَفْتَادُ – қўзғамоқ (оловни) → **أَفْتَادٌ** – қўзғаш (оловни),

أَلْبَجَأُ – яширинмоқ → **أَلْبَجَاءٌ** – яшириниш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّحَدُ – бирлашмоқ → أُنْتَحَدُ – бирлашиш.

2. Ажваф феълларнинг масдарида иккинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгаради. Агар у ى бўлса, ى лигича қолаверади. Масалан,

(روح) – أَرْتَاخُ – дам олмоқ → أَرْتِيَاخُ – дам олиш,

(سوق) – أَسْتَأَقُ – ҳайдамоқ → أَسْتِيَاقُ – ҳайдаш.

3. Ноқис феъллар масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

أَخْتَلِيُ – узоқлашмоқ → أَخْتَلَاُ узоқлашиш,

أَرْتَدِيُ – киймоқ → أَرْتَدَاُ кийиш.

§ 131. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши مُتَعَلِّقٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

أَقْتَسَمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → مُتَقَسِمًا، مُتَقَسِمَةً – ўзаро бўлиб олувчи,

أَشْتَرَكَ – қатнашмоқ → مُشْتَرِكًا، مُشْتَرِكَةً – қатнашувчи,

أَعْتَرَضَ – қаршилиқ қилмоқ → مُعْتَرِضًا، مُعْتَرِضَةً – қаршилиқ қилувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши مُتَعَلِّقٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مُقْتَسِمَةً، مُقْتَسِمٌ - ўзаро бўлиб олмоқ → اِقْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олинган,

مُعْتَرِضَةً، مُعْتَرِضٌ - қаршилиқ қилмоқ → اَعْتَرَضَ - қаршилиққа учраган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

مُحْتَرِزَةً، مُحْتَرِزٌ - кесувчи, مُحْتَرِزٌ - кесмоқ → اَحْتَرَزَ

مُرْتَدَةً، مُرْتَدٌ - тарк этувчи, مُرْتَدٌ - тарк этмоқ → اَرْتَدَ

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

مُحْتَرِزَةً، مُحْتَرِزٌ - кесилган, مُحْتَرِزٌ - кесмоқ → اَحْتَرَزَ

مُرْتَدَةً، مُرْتَدٌ - тарк этилган, مُرْتَدٌ - тарк этмоқ → اَرْتَدَ

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ - қабул қилувчи (қарорни), اِتَّخَذَ - қабул қилмоқ (қарорни) →

مُفْتَنِدَةً، مُفْتَنِدٌ - қўзғовчи (оловни), اِفْتَادَ - қўзғамоқ (оловни) →

مُتَّجِبَةً، مُتَّجِبٌ - яширинувчи, اِلْتَجَأَ - яширинмоқ →

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ - қабул қилинган (қарор), اِتَّخَذَ - қабул қилмоқ (қарорни) →

مُفْتَنِدَةً، مُفْتَنِدٌ - қўзғатилган (олов), اِفْتَادَ - қўзғамоқ (оловни) →

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدّة – бирлашувчи,

آتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلة – алоқа тикловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدّة – бирлашилган,

آتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلة – алоқа ўрнатилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади. Масалан,

آرتاحّ – дам олмақ → مرتوحّ → مرتاحّ، مرتاحة – дам олувчи,

آمتازّ – ажралиб турмоқ → متتيزّ → ممتازّ، ممتازة – ажралиб турувчи.

Лекин:

آزدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجة – жуфтлашувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам аниқ нисбат сифатдоши билан шаклан бир хил бўлади. Мас.,

آرتاحّ – дам олмақ → مرتوحّ → مرتاحّ، مرتاحة – дам олинган,

آمتازّ – ажралиб турмоқ → متتيزّ → ممتازّ، ممتازة – ажратилган нарса.

Лекин:

آزدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجة – жуфтланган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آختلىّ – узоқлашмоқ → مختلّ (аниқ ҳолат المختلىّ),

مختلبة – узоқлашувчи,

آرتدىّ – киймоқ → مرتدىّ (аниқ ҳолат المرتدىّ),

مرتديّة – кийинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَخْتَلَى – узоқлашмоқ → مُخْتَلَى (аниқ ҳолат الْمُخْتَلَى),

مُخْتَلَاً – узоқлашилган,

أَرْتَدَى – киймоқ → مُرْتَدَى (аниқ ҳолат الْمُرْتَدَى),

مُرْتَدَاً – кийилган.

§ 132. IX БОБ ФЕЪЛИ

Солим феъллarning IX боби ўтган замонда **أَفْعَلُ** вазиғна эға бўлиб, у қуйидағича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَا
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мас., أَحْمَرُ – қизармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
	мн	أَحْمَرْتُ	أَحْمَرْتَا	أَحْمَرْنَا
II	мз	أَحْمَرْتِ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُمْ
	мн	أَحْمَرْتِ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُنَّ
I		أَحْمَرْتُ		أَحْمَرْنَا

أَحْمَرْتُ الْعَيْوُنَ مِنْ قِلَّةِ النَّوْمِ

– Уйқунинг камлиғидан кўзлар қизарди.

Эслатма. IX боб феълидан мажҳул нисбат шакли ҳамда мажҳул нисбат сифатдошлари ҳосил бўлмайди.

Бу боб ўтган замонининг инкор формаси феъл олдига ما юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Солим феъллар ҳозирги-келаси замонининг вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفَعَّلُ	تَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
II	мз	تَفَعَّلُ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلُونَ
	мн	تَفَعَّلِينَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفَعَّلُ

Бу боб ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феъли асосан **أَفْعَلُ** – **فَعَلَاءُ** вазнида ҳосил бўлиб, рангни ёки жисмоний хусусиятни билдирувчи сифатлардан шаклланади ва шу сифат билдирган ранг ёки хусусиятни ўзида мужассамлаштириш маъносини билдиради. Масалан:

أَخْضَرُ – яшил, зангор ---> **أَخْضَرُ** – яшил рангга кирмоқ,
أَصْفَرُ – сариқ ---> **أَصْفَرُ** – саргаймоқ.

Ўз-ўзидан маълумки, бу феъллар маъно жиҳатидан ўзлик-мажҳул нисбатидадир.

IX боб феъли бошқа бобларга нисбатан анча кам ишлатилади. Унинг иккиланган, ҳамзали ўзақдан ясалган вариантлари ҳозирги араб тилида ишлатилмайди. Заиф ўзақлар ичидан фақат ажваф феъллар гуруҳига мансуб феъллар мавжуд. Бунда ҳам иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган **و** ёки **ى** ҳарфларига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Масалан:

أَسْوَدٌ – қора ---> أَسْوَدُوا – қораймоқ,

أَبْيَضٌ – оқ ---> أَبْيَضُوا – оқармоқ.

IX боб феълининг шарт майли уч вариантда ясалади.

Масалан: أَحْمَرٌ – يَحْمَرُ феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		نَحْمَرُ	أَحْمَرُ		نَحْمَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		نَحْمَرُ

IX боб феълининг буйруқ майли ҳам уч вариантда шакланади:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا

Юқоридаги боблар каби бу бобда ҳам I ва III шахс буйруқ майллари ва буйруқ майлининг инкор формаси шарт майли олдига ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феълнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

IX боб феълнинг масдари أَفْعَلًا вазнида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ —> أَحْمَرَارُ — қизариш,

أَسْوَدُ — қораймоқ —> أَسْوَدَادُ — қорайиш.

IX боб феълнинг аниқ нисбат сифатдоши مُفْعَلٌ шаклида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ —> مُحْمَرٌ, مُحْمَرَةٌ — қизарган,

أَبْيَضُ — оқармоқ —> مَبْيَضٌ, مَبْيَضَةٌ — оқарган.

§ 133. X БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг X боби I боб феъли олдига **آسْت** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони вазни **آسْتَفَعَلْ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَعَلْ	آسْتَفَعَلَا	آسْتَفَعَلُوا
	мн	آسْتَفَعَلْتُ	آسْتَفَعَلْتَا	آسْتَفَعَلْنَا
II	мз	آسْتَفَعَلْت	آسْتَفَعَلْتُمَا	آسْتَفَعَلْتُمْ
	мн	آسْتَفَعَلْتِ	آسْتَفَعَلْتُمَا	آسْتَفَعَلْتُنَّ
I		آسْتَفَعَلْتُ		آسْتَفَعَلْنَا

Мас., **رَجُلٍ** --> **آسْتَرْجَلٌ** – балоғатга етмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَرْجَلٌ	آسْتَرْجَلَا	آسْتَرْجَلُوا
	мн	آسْتَرْجَلْتُ	آسْتَرْجَلْتَا	آسْتَرْجَلْنَا
II	мз	آسْتَرْجَلْت	آسْتَرْجَلْتُمَا	آسْتَرْجَلْتُمْ
	мн	آسْتَرْجَلْتِ	آسْتَرْجَلْتُمَا	آسْتَرْجَلْتُنَّ
I		آسْتَرْجَلْتُ		آسْتَرْجَلْنَا

آسْتَرْجَلْ أَبْنَى الْكَبِيرُ فِي هَذِهِ السَّنَةِ

– Бу йил катта ўғлим балоғатга етди.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги вазнга эга: **آسْتَفَعِلْ**. Мажҳул нисбат феъли шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феълиники билан бир хилдир.

X боб феъли ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Х боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Мас., **عَفَرَ** → **أَسْتَفْعِرُ** – кечирим сўрамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرْنَ
II	мз	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرِينَ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرْنَ
I		أَسْتَفْعِرُ		نَسْتَفْعِرُ

نَسْتَفْعِرُ اللَّهَ لَيْلًا وَ نَهَارًا – Биз Оллоҳдан туну кун кечирим сўраймиз.

Х боб ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати **يُسْتَفْعَلُ** вазнида бўлиб, шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хилдир. Масалан:

سَوْفَ تُسْتَرْحَضُ الْأَسْعَارُ الْحَالِيَّةُ بَعْدَ شَهْرَيْنِ

– Икки ойдан кейин ҳозирги нарх-наволар арзон ҳисобланиб қолади.

Х боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни бажаришни илтимос қилиш, қидириш, ўша иш-ҳаракатга етишиш маъноларини билдиради. Мас.,

خَدَمَ - хизмат қилмоқ ---> اسْتَعْدَمَ хизматдан
фойдаланмоқ,

أَذِنَ - рухсат бермоқ ---> اسْتَأْذَنَ рухсат сўрамоқ,

رَحِمَ - раҳм қилмоқ ---> اسْتَرْحَمَ раҳм-шафқат
сўрамоқ,

خَرَجَ - чиқмоқ ---> اسْتَخْرَجَ кавлаб чиқармоқ.

2. I боб ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб
ҳисоблаш маъносини билдиради. Мас.,

حَسُنَ - яхши бўлмоқ ---> اسْتَحْسَنَ яхши деб
ҳисобламоқ, маъқулламоқ,

كَبُرَ - катта бўлмоқ ---> اسْتَكْبَرَ катта деб
ҳисобламоқ.

3. Айрим IV боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатнинг
ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Мас.,

أَيْقَطَ - уйғотмоқ ---> اسْتَيْقَطَ уйғонмоқ,

أَذَكَرَ - эслатмоқ ---> اسْتَذَكَرَ эсга тушмоқ.

4. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
мансабга тайинлаш маъносини билдиради. Мас.,

خَلَفَ - ўринбосар ---> اسْتَخْلَفَ - ўринбосар этиб
тайинланмоқ,

وَزِيرٌ - вазир ---> اسْتَوَزَّرَ - вазир этиб тайинланмоқ,

خَادِمٌ - хизматкор ---> اسْتَخْدَمَ - хизматга қабул
қилмоқ.

5. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
маънога айланишни билдиради. Мас.,

حَجَرٌ - тош ---> اسْتَحَجَرَ - тошга айланмоқ,

نَسْرٌ - бургут ---> اسْتَنْسَرَ - бургутга айланмоқ.

§ 134. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида шу феълнинг IV, VII, VIII бобларидаги каби товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

عَلَّ - آسْتَعَلَّ - фойда кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَعَلَّ	آسْتَعَلَّا	آسْتَعَلُّوا
	мн	آسْتَعَلْتُمْ	آسْتَعَلْتُمَا	آسْتَعَلْتُمْ
II	мз	آسْتَعَلْتِ	آسْتَعَلْتُمَا	آسْتَعَلْتُمْ
	мн	آسْتَعَلْتُمْ	آسْتَعَلْتُمَا	آسْتَعَلْتُمْ
I		آسْتَعَلْتُ		آسْتَعَلْتُكَ

Бу феълнинг мажхул нисбатида **آسْتَعَلَّ - آسْتُعِلَّ** ўзгариши содир бўлади. Бу феъл шахс-сонда аниқ нисбат билан бир хил қўшимчаларга эга.

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замони ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар ҳисобга олинмаса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

أَصَلَ -> آسْتَأْصَلَ илдизи билан شَامَ -> آسْتَشَامَ ёмонга

суғурмоқ феъли

йўймоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَأْصَلَ	آسْتَأْصَلَا	آسْتَأْصَلُوا	آسْتَشَامَ	آسْتَشَامَا	آسْتَشَامُوا
	мн	آسْتَأْصَلْتُمْ	آسْتَأْصَلْتُمَا	آسْتَأْصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
II	мз	آسْتَأْصَلْتِ	آسْتَأْصَلْتُمَا	آسْتَأْصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
	мн	آسْتَأْصَلْتُمْ	آسْتَأْصَلْتُمَا	آسْتَأْصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
I		آسْتَأْصَلْتُ		آسْتَأْصَلْتُكَ	آسْتَشَامْتُ		آسْتَشَامْتُكَ

نشأ —> استنشأ — айғоқчилик қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	استنشأ	استنشأ	استنشؤوا
	мн	استنشأت	استنشأتا	استنشأن
II	мз	استنشأت	استنشأتما	استنشأتتم
	мн	استنشأت	استنشأتما	استنشأتن
I		استنشأت		استنشأتا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади, шахс—сон қўшимчалари ўзгармайди:

استنشأ، استنشئتم —> استنشأتم، استنشئتم —> استنشأتم
—> استنشئتم.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

استيسر —> يسر — ишонч ҳосил қилмоқ феъли

қилмоқ феъли

бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	استوتق	استوتقا	استوتقوا	استيسر	استيسرا	استيسروا
	мн	استوتقت	استوتقتا	استوتقن	استيسرت	استيسرتا	استيسرن
II	мз	استوتقت	استوتقتما	استوتقتتم	استيسرت	استيسرتما	استيسرتتم
	мн	استوتقت	استوتقتما	استوتقتن	استيسرت	استيسرتما	استيسرتن
I		استوتقت		استوتقتا	استيسرت		استيسرتا

Бу феъллар мажхул нисбатда —> استوتق ،
استيسر —> استيسر — шаклида бўлади ва уларнинг
шахс-сон қўшимчаси аниқ нисбатники билан бир хилдир.

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

АСТРАДА́ → (زيد) маслаҳат АСТШАРА́ → (شور)

сўрамоқ феъли кўпайтиришга уринмоқ феъли

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́
	мн	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́
II	мз	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́
	мн	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТШАРА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́	АСТРАДА́
I		АСТШАРА́		АСТШАРА́	АСТРАДА́		АСТРАДА́

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб **بگى** феълнинг тусланишидаги ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

АСТШУ́ → /شفى/ даво АСТШУ́ → /قصر/ тадқиқ

қиламоқ феъли

изламоқ феъли

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́
	мн	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́
II	мз	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́
	мн	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́	АСТШУ́
I		АСТШУ́		АСТШУ́	АСТШУ́		АСТШУ́

Бу феъллар мажҳул нисбатда I боб **لقى** феъли қўшимчасига эга бўлади: АСТШУ́ → АСТШУ́, АСТШУ́ → АСТШУ́.

Шахс-сонда ҳам **لقى** феъли каби тусланади.

§ 135. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

يَسْتَفْعَلُ ---> يَسْتَفْعَلُ йастағлилу ---> йастағиллу -> يَسْتَفْعَلُ:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَان	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَان	يَسْتَفْعَلُونَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَان	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَان	تَسْتَفْعَلُونَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Бу феъл мажҳул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:
يَسْتَفْعَلُ ---> يُسْتَفْعَلُ . Шахс-сон қўшимчалари эса, аниқ нисбат билан бир хилдир.

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

يَسْتَشْنِمُ ---> أَسْتَشْنِمُ , يَسْتَأْصِلُ ---> أَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَنْشِئُ ---> أَسْتَنْشِئُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

يُسْتَشْنِمُ ---> يَسْتَشْنِمُ , يَسْتَأْصِلُ - يَسْتَأْصِلُ ,
يُسْتَنْشِئُ ---> يَسْتَنْشِئُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْسِرُ ---> أَسْتَيْسِرُ , يَسْتَوْتِقُ ---> أَسْتَوْتِقُ .

Шунингдек, бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан:

يُسْتَيْسِرُ > — يَسْتَيْسِرُ , يُسْتَوِقُّ > — يَسْتَوِقُّ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли чўзиқлигича қолади. Мас.,

يُسْتَزِيدُ > — آسْتَزَادَ феъли يَسْتَشِيرُ > — آسْتَشَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَان	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَان	يَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَان	يَسْتَشِرْنَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَان	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَان	يَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَان	تَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرِينَ	تَسْتَشِيرَان	تَسْتَشِرْنَ	تَسْتَزِيدِينَ	تَسْتَزِيدَان	تَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشِيرُ		نَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		نَسْتَزِيدُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича ясалади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَشَارُ	يُسْتَشَارَان	يُسْتَشَارُونَ	يُسْتَزَادُ	يُسْتَزَادَان	يُسْتَزَادُونَ
	мн	تَسْتَشَارُ	تَسْتَشَارَان	يَسْتَشِرْنَ	تَسْتَزَادُ	تَسْتَزَادَان	يَسْتَزَادُونَ
II	мз	يُسْتَشَارُ	يُسْتَشَارَان	يُسْتَشَارُونَ	تَسْتَزَادُ	تَسْتَزَادَان	تَسْتَزَادُونَ
	мн	تَسْتَشَارِينَ	تَسْتَشَارَان	تَسْتَشِرْنَ	تَسْتَزَادِينَ	تَسْتَزَادَان	تَسْتَزَادُونَ
I		أَسْتَشَارُ		نَسْتَشَارُ	أَسْتَزَادُ		نَسْتَزَادُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **بَكِي** - **يَبِكِي** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي > — آسْتَشَفَى , يَسْتَقْصِي > — آسْتَقْصَى .

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида I боб **لَقِي** - **يَلْقِي** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي > — يَسْتَشْفِي , يَسْتَقْصِي > — يَسْتَقْصِي .

§ 136. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

X боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

X боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли ба-
жарган вазифаларни бажаради. Мас.,

أَشْتَرُ مَا تَشَاءُ إِنْ تَسْتَرْحِصُهُ – Арзон деб ҳисоблаётган
бўлсанг, хоҳлаган нарсангни сотиб ол(мз).

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли I, IV, VII,
VIII боблар шарт майли каби уч хил вариантда шаклла-
нади. Мас.,

‘أَسْتَفْعَلُ’ феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْلِلْ	يَسْتَقْلِلَا	يَسْتَقْلِلُوا
	мн	تَسْتَقْلِلْنَ	تَسْتَقْلِلَا	يَسْتَقْلِلْنَ
II	мз	تَسْتَقْلِلْ	تَسْتَقْلِلَا	تَسْتَقْلِلُوا
	мн	تَسْتَقْلِلِي	تَسْتَقْلِلَا	تَسْتَقْلِلْنَ
I		أَسْتَقْلِلْ		نَسْتَقْلِلْ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَشْنِمُ → يَسْتَشْنِمُ , يَسْتَأْصِلُ → يَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَنْشِيُ → يَسْتَنْشِيُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْسِرُ → يَسْتَيْسِرُ , يَسْتَوْتِقُ → يَسْتَوْتِقُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим вариантларида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَسْتَشِيرُ – АСТШАР – феъли يَسْتَزِيدُ – АСТЗАД – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدْنَ
II	мз	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَا	تَسْتَشِيرُوا	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَا	تَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَشِيرِي	تَسْتَشِيرَا	تَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزِيدِي	تَسْتَزِيدَا	تَسْتَزِيدْنَ
I		أَسْتَشِيرُ		نَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		نَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим вариантларида учинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага айланади. Мас.,

АСТШҒЫ – АСТШҒЫ фєъли АСТШҒЫ – АСТШҒЫ фєъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفَوْنَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفَوْنَ
	мн	يَسْتَشْفَوْنَ	يَسْتَشْفَوْنَ	يَسْتَشْفَوْنَ	يَسْتَشْفَوْنَ	يَسْتَشْفَوْنَ	يَسْتَشْفَوْنَ
II	мз	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَانِ	تَسْتَشْفَوْنَ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَانِ	تَسْتَشْفَوْنَ
	мн	تَسْتَشْفَوْنَ	تَسْتَشْفَوْنَ	تَسْتَشْفَوْنَ	تَسْتَشْفَوْنَ	تَسْتَشْفَوْنَ	تَسْتَشْفَوْنَ
I		أَسْتَشْفِي		أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِي		أَسْتَشْفِي

§ 137. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим фєълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

أَسْتَشْفِيْ -> سَتَشْفِيْ -> تَسْتَشْفِيْ -> تَسْتَشْفِيْ

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشْفِيْ	أَسْتَشْفِيَانِ	أَسْتَشْفَوْنَ
мн	أَسْتَشْفَوْنَ	أَسْتَشْفَوْنَ	أَسْتَشْفَوْنَ

Масалан,

أَسْتَشْفِرْ رَبِّكَ فَيَغْفِرْ لَكَ – Раббингдан кечирим сўра (мз), у сени кечиради.

Нотўғри фєълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган фєълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан:

أَسْتَشْفَلْ фєъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشْفَلْ	أَسْتَشْفَلَانِ	أَسْتَشْفَلُوْا	أَسْتَشْفَلْ	أَسْتَشْفَلَانِ	أَسْتَشْفَلُوْا
мн	أَسْتَشْفَلُوْا	أَسْتَشْفَلُوْا	أَسْتَشْفَلُوْا	أَسْتَشْفَلُوْا	أَسْتَشْفَلُوْا	أَسْتَشْفَلُوْا

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَقْلَلُوا	أَسْتَقْلَلُوا	أَسْتَقْلَلُوا
мн	أَسْتَقْلَلُوا	أَسْتَقْلَلُوا	أَسْتَقْلَلُوا

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَسْتَشْنِمُ -> يَسْتَشْنِمُ , أَسْتَأْصِلُ -> يَسْتَأْصِلُ
أَسْتَنْشِي -> يَسْتَنْشِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

أَسْتَوْتِقُ -> يَسْتَوْتِقُ феъли أَسْتَيْسِرُ -> يَسْتَيْسِرُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَيْسِرُوا	أَسْتَيْسِرُوا	أَسْتَيْسِرُوا
мн	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَيْسِرُوا	أَسْتَيْسِرُوا	أَسْتَيْسِرُوا

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби айрим вариантларнинг чўзиқ унлилари қисқага ўзгаради. Масалан,

أَسْتَشَارُ -> يَسْتَشِيرُ феъли أَسْتَزَادُ -> يَسْتَزِيدُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشِيرُ	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرُوا	أَسْتَزِيدُ	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدُوا
мн	أَسْتَشِيرُوا	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرُوا	أَسْتَزِيدُ	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدُوا

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

أَسْتَفْصِي -> يَسْتَفْصِي феъли أَسْتَشْفِي -> يَسْتَشْفِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْصِي	أَسْتَفْصِيَا	أَسْتَفْصُوا	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفُوا
мн	أَسْتَفْصِي	أَسْتَفْصِيَا	أَسْتَفْصِينِ	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفِينِ

Х боб феълларида ҳам I ва III шахс буйруқ майли ҳамда буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олди-га J ёки У юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Мас., **لَيْسَتَيْفِظُوا بَاكِرًا لَكَيْلًا يَتَأَخَّرُوا إِلَى دُرُوسِهِمْ**

– Дарсларига кечикмасликлари учун эрта уйғонсинлар..

§ 138. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Х бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَأْذِنَ لِلْخُرُوجِ

– Чиқиш учун сен (мз) рухсат сўрашинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли шарт майлининг 1-варианти билан шаклдошдир: **يَسْتَفْعَلُ** → **أَسْتَفْعَلُ**.

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسْتَشْتَمُ → **أَسْتَشْتَمُ**, **يَسْتَأْصِلُ** → **أَسْتَأْصِلُ**,

يَسْتَنْشِي → **أَسْتَنْشِي**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли ҳам солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يَسْتَيْسِرُ** -> **أَسْتَيْسِرُ**, **يَسْتَوْثِقُ** -> **أَسْتَوْثِقُ**.

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

يَسْتَزِيدُ - **أَسْتَزَادُ** феъли **يَسْتَشِيرُ** - **أَسْتَشَارُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشِيرُ		نَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		نَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **يَكِي** - **يَكِي** феълининг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

يَسْتَشْفِي - **أَسْتَشْفِي** феъли **يَسْتَقْصِي** - **أَسْتَقْصِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصُونَ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُونَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُونَ
II	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصُونَ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُونَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُونَ
I		أَسْتَقْصِي		نَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		نَسْتَشْفِي

§ 139. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

X боб феълининг солим қисми масдари **اِسْتَفْعَالٌ** вазида ҳосил бўлади. Масалан,

اِسْتَشْعَرَ – ҳис қилмоқ → **اِسْتَشْعَارٌ** – ҳис қилиш,

اِسْتَفْقَرَ – кечирим сўрамоқ → **اِسْتَفْقَارٌ** – кечирим сўраш,

اِسْتَرْجَلَ – балоғатга етмоқ → **اِسْتِرْجَالٌ** – балоғатга етиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

اِسْتَعْلَ – фойда кўрмоқ → **اِسْتِعْلَالٌ** – фойда кўриш,

اِسْتَكَّدَ – ишлатмоқ → **اِسْتِكْدَادٌ** – ишлатиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اِسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → **اِسْتِئْذَانٌ** – рухсат сўраш,

اِسْتَأْصَلَ – илдизи билан суғурмоқ → **اِسْتِئْصَالٌ** – илдизи билан суғуриш,

اِسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → **اِسْتِشَامٌ** – ёмонга йўйиш,

اِسْتَنْشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → **اِسْتِئْشَاءٌ** – айғоқчилик қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош **و** дан иборат бўлса, **و** **ى** га ўзгаради. Агар **و** **ى** ҳарфи бўлса, **ى** лигича қолади. Масалан,

اِسْتَوْثِقَ – ишонч ҳосил қилмоқ → **اِسْتِئْثِقَانٌ** – ишонч ҳосил қилиш,

اِسْتَوْسَعَ – кенгаймоқ → **اِسْتِئْوَاعٌ** – кенгайиш,

اِسْتَيْسَرَ – осон бўлмоқ → **اِسْتِئْيسَارٌ** – осон бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари охирига **й** ҳарфи қўшилади:

آسْتَشَارَ – маслаҳат сўрамоқ → آسْتَشَارَةٌ – маслаҳат сўраш,

آسْتَقَالَ – истеъфо бермоқ → آسْتَفَالَةٌ – истеъфо бериш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат « (ҳамза)га ўзгаради. Масалан,

آسْتَفَصَى – таъқиқ қилмоқ → آسْتَفَصَاءٌ – таъқиқ қилиш,

آسْتَشَفَى – даво изламоқ → آسْتَشَفَاءٌ – даво излаш.

§ 140. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

آسْتَرْخَصَ – арзон деб ҳисобламоқ →

مُسْتَرْخِصٌ، مُسْتَرْخِصَةٌ – арзон деб ҳисобловчи,

آسْتَفْقَرَ – кечирим сўрамоқ → مُسْتَفْقِرٌ، مُسْتَفْقِرَةٌ – кечирим сўровчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

آسْتَرْخَصَ – арзон ҳисобламоқ → مُسْتَرْخِصٌ، مُسْتَرْخِصَةٌ

– арзон ҳисобланган,

آسْتَشَعَرَ – ҳис қилмоқ → مُسْتَشَعِرٌ، مُسْتَشَعِرَةٌ – ҳис

қилинган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفَلٌ – фойда кўрувчи,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفَلٌ – фойда кўрилган,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат
сўровчи,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِمٌ، مُسْتَشِمَةٌ –
ёмонга йўювчи,

أَسْتَنْشَأُ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَنْشِئٌ، مُسْتَنْشِئَةٌ –
айғоқчилик қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат
сўралган,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشَامٌ، مُسْتَشَامَةٌ – ёмонга
йўйилган,

أَسْتَنْشَأُ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَنْشَأٌ، مُسْتَنْشَأَةٌ –
айғоқчилик қилинган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَوْتِقُ – ишонч ҳосил қилмоқ → مُسْتَوْتِقٌ، مُسْتَوْتِقَةٌ –
ишонч ҳосил қилувчи,

أَسْتَيِّنُ – аниқ билмоқ → مُسْتَيِّنٌ، مُسْتَيِّنَةٌ – аниқ
билувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُسْتَوْتِقَةٌ، مُسْتَوْتِقٌ - ишонч ҳосил қилмоқ → استَوْتِقُ -

ишонч ҳосил қилинган,

مُسْتَيَقِنَةٌ، مُسْتَيَقِنٌ - аниқ билмоқ → آسْتَيَقِنُ - аниқ

билинган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ улаи сақланиб қолади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَشِيرَةٌ، مُسْتَشِيرٌ - маслаҳат сўрамоқ → آسْتَشَارُ -

маслаҳат сўровчи,

مُسْتَزِيدَةٌ، مُسْتَزِيدٌ - кўпайтиришга уринмоқ → آسْتَزَادُ -

кўпайтиришга уринувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُسْتَشَارَةٌ، مُسْتَشَارٌ - маслаҳат сўрамоқ → آسْتَشَارُ -

сўралган,

مُسْتَزَادَةٌ، مُسْتَزَادٌ - кўпайтиришга уринмоқ → آسْتَزَادُ -

кўпайтиришга уринилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَفْصِلٌ (аниқ ҳолат) - тадқиқ қилмоқ → آسْتَفْصِلُ -

مُسْتَفْصِلَةٌ، (المُسْتَفْصِلِ) - тадқиқ қилувчи,

مُسْتَشْفِيٌ (аниқ ҳолат) - даво изламоқ → آسْتَشْفِيُ -

مُسْتَشْفِيَةٌ، (المُسْتَشْفِيِ) - даво изловчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُسْتَفْصَلَةٌ، مُسْتَفْصَلٌ - тадқиқ қилмоқ → آسْتَفْصِلُ -

тадқиқ қилинган,

مُسْتَشْفَاؤٌ، مُسْتَشْفَى - даво изламоқ → آسْتَشْفِيُ -

даво изланган.

§ 141. XI – XV БОБ ФЕЪЛЛАРИ

Уч ўзак ундошли феълларнинг юқорида кўрган бобларидан ташқари яна беш боби мавжуд бўлиб, улар ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Бу боблар қуйидаги тартиб ва вазнларга эга:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замони
XI	أَفْعَالٌ	يَفْعَالٌ
XII	أَفْعَوْعَلٌ	يَفْعَوْعَلٌ
XIII	أَفْعَوَلٌ	يَفْعَوَلٌ
XIV	أَفْعَنْتَلٌ	يَفْعَنْتَلٌ
XV	أَفْعَنْلَى	يَفْعَنْلَى

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майлларини юқоридаги боб феълларига қиёслаган ҳолда топиш қийин эмас.

§ 142. ТҮРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Араб тилида уч ўзак ундошли феъллар билан бир қаторда тўрт ўзак ундошли феъллар ҳам мавжуд. Улар гарчи уч ўзак ундошли феъллар каби кенг тарқалмаган бўлса-да, маълум салмоққа эга. Тўрт ўзак ундошли феъллар тўрт бобдан иборат.

§ 143. I БОБ ФЕЪЛИ

I боб феълининг ўтган замони вазни **فَعَلَلْ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَلْتُ	فَعَلَلْنَا	فَعَلَلُوا
	мн	فَعَلَلْتِ	فَعَلَلْنَا	فَعَلَلْنَا
II	мз	فَعَلَلْتِ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
	мн	فَعَلَلْتِ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
I		فَعَلَلْتُ		فَعَلَلْنَا

Мас., **تَرْجَمَ** – таржима қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرْجَمَ	تَرْجَمَا	تَرْجَمُوا
	мн	تَرْجَمْتُ	تَرْجَمْتَا	تَرْجَمْنَا
II	мз	تَرْجَمْتُ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
	мн	تَرْجَمْتُ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُنَّ
I		تَرْجَمْتُ		تَرْجَمْنَا

تَرْجَمْنَا هَذَا النَّصَّ بِسُهُولَةٍ

– Бу текстни биз осон таржима қилдик.

Бу феълнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидаги шаклда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا
	мн	فُعِلْتُ	فُعِلْتَا	فُعِلْنَا
II	мз	فُعِلْتَ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُمْ
	мн	فُعِلْتَ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُنَّ
I		فُعِلْتُ		فُعِلْنَا

Масалан: **بُحِثِرَتِ الْجَوَاهِرُ عَلَى الْأَرْضِ**

– Жавоҳирлар ерга сочилиб кетди.

I боб феъли ўтган замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعَّلُ	يُفَعَّلَانِ	يُفَعَّلُونَ
	мн	يُفَعَّلُ	يُفَعَّلَانِ	يُفَعَّلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعَّلُ		نُفَعِّلُ

Мас., **تَرْجِمَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَرْجِمُ	يُتَرْجِمَانِ	يُتَرْجِمُونَ
	мн	يُتَرْجِمِينَ	يُتَرْجِمَانِ	يُتَرْجِمْنَ
II	мз	تُتَرْجِمُ	تُتَرْجِمَانِ	تُتَرْجِمُونَ
	мн	تُتَرْجِمِينَ	تُتَرْجِمَانِ	تُتَرْجِمْنَ
I		أَتَرْجِمُ		نُتَرْجِمُ

Ҳозирги-келаси замонининг мажхул нисбати қуйида-
ги вазнда тусланади: **يُفَعِّلُ** → **يُفَعِّلُ**

تُتَرْجِمُ هَذِهِ النُّصُوصُ بِسُهُولَةٍ جِدًّا

– Бу текстлар жуда осонлик билан таржима қилинади.

Ҳозирги-келаси замон феълининг инкор шакли феъл
олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг ҳосил бўлиш йўлла-
ри қуйидагича:

1. Икки ундошдан иборат тақлидий сўзларни икки
марта такрорлаш йўли билан. Мас.,

وَسَوَسَ – васваса солмоқ, **زَلَزَلَ** – силкитмоқ,

فَهَقَهُ – қаҳқаҳа отмоқ.

2. Уч ундош ўзакли феъллар II бобдаги иккиланган
лардан бирининг бошқа ундошга ўзгариши (диссимиля-
ция) натижасида. Мас.,

دَرَجَ – жилитмоқ → **دَحْرَجَ** гилдиратмоқ,

زَلَقَ — силлиқламоқ —> زَحَلَقَ сирғалмоқ.

3. Хорижий тиллардан кирган тўрт ўзак ундошли отлардан ҳосил бўлади. Мас.,

فَلَسَفَةٌ — фалсафа —> فَايْلَسُفَلِيكُ файласуфлик қилмоқ,

بَلْشَفَةٌ — большевизм —> بَلْشَفَ

— большевиклаштирмоқ.

4. Айрим ибора ёки бирикмаларни ташкил этган асосий ҳарфлардан қисқартма шаклида ҳосил қилинган тўрт ўзак ундошдан ҳосил бўлади. Мас.,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ —> بَسْمَلٌ

— بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ демоқ,

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ —> حَوْلٌ

— لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ ни ўқимоқ,

الْحَمْدُ لِلَّهِ —> حَمْدٌ демоқ,

مَرْحَبًا بِكَ —> مَرْحَبٌ демоқ.

Тўрт ўзак ундошли феъллар орасида иккиланган феъллар умуман учрамайди. Ҳамзали феъллар, шунингдек, таркибида ҳарфи иллат мавжуд бўлган феъллар эса солим феъллар қатори учраб туради. Лекин бу феълларда ҳарфи иллатларга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди, бинобарин бу феълларнинг тусланиши солим феълларни кидан фарқ қилмайди. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ,

هَرَوَلَ — югурмоқ,

سَيَّطَرَ — ҳукмрон бўлмоқ,

شَيْطَانٌ — ёмонлик қилмоқ,

رَهَوَنَّ — йўрғаламоқ.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг шарт майли ҳам уч ўзак ундошли феълларники каби ҳозирги-келаси замондан шаклланади ва уларнинг шахс-сон қўшимчалари ҳам бир хилдир. Масалан:

لَمْ يُسَيِّطِرْ عَلَيْنَا الْخَوْفُ — Биз хавф остида қолмадик.

Бу феълларнинг шарт майли уч ўзак ундошли феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
мн	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا

Масалан,

هَرَوْنَا — югуринглар (мз), بَسَمْنَا — бисмиллони айт.

I ва III шахс буйруқ майли, шунингдек буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига ل ёки لا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تُهَرَوْنَا — югурма, لَنْبَسَمْنَا — бисмилло дейлик.

Бу феълларнинг истак майли ҳам уч ундош ўзакли феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчага эга. Шунингдек улар истак майлида бир хил вазифани бажаради. Масалан:

يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نَحْمَدَ لَيْلًا وَنَهَارًا — Биз туну кун “алҳамду лиллоҳ”ни айтишимиз керак.

I боб феълнинг масдари فَعَلْنَا ёки فَعَلْنَا вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

هَرَوْنَا — югурмоқ -> هَرَوْنَا — югуриш,

تَرْجَمَ — таржима қилмоқ -> تَرْجَمْنَا — таржима қилиш,

زَلَزَلْنَا — силкимоқ -> زَلَزَلْنَا — зилзила.

Бу феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مُتَرْجِمٌ، مُتَرْجِمَةٌ – таржимон,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرٌ، مُسَيِّطِرَةٌ – ҳукмрон,

Мазкур феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مُتَرْجِمٌ، مُتَرْجِمَةٌ – таржима қилинган,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرٌ، مُسَيِّطِرَةٌ – ҳукмронлик қилинган.

§ 144. II БОБ ФЕЪЛИ

II боб феъли I боб феъли олдига **ج** префиксини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَا
II	мз	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُنَّ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Мас., تَبَّرَهْنَ – исбот бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّرَهْنَ	تَبَّرَهْنَا	تَبَّرَهْنُوا
	мн	تَبَّرَهْنَتْ	تَبَّرَهْنْتَا	تَبَّرَهْنْنَا
II	мз	تَبَّرَهْنْتِ	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُمْ
	мн	تَبَّرَهْنْتِ	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُنَّ
I		تَبَّرَهْنْتُ		تَبَّرَهْنْنَا

II боб феълининг ўтган замон инкор формаси феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

II боб феъли I боб феъли билдирган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул маъноларини билдиради. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ —> تَأَمَرَكَ — америкалашмоқ,

بَرَهَنَ — исбот қилмоқ —> تَبَرَهَنَ — исбот бўлмоқ,

زَلَزَلَ — силкимоқ —> تَزَلَزَلَ — силкинмоқ,

Шу сабабли II боб феълининг мажҳул нисбат шакли ҳозирги араб тилида амалда ишлатилмайди.

II боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		تَتَفَعَّلُ

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига У юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَتَبَرَهَنُ الْإِثْمَاتُ بِشَكْلِ سَرِيعٍ

— Айбловлар тезда исбот бўлмайди.

II боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли билан бир хил қўшимчаларга эга ва у ўша феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

II боб феълининг II шахс буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

تَفَعَّلْ —> تَتَفَعَّلْ —> تَتَفَعَّلُ

Бу вазн сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَ

I ва III шахс буйруқ майли юқоридаги феълларнинг буйруқ майли ясалган услубда ясалади. Мас.,

لَتَتَرَجَمَ هَذِهِ الْمَقَالَةُ خِلَالَ سَاعَتَيْنِ – Бу мақола икки соат ичида таржима қилинсин.

II боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги феъллар истак майли ҳосил бўлган услуб билан ҳосил бўлади ва унинг бажарадиган вазифаси ҳам улар билан бир хилдир.

II боб феълнинг масдари تَفَعَّلُ шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَبْرَهْنَ – исбот бўлмоқ → تَبْرَهُنَّ – исбот бўлиш,

تَزَلَّزَلَ – силкинмоқ → تَزَلَّزَلَتْ – силкиниш.

II боб феълнинг аниқ нисбат сифатдоши مَتَفَعَّلٌ дир. Мас.,

تَبْرَهْنَ – исбот бўлмоқ → مَتَبْرَهْنَةً، مَتَبْرَهْنًا – исбот бўлган,

تَزَلَّزَلَ – силкинмоқ → مَتَزَلَّزَلَةً، مَتَزَلَّزَلًا – силкинган,

II боб феълнинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди, лекин у иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайгани ифодаловчи форма сифатида ишлатилиши мумкин; у مَتَفَعَّلٌ вазнида бўлади:

تَبْرَهْنَ – исбот бўлмоқ → مَتَبْرَهْنَةً، مَتَبْرَهْنًا – исбот бўлиш ўрни ёки пайги.

§ 145. ТҮРТ ҰЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ III ВА IV БОБЛАРИ

Түрт ұзақ ундошли феълларнинг III ва IV боблари ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Лекин тарихий ёдномаларда учраб қолиши мумкин:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замон	Мисоллар
III	افْعَلْ	يَفْعَلُ	اِبْرَتْشَقْ <small>хурсанд бўлмоқ</small>
IV	افْعَلْ	يَفْعَلُ	اَضْحَلْ <small>йўқолмоқ</small>

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майллари-ни юқоридаги боб майлларига қиёслаган ҳолда аниқлаб олиш мумкин.

§ 146. ЭГАГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Маълумки, гапнинг эгаси ҳар доим бош келишиқда келади. Лекин араб тилида шундай юкламалар ҳам мавжудки, уларнинг таъсирида эга тушум келишигида келишга мажбур бўлади. Бундай юкламалар олтита:

1. **إِنْ** – ҳақиқатда, ҳақиқатан. Кўпинча бу юклама ўзбек тилига таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ الْبَيْتَ وَاسِعٌ – (Ҳақиқатда) уй кенгдир.

إِنَّ الْغُرُقَةَ جَمِيلَةٌ – (Ҳақиқатан) хона чиройлидир.

Агар **إِنْ** ва шунга ўхшаш юкламалар феъл кесимли гапларга қўшилса, гапнинг эгаси олдинга ўтади. Бошқача айтганда, бу юкламалардан кейин бевосита гапнинг эгаси келади. Мас.,

كَتَبَ الطُّلَابُ هَذِهِ الْجُمْلَةَ – Талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنَّ الطُّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатда) талабалар бу жумлани ёздилар.

Агар гапнинг эгаси кишилик олмошидан иборат бўлса, бу юкламалардан кейин шу олмошга мос бўлган қўшилиб келувчи олмош келади ва у шу юкламаларга қўшиб ёзилади. Мас.,

هِيَ كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالََةَ – У (мн) бу мақолани ёзди.

إِنَّهَا كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالََةَ – (Ҳақиқатан) у бу мақолани ёзди.

Эслатма. I шахс бирлик ва кўплик қўшилиувчи олмошлари икки вариантда қўшилиши мумкин:

إِنَّا = إِنِّي = أَنِي .

إِن юкламаси иштирок этганида от кесимли гапда ҳам, феъл кесимли гапда ҳам гапнинг кесими олдидан] юкламаси қўшилиши мумкин ва у таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ اللَّهَ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ – (Ҳақиқатда) Оллоҳ меҳрибон ва раҳмдилдир.

إِنَّ الطَّلَّابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатан) талабалар бу жумлани ёздилар.

Иштирок этган гапларда ҳам إِن қўшилганида, гапларнинг эгаси тушум келишигида келаверади. Мас.,

إِنَّ لِلْحَيْطَانِ إِذَا نَأَا – Деворнинг ҳам қулоғи бор(мақол); (Сўзма-сўз: Ҳақиқатда деворларнинг қулоқлари бор).

Агар إِن юкламасига مَا юкламаси қўшилиб келса, маънода ўзгариш бўлмайди, лекин гапнинг эгаси бош келишикда келади. Мас.,

قَدْ يَكُونُ الْغَيْبُ حُلُومًا إِنَّمَا الْحَاضِرُ أَحْلَى – Келажак ширин бўлса эҳтимол, аслида ҳозирги пайт энг шириндир.

2. كَأَنَّ – гўё, гўёки, ...дек. Бу юклама ҳам إِن юкламаси каби морфологик хусусиятларга эга. Мас.,

كَأَنَّ زَيْنَبَ مَلَكَ — Зайнаб фаришта кабидир.

كَأَنَّ أَبَانَ بَطَلٌ — Гүё отанг қаҳрамондир.

3. أَنْ — ...ки. Бу юклама кўпинча шахси номаълум гапларда ёки тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга қўшувчи эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажаради. Мас.,

مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ مُحَمَّدًا شَابٌ عَاقِلٌ

— Маълумки, Муҳаммад ақлли йигитдир ёки Муҳаммаднинг ақлли йигит эканлиги маълум.

مِنَ الْمُسْتَحِيلِ أَنَّ الطَّلَابَ قَدْ قَرُّوا

— Мумкин эмаски, талабалар қочиб қетишган бўлса. Ёки Талабаларнинг қочиб кетишлари мумкин эмас.

سَمِعْنَا كُلَّنَا أَنَّ الصِّيَامَ مُفِيدٌ

— Биз ҳаммамиз эшитдикки, рўза тутиш фойдалидир. Ёки Биз ҳаммамиз рўза тутишнинг фойдали эканлигини эшитдик.

Эслатма. Тўлдирувчи эргаш гапли гапларда бош гапнинг кесими قَالَ — демоқ феълидан иборат бўлса, أَنْ юкламаси маъносида إِنَّ юкламаси ишлатилади.

4. وَ لَكِنْ — лекин, бироқ. Бу юклама зидловчи боғловчи вазифасида келади. Мас.,

كُلَّنَا ذَهَبْنَا إِلَى حَدِيثَةِ الْحَيَوَانَاتِ وَ لَكِنْ مَحْمُودًا لَمْ يَذْهَبْ

— Барчамиз ҳайвонот боғига бордик, лекин Маҳмуд бормади.

5. لَعَلَّ — эҳтимол, шояд. Бу юклама гумонни, амалга ошиши ҳам, ошмаслиги ҳам мумкин бўлган тилакни билдиради. Мас.,

لَعَلَّ أَخَاهُ يَنْفَهُمُ — Эҳтимол, унинг (мз) акаси тушунар.

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ – Шоядки (зора), сизлар ютуққа эришсангиз.

6. لَيْتَ – кошки. Бу юклама амалга ошиши мумкин

бўлмаган тилакни билдиради. Мас., يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

– Оҳ, кошки эди мен тупроққа айлансам.

§ 147. МУТЛАҚ ИНКОР

Бирор нарса ёки шахсинг мутлақо йўқлигини билдирувчи инкор мутлақ инкор дейилади. Мутлақ инкор араб тилида йўқлиги билдирилаётган сўз олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ифодаланади ва ўша сўз ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчасисиз тушум келишигида келади. Мас.,

لَا أَحَدَ فِي الشَّارِعِ – Кўчада умуман ҳеч ким йўқ.

لَا رَبَّ فِيهِ – Бунда ҳеч бир шубҳа йўқ.

§ 148. كَانَ ЁРДАМЧИ ФЕЪЛ СИФАТИДА

كَانَ феъли морфологик жиҳатдан ажваф феъллар гуруҳига мансуб бўлиб, «бўлмоқ» маъносида етакчи феъл (мустақил феъл) вазифасини бажаришдан ташқари от кесимли гапларда эга билан кесим ўртасида боғлама вазифасини бажариши юқорида айтилган. Мас.,

كَانَ أَحْمَدُ تَلِيْدًا – Аҳмад ўқувчидир., أَحْمَدُ تَلِيْدًا

Аҳмад ўқувчи эди.

Маълумки, араб тилида феъл замонлари жуда оз бўлиб (атиги ўтган ва ҳозирги-келаси замони мавжуд), иш-ҳаракатнинг вақтини аниқ ифодалаб беролмайди. Иш-ҳаракатнинг замонини конкрет билдириш учун айрим юкламалар (мас., سَوْفَ، قَدْ، سَ) ишлатилганида ҳам за-

мон тўла конкретлашмайди. Ҳозирги араб тилида замонни янада конкретлаштириш учун қўшма феъллардан, хусусан **كَانَ** феъли иштирок этадиган қўшма феъллардан кенг фойдаланилади. Бундай қўшма феъллар қуйидаги замон маъноларини билдиради:

1. **كَانَ** феъли ўтган замонда ва етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда узоқ давом этганлиги ёки ўтган замонда бир неча бор такрорланганлиги билдирилади. Мас.,

قَبْلَ سَنَتَيْنِ كُنْتُ أَدْرُسُ فِي الْجَامِعَةِ – Икки йил аввал мен университетда ўқир эдим.

فِي تِلْكَ الْفَتْرَةِ كُنَّا نَلْعَبُ بِالشَّطْرَنْجِ كُلَّ يَوْمٍ
– Ўша кезларда ҳар куни шахмат ўйнар эдик.

2. **كَانَ** феъли ҳам, етакчи феъл ҳам ўтган замонда бўлганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлиги ёки ўтган замондаги бошқа бир иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлиги ифодаланади. Бунда етакчи феъл олди-дан **قَدْ** юкласи ҳам келиши мумкин. Мас.,

فِي أَوَّلِ الشَّهْرِ كَانَ طُلَّابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ قَدْ دَفَعُوا جَمِيعَ امْتِحَانَاتِهِمْ
– Биринчи курс талабалари ойнинг бошларида барча имтиҳонларини топшириб бўлган эдилар.

كَانَتْ زَيْنَبُ سَافَرَتْ إِلَى بَلَدِهَا مَسَاءً أَمْسٍ
– Кеча кечқурун Зайнаб юртига жўнаб кетиб бўлган эди.

3. **كَانَ** феъли ҳозирги-келаси замонда, етакчи феъл эса **قَدْ** юкласи билан ўтган замонда келганида, иш-ҳаракатнинг келаси замонда бирор иш-ҳаракатдан ёки пайтдан илгари содир бўлажagini билдиради. Мас.,

بَعْدَ عِدَّةِ سَنَوَاتٍ تَكُونُونَ قَدْ تَخَرَّجْتُمْ مِنَ الْجَامِعَةِ

— Бир неча йилдан кейин университетни тугатиб бўлган бўласизлар (мз).

§ 149. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛЛАР

Субъектнинг иш-ҳаракатини билдирувчи етакчи феъл билан бирга келиб, унга турли қўшимча маъно берувчи феъллар ёрдамчи феъллар дейилади. Ёрдамчи феъллар ифодалайдиган қўшимча маънолар қуйидагичадир:

1. Гапдаги иш-ҳаракатнинг бошланишини билдириш учун қуйидаги феъллар ишлатилади:

قَامَ، أَقْبَلَ، صَارَ، أَصْبَحَ، شَرَعَ، رَاحَ، جَعَلَ، ابْتَدَأَ، بَدَأَ، أَخَذَ

Бу феъллардан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда ишлатилади. Мазкур қўшма феълнинг замонини ёрдамчи феъллар аниқлайди: қўшма феъл ўтган замонда бўлса, улар ҳам ўтган замонда, қўшма феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, ёрдамчи феъл ҳам ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

بَدَأَ الْعَمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

— Ишчилар эрталабдан ишлай бошладилар.

مِنَ أَوَّلِ أَيْلُولَ يَصِيرُ التَّلَامِيذَةُ يَذْهَبُونَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ

— Ўқувчилар биринчи сентябрдан мактабга қатнай бошлайдилар.

2. Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажарилганлигини ва ҳозирги замонда ҳам давом этаётганлигини қуйидаги ёрдамчи феъллар билдиради:

وَاصَلَ، مَضَى، تَابَعَ، دَامَ، اسْتَمَرَ، مَا فَتِيَ، ظَلَّ، مَا زَالَ، بَقِيَ، مَا بَرِحَ

Бу феъллардан кейин ҳам етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

كَانَ شَعْبَنَا يُتَاضَلُ وَلَا يَزَالُ يُتَاضَلُ مِنْ أَجْلِ السَّلْمِ

— Халқимиз тинчлик учун курашган ва ҳозир ҳам курашишда давом этмоқда.

تَابِعَ الرَّجُلُ يَسِيرٌ حَتَّى الْمَسَاءِ – У киши кечтача юришда давом этди.

3. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш арафасида турганлигини ёки иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини қуйидаги феъллар билдиради: كَادَ (а), أَوْشَكَ. феълидан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда, أَوْشَكَ феълидан кейин эса أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

كَادَ الطُّفْلُ يَمُوتُ مِنَ الْخَوْفِ – Қўрқинчдан бола ўлай деди.

تَوَشَّكَ الْكَارِثَةُ أَنْ تُحِلَّ بِي – Менга бир фалокат бўлай деяпти.

كَادَ феъли инкор юкламаси билан келганида, «зўрға», «деярли» маъноларини билдиради. Мас.,

لَا نَكَادُ نَفَهُمْ هَذَا – Буни биз зўрға тушунамиз.

لَا أَكَادُ أَعْرِفُهُ – Мен уни дярли танимайман.

4. Иш-ҳаракатнинг амалга ошиш эҳтимоли борлигини عَسَى феъли билдиради ва бу феъл фақат ўтган замон шаклида ишлатилади. Ундан кейинги феъл أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَكْتُبَ – Эҳтимол, Зайд ёзар.

Бу феълга баъзан бирикма олмош қўшилиб келади ва у гапнинг эгасини билдиради. Мас.,

عَسَاى أَنْ أَرَآكَ – Эҳтимол, мен сени кўрарман.

5. Баъзан لَيْسَ феъли инкор юкламаси вазифасида ҳам ишлатилади. Мас., دَرَى – билмоқ феълидан: لَا أَدْرِ = لَسْتُ أَدْرِ يَا حَبِيبِي مَنْ أَنَا أَيْنَ أَنَا. – билмайман. – Мен билмайман, эй ҳабибим, кимману қаердаман.

§ 150. ИЗОҲЛОВЧИ

Изоҳловчи аниқловчининг бир тури бўлиб, отга бошқа бир ном бериш билан уни аниқлаб келади.

Араб тилида мансабни, қариндош-уруғликни, касб-ҳунар ва шу кабиларни билдирувчи изоҳловчилар изоҳланмишдан олдин аниқ ҳолатда ва изоҳланмиш билан жинсда ва келишиқда мослашган ҳолда ишлатилади. Мас.,

الرَّقِيقُ نُورُ الدِّينِ – ўртоқ Нуриддин, الطَّالِبَةُ زَيْنَبُ – толиба Зайнаб,

الشَّيْخُ عَبْدُ الْبَاسِطِ عَبْدُ الصَّمَدِ – шайх Абдулбосит Абдуссамад,

المُطَرِّبَةُ فَيْرُوزُ – хонанда Феруз.

Булардан ташқари араб тилида маънони кучайтирувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар, كَلَا (мз) –

كَلَّتَا (мн) – иккови; ذَاتُ، عَيْنٌ، نَفْسٌ – ўша сўзлари воситасида ясалади ва буларни қўллашда икки усул мавжуд:

1. Юқоридаги изоҳловчилар изоҳланмиш билан изофа бирикмасини ташкил этади ва изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи бўлиб келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ نَفْسِ الطَّالِبِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي ذَاتِ الْوَقْتِ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

اتَّفَقَ كِلَا الْجَانِبَيْنِ عَلَى هَذَا – Ҳар икки томон шунга келишишди.

2. Изоҳланмиш от аниқ ҳолатда келади ва изоҳловчи бўлиб келган юқоридаги сўзлар изоҳланмишдан кейин у билан келишиқда мослашган ҳолда ва изоҳланмишга мос келувчи бирикма олмош билан келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ نَفْسَهُ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ عَيْنَهُ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي الْوَقْتِ نَفْسَهُ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

Агар изоҳланмиш одамни билдирувчи отдан иборат бўлиб, кўплиқда келса, أَنْفُسُ сўзининг кўплиги ишлатилади. Мас.,

يَجِبُ عَلَى الطَّلَبَةِ أَنْ يُحْتَرِمُوا الْمُدْرَسَ

– Талабалар ўзлари ўқитувчини ҳурмат қилишлари керак.

ذَهَبَ التَّلْمِيذَانِ كِلَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи кетишди.

ذَهَبَتِ التَّلْمِيذَاتَانِ كِلْتَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи қиз кетишди.

Биз илгари кўрган **جَمِيعٌ كُلُّ** сўзлари ҳам ўзлари бири-киб келган сўз билан шу усулда қўлланиши мумкин. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِالطَّلَابِ جَمِيعِهِمْ – Студентларнинг барчаси билан танишдим.

ضَيَعْتَ الْوَقْتَ كُلَّهُ – Вақтнинг ҳаммасини бекор кетказдинг (мз).

Булардан ташқари араб тилида бирор сўзнинг ўрнида ишлатилувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар **الْبَدَلُ** дейлади. Бундай изоҳловчи изоҳланмишдаги маънони тўлалигича ёки қисман ўз ичига олади. Бу изоҳловчилар изоҳланмишдан кейин келади ва унга мос бўлган бирикма олмошни ўзига қабул қилади ҳамда изоҳланмиш билан бир хил келишиқда келади. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَحْمُودُ عِلْمُهُ – Менга Маҳмуднинг билими ёқади (Сўзма-сўз: Менга Маҳмуд, унинг билими ёқади).

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ – Салимнинг бошига урдим (Сўзма-сўз: Салимни, унинг бошига урдим).

أَكَلْتُ الرُّغِيْفَ نِصْفَهُ – Ноннинг ярмини едим (Сўзма-сўз: Нонни, унинг ярмини едим).

تُعْجِبُنِي سَمَرْقَنْدُ هَوَاؤَهَا – Менга Самарқанднинг ҳавоси ёқади (Сўзма-сўз: Менга Самарқанд, унинг ҳавоси ёқади).

§ 151. БИР МАРТАЛИК ҲАРАКАТ НОМИ

Иш-ҳаракатнинг бир марта содир бўлганлигини билдирувчи сўз бир марталик ҳаракат номи дейилади. Бир марталик ҳаракат номи масдар охирига **ب** ҳарфини қўйиш билан ҳосил бўлади. Мас.,

ضَرَبَ – урмоқ → масдари **ضَرْبٌ** – уриш, **ضَرْبَةً** – бир марта уриш,

ضَحَكَ – кулмоқ → масдари **ضَحْكٌ** – кулиш, **ضَحْكَةً** – битта кулиш.

Бир марталик ҳаракат номи бошқа отлар каби иккилик ва кўплик сонларига эга: **ضَحْكَةً** – битта кулиш, **ضَحْكَتَانِ** иккита кулиш, **ضَحَكَاتٌ** – кўпгина кулишлар.

Кўпинча **ب** билан тугаган масдарлардан бир марталик ҳаракат номи шу масдардан кейин «**وَاحِدَةٌ** – бир, битта» мослашган аниқловчисини келтириш билан ҳосил қилинади. Мас., **نَجَا** (y) – нажот топмоқ → масдари **نَجَاءٌ** – нажот топиш, **نَجَاءٌ وَاحِدَةٌ** – бир марта нажот топиш.

§ 152. ЧЕКЛОВ

Бу грамматик категория араб тилига хос бўлиб, бошқа тилларда учрамайди.

Гапда чеклов бўлиб келган сўз гапнинг кесими ифодалаган маънонинг объектини янада конкретлаштириб, аниқлаб, чегаралаб келади. Чеклов одатда гапнинг эгаси ва кесимидан кейин ёки гапнинг сўнгида ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Бунда гапнинг кесими от кесим ҳам, феъл кесим ҳам бўлиб келиши мумкин. Чеклов гапнинг на эгаси, на кесими билан жинсда, сонда мослашмайди. Мас.,

مَحْمُودٌ حَسَنٌ وَجَاهٌ — Маҳмуд гўзал юзлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд юз жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ خُلُقًا — Маҳмуд яхши хулқлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд хулқ жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ نَسَبًا — Маҳмуд яхши насаблидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд насаб жиҳатидан яхшидир).

Чеклов кўпинча гапнинг кесими қиёсий ёки орттирма даражадаги сифатдан иборат бўлганида ишлатилади. Мас.,

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي سِنًا — У мендан ёшроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ёш жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي قَامَةً — У мендан пастроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан бўй жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي عَقْلًا — У мендан ақлсизроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ақл жиҳатидан кичик).

§ 153. ҚУРОЛ ОТЛАРИ

Иш-ҳаракатни амалга ошириш воситасини билдирувчи отлар қурол отлари дейилади. Қурол отлари кўпинча I бобдаги ўтимли феъллардан **مَفْعَلٌ**, **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Мас.,

بَرَدٌ — эговламоқ → مَبْرَدٌ — эгов,

كَنَسَ — супурмоқ → مَكْنَسَةٌ — супурги,

فَتَحَ — очмоқ → مِفْتَاحٌ — очқич.

Кейинги пайтларда араб тилида юқоридаги вазнлардан ташқари **فَعَالَةٌ** вазнида ҳам қурол отлари ҳосил қилинмоқда. Мас., **تَلْجَةٌ** — музлатгич,

دَبَابَةٌ — танк, **جَرَارَةٌ** — трактор ва Ҳ.К.

§ 154. СОН

Араб тилида ҳам сонлар саноқ ва тартиб сонларга бўлинади. Саноқ сонлар ҳам, тартиб сонлар ҳам рақамларни ифодаловчи қуйидаги сўзлар ёрдамида ясалади:

Рақамлар	Мз	Мн
бир	وَاحِدٌ، أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ، إِحْدَى
икки	اِثْنَان	اِثْنَان
уч	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ
тўрт	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ
беш	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ
олти	سِتٌّ	سِتَّةٌ
етти	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ
саккиз	ثَمَانٌ	ثَمَانِيَةٌ
тўққиз	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ
ўн	(عَشْرٌ) عَشْرٌ	(عَشْرَةٌ) عَشْرَةٌ
йигирма	عِشْرُونَ	عِشْرُونَ
ўттиз	ثَلَاثُونَ	ثَلَاثُونَ
қирқ	أَرْبَعُونَ	أَرْبَعُونَ
элик	خَمْسُونَ	خَمْسُونَ
олтмиш	سِتُونَ	سِتُونَ
етмиш	سَبْعُونَ	سَبْعُونَ
саксон	ثَمَانُونَ	ثَمَانُونَ
тўқсон	تِسْعُونَ	تِسْعُونَ
юз	(مِائَةٌ) مِئَةٌ	(مِائَةٌ) مِئَةٌ
минг	أَلْفٌ	أَلْفٌ
миллион	مِليُونٌ	مِليُونٌ
миллиард	مِليَارٌ	مِليَارٌ

Эслатма. Бу сонлар ичидан **إِحْدَى** – келишиқда турланмайдиган сўз, **آثْنَان** – **آثْنَان** – иккилик сон каби турланадиган сўз, 20 дан 90 гача сонлар музаккар тўғри кўплик каби, қолганлари эса уч келишликли сўзлардир.

أَحَدٌ сўзи гапта «кимдир» гумон олмоши ёки инкор гапларда «ҳеч ким» маъносида ҳам ишлатилади. Мас.,

جَاءَنِي أَحَدٌ – Олдимга кимдир келди.

مَا جَاءَنِي أَحَدٌ – Олдимга ҳеч ким келмади.

§ 155. 1–10 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 ва 2 саноқ сонини ифодалаш учун сонни ишлатмаслик мумкин, чунки бирлик ва иккилик грамматик категорияси предметнинг битта ёки иккиталигини кўрсатиб туради. Мас.,

كِتَابٌ – китоб ёки битта китоб,

مَجَلَّتَانِ – иккита журнал.

Лекин предметнинг бир ёки иккиталиги таъкидланиши керак бўлса, (**وَاحِدَةٌ**) (**وَاحِدٌ**), ёки **آثْنَانِ** (**آثْنَان**) сонлари саналмиш отдан кейин қўйилади ва саналмиш от билан мослашган аниқловчи каби тўрт жиҳатдан мослашади. Мас.,

لِي كِتَابٌ وَاحِدٌ – Менда битта китоб бор.

فِي الْكِتَابِ الْوَاحِدِ حَقِيقَةٌ – Битта китобда ҳақиқат бор.

أَشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَاحِدًا – Битта китоб сотиб олдим.

فِي الْمَجَلَّتَيْنِ الْآثْنَتَيْنِ مَقَالَتَانِ – Икки журналда иккита мақола бор.

إِنَّ هَاتَيْنِ الْمَجَلَّتَيْنِ الْآثْنَتَيْنِ تُعْجَبَانِي – Чиндан бу иккита журнал менга ёқади.

3 – 10 гача бўлган сонлар саналмиш билан икки усулда бирикади:

1. Сон билан саналмиш от изофа ташкил этади. Бунда сон музоф, саналмиш от музоф илайҳи бўлиб келади. Сон саналмиш от бирлигининг жинсига тескари жинсда келади, саналмиш от эса, ноаниқ ҳолатда кўпликда келади. Мас.,

أَرْبَعَةُ بُيُوتٍ – тўртта уй,

سَبْعُ غُرَفٍ – еттита хона,

عَشْرَةُ أَيَّامٍ – ўн кун.

8 сони муаннас от билан ишлатилганида, келишикларда قَاصِرِ عَالٍ, сўзи каби турланади. Мас.,

ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат,

فِي ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соатда,

اِنْتَبَرْنَا ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат кутдик.

Изофа қоидасига мувофиқ гаптаги бажараётган вази-фасига қараб, соннинг келишиги ўзгаради, холос. Мас.,

فِي أَرْبَعِ غُرَفٍ طُلَّابٌ – Тўртта хонада студентлар бор,

اِشْتَرَتْ الْجَامِعَةُ سَبْعَةَ بُيُوتٍ – Университет еттита уй сотиб олди,

عُطَلْنَا الشَّتْوِيَّةَ عَشْرَةَ أَيَّامٍ – Қишки каникулимиз ўн кун.

Умумий қоидага биноан бундай изофалар **مِنْ** предлоги ёрдамида ажратилиши ҳам мумкин. Мас.,

رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ مِنَ الطُّلَّابِ – Тўрт студентни кўрдим.

3 – 10 гача бўлган маълум сонни билдирган «бир неча» сўзи ҳам (بِضْعٌ، بَضْعَةٌ) саналмиш от билан 3 – 10 гача бўлган сон каби изофа ҳосил қилади. Мас.,

بِضْعَةُ أَيَّامٍ – бир неча кун,

بِضْعُ لَيَالٍ – бир неча тун.

2. Аввал саналмиш от, сўнг сон келади. Бунда ҳам соннинг жинси саналмиш отнинг жинсига тескари бўлиши шарт. Гапдаги вазифасига қараб икковининг келишиги ўзгариши мумкин. Мас.,

الأركان الخمسة للإسلام – Исломнинг беш руқни,

تعلمنا الأركان الخمسة للإسلام – Исломнинг беш руқнини ўргандик,

الصلوات الخمس – Беш вақт намоз.

§ 156. 11 – 19 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

11 – 19 гача бўлган сонлар саналмиш билан қуйидагича муносабатда бўлади:

1. 11 сони саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади ва ҳар уч келишиқда ҳам танвинсиз тушум келишиғида келади. Саналмиш от эса ноаниқ ҳолатда бирлиқда тушум келишиғида келади. 1 сони учун أَحَدٌ – إِحْدَى варианти ишлатилади. Мас.,

في مَدِينَتِنَا أَحَدٌ عَشَرَ مَتْحَفًا – Шаҳримизда 11 та музей бор,

في مَدِينَتِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – Шаҳримизда 11 та кутубхона бор,

في أَحَدٍ عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейда,

في إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 11 та кутубхонада

زُرْنَا أَحَدٌ عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейни томоша қилдик.

2. 12 сони ҳам саналмиш от билан шундай муносабатда бўлади. Фақат 2 сони آتْنَا, آتْنَا шаклида, қаратқич ва тушумда эса آتْنِي, آتْنِي шаклида бўлади. Мас.,

لِجَارِنَا آتْنَا عَشَرَ وَكَلْدًا – Қўшнимизнинг 12 та боласи бор,

جَاءَتِ آتْنَا عَشْرَةَ طَالِبَةٍ – 12 та толиба келди,

في آتْنِي عَشَرَ بَيْتًا – 12 та уйда,

في آتْنِي عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 12 та кутубхонада.

3. 13–19 гача бўлган сонлар ҳар доим танвинсиз тушум келишигида бўлади. Бирлар хонасининг жинси саналмиш от жинсига тескари, ўнлар хонасининг жинси саналмиш от жинси билан бир хил бўлади. Мас.,

سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا – 17 йил,

فِي سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا – 17 йилда,

تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً – 19 та шаҳар,

فِي تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً – 19 та шаҳарда,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَاوِلَةً – 14 та стол.

§ 157. 20 – 99 гача СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. 21, 31, 41 ва бошқалардаги 1 рақами учун кўпинча **وَاحِدٌ** – **وَاحِدَةٌ** варианты олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бирлар хонаси билан ўнлар хонаси **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади ҳамда саналмиш от birlikда ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Сонлар эса ҳар уч келишикда уч хил турланади:

وَاحِدٌ وَثَلَاثُونَ مِتْرًا – 31 метр,

وَاحِدَةٌ وَعِشْرُونَ مَجَلَّةً – 21 та журнал,

فِي وَاحِدٍ وَثَلَاثِينَ مِتْرًا – 31 метрда,

قَرَأْتُ وَاحِدَةً وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً – 21 та журнални ўқидим,

ثَمَنٌ وَاحِدَةٌ وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً – 21 та журналнинг нархи.

2. 22, 32, 42 каби сонларда 2 рақами учун **اِثْنَانِ** – **اِثْنَانٍ** сўзлари олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бу сонларнинг саналмиш от билан бирикуви 21, 31, 41 кабиларнинг бирикуви билан бир хил бўлади. Мас.,

اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ كِتَابًا – 22 та китоб,

فِي اثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ كِتَابًا – 22 та китобда,

قَرَأْتُ اثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ مَجْلَدًا – 22 та китоб ўқидим,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ مَجْلَدًا – 52 та журнал,

فِي اثْنَتَيْنِ وَخَمْسِينَ مَجْلَدًا – 52 та журналда,

اَشْتَرَيْتُ اثْنَتَيْنِ وَخَمْسِينَ مَجْلَدًا – 52 та журнал сотиб олдим.

3. 23, 33, 43 ва ундан юқори сонларда бирлар хонаси саналмиш от билан жинсда тескари мослашади. Ўнлар хонаси билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Ҳар уч келишида турланади. Саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишида келади. Мас.,

تِسْعَةٌ وَارْبَعُونَ مِثْرًا – 49 метр,

فِي تِسْعَةٍ وَارْبَعِينَ مِثْرًا – 49 метрда,

سِتُّ وَثَمَانُونَ رِيشَةً – 86 та перо,

اَشْتَرَيْتُ سِتًّا وَثَمَانِينَ رِيشَةً – 86 та перо сотиб олдим.

4. 20 – 90 гача яхлит сонлар билан келган саналмиш от бирликда тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади. Гапдаги вазифасига кўра, келишикларда соннинг ўзи турланади. Мас.,

عِشْرُونَ كِتَابًا – 20 та китоб,

فِي عِشْرِينَ كِتَابًا – 20 та китобда,

قَرَأْتُ عِشْرِينَ كِتَابًا – 20 та китоб ўқидим,

§ 158. 100 ВА УНДАН ОРТИҚ САНОҚ СОНЛАР

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларни билиш керак:

1. 100, 1000 каби яхлит сонлар саналмиш от билан изофа ҳосил қилади. Музоф илайҳи бўлиб келган саналмиш от ноаниқ ҳолатда бирликда келади. Мас.,

مِئَةٌ مَسَاءٍ — юз оқшом,
 فِي مِئَةِ مَسَاءٍ — юз оқшомда,
 قَضَيْنَا مِئَةَ مَسَاءٍ — юз кечани ўтказдик,
 أَلْفُ لَيْلَةٍ — минг кеча,
 فِي أَلْفِ لَيْلَةٍ — минг кечада,
 قَضَيْتُ أَلْفَ لَيْلَةٍ — минг кечани ўтказдим.

2. 200 ва 2000 каби яхлит сонлар ҳам шу тахлит ясалади. Фақат бу сонларнинг иккилик шакли олинади. Мас.,

مِئَتًا مَسَاءٍ — 200 оқшом,
 فِي مِئَتِي مَسَاءٍ — 200 оқшомда,
 أَلْفًا لَيْلَةٍ — 2000 кеча,
 فِي أَلْفِي لَيْلَةٍ — 2000 кечада ва ҳ.к.

3. 1000 гача бўлган юзликларда юз сўзига саналмиш от сифатида қаралади, лекин у бирликда келади. Саналмиш от билан эса изофа занжири ҳосил қилинади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةٌ — 300 ёки ثَلَاثُ مِئَةٍ ,
 أَرْبَعُمِئَةٌ — 400 ёки أَرْبَعُ مِئَةٍ ,
 خَمْسُمِئَةٌ — 500 ёки خَمْسُ مِئَةٍ ,
 سِتْمِئَةٌ — 600 ёки سِتُّ مِئَةٍ ,
 300 та студент — ثَلَاثُمِئَةُ طَالِبٍ ,
 300 студентдан — مِنْ ثَلَاثُمِئَةِ طَالِبٍ ,
 300 студентни кўрдим — رَأَيْتُ ثَلَاثُمِئَةَ طَالِبٍ —
 ва ҳ.к.

4. Юзлик сонлар ичида ўнлик ва бирлик сонлар ҳам аралаш бўлса, аввал юзликлар, сўнг бирлик ва охирида ўнлик хонаси ёзилади. Саналмиш от 11 дан 99 гача қандай тарзда бўлса, бунда ҳам шундай тарзда бўлади. Мас.,

687 та уй – سِتْمِئَةٍ وَسَبْعَةٍ وَثَمَانُونَ بَيْتًا

687 та уйда – فِي سِتْمِئَةٍ وَسَبْعِينَ ثَمَانِينَ بَيْتًا

687 та уй қурдик – بَيْنَنَا سِتْمِئَةٍ وَسَبْعَةٍ وَثَمَانِينَ بَيْتًا

946 та хона – تِسْعُمِئَةٍ وَسِتٍّ وَأَرْبَعُونَ عُرْفَةً

946 та хонада – فِي تِسْعُمِئَةٍ وَسِتٍّ وَأَرْبَعِينَ عُرْفَةً

946 та хона кўрдик – رَأَيْنَا تِسْعُمِئَةً وَسِتًّا وَأَرْبَعِينَ عُرْفَةً

5. Яхлит сонлардан кейин 1 ёки 2 сони қўшилса, у қуйидагича бўлади:

502 та қалам – خَمْسُمِئَةٍ قَلَمٍ وَقَلَمَانٍ

1001 кеча – أَلْفٌ لَيْلَةٌ وَلَيْلَةٌ

6. Агар минглар хонаси ўн минггача бўлса, «минг» сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва у олдинги рақам билан изофага киришади. Юзлар хонаси юқорида кўрганимиздек ёзилади. Мас.,

5000 та китоб – خَمْسَةُ آلَافٍ كِتَابٍ

5235 та журнал – خَمْسَةُ آلَافٍ وَمِئَتَانِ وَخَمْسٌ وَثَلَاثُونَ مَجَلَّةً

7. Агар минглар хонаси юзликлардан иборат бўлса, (мас., 365723), минг сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва шу тартибда ёзилади. Мас.,

365723 та китоб – ثَلَاثُمِئَةٌ وَخَمْسَةٌ وَسِتُّونَ أَلْفًا وَسَبْعُمِئَةٍ وَثَلَاثَةَ

وَعِشْرُونَ كِتَابًا

8. Миллион ёки миллиард сўзлари иштирок этганида, улар минглардан олдин келади ва уларнинг ёзилиши мингликлар каби бўлади:

سَبْعَةٌ مَلَائِكِينَ وَ سِتْمِئَةً وَ ثَلَاثَةَ وَ ثَمَانُونَ أَلْفًا وَ خَمْسِمِئَةً
وَ ثَمَانِيَةً وَ عِشْرُونَ دَفْتَرًا

§ 159. КАСР СОНЛАР

Каср сонлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Махражи ўн ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 1 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан **فُعِلُّ** ёки **فُعِلْ** вазнида ҳосил бўлади.

Мас., $1/3$ — **ثُلُثٌ** ёки **ثُلْتُ** , $1/9$ — **تُسْعٌ** ёки **تُسَعُ** .

Эслатма. Махражи 6 дан иборат бўлса, каср сон **سُدُسٌ** ёки **سُدُسُ** шаклида ҳосил бўлади.

2. Махражи 10 ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 2 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан бош келишиқда **فُعْلَانٌ** , қаратқич ва тушум келишигида **فُعْلَيْنِ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

$2/5$ — **خُمُسَانٌ** (**خُمُسَيْنِ**) , $2/7$ — **سَبْعَانٌ** (**سَبْعَيْنِ**)

3. Юқоридаги каби сонларнинг сурати 3-9 гача бўлса, сурати билан махражи изофа ҳосил қилади. Бунда сурати музоф бўлиб, муаннасда келади, махражи ноаниқ ҳолатда **أَفْعَالٌ** вазнида келади. Мас.,

$5/6$ — **خُمُسَةٌ أَسْنَاكِسٌ** , $8/9$ — **ثَمَانِيَةٌ أَسْنَاعٌ** .

4. $1/2$ шаклидаги каср сон **نِصْفٌ** — ярим сўзи билан ифодаланади.

5. Сурати ва махражи 10 дан юқори рақам билан ифодаланган бўлса, **جُزْءٌ** сўзи ёрдамида синтактик йўл билан шаклланади. Мас.,

16/19 – سِتَّةَ عَشَرَ جُزْأً مِنْ تِسْعَةِ عَشَرَ جُزْأً ,

52/97 – اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ جُزْأً مِنْ سَبْعَةِ وَتِسْعِينَ جُزْأً .

§ 160. ТАҚСИМ СОН ВА ПРОЦЕНТ

Тақсим сон қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Саноқ сонни икки марта такрорлаш билан. Мас.,

وَاحِدٌ وَاحِدٌ , (وَاحِدَةٌ وَاحِدَةٌ) – битта-биттадан,

اِثْنَانِ اِثْنَانِ (اِثْنَتَانِ اِثْنَتَانِ) – иккита-иккитадан.

2. مُفَعَّلٌ ёки فُعَالٌ вазнида:

ثَلَاثٌ – учтадан, مَثَلَتٌ – учтадан,

رَبَاعٌ – тўрттадан, سَبَاعٌ – еттитадан.

Маъно жиҳатидан сонга алоқадор сифатлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Сон ўзагидан ҳосил қилинган II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши шаклида. Мас.,

مُثَلَّثٌ – уч (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

مُرَبَّعٌ – тўрт (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

2. مُفَعَّلٌ ёки فُعَالٌ вазнидаги сонлардан يٌ – ёрдамида ҳосил қилинган нисбий сифат шаклида. Мас.,

رَبَاعِيٌّ → رَبَاعِيٌّ – тўрт (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

خَمَّاسِيٌّ → خَمَّاسِيٌّ – беш (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

مَثْنِيٌّ → مَثْنِيٌّ – икки (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

Араб тилида процент فِيْ ёки بِْ предлоги билан келувчи الْمِئَةُ (الْمِائَةُ) сўзи ёрдамида ифодаланади Мас.,

تِسْعَةَ عَشَرَ فِي الْمِائَةِ – 19 фоиз,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ بِالْمِئَةِ – 52 фоиз ва ҳ.к.

§ 161. ТАРТИБ СОНЛАР

Тартиб сонлар қуйидагича ясалади:

1. Тартиб сонлар мослашган аниқловчи каби тартиби билдирилаётган оддан кейин келиб, у билан мослашган аниқловчи каби мослашади.

2. 1 – 10 гача тартиб сонлар саноқ сонларнинг ўзагидан **فَاعِلٌ** (мн. **فَاعِلَةٌ**) вазнида ҳосил бўлади. Фақат “биринчи” сўзи **أَوَّلٌ** (мн. **أُولَى**) ва “олтинчи” сўзи **سَادِسٌ** (мн. **سَادِسَةٌ**) шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

بَيْتٌ خَامِسٌ – бешинчи уй,

الْبَيْتُ الْخَامِسُ – бешинчи уй,

فِي الْبَيْتِ الْخَامِسِ – бешинчи уйда,

رَأَيْتُ الْبَيْتَ الْخَامِسَ – бешинчи уйни кўрдим.

غُرْفَةٌ سَادِسَةٌ – олтинчи хона,

الغُرْفَةُ السَّادِسَةُ – олтинчи хона,

فِي الْغُرْفَةِ السَّادِسَةِ – олтинчи хонада,

دَخَلْنَا الْغُرْفَةَ السَّادِسَةَ – олтинчи хонага кирдик.

3. 11 – 19 гача тартиб сонларда аввал бирлик хонаси тартиб сон шаклида, ўнлик хонаси саноқ сон шаклида келади ҳамда булар доим танвинсиз тушум келишигида ишлатилади. Улар тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда тўғри мослашади. “Биринчи” сўзи ўрнида **حَادٍ** (**الْحَادِي**), мн. **حَادِيَةٌ** (мн. **الْحَادِيَّةُ**) сўзи ишлатилади. Мас.,

الدَّرْسُ الْحَادِي عَشَرَ – ўн биринчи дарс,

الغُرْفَةُ الثَّانِيَةَ عَشَرَ – ўн иккинчи хона,

الْجِلْدُ التَّاسِعَ عَشَرَ – ўн тўққизинчи жилд.

4. 20 ва ундан юқори яхлит сонлар санок сонлардан фарқ қилмайди. Фақат улар отдан кейин аниқ ҳолатда келади. Мас.,

الْفُرْقَةُ الْعِشْرُونَ – йигирманчи хона,

فِي الْفُرْقَةِ الْعِشْرِينَ – йигирманчи хонада,

الْمَحْبُوسُ الْمِئَةَ – юзинчи тутқин,

عِنْدَ الْمَحْبُوسِ الْمِئَةَ – юзинчи тутқинда,

اللَّيْلَةُ الْاَلْفُ – мингинчи кеча,

حَتَّى اللَّيْلَةِ الْاَلْفِ – мингинчи кечагача.

5. 21 – 99 гача яхлит бўлмаган тартиб сонларнинг аввал бирлар хонаси тартиби билдириладиган сўз билан жинсда

мослашган ҳолда, وَ, боғловчисидан кейин ўнлар хонаси (ҳар иккови ҳам тартиб сон шаклида) келади ва улар от билан келишиқда мослашади. Мас.,

الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ وَ الدَّرْسُ الثَّلَاثُ – ўттиз учинчи дарс,

فِي الدَّرْسِ الثَّلَاثِ وَ الثَّلَاثِينَ – ўттиз учинчи дарсда,

الصفحة السادسة وَ الثمانون – саксон олтинчи бет,

فِي الصفحة السادسة وَ الثمانين – саксон олтинчи бетда.

6. 100 дан юқори тартиб сонларда ҳам шу услуб сақланади ва бунда юзлик хона олдин келади. Мас.,

الصفحة الثلاثمئة وَ السابعة وَ الثمانون – уч юз саксон еттинчи бет,

فِي الصفحة الثلاثمئة وَ السابعة وَ الثمانين – уч юз саксон еттинчи бетда,

الفرقة المئتان وَ التاسعة وَ الأربعون – икки юз қирқ тўққизинчи хона,

إلى الفرقة المئتين وَ التاسعة وَ الأربعين – икки юз қирқ тўққизинчи хонага.

Баъзан юзлар ва минглар хонаси бирлар ва ўнликлардан орқага ўтиши ҳам мумкин. Бунда ўртага بَعْدُ предлоги қўйилади. Мас.,

اللييلة الرابعة وَ السبعون بَعْدَ الثلاثمئة – уч юз етмиш тўртинчи кеча.

§ 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ – соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ – соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةٌ** ишлатилади: **السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا** – тунги соат 1.

3. Вақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** – эрталаб, **نَهَارًا** – кундузи, **مَسَاءً** – оқшом, **لَيْلًا** – тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا – соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً – соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا – соат 14 гача.

4. “Ропша-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ تَمَامًا – Ҳозир соат ропша-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْطِ مَسَاءً – Соат ропша-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ – Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً – Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبْعُ – Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالثَّلَاثُ لَيْلًا – Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи (**نِصْفٌ**) ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةَ عَشْرَةَ وَالنُّصْفَ — соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ — Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا — Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنُّصْفُ وَارْبَعُ دَقَائِقَ — Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرِيَّانَ — 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ — 25 сентябрь.

Баъзан **شَهْرٌ** сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ — ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِهْرِيْلَ — 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْآلِفِ وَالتَّسْعِمِئَةِ وَالثَّانِيَةِ وَالتَّسْعِينَ — 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالثَّمَانِينَ بَعْدَ الْآلِفِ وَالثَّمَانِيَةِ — 1882 йилда.

Ҳозирги араб тилида йилни ифодалаш учун саноқ сон ишлатилмоқда ва у “йил — **سَنَةٌ، عَامٌ**” сўзи билан изофа ҳосил этади. Бунда “йил” сўзи музоф, саноқ сон музоф илайҳи бўлиб келади. Лекин шунга қарамай, соннинг ўнлар хонаси “йил” сўзи билан саналмиш от билан қандай мослашса, шундай мослашади. Мас.,

1654 йил, **سَنَةٌ أَلْفٌ وَ سِتْمِئَةٌ وَ أَرْبَعٌ وَ خَمْسِينَ**

1654 йилда, **عَامٌ أَلْفٌ وَ سِتْمِئَةٌ وَ أَرْبَعَةٌ وَ خَمْسِينَ**

1582 йилда, **سَنَةٌ أَلْفٌ وَ خَمْسِمِئَةٌ وَ ائْتَيْنِ وَ ثَمَانِينَ**

1582 йилда. **عَامٌ أَلْفٌ وَ خَمْسِمِئَةٌ وَ ائْتَيْنِ وَ ثَمَانِينَ**

§ 163. ИСТИСНОЛИКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

“Истиснолик” термини ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайди, чунки у алоҳида грамматик категория ҳисобланмайди.

Истисноликни конкрет тасаввур қилиш учун “Сендин ўзга кимни дерман, ёри жононим — ўзинг”, “Боғимизда гилосдан бошқа ҳамма мевалар мавжуд” мисолларини келтириш кифоя. Бу мисоллардаги “сендин ўзга”, “гилосдан бошқа” иборалари истисноликни билдиради.

Араб тилида истисноликни ифодалаш учун истисно қилинаётган сўздан олдин қуйидаги юкламалар қўйилади:

غَيْرٌ، سِوَى، عَدَا، خَلَا، حَاشَا، إِلَّا

Булар ичида энг кўп ишлатиладигани **إِلَّا** юкламасидир. Унинг қуйидаги морфологик хусусиятлари мавжуд:

1. Истиснолик иштирок этган гап бўлишли (тасдиқ) гап бўлса, **إِلَّا** юкламасидан кейинги сўз тушум келишигида келади. Мас.,

وَصَلَ الْجَمِيعُ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳамма келди.

رَأَيْتُ الْأَقْلَامَ عِنْدَ جَمِيعِ الطَّلَابِ إِلَّا مَحْمُودًا

– Маҳмуддан бошқа барча студентларда қалам кўрдим.

2. Агар гап бўлишсиз маънодаги (инкор) гап бўлса,

إِلَّا дан кейинги сўз қайси сўздан истисно қилинаётган бўлса, ўша сўзнинг келишигини қабул қилади. Мас.,

لَمْ يُسَافِرِ الضُّيُوفُ إِلَّا كَرِيمٌ — Каримдан бошқа меҳмонлар сафарга жўнамадилар (الضُّيُوفُ – бош келишикда),

مَا رَأَيْتُ الْفَلَاحِينَ إِلَّا مَحْمُودًا — Маҳмуддан бошқа деҳқонларни кўрмадим. (الْفَلَاحِينَ – тушум келишигида),

لَمْ أَسَلِّمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا سَلِيمٌ — Салимдан бошқа ҳеч кимга салом бермадим. (عَلَى أَحَدٍ – қаратқич келишигида).

3. Агар бўлишсиз (инкор) маънодаги гапда истиснолик мавжуд бўлса-ю, қайси сўздан истисно қилинаётганлиги мавжуд бўлмаса, إِلَّا дан кейинги истисно шу إِلَّا юкламаси бўлмаганида қайси келишикда бўлса, ўша келишикда ишлатилади ва бундай гап бўлишсиз шаклда эмас, балки “фақат” сўзи ёрдамида бўлишли (тасдиқ) гап шаклида таржима қилинади. Мас.,

مَا ذَهَبَ إِلَّا حَسَنٌ — Фақат Ҳасан кетди (Ҳасандан бошқаси кетмади),

لَمْ أَرِ إِلَّا زَيْدًا — Фақат Зайдни кўрдим (Зайддан бошқасини кўрмадим).

4. حَاشَا، خَلَا، عَدَا юкламаларидан кейинги истисно сўз

қаратқич келишигида ҳам, тушум келишигида ҳам ишлатилиши мумкин:

أَسْتَبْقِطُ كُلَّهُمْ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди,

أَسْتَبْقِطُ كُلَّهُمْ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди.

Агар حَاشَا، خَلَا، عَدَا юкламалари олдидан مَا юкламаси келса, бу юкламаларнинг мазмуни ўзгармайди, лекин булардан кейинги истисно фақат тушум келишигида келади. Мас.,

مَا عَدَا مَحْمُودًا — Маҳмуддан бошқа,

مَا خَلَا زَيْنَبَ — Зайнабдан бошқа.

5. سَوَى، غَيْرٌ сўзларидан кейинги сўз қаратқич келишигида келади, чунки бу сўзлар ўзларидан кейинги истисно билан изофа ҳосил қилади (غَيْرٌ сўзининг ишлатилишига юқорида тўхталинган — §39). Мас.,

— حَضَرَ الدَّرْسَ جَمِيعَ الطَّلَبَةِ غَيْرَ كَرِيمٍ

Каримдан бошқа барча талабалар дарсда ҳозир бўлишди.

لَمْ يُشَارِكْ فِي الْمَسَابَقَةِ سَوَى مُحَمَّدٍ

— Конкурсда Муҳаммаддан бошқаси иштирок этмади.

§ 164. МАВҲУМ ОТЛАР

Иш-ҳаракат, сифат ёки ҳолат ҳақидаги мавҳум тушунчаларни ифодаловчи отлар мавҳум (абстракт) отлар дейилади. Мавҳум отлар араб тилида қуйидаги тур сўзлар охирига **يَّة** — қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади:

1. Отларга. Мас., **إِنْسَانٌ** — инсон → **إِنْسَانِيَّةٌ** — инсоният, **أَبَدٌ** — абад → **أَبَدِيَّةٌ** — абадият.

2. Масдарга. Мас., **أَشْتَرَاكَ** — қатнашиш → **أَشْتِرَاكِيَّةٌ** — социализм.

3. Сифатдошга. Мас.,

مَسْتَوِلٌ — жавобгар → **مَسْتَوِلِيَّةٌ** — жавобгарлик,

قَابِلٌ — иқтидорли → **قَابِلِيَّةٌ** — қобилият.

4. Сифатга. Мас., **أَغْلَبُ** — энг кўп → **أَغْلَبِيَّةٌ** — кўпчилик,

حُرٌّ — эркин → **حُرِّيَّةٌ** — эркинлик.

5. Олмошга. Мас., **كَيْفٌ** — қандай → **كَيْفِيَّةٌ** — кайфият, **هُوَ** — у

→ **هُوِّيَّةٌ** — шахсият.

§ 165. КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Ўзбек тилида -ча, -чоқ, -чак аффикслари ёрдамида кичрайтма отлар ҳосил бўлганидек, араб тилида ҳам кичрайтма отларнинг айрим ҳосил бўлиш вазнлари мавжуд:

1. Уч ундош ўзакли сўزلардан **فَعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

كَلْبٌ → **كَلِيبٌ** – кучук,

رَجُلٌ → **رَجِيلٌ** – кичкина одам.

2. Иккинчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган отлардан **فَعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

غَلَامٌ → **غَلِيمٌ** – кичкина хизматкор,

جَمِيلٌ → **جَمِيلٌ** – чиройли (кичкина).

3. Биринчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган сўزلардан **فُوَيْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

قَارِسٌ → **قُوَيْرِسٌ** – кичик чавандоз,

كَاتِبٌ → **كُوَيْتِبٌ** – кичик котиб,

خَادِمٌ → **خُوَيْدِمٌ** – кичик хизматкор.

4. Нотўғри ўзакли сўزلардан ҳам шу нотўғрилиқнинг хусусиятига мос ўзгаришга учраган ҳолда ҳосил бўлади. Мас.,

أَبِيٌّ (аслида **أَبِيٌّ**) – **أَبِيٌّ** → **أَبٌ**, эшикча, **بَابٌ** → **بُوبٌ** –

дадажон,

سَمِيٌّ → **أَسَمٌ**, ўғилча, **بُنِيٌّ** (аслида **بُنِيٌّ**) – **بُنِيٌّ** → **أَبْنٌ** –

қизча, **بِنِيَّةٌ** → **بِنْتٌ**, исмча, **سَمِيَّةٌ** (аслида **سَمِيَّةٌ**) –

5. Тўрт ҳарфдан иборат бўлган отлардан иккинчи

ундош товушдан кейин “-ай” қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

مَسْجِدٌ → مَسْجِدٌ — масжидча, عَقْرَبُ → عَقْرِبُ — чаёнча.

6. Агар сўзнинг охиридан иккинчи бўғинда “а, у, й” чўзиқ унлиларидан бири мавжуд бўлса, булар чўзиқ “й”га ўзгариб кетади. Мас.,

عَصْفُورٌ → عَصْفَيْرٌ — чумчуқча, مَفْتِاحٌ → مَفْيَيْحٌ — калитча.

7. Беш ундош ўзакли сўзлардан кичрайтма сўз ҳосил қилинганида, охириги ўзак ундош тушиб қолади. Мас.,

عَنْدَلِيْبٌ → عُنْدَلٌ — булбулча, سَفْرَجَلٌ → سَفْرِيْجٌ — беҳича.

8. Муаннас сўзлардан ясалган кичрайтма отларда ҳам муаннаслик белгиси тушиб қолмайди. Мас.,

قَلْعَةٌ → قَلْبَعَةٌ — қалъача, هِرَّةٌ → هُرَيْرَةٌ — мушукча, حَمْرَاءُ → حَمِيْرَاءُ — қизил (кичкина).

9. “ё - та марбута” ҳарфисиз ҳосил бўлган муаннас отлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида, охирида ё ҳарфи қўшиб қўйилади:

شَمْسٌ → شَمِيْسَةٌ — қуёшча, أَرْضٌ → أَرِيْضَةٌ — кичик ер.

10. ان — қўшимчаси билан тугаган от ва сифатлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида ҳам ан-қўшимчаси сақланиб қолади:

سَلْمَانٌ → سَلْمَانٌ — Сулаймон ёки кичик Салмон,

كَسْلَانٌ → كَسْبِلَانٌ — дангасача,

سَكْرَانٌ → سَكْرَانٌ — кичкина маст (одам).

11. Кичрайтма от шакллари айрим предлогларда ҳам қўлланилади ва шу предлоглардаги маънонинг оз ёки қисқа эканлигига ишора қилади. Мас.,

قَبِيلٌ → قَبِيلٌ — бир оз олдин,

فَوْقَ → فَوْقَ — бир оз устида,

بَعْدَ → بَعْدَ — бироз кейин.

§166. ДОНА ОТЛАР

Дона отлар бир хил предметлар ичидан бир донасини билдиради ва у от охирига “-та марбута” ҳарфини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

جَزْرٌ — (умуман) сабзи → جَزْرَةٌ — (бир дона) сабзи,

بَصَلٌ — (умуман) пиёз → بَصَلَةٌ — (бир бош) пиёз,

تَبَنٌ — (умуман) сомон → تَبَنَةٌ — сомоннинг бир чўпи.

Булардан ташқари у ёки бу предмет жуда кўп учрайдиган, ҳосил бўладиган, тўпланадиган ўринни билдирувчи отлар ҳам бўлиб, у араб тилида **أَسْمُ الْكَثْرَةِ** дейилади ва у **مَنْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади:

بَطِيخٌ — тарвуз → مَبْطَخَةٌ — тарвуз экилган полиз,

لَبَنٌ — сут → مَلْبَنَةٌ — сут комбинати,

أَسَدٌ — йўлбарс → مَأْسَدَةٌ — йўлбарс кўп учрайдиган ўрмон.

§ 167. КИШИ НОМЛАРИ

Кишиларга қўйиладиган номлар содда (арабча — **غَيْرُ مُرَكَّبٍ**) ва мураккаб (арабча — **مُرَكَّبٌ**) бўлиши мумкин.

Содда номлар биргина сўздан иборат бўлади. Мас.,

كَرِيمٌ – Карим, سَلِيمٌ – Салим.

Мураккаб номлар икки ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиб, қуйидаги шаклларда бўлади:

1. Изофа шаклидаги номлар. Мас.,

عَبْدُ اللَّهِ – Абдуллоҳ, سَيْفُ الدِّينِ – Сайфиддин,

أَمْرُ الْقَيْسِ – Имрау-лқайс, عَبْدُ مَنَافٍ – Абдуманноф.

2. Икки сўзнинг изофа бўлмаган бирикувидан ҳосил бўлган номлар. Мас.,

حَضْرَ مَوْتٍ – Ҳадрамавт, بَعْلُ بَكٍ – Баалбак.

3. Гап шаклидаги номлар. Мас.,

تَأَبَّطُ شَرًّا – Тааббата шарран (жоҳилият шоирининг исми. Лугавий маъноси – у ёвузликни қўлтиғига қистирди).

Араб халқида ўтмишда номлар қуйидаги элементлардан иборат бўлган:

1. Туғилганда қўйилган ном (арабча – عِلْمٌ). Мас.,

أَلْحَسَنُ – Ал-Ҳасан, سُلَيْمَانُ – Сулаймон,

زَيْدٌ – Зайд, طَلْحَةُ – Талҳа.

2. Ота ёки ўғил номи билан боғлиқ ҳолда ишлатиладиган ном (арабча – كُنْيَةٌ). Мас.,

أَبُو الْحَسَنِ – АбулҲасан, أَبُو عَبْدِ اللَّهِ – Абу Абдуллоҳ,

أَبُو عَلِيٍّ – Абу Али, ابْنُ بَطْوَةَ – Ибн Баттута.

3. Туғилган қабиласи, шаҳри ёки яшаган ватани номи билан боғлиқ ном (арабча – نِسْبَةٌ). Мас.,

الْغَرْمِذِيُّ – Атғирмизий, الْبَخَارِيُّ – Албухорий,

الرَّازِيْ – Аррозий.

4. У ёки бу нарсага ўхшатиш, касби, ҳунари, қобилияти, таланти билан боғлиқ ном (арабча – **لقب**) Мас.,

مَلِكُ الْكَلَامِ – Маликулкалом (сўз подшоҳи),

شَرَفُ الدِّينِ وَالدَّوْلَةِ – Шарафуддин вадавла (Дин ва давлат фаҳри).

Бу элементлар ўтмишда биргаликда бир бутунни ташкил этган ва уларнинг тартиби қуйидагича бўлган: аввал лақаб, сўнг “абу” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин туғилганда қўйилган ном – алам, сўнг “ибн” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин нисба ва охирида қолган лақаблар. Мас.,

أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْفَارِسِيِّ الْإِسْطَخْرِيِّ

– Бу ном ўзбекчада қуйидагича талқин қилинади: Исҳоқнинг отаси Муҳаммаднинг ўғли Иброҳим Ал-Форисий Ал-Истахрий.

عَزُّ الدِّينِ أَبُو الْحُسَيْنِ عَلِيِّ الشَّيْبَانِيِّ الْمَعْرُوفُ بِأَبْنِ الْأَثِيرِ

– Дин қуввати Ҳусайннинг отаси Ибну-л-Асир номи билан танилган Али аш-Шайбоний.

Агар **أَبْنُ** сўзи туғилганда қўйилган ном билан отасининг исми ўртасида турганида, бу сўздаги **أ** ёзилмайди ва туғилганда қўйилган ном охиридаги танвин тушиб қолади. Мас.,

مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ – Муҳаммад ибн Зайд,

إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ – Муҳаммад ибн Зайдга,

رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ زَيْدٍ – Муҳаммад ибн Зайдни кўрдим.

§ 168. ИККИ ТОМОНЛАМА МОСЛАШУВЧИ АНИҚЛОВЧИ

Сифат ва сифатдошдан ясалган мослашган аниқловчи аниқланмиш билан тўрт жиҳатда мослашиши маълум. Мас.,

بَلَدٌ جَمِيلٌ، الْمَدِينَةُ الْجَمِيلَةُ . ва ҳ.к.

Бундан ташқари араб тилида яна шундай мослашган аниқловчилар ҳам мавжудки, улар ҳам ўзидан олдинги, ҳам кейинги сўз билан мослашади. Мас.,
لِي صَدِيقٌ جَمِيلٌ عَيْنُهُ – Менинг кўзи чиройли дўстим бор.

Бундай ибораларда аниқловчи ҳар доим бирликда келади. Аслида бу аниқловчи (جَمِيلَةٌ) ўзидан кейинги сўзни аниқлаб келади, яъни бу аниқловчининг аниқланмиши عَيْنٌ дир. Бу аниқланмиш билан аниқловчи биргаликда олдинги (صَدِيقٌ) сўзни аниқлаб келади. Морфологик жиҳатдан эса, аниқловчи жинсда ўзидан кейинги сўз билан, ҳолат ва келишикда эса ўзидан олдинги сўз билан мослашади. Бу иборанинг охири компоненти (عَيْنُهُ) доим бош келишикда келади. Мас.,

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْجَمِيلِ عَيْنُهُ كِتَابٌ –

Кўзи чиройли ўртоқнинг китоби бор.

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْحَسَنِ وَجْهُهُ قَلَمٌ –

Юзи чиройли дўстнинг қалами бор.

لِي صَدِيقٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ –

Менинг юзи чиройли дўстим бор.

§ 169. ТААЖЖУБНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Араб тилида таажжуб ёки ҳайратни ифодаловчи маълум феъл шакллари мавжуд бўлиб, улар **أَفْعَالُ التَّعَجُّبِ** дейилади. Бу феъллар икки шаклда ишлатилади:

1. **مَا** юкламаси ва IV боб феъли ўтган замонининг III шахс бирлик музаккар шаклида – **مَا أَفْعَلٌ**. Мас.,

جَمِيلٌ – чиройли → **مَا أَجْمَلٌ** – Қандай чиройли!

طَيِّبٌ – яхши → **مَا أَطْيَبٌ** – Қандай яхши!

بَغِيضٌ – хунук → **مَا أَبْغَضُ** – Қандай хунук!

Ҳайрат ва таажжуб объекти бўлган предмет тушум келишигида келади. Бунда юқоридаги феъллар от билан жинсда ва сонда мослашмайди:

مَا أَحْسَنَ الطِّفْلَ – Қандай яхши бола!

مَا أَسْعَدَ الرَّجُلَ – Қандай бахтли одам!

مَا أَسْعَدَ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

2. Ҳайратланиш феъли IV бобнинг II шахс музаккар бирликдаги буйруқ майлида келиб, ҳайратланиш объекти – предлоги билан қаратқич келишигида келади. Мас.,

أَحْسِنِ بِالطِّفْلِ – Қандай яхши бола!

أَسْعِدِ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

Ҳар икки форма бир хил маънони ифодалайди. Шуни ҳам айтиш керакки, иккинчи форма ҳозирги араб адабий тилида кам қўлланилади.

3. Агар ҳайратланиш объекти предмет бўлмай, ҳаракат номи бўлса, у **أَنْ** юкламасидан кейин истак майлида келган феъл воситасида ҳам шаклланиши мумкин. Мас.,

مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصْدُقَ وَمَا أَفْحِجَ بِهِ أَنْ يَكْذِبَ

— Инсоннинг рост гапиргани қандай яхши ва унинг алдагани қандай ёмон!

4. Агар ҳайратланиш ўтган ёки келаси замонга тегишли бўлса, таажжуб феълидан олдин **كَانَ** феъли ўтган ёки келаси замонда қўйилади. Мас.,

مَا كَانَ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли эди!

مَا يَكُونُ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли бўлади!

5. Таажжуб баъзан **يَا** ва **ل** юкламалари билан келган ҳайратланиш объекти ёки қўшилиб келувчи олмош билан ифодаланиши мумкин:

يَا لَهُ رَجُلًا — ёки يَا لَهُ مِنْ رَجُلٍ — Бу қандай одам!

يَا لَكَ — Сен қанақасан ўзи!

§ 170. ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Қасам от олдига **بِ** ва **و**, ёки **ت** юкламаларидан бирини келтириш билан ифодаланади. Бу юкламалардан кейинги от қаратқич келишигида келади. Мас., **تَاللَّهِ، بِاللَّهِ، وَاللَّهِ** — худо ҳақи!

Буларнинг ичида энг кўп ишлатиладигани **وَاللَّهِ** дир.

Умуман, бу юкламаларни ишлатишда қуйидаги ўзига хослик бор:

1. **بِ** — юкламаси ишлатилганида ундан олдин **أَقْسَمَ** — қасам ичмоқ феъли ҳам иштирок этиши мумкин. Мас.,

أَقْسَمُ بِكَ — Сенинг ҳақинг билан қасам ичаман.

أَقْسَمُ بِرَأْسِكَ — Бошинг ҳақи қасам ичаман.

2. **وَ** юкламаси. Мас., **وَ اَللّٰهُ** – Худо ҳақи қасам ичаман, **وَ لِحَيَّةِ اَبِيكَ** – Отангинг соқоли ҳақи қасам ичаман.

وَ юкламаси бирикма олмошлар билан ишлатилмайди.

3. **ت** юкламаси. Бу юклама фақат тангри номига қўшибгина ишлатилади. Мас., **تَاللّٰهِ** – худо ҳақи қасам ичаман. **تَرَبُّبِ الْكَعْبَةِ** – Каъба тангриси ҳақи қасам ичаман.

Бу юкламалардан ташқари баъзан **ل** юкламаси ҳам ишлатилиши мумкин. Мас., **لِعُمْرِكَ** – Сенинг ҳаётинг ҳақи қасам ичаман.

Шу билан бир қаторда у ёки бу масалада қасам ичиб ваъда бериш, илтимос қилиш усуллари мавжуд. Мас.,

اَنْشَدْتُكَ اَللّٰهُ – Аллоҳдан сенинг учун сўрайман...

فَدَيْتُكَ بِنَفْسِي – Жонимни сенга фидо қилай...

§ 171. ФЕЪЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Келишиклар ичида араб тилида энг кўп қўлланиладигани тушум келишигидир. Чунки у гапда жуда кўп грамматик муносабатларни билдиради.

Кўпинча гапда воситасиз, айрим ҳолларда воситали ҳам, тўлдирувчи тушум келишигида келиши маълум. Мас.,

شَرِبْتُ اَلشَّايَ – Мен чой ичдим, **رَكِبْتُ اَلسَّفِيْنَةَ** – Мен кемага ўтирдим.

Бу гапларда тушум келишиги гапда иштирок этаётган феълнинг характери билан боғлиқ: 1 – феъл ўтимли бўлгани учун тушум келишигидаги воситасиз тўлдирувчини

талаб қилади; 2 – феъл эса ўтимсиз бўлса ҳам, иш-ҳаракат ўтувчи объектни тушум келишигида бошқарувчи феълдир.

Араб тилида яна шундай феъллар мавжудки, улар икки ва ундан ортиқ сўзни тушум келишигида бошқарадилар:

1. “Билиш”, “ўйлаш”, “гумон қилиш” маъноларидаги **زَعَمَ** – ўйламоқ, гумон қилмоқ, **وَجَدَ** – топмоқ, билмоқ, **حَسَبَ** – ҳисобламоқ, **عَدَّ** – санамоқ, **عَلِمَ** – билмоқ, **رَأَى** – кўрмоқ ва шу каби, шунингдек, II ва IV бобдаги ўта ўтимли феъллар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради. Шуларнинг бири воситасиз тўлдирувчи бўлса, иккинчиси воситали тўлдирувчи ёки бошқа гап бўлақларидир. Мас.,

طَنَنْتُ الطَّالِبَ عَاقِلًا – Студентни ақлли гумон қилдим,

أَرَى زَيْنَبَ مُجْتَهِدًا – Зайнабни тиришқоқ кўряпман.

2. Яна шундай феъллар мавжудки, улар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради: уларнинг биринчиси воситали тўлдирувчи, иккинчиси воситасиз тўлдирувчи бўлади. Мас.,

أَعْطَى مُحَمَّدًا كِتَابًا – Муҳаммадга китоб беринг (мз),

عَلِمَ ابْنُكَ الْقُرْآنَ – Ўғлингизга Қуръонни ўргатинг (мз),

أَتَتَّخِذُونَ الْأَصْنَامَ آلِهَةً қиласизларми?

3. Араб тилида “хабардор қилиш”, “билдириш”, “хабар бериш” маъноларида айрим феъллар ҳам мавжудки, улар ўзидан кейин учта отни тушум келишигида бошқаради. Мас.,

أَعْلَمَتِ الْأُمُّ كَرِيمًا الْعِلْمَ نَافِعًا – Она Каримга илмни фойдали эканлигини билдирди.

§ 172. БИРГАЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Араб тилида иш-ҳаракатнинг биргаликда бажарилишини билдириш учун ишлатиладиган грамматик категория мавжуд бўлиб, уни биргалик тўлдирувчиси деб аташ мумкин. Бу тўлдирувчи وَ боғловчисидан кейин тушум келишигида келади. Мас.,

سَارَ الْعُمَّالُ وَالنَّيْلُ – Ишчилар Нил бўйлаб кетдилар.

وَمَا أَنَا ذَاهِبٌ لِاتِّتَاوَلِ وَ سَلِيمًا الْعِشَاءَ – Мана мен Салим билан кечки овқатга кетяпман.

§ 173. МАҚТОВ ВА ТАҲҚИР ФЕЪЛЛАРИ

Кишининг бирор шахс ёки предметга нисбатан яхши ёки ёмон фикрини ифодаловчи бу сўзларни феъл дейиш тўла маънода тўғри бўлмайди. Чунки улар иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирмайди. Бу сўзлар жинсда феъл каби туслангани учун араб тили грамматикасида феъл деб аташ қабул қилинган (أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ). Бу феълларга қуйидагилар киради:

1. حَبْلًا، نَعِمَ – ўзбек тилига “қандай яхши” деб таржима қилинади.

2. سَاءَ، بَشَسَ، لَا حَبْلًا – ўзбек тилида “қандай ёмон” маъносини билдиради.

Мазкур феълларнинг ўзига хослиги шундаки, улар замонга қараб ўзгармайди (لَيْسَ феъли каби). Уларнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

1. Бу феъллардан кейинги биринчи от мақталадиган ёки таҳқирланадиган от гуруҳга мансуб маънони ифодалайди. Иккинчи от мақталадиган шахс ёки предметни

билдиради. Буларнинг ҳар иккиси ҳам бош келишиқда келади. Масалан:

نَعْمَ الْآبُ أَبُوكَ – Сенинг отанг қандай яхши!

بَشَسَ الْكَلَامُ كَلَامَهُ – Унинг гапи қандай ёмон!

2. Баъзан биринчи от ноаниқ ҳолатда келиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ شَاعِرًا هُوَ – У қандай яхши шоир!

سَاءَتْ مَرَأَةٌ زَيْنَبُ – Зайнаб қандай ёмон хотин!

3. Баъзан эса икки отдан бири тушиб қолиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ زَيْدٌ – Зайд қандай яхши!

بَشَسَ الشَّرَابُ – Ичкилик қандай ёмон!

4. Мақталаётган объект гоҳо гапдан иборат бўлиши мумкин. Бунда бу феъллардан кейин مَا юкламаси қўшилади, Масалан:

نِعْمَ مَا قُلْتَهُ لِي – Менга айтган нарсанг қандай яхши!

سَاءَ مَا يَفْعَلُونَ – Қилаётган (ишлари) қандай ёмон!

5. لَا حَبْدًا، حَبْدًا – феълларидан кейин мақталадиган (тахқирланадиган) битта от келади, холос. Масалан:

حَبْدًا الْعِلْمُ – Илм қандай яхши!

لَا حَبْدًا زَيْنَبُ – Зайнаб қандай ёмон!

§ 174. СОДДА ГАПНИНГ МАХСУС ТУРИ

Махсус тур дейишга сабаб шуки, бу турдаги гап ўзбек тилида йўқ, шунинг учун у сўзма-сўз таржима қилинмайди. Бундай гапларда аввал эга, сўнг от кесимли ёки феъл кесимли гапдан иборат бўлган кесими келади:

асосий гапнинг эгасига жинсда ва сонда мослашган бирикма олмош кесим вазифасида ишлатилаётган гапнинг бирор бўлагига қўшилиб келади. Мас.,

الْفَائِبُ حُجَّتُهُ مَعَهُ

– Йўқнинг ҳужжати ўзи билан(Мақол).

الْمَطْبِخُ مَا فِيهِ غَازٌ

– Ошхонада газ йўқ.

كُلُّ مُبْتَدَأٍ لَهُ أَنْتَهَاءٌ

– Ҳар бир бошланган нарсанинг ниҳояси мавжуд.

إِنَّ الْعَيُوبَ لَا يُمَكِّنُ سِتْرَهَا بِكَلِمَاتٍ

– Нуқсонларни сўз билан яшириб бўлмайди.

Бу содда гаплар қуйидагича шаклда бўлганида биз жуда осон тушунар эдик.

حُجَّةُ الْفَائِبِ مَعَهُ

مَا فِي الْمَطْبِخِ غَازٌ

لِكُلِّ مُبْتَدَأٍ أَنْتَهَاءٌ

لَا يُمَكِّنُ سِتْرَ الْعَيُوبِ بِكَلِمَاتٍ

Махсус турдаги олдинги гапларнинг кейинги оддий гаплардан фарқи шундаки, уларда мантиқий урғу кесим ўрнида келадиган гапларнинг эгасига қаратилган бўлади.

Агар кесим ўрнидаги гапнинг кесими ўтимли феъл билан ифодаланган бўлса, асосий гапдаги эга шу феълнинг мантиқий воситасиз тўлдирувчиси ҳисобланади. Масалан:

أَشَاءُ الْمَذْبُوحَةَ لَا يُؤَلِّمُهَا أَلْسِنُ

– Сўйилган қўйнинг териси шилинганда жони оғримайди (Сўзма-сўз: Терини шилиш сўйилган қўйни қийнамайди. Мақол: Ўзбекчадаги “Отамнинг ўлишини билганимда кепакка сотиб ердим” мақолига мос келади).

§ 175. ҚЎШМА ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Қўшма гаплар уни ташкил этган гаплар ўртасидаги муносабатнинг турларига кўра иккига бўлинади:

1. Боғланган қўшма гап.
2. Эргашган қўшма гап.

Боғланган қўшма гапни ташкил этувчи содда гаплар ўзаро тенг боғланади ва бири иккинчисига тобе бўлмайди. Бу гаплар ўзаро **وَ لَكِنَّ، لَكِنَّ، بَلْ، ثُمَّ، فَ** каби боғловчилар ёрдамида бирикади.

Эргашган қўшма гапни ташкил этувчи содда гапларнинг бири иккинчисига тобе бўлиб, уни тўлдириб, аниқлаб ёки бошқа томондан ҳарактерлаб келади. Тўлдирилиб ёки аниқланиб келаётган гап бош гап, тобе гап эса эргаш гап дейилади. Эргаш гап бош гапни қайси томондан ҳарактерлаб келаётганлигига кўра, бир неча турларга бўлинади. Араб тилида эргаш гапларнинг: аниқловчи эргаш гап, тўлдирувчи эргаш гап, эга эргаш гап, кесим эргаш гап, шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, пайт эргаш гап, ҳолат эргаш гап, ўрин эргаш гап, ҳол эргаш гап, сабаб эргаш гап, мақсад эргаш гап, натижа эргаш гап, ўхшатиш эргаш гап, истисно эргаш гап каби турлари мавжуд.

§ 176. АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги у ёки бу сўзнинг белгисини билдиради ва қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги қайси бўлакнинг белгисини билдирса, бевосита шу бўлақдан кейин келади.

2. Белгиси билдирилиб келаётган сўз аниқ ҳолатда бўлса, у билан аниқловчи эргаш гап ўртасига нисбий олмош қўйилади. Араб тилида нисбий олмош қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الَّذِي	الَّذَانِ	الَّذِينَ
мн	الَّتِي	الَّتَانِ	الَّتِيْنَ

Бу олмошларнинг бирлик ва кўплик вариантлари келишиқда турланмайди. Иккилик шакли эса, келишиқларда қуйидагича турланади:

Келишиқ	Мз	Мн
Бош кел.	الَّذَانِ	الَّتَانِ
Қар кел.	الَّذِينَ	الَّتِينَ
Тушум кел.	الَّذِينَ	الَّتِينَ

Бу нисбий олмош бош гаптади белгиси аниқланиб келаетган бўлак билан жинсда, сонда мослашиши керак. Мас.,

رَأَيْتُ الطَّالِبَ الَّذِي يَدْرُسُ فِي جَامِعَتِنَا

– Университетимизда ўқиётган студентни кўрдим.

تَعْمَلُ الْعَامِلَاتُ اللَّوَاتِي دَخَلْنَ هَذِهِ الْحَجْرَةَ فِي هَذَا الْمَعْمَلِ

– Бу хонага кирган ишчи аёллар шу фабрикада ишлашади.

قَرَأْتُ هَذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ اللَّذَيْنِ مَوْجُودَانِ فِي مَكْتَبَةِ الْكَلْبَةِ

– Факултет кутубхонасида мавжуд бўлган бу икки китобни ўқидим.

Эслатма. Мисоллардан кўриниб турибдики, уларнинг ўзбекча варианты аниқловчи эргаш гапли қўшма гап шаклида эмас. Ҳозирги ўзбек тилида бундай иборалар кўпинча кенгайтирилган сифатдош ёрдамида ифодаланади. Эски ўзбек тилида эса уларнинг аниқловчи эргаш гап шаклидаги варианты мавжуд бўлган. Мас., Мен шундай

студентни кўрдимки, у университетимизда ўқийди. Ишчи аёллар, қайсики бу хонага кирдилар, шу фабрикада ишлайдилар ва ҳ.к.

3. Агар аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бевосита белгиси билдирилаётган бўлак бўлса, шунга мос бўлган нисбий олмош аниқловчи эргаш гапнинг грамматик эгаси ҳисобланади. Мас.,

سَمِعْتُ الطَّالِبَةَ الَّتِي تَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ جِدًّا جِدًّا

— Араб тилида жуда яхши гаплашадиган толибани эшитдим.

4. Агар белгиси билдирилаётган бўлак аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бўлмаса, шу сўз билан жинсда ва сўзда мослашган бирикма олмош аниқловчи эргаш гапдаги феълга ёки феълдан кейинги предлогга қўшилиб келади. Бундай олмошлар араб тилида ضَمِيرٌ عَائِدٌ қайтувчи олмош дейилади. мас.,

لَمْ أَقْرَأِ الْمَجَلَّةَ الَّتِي اشْتَرَيْتُهَا أَمْسٍ

— Кеча сотиб олган журнални ўқимадим.

دَخَلْتُ الْفِرْقَةَ الَّتِي يَجْلِسُ الطُّلَّابُ فِيهَا

— Студентлар ўтиришган хонага кирдим.

5. Аниқловчи эргаш гап от кесимли гап бўлса ва нисбий олмош шу гапнинг грамматик эгаси ҳисобланса, эга билан кесим ўртасидаги ажратувчи олмош (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) қўйилади. мас.,

اسْتَمَعْنَا إِلَى مُحَاضَرَةِ الْأُسْتَاذِ الَّذِي هُوَ عَالِمٌ مَشْهُورٌ فِي بَلَدِنَا

— Юртимизда машҳур устознинг лекциясини тингладик.

6. Белгиси аниқланиб келаётган сўз ноаниқ ҳолатда бўлса, нисбий олмош ишлатилмайди. мас.,

رَكِبْنَا سَيَّارَةً تَبْلُغُ سُرْعَتَهَا مِئَةً وَخَمْسِينَ كِيلُومِترًا فِي السَّاعَةِ

— Тезлиги соатига 150 км бўлган машинага ўтирдик.

§ 177. ЭГА ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Эга эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гап бош гапнинг эгаси вазифасини бажаради. Араб тилида эга эргаш гап бош гапнинг кесимига нисбий олмош ёрдамида боғланиши мумкин. Мас.,

إِنَّ الَّذِي كَتَبَ هَذِهِ الرِّسَالَةَ يَدْرُسُ فِي كَلْبَتِنَا

– Бу хатни ёзган (киши) факультетимизда ўқийди.

فَأَلْتِي حَدَّثَ لَنَا عَنْهَا هِيَ خَالَتِي

– У киши ҳикоя қилиб берган (аёл) холам бўлади.

Бундан ташқари эга эргаш гап **مَا** юкламаси билан ҳам қўшилиши мумкин. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَا تَقُولُهُ

– Гапираётган нарсанг менга ёқади.

Эслатма. Бундай гаплар ўзбек тилида кўпинча сифатдошли оборот иштирок этган содда гап сифатида ишлатилади.

Эга эргаш гап бош гапга баъзан **أَنْ** ёки **أَنَّ** юкламалари ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Бунда кўпинча бош гап шахси номаълум бўлган қуйидаги каби иборалардан ташкил топади:

... مِنْ الْمُمْكِنِ أَنْ ... мумкин ёки мумкинки,...

... لَا بُدَّ مِنْ أَنْ ... зарур ёки зарурки,...

... لَا شَكَّ أَنْ ... шубҳасиз ёки шубҳасизки,...

... مِنَ الْوَاضِحِ أَنْ ... аниқ ёки аниқки,...

Мас., لَا بُدَّ لَنَا أَنْ نَحْفَظَ دُرُوسَنَا

– Биз дарсларимизни ёдлашимиз керак.

لَا يَجُوزُ أَنْ تَنْسَى الْكَلِمَاتِ الْجَدِيدَةَ

– Утилган янги сўзларни унутмаслигинг керак.

لَا شَكَّ أَنْ أَوْضَاعَ الْعَالَمِ قَدْ تَغَيَّرَتْ

– Шубҳасизки, дунёдаги вазият ўзгариб кетди.

§ 178. КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг кесими вазифасида келган эргаш гап кесим эргаш гап дейилади. Кесим эргаш гап ҳам бош гапга эга эргаш гап боғланган воситалар ёрдамида боғланади. Буларни фақат бош гапда англаган маъносига қарабгина фарқлаб олиш мумкин. Мас.,

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

– Ўшалар биз китобни нозил қилган одамлардир (Ўшалар шуларки, биз уларга китобни нозил қилганмиз).

Бу мисолда кесим эргаш гап нисбий олмош ёрдамида бош гапга боғланган.

هَذَا مَا قَرَأْتُهُ فِي الْأُسْبُوعِ الْمَاضِي

– Мана шу ўтган ҳафта ўқиганимдир.

Кесим эргаш гап бош гапга مَا юкласи ёрдамида боғланган.

Кесим эргаш гап сабаб-мақсадни ифодаловчи юкламалар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ

– Бу сизлар ўқиш ва ёзишни ўрганишинглар учундир.

§ 179. ТЎЛДИРУВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг тўлдирувчиси вазифасида келувчи эргаш гап тўлдирувчи эргаш гап дейилади. Тўлдирувчи эргаш гап ҳам тўлдирувчи жавоб бўлган саволларга жавоб бўлади.

Араб тилида тўлдирувчи эргаш гап бош гапдан кейин келади ва бош гапга қуйидагича боғланади:

1. Ўзидан олдин келган **أَنَّ** юкламаси ёрдамида. Бунда тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

سَمِعْتُ أَنَّ هَذَا الطَّالِبَ شَابٌ مُهَذَّبٌ

— Эшитдимки, бу студент одобли йигитдир.

عَرَفْتُ أَنَّ الْعِلْمَ نَافِعٌ

— Илмнинг фойдали эканини билдим.

2. Агар бош гапнинг кесими **قَالَ** феълидан ёки шу феълнинг бирор формасидан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси вазифасида **إِنَّ** юкламаси ишлатилади. Мас.,

يَقُولُ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ

— Ислом дини айтадики, Оллоҳ ягонадир.

قَالَ صَدِيقِي إِنَّهُ مَرِيضٌ

— Дўстим айтдики, у касал эмиш.

3. Агар бирор сабаб билан тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бош гапдан узоқда бўлса ва у эргаш гапнинг кесимидан кейинга ўтган бўлса, **أَنَّ** (**إِنَّ**) юкламасига III шахс музаккар бирлик қўшилувчи олмоши қўшилади ва у таржима қилинмайди. Мас.,

أَخْبَرَنِي الْمُعَلِّمُ أَنَّهُ تَوَجَّدَ فِي غُرْفَةِ الدَّرْسِ بِلِكْ كَثِيرٍ مِنَ الطَّوَالَاتِ وَالْكَرَاسِيِّ

— Ўқитувчи менга маълум қилдики, ўша аудиторияда кўпгина стол ва стуллар мавжуддир.

4. Агар бош гапнинг кесими ўзидан кейин предлог талаб этадиган феълдан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси ўша предлогдан кейин келади. Мас.,

فَكَرْتُ فِي هَذِهِ الْمَشْكَلَةِ طَوِيلًا

– Бу муаммо ҳақида узоқ ўйладим.

فَكُرْتُ طَوِيلًا فِي أَنْ هَذَا الْكِتَابَ طَبِعَ فِي السَّنَةِ الْعَاضِيَةِ.

– Бу китобнинг ўтган йили нашр этилгани ҳақида узоқ ўйладим.

5. Тўлдирувчи эргаш гап баъзан бош гапга **الذّي** ва унинг вариантлари ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бу нисбий олмошлар тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси билан мослашади. Мас.,

إِنِّي لَا أَنْسَى الَّذِينَ سَاعَدُونِي فِي أَيَّامِي الصَّعْبَةِ

– Қийин кунларимда менга ёрдам қилганларни унутмайман.

6. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапга **أَنْ** юклагаси ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бунда тўлдирувчи эргаш гап феъл кесимли гап бўлиши керак. Мас.,

أُرِيدُكَ أَنْ تَكْتُبَ لِي رِسَالَةً

– Менга хат ёзишингни хоҳлайман.

Эслатма. Юқоридаги мисолларнинг ўзбекча варианты кўпинча қўшма гап эмас, балки содда гапдир. Лекин булар араб тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап сифатида талқин қилиниши керак.

§ 180. ШАХСИ НОМАЪЛУМ ГАП

Эгаси мавжуд бўлмаган ва кесим ифодалаган иш-ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлган гап шахси номаълум гап дейилади. Шахси номаълум гап учун муҳими ўша иш-ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки унинг бажарилиш фактидир (“Темирни қизигида бос, дейдилар” каби).

Араб тилида шахси номаълум гапнинг кесими ўтган ва ҳозирги-келаси замонда бўлиши мумкин ва у қуйидагича ифодаланади:

1. Кесим III шахс кўплик музаккар феъл билан ифодаланади. Мас.,

يَقُولُونَ إِنَّهُ يَعْرِفُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ

— Айтадиларки, у араб тилини жуда яхши билади.

كُتِبُوا أَنْ كُلَّ مَوْلَانَاهِ سَتُنَشْرُ فِي الْوَقْتِ الْقَرِيبِ

— Ёзишларича, унинг барча асарлари яқин вақт ичида нашрдан чиқади.

2. Кесим III шахс бирлик музаккар мажҳул нисбатдаги феъл билан ифодаланади. Мас.,

يُقَالُ فِي هَذِهِ الْمَقَالَةِ عَنِ الْحَوَادِثِ الْأَخِيرَةِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ

— Бу мақолада Яқин Шарқдаги сўнги воқеалар ҳақида гапирилади.

قِيلَ كَثِيرًا عَنِ الْعَمَلِيَّاتِ الْقِتَالِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ الْعَرَبِيِّ

— Форс кўрфазидаги уруш операциялари ҳақида кўп гапирилди.

3. Баъзан бундай гапларда кесим бўлиб келган феълнинг аниқ нисбат сифатдоши гапнинг формал эгаси бўлиши мумкин. Бунда феъл музаккар бирлик аниқ нисбатда бўлади. Мас.,

... قَالَ قَاتِلْ إِنْ ...

... سَأَلَ سَائِلٌ أَنْ ...

§ 181. ШАРТ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартини билдирувчи эргаш гап шарт эргаш гап дейилади. Араб тилида кўпинча шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади.

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартни реал (“Яхши ўқисанг, тушунасан” каби) ва нореал (“Яхши ўқиганингда эди, тушунаринг” каби) бўлиши мумкин:

1. Реал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олдидан **إِنْ** юкламаларидан бири келиши мумкин:

إِنْ юкламалари иштирок этганида, эргаш гапдаги феъл ҳам, бош гапдаги феъл ҳам ёки ўтган замонда, ёки шарт майлида келади. Лекин бу гапдан англашилган шарт маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишли бўлади. Мас.,

إِنْ خَرَجْتَ مِنَ الْغُرْفَةِ خَرَجْتُ مِنْهَا

— Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَخْرُجُ مِنَ الْغُرْفَةِ أَخْرَجْتُ مِنْهَا

— Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَسْأَلُوا كَثِيرًا تَعَلَّمُوا كَثِيرًا

— Кўп сўрасангизлар (мэ), кўп биласизлар.

مَتَى تَخْرُجُ أَخْرَجُ

— Қачон сен чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

مَنْ زَرَكَ الْمَعْرُوفَ حَصَدَ الشُّكْرَ

— Кимки эзгулик экса, таҳсин теради.

2. **إِذَا** юкламаси ишлатилганида, ҳар икки гапдаги феъл ўтган замон шаклида келади. Лекин шартнинг маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишлилигича қолади. Мас.,

إِذَا دَخَلْتَ الْغُرْفَةَ رَأَيْتَ الْقَنْدِيلَ فِيهَا

— Сен (мз) хонага кирсанг, ундаги қандилни кўрасан.

3. Баъзан бош гапнинг мазмунига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, бош гап эргаш гапдан олдин келиши ҳам мумкин. Мас.,

لَسْتُ مَبَالِغًا إِذَا قُلْتُ إِنِّي مَرِيضٌ

— Агар мен касалман десам, муболага қилмаган бўлман.

Қуйидаги ҳолларда бош гап олдидан **ف** юкламаси қўйилади:

1. Бош гап от кесимли гапдан иборат бўлса. Мас.,

إِنْ لَمْ تَرَ هَذِهِ الْكَارِثَةَ فَانْتَ سَعِيدٌ

— Агар сен бу фалокатни кўрмаган бўлсанг, бахтлисан.

2. Бош гапдаги феълдан буйруқ, илтимос, хоҳиш-истак маънолари англашилса. Мас.,

إِذَا لَمْ يَعِشْ حُرًّا بِمَوْطِنِهِ الْفَتَى
ي مَيْتًا وَ مَوْطِنَهُ قَبْرًا فَسَمَّ الْفَتَى

— Агар инсон ўз Ватанида эркин яшамаса, уни ўлик, Ватанини қабр ҳисобла.

3. Бош гапдаги феъл **سَدَّ**, **قَدَّ** каби юкламалар билан, шунингдек **لَنْ** ёки **مَا** инкор юкламалари билан бошланган бўлса:

إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

— Агар сен улар учун кечирим сўрасанг, Оллоҳ уларни ҳеч қачон кечирмайди.

II. Нореал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олди-дан **لَوْ** юкламаси қўйилади ва бу гапдаги феъл кўпинча ўтган замон шаклида келади. Мас.,

لَوْ زُرْنَا الْمَسْرَحَ شَاهِدْنَا فِيهِ تَمَثِيلِيَّةً رَائِعَةً

— Агар театрга борганимизда эди, унда ажойиб спектакль томоша қилган бўлардик.

Бундай гапларда бош гап олдидан **لَوْ** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Бу юклама гапнинг маъносига таъсир ўтказмайди. Мас.,

لَوْ كَانَ عِنْدِي وَقْتُ لَكْتُبْتُ مَقَالَ لَجَرِيدَةِ الْحَائِطِ

— Вақтим бўлганида эди, деворий газетага мақола ёзган бўлардим.

Баъзан нореал шартни ифодалашда бош гап бирикма олмош билан **لَوْ** юкламасидан иборат бўлиши ҳам мумкин. Мас.,

لَوْلَا لَكُنْتُ تَعْسًا

— Агар у (мз) бўлмаганида эди, мен бахтсиз бўлган бўлар эдим.

لَوْلَاكَ لَتَهْتُ فِي الطَّرِيقِ

— Сен бўлмаганинда эди, йўлдан адашган бўлардим.

§ 182. ТҶСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошишига тўсқинлик қилади, лекин шунга қарамай, бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошган бўлади ёки амалга ошади.

Араб тилида тўсиқсиз эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам, бош гапнинг ўртасида ҳам келиши мум-

кин ва тўсиқсиз эргаш гап олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келиши мумкин:

1. وَإِذَا، وَكَيْنَ، وَإِنْ،

إِنَّا نَعْرِفُ جُغْرَافِيَا الْبِلْدَانِ الْعَرَبِيَّةِ وَإِنْ لَمْ نَزُرْهَا

– Биз бормаган бўлсак ҳам, араб мамлакатлари географиясини биламиз.

2. رَغِمَ أَنْ، بِالرَّغْمِ مِنْ أَنْ، مَعَ أَنْ.

Бу юкламалардан кейин эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

مَعَ أَنْ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ صَعَبَةً نُحِبُّهَا جِدًّا

– Араб тили қийин бўлса ҳам, биз уни жуда севамиз.

بَارِغْمٍ مِنْ أَنَّهَا جَاوَزَتْ السَّبْعِينَ

كَانَتْ مَمْلُوءَةً بِالنَّشَاطِ

– У (мн) етмишдан ошганлигига қарамай, серҳаракат эди.

رَغِمَ أَنْنِي كُنْتُ مَشْغُولًا جِدًّا حَضَرْتُ هَذِهِ الْحَفْلَةَ

– Мен жуда банд бўлишимга қарамай, бу тантананда иштирок этдим.

3. مَهْمَا، وَلَوْ.

Бу юкламалардан кейин феъл ўтган замонда ҳам, ҳозирги-келаси замонда ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

أَنَا لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ مَهْمَا اسْتَرْحَمْتُ دَقَاتُ قَلْبِي

– Мен сен томон ҳеч қачон қайтмайман, гарчи юрагим тепкилари ўтиниб сўрасалар ҳам (Қўшиқдан).

4. Булардан ташқари қуйидаги олмошлар ҳам тўсиқсиз эргаш гап олдидан боғловчи вазифасида ишлатилиши мумкин: أَيُّمَنْ – ким бўлса ҳам, أَيُّمَا – нима бўлса ҳам,

كَيْفَمَا — қандай бўлса ҳам, حَيْثَمَا — қаерда бўлса ҳам,

مَتَى — қачон бўлса ҳам. Мас.,

هُمْ يُعْجِبُونَ النَّاسَ كَيْفَمَا لَعِبُوا

— Қандай ўйнамасинлар, одамларга улар ёқаверадилар.

أَيُّمَنْ سَافَرَ مَعَنَا كَانَ مَبْسُوطًا

— Ким биз билан сафар қилмасин, мамнун бўлади.

حَيْثَمَا كُنْتُمْ

كُنْتُمْ مَعَكُمْ

— Сизлар қаерда бўлманг, мен ҳам сизлар билан бўламан.

§ 183. ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи эргаш гап пайт эргаш гап дейилади. Араб тилида пайт эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Пайт эргаш гап қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

1. بَيْنَمَا، حِينَ، إِذَا، لَمَّا، عِنْدَمَا، حِينَمَا

— бу ёрдамчи сўзлар бош гап билан эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир вақтда содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

عِنْدَمَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ كَانَ صَدِيقِي يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ لِأُمِّهِ — Мен китоб ўқиётганимда, дўстим онасига хат ёзаётган эди.

لَمَّا أَقْتَرَبَ مِنِّي حَسَسْتُ أَنَّهُ سَكْرَانٌ

— У менга яқинлашганида, унинг маст эканлигини сездим.

2. **كَلِمًا**— ёрдамчи сўзи ҳам шу маънодаги эргаш гапни билдиради. Лекин у эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир неча марта такрорланганлигини билдиради. Мас.,

كَلِمًا جِئْتُ إِلَيْهِ كَانَ يَقْرَأُ كِتَابًا أَمْ مَجَلَّةً

— Ҳар сафар уникига келганимда, у китоб ёки журнал ўқиётган бўларди.

Шу маънода **فِيْمَا** ёрдамчи сўзи ҳам ишлатилади, лекин бунда пайт эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлиши керак. Мас.,

فِيْمَا نَحْنُ خَارِجَ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا النَّهْرَ

— Биз қишлоқдан ташқаридалигимизда дарёни кўрдик.

3. **مُنْذُ أَنْ، بَعْدَ مَا، بَعْدَ أَنْ** — ёрдамчи сўзлари бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан кейин содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِهِ بَعْدَ مَا وَصَلْتُ إِلَى طَشَقَنْدَ

— Тошкентга келганимдан кейин у билан танишдим.

4. Бош гапдаги иш-ҳаракат пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан олдин содир бўлса, **أَنْ، قَبْلَ أَنْ،** каби ёрдамчи сўзлар ишлатилади. Мас.,

قَبْلَ أَنْ قُلْتُ لَهُ عَنْ هَذَا فَكُرْتُ طَوِيلًا

— Буни унга айтишдан олдин узоқ ўйладим.

5. **حَتَّى** — ёрдамчи сўзи пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг тугаши биланоқ бош гапнинг иш-ҳаракати бошланишини билдиради ва **مَا أَنْ** қисми пайт эргаш гап, **حَتَّى** қисми бош гап олдига қўйилади. Мас.,

مَا أَنْ سَمِعُوا عَنْ هَذِهِ الْمُبَارَاتِ حَتَّى ابْتَدَوْا الْإِسْتِعْنَادَ لَهَا

– Бу мусобақалар ҳақида эшитишлари биланоқ, унга тайёргарликни бошлаб юборишди.

6. Баъзан пайт эргаш гап бош гапга вақтни билдирувчи **يَوْمٌ** каби сўзлар билан ҳам боғланади. Бунда мазкур сўзлар ноаниқ ҳолатда танвинсиз тушум келишигида келади. Мас.,

كَانَ فَجْرًا بِاسْمَاءَ فِي مَقَلَّتِي يَوْمَ أَشْرَقَتْ مِنَ الْغَيْبِ عَلَيَّ

– Ғайбдан олдимда ҳозир бўлганинг куни кўзларим олдида кулиб турган тонг эди (Қўшиқдан).

§ 184. ҲОЛ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ҳол эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракат объекти ёки субъектининг шу иш-ҳаракат бажарилаётган пайтдаги ҳолатини билдиради. Шунингдек, эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат билан бир вақтда содир бўлаётганлигини ифодалайди. Ҳол эргаш гап бош гапдан кейин келади. Ҳол эргаш гап бош гапга бирор ёрдамчи сўз орқали ёки бевосита бирикади:

1. Эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва эгага мос келувчи кишилиқ олмоши билан бошланади ва бунда эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлади. Мас.,

خَرَجَ مِنَ الْكَلْبَةِ وَهُوَ يَحْمِلُ الْكِتَابَ فِي يَدِهِ

– У қўлида китоб ушлаганича факультетдан чиқди.

2. Агар эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлмаса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва **قَدْ** юкламаси билан ўтган замон феъли билан келади. Мас.,

قَالَ وَقَدْ لَمَعَتْ عَيْنَاهُ بِفِكْرَةٍ أُخْرَى

– Кўзлари бошқа бир хаёл билан чақнаган ҳолда деди:...

3. Ҳол эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлса, бош гап билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Мас.,

جَرَتْ هَذِهِ الْوَقَائِعُ وَالْحَرْبُ قَانِمَةٌ

– Бу воқеалар уруш кетиб турган пайтда содир бўлди.

قُلْتُ وَدَمَعِي جَارٍ عَلَى خَدَيَّ

– Кўз ёшим юзимга оққани ҳолда дедим:

4. Агар ҳол эргаш гаптаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, **وَ** боғловчиси ишлатилмайди. Мас.,

دَخَلْتُ عَلَيْهِ تَبْكِي

– У (мн) йиғлагани ҳолда унинг (мз) олдига кирди.

§ 185. ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирадиган эргаш гап ўрин эргаш гап ҳисобланади. Ўрин эргаш гап араб тилида бош гапдан кейин келади ва **حَيْثُ** каби ёрдамчи сўзлар воситасида шаклланади. Мас.,

دَرَسَ أَحْمَدُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي طَشْقَنْدَ حَيْثُ وَجَدَ مَدْرَسِينَ مَاهِرِينَ

– Аҳмад араб тилини Тошкентда – маҳоратли ўқитувчиларни топган жойда ўрганди.

بَعْدَ فَطْوْرِي تَوَجَّهْتُ إِلَى حَيْثُ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ

– Нонуштадан кейин Муҳаммад кетган томонга йўл олдим.

§ 186. САБАБ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Сабаб эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдиради. Сабаб эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин ва унинг олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келади:

وَإِذْ، بِمَا، لِمَا، لِ، لِأَنَّ،

بَادَرْنَا إِلَى السَّيَّارَةِ لِأَنَّ الطُّرُوفَ طَلَبَتْ مِنَّا هُنَا

— Биз машинага шошилдик, чунки вазият биздан шуни талаб қиларди.

وَإِذْ كَانَتْ حَالَتُهُ صَعْبَةً قُمْتُ بِمُسَاعَدَتِهِ حَالًا

— Унинг аҳволи оғир бўлганидан, дарров унга ёрдам қилдим.

Сабаб эргаш гап бош гапга яна بِفَضْلِ أَنْ — шарофати билан, بِسَبَبِ أَنْ — сабабли, نَظَرًا أَنْ — ...га кўра каби ёрдамчи сўзлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

صَارَ إِطْلَاقُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْقَضَاءِ مُمَكِّنًا بِسَبَبِ أَنْ الْعُلُومَ

التَّكْنِيكِيَّةَ تَطَوَّرَتْ تَطَوُّرًا سَرِيعًا

— Техника фанлари жуда тез ривожлангани сабабидан инсоннинг фазога чиқиш имконияти пайдо бўлди.

§ 187. МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишидан кўзланган мақсадни билдирувчи эргаш гап мақсад эргаш гап дейилади. Мақсад эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. У бош гапга бирикиши учун қуйидаги ёрдамчи сўзлар ишлатилади:

كَيْلًا، أَلَّا، لِكَيْ، حَتَّى، لِكَيْ، كَيْ، لِأَنَّ، لِ

Мас.,

تَوَجَّهَ الطَّلَابُ إِلَى مِصْرَ لِيَدْرُسُوا هُنَاكَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

— Араб тилини ўрганиш мақсадида талабалар Мисрга жўнашди.

لِكَيْ تَفْهَمَ هَذَا الْمَوْضُوعَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ كَثِيرًا

— Бу мавзуни тушунишинг учун кўп ўқишинг керак.

نَظَرْتُ زَيْنَبُ إِلَى سَاعَتِهَا

لِنَلَّا تَتَأَخَّرَ عَنِ الْمِيعَادِ

— Зайнаб учрашувга кечикмаслик учун соатига қаради.

§ 188. ЎХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ўхшатиш эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг қандай ёки нимага ўхшаб амалга ошганлигини билдиради. Бошқача айтганда, бош гаптаги иш-ҳаракат эргаш гаптаги иш-ҳаракатга ўхшатилади. Шунинг учун у ўхшатиш эргаш гап дейилади. Ўхшатиш эргаш гап, одатда, бош гапдан кейин қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

كَمَا، كَأَنَّ، كَمَا أَنْ، مِثْلَمَنْ، مِثْلَمَا، كَمَنْ، كَمَا

Мас.,

أَحَبُّ الرَّبِيعِ كَمَا يُحِبُّ كُلُّ إِنْسَانٍ

— Баҳорни ҳар бир инсон севганидек севаман.

يَيْدُولِي كَأَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ يَنْتَظِرُ وُصُولَهُ

— Менга бутун борлиқ унинг келишини кутаётгандек туюлади.

Ўхшатиш эргаш гап баъзан миқдорий ёки даражавий ўхшатиш учун ҳам ишлатилади ва у бош гапта

مَا بِقَدْرِ مَا، بِمِقْدَارِ مَا، إِلَى دَرَجَةِ مَا، إِلَى حَدِّ مَا
бири ёрдамида бирикади. Мас.,

أَشْتَرَيْتُ التُّفَاحَ فِي السُّوقِ

بِمِقْدَارِ مَا أَحْتَاجُ إِلَيْهِ

– Бозордан мен эҳтиёжим миқдорича олма сотиб олдим.

سَأَوَّصِلُ دِرَاسَةَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِقَدْرِ مَا يَكْفِي عُمْرِي

– Умрим кифоя қилгунича араб тилини ўрганишда давом этаман.

§ 189. ИСТИСНО ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Истисно эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг характерини ўзидаги иш-ҳаракатнинг бажарилмагани ҳолда амалга ошганлигини билдириш орқали ифодалайди. У бош гапдан кейин келади ва

إِلَّا أَنْ، مِنْ غَيْرِ أَنْ، دُونَ أَنْ، بِدُونِ أَنْ
билан бошланади. Мас.,

خَرَجْتُ مِنَ الْغُرُقَةِ دُونَ أَنْ أَقُولَ شَيْئًا

– Мен ҳеч нарса демасдан хонадан чиқдим.

ذَهَبَ إِلَى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ عَادَاتِ الْعَرَبِ وَ أَخْلَاقَهُمْ

– У арабларнинг одатини ва ахлоқини ўрганмай туриб, Арабистон оролига жўнади.

§ 190. ҲОЗИРГИ ЗАМОН АРАБ ТИЛИ ТАЛАФФУЗ НОРМАЛАРИ

Ҳозирги замон араб тилида талаффузнинг асосан тўрт услуби мавжуд:

1. Классик услубдаги талаффуз. Бунда гапдаги ҳар бир сўз ўзининг барча морфологик қўшимчалари билан тўла талаффуз қилинади. Қуръон тиловатидаги талаффуз нормаси (тажвид), ҳадисларнинг ўқилиши бунга мисол бўла олади.

2. Адабий тилга тўла мос бўлган орфоэпик услуб. Бу услубда сўз охиридаги грамматик қўшимчалар, хусусан, нутқ бирлиги охиридаги қисқа унлилар тушириб қолдирилади. Радио-телевидениедаги нутқ, жоме масжидларда олиб бориладиган маърузалар, кўпчилик олдида ўқиладиган докладлар ва шунга ўхшашлар шу услубда талаффуз қилинади.

3. Адабий тилга тўла мос бўлмаган норасмий мулоқотлардаги талаффуз услуби. Бунга арабларнинг умумий муомаладаги талаффузи киради.

4. Оддий сўзлашув услуби. Бу услуб адабий тилдан кўра кўпроқ у ёки бу маҳаллий шева асосига қурилган бўлади. Арабларнинг оддий муомаладаги сўзлашуви шу услубни ташкил этади.

§ 191. АДАБИЙ ТИЛГА МОС БЎЛГАН ОРФОЭПИК УСЛУБ

Бу услубга биноан гапнинг ёки гап таркибидаги ритмик группанинг охирги сўзи талаффузи классик услубдаги талаффуздан фарқ қилади. Бу фарқ қуйидагилардан иборат (транскрипцияда стрелкадан кейинги шакл мазкур орфоэпик услубга мансубдир):

1. **ا** — атун қўшимчаси “а” деб талаффуз қилинади.
Мас., **سَنَةٌ** — санатун → сана, **جَرِيدَةٌ** — жарӣдатун → жарӣда, **تَلَامِيذَةٌ** — таләмизатун → таләмиза.

2. Мазкур *ё* товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ — фи-ссанати-амăдийати → фи-ссанати-амăдийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л‘арабиййати → би-ллуғати-л‘арабиййа.

3. Мазкур *ё* товуши изофанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي هَدِيَّةِ مَوْسُو — фй мадинати мўскў → фй мадинат мўскў

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْدِ — фй жăми‘ати ташқанда → фй жăми‘ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘ёки’ талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ — ‘инсăнун → ‘инсăн, اَكْبَرُ — ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘й’ —иййун қўшимчаси —ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ — ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجَنَدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — ‘алжундиййу-л‘ирақиййу → ‘алжундиййу-л‘ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ — ‘алмуслимўна → ‘алмуслимўн,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ — тавбату-тта'ибйна → тавбату-тта'ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарифайни
→ хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши $\dot{e} \cdot \dot{e} \cdot \dot{e}$ лар \dot{e} шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ — мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ — қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — талибатун мужтаҳидатун → талибат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا — қара'ту китабан → қара'ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً — қара'ту жаридатан → қара'ту жаридатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қалилан сумма қала
→ тафаккара қалилан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

يَقُولُ – йақулу → йақул,

أَكْتُبُ لَكَ – 'актубу лака → 'актуб лак.

Баъзан талаффузда бундан бошқа ўзгаришлар ҳам бўлиши мумкин.

АРАБЧА – ЎЗБЕКЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

- أَخَوَاتُ кўп. أَخَوَاتُ – функционал ўхшаш birlik
- أَخَوَاتُ إِلَّا – أَخَوَاتُ юкламаси билан бир хил табиатга эга бўлган юкламалар
- أَخَوَاتُ إِنْ – эгага таъсир этувчи юкламалар
- أَخَوَاتُ حَسَبَ – حَسَبَ феъли билан табиатан бир хил феъллар
- أَخَوَاتُ كَأَنَّ – كَأَنَّ феъли билан табиатан бир хил феъллар
- أَدَوَاتُ кўп. أَدَوَاتُ – восита
- أَدَوَاتُ الْعَطْفِ – уюшиқ бўлақлар ўртасидаги боғловчи
- أَدَوَاتُ الْإِسْتِفْهَامِ – сўроқ юкламалари ва сўроқ олмошлари
- إِذَا الْمُتَعَجِّبَةِ – тўсатдан амалга ошган иш-ҳаракатни ифодаловчи إِذَا юкламаси
- أَصْلٌ – ўзак
- أَصْلُ ثَلَاثِيٍّ – уч ундош товушли ўзак
- أَصْلُ ثَنَائِيٍّ – икки ундош товушли ўзак
- أَصْلُ خُمَاسِيٍّ – беш ундош товушли ўзак
- أَصْلُ رُبَاعِيٍّ – тўрт ундош товушли ўзак
- تَأْكِيدُ نَفْيِ الْإِسْتِقْبَالِ – келаси замон феълида қатъий инкорни ифодаловчи لَنْ

آلُ التَّعْرِيفِ

إِلَّا الْأَسْتِثْنَائِيَّةُ

أَلِفُ التَّائِيثِ الْمَقْصُورَةِ

أَلِفُ الْقَطْعِ

أَلِفُ مَقْصُورَةٍ

خَارْفِي

أَلِفُ الْوَصْلِ

أَلْفُ الْوَالِدِ وَالْأَلْفُ

أَمْرٌ

أَمْرٌ بِغَيْرِ أَلْفٍ

أَلْفُ الْأَمْرِ بِالْأَلْفِ

إِنْ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

أَنَّ النَّاصِبَةَ لِلْمُضَارِعِ

أَنْتَ

مُؤنَّثٌ

أَيُّ الْأَسْتِثْنَائِيَّةِ

юкламаси

— آَل аниқлик артикли

— истисноликни билдирувчи **إِلَّا** юкламаси

— муаннас жинсни билдирувчи ва «ā» ўқилувчи **ي** ҳарфи

— қатъий ҳамза

— алиф мақсура, «ā» ўқилувчи **ي**

— васлани ҳамза

— آَل аниқлик артикли

— феълнинг буйруқ майли

— ل юкламасисиз ҳосил бўлувчи буйруқ майли

— ل юкламаси ёрдамида ҳосил бўладиган буйруқ майли

— шарт эргаш гапни бош гапга

бириктирувчи **إِنْ** юкламаси

— истак майли олдидан келувчи **أَنَّ** юкламаси

— сўзни муаннас жинсга айлантирмоқ

— муаннас жинс, женский род

— أَيُّ сўроқ олмоши

ب

بَاءُ الْجَرِّ

– предлоги

بَاءُ لِلتَّعْدِيَةِ

– ўтимсиз феълни ўтимлига

айлантирувчи **بِ** предлоги

بَاءُ لِلسَّبَبِيَّةِ

– иш-ҳаракатнинг бажарилиш

сабабини билдирувчи **بِ** предлоги;

мас. **ضَرَبْتُهُ بِالسُّوءِ**

بَاءُ لِلطَّرْفِيَّةِ

– иш-ҳаракатнинг бажарилиш

ўрнини ёки пайтини билдирувчи **بِ**

предлоги

بَاءُ لِلقَسَمِ

– қасамни билдирувчи **بِ** предлоги

مَبْتَدَأً

– от кесимли гапнинг эгаси

بَدَلٌ

– бирор сўз ўрнида ишлатилувчи
изоҳловчи

مَبَالِغَةٌ

– иш-ҳаракат маъносининг
кучайиши

بُنَى عَلَى السُّكُونِ

– ундош товуш билан тугамоқ (сўз)

بُنَى لِلْمَفْعُولِ

– мажҳул нисбат ҳосил бўлмоқ

بِنَاءٌ

– сўзнинг келишиқда
турланмаслиги

مَبْنِيٌّ

– келишиқда турланмайдиган

ت

تَاءُ التَّائِبِ

– феълларда муаннас жинсни
билдирувчи ت товуши

تَاءُ الْقَسَمِ

– қасамни ифодаловчи تюкламаси

تَابِعٌ

– мослашувчи сўз

تَعَّ

– мослашувчи сўз

تَبَعِيَّةٌ

– бир сўзнинг иккинчиси билан
жинс, сон ва келишиқда
мослашиши

ث

إِثْبَاتٌ

– бўлишли шакл

مُثَبِّتٌ

– бўлишли маънодаги

مُثَقَّلٌ

– иккиланган (ташдидли) ундош

ثُلَاثِيٌّ

– уч ундошли ўзак

مُثَلَّثٌ

– уч нуқтали (ҳарф)

ثَنِيٌّ

– иккилик сонни ҳосил қилмоқ

اِسْتِثْنَاءٌ

– истиснолик

ثَنِيَّةٌ

– иккилик сон

ثَنَائِيَّةٌ

– икки ўзак ундошли

ج

جَعَدُ

— инкор

جَعَدٌ مُطْلَقٌ

— мутлақ инкор; (мас. لَمْ юкламаси ёрдамидаги)

جَرٌ

— сўзни қаратқич келишигида бошқармоқ

أَنْجَرٌ

— қаратқич келишигида келмоқ

جَارٌ

— қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз

جَرٌ

— қаратқич келишиги

جَرٌ بِالتَّبَعِيَّةِ

— мослашув асосидаги қаратқич келишиги

جَرٌ بِالْعَرَفِ

— предлог асосидаги қаратқич келишиги

مَجْرُورٌ

— қаратқич келишигидаги сўз

مَجْرَدٌ

— I боб феъли

جَزَمٌ

— феълнинг шарт майлини ҳосил қилмоқ

أَنْجَزَمَ

— шарт майлида келмоқ (феъл)

جَوَازِمٌ кўп. جَازِمٌ

— феълни шарт майлида бошқарувчи юклама

جَزْمٌ	– шарт майли (феълларда)
مَجْزُومٌ	– шарт майлидаги феъл
جَزَاءُ الشَّرْطِ	– шарт эргаш гапли қўшма гаптаги бош гапнинг феъли
جَامِدُ الصِّغَةِ	– фақат бир хил вазнда ишлатиладиган сўз
جَمْعٌ	– (сўзни) кўпликка айлантирмоқ
جَمْعٌ	– кўплик
جَمْعُ التَّنْصِيحِ	– тўғри кўплик
جَمْعُ التَّكْسِيرِ	– синиқ кўплик
جَمْعُ الْجَمْعِ	– кўпликдан ҳосил бўлган кўплик (أَيَاوِيْمُ → أَيَامُ → يَوْمٌ)
جَمْعُ سَالِمٍ	– тўғри кўплик
جَمْعُ السَّلَامَةِ	– тўғри кўплик
جَمْعُ صَحِيحٍ	– тўғри кўплик
جَمْعُ مُكْسَرٍ	– синиқ кўплик
جُمْلَةٌ	– гап
جُمْلَةٌ إِخْبَارِيَّةٌ	– дарак гап
جُمْلَةٌ أَسْمِيَّةٌ	– от кесимли гап
جُمْلَةٌ تَعَجُّبِيَّةٌ	– таажжубни ифодаловчи гап
جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ	– ҳолатни билдирувчи гап
جُمْلَةٌ أَلْوَلِيَّةٌ	– аниқловчи эргаш гап

جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ

— ҳол эргаш гап

جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ

— феъл кесимли гап

جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِأَسْتَفْهَامٍ

— сўроқ юкламаси билан
бошланувчи сўроқ гап

جُمْلَةٌ مَنفِيَّةٌ

— инкор (бўлишсиз маънодаги) гап

مَجْهُولٌ

— мажҳул нисбатдаги (сўз)

جَوَابُ الشَّرْطِ

— шарт эргаш гапли қўшма гапдаги
бош гапнинг феъли

مُجَاوِزٌ

— ўтимли (феъл)

أَجْوَفٌ

— ажваф (иккинчи ўзак ундош
ҳарфи иллатдан иборат) феъл.

ح

حَدَثٌ

— иш-ҳаракат

حَذَفٌ

— тушиб қолмоқ

حَرْفٌ

— ҳарф, товуш; ёрдамчи сўз
туркуми

حَرْفُ الْأَسْتِثْنَاءِ

— истисноликни ифодаловчи
кўмакчи

حَرْفُ الْأَسْتِعْلَاءِ

— қаттиқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар (خ، ض، ص، غ، ط، ظ، ق)

حَرْفُ الْأَسْتِفَالَةِ

— юмшоқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар

(ش، ر، ح، د، ي، ث، ع، ل، م، ك، س، و، ف، ت، ج، ه، ز، ب، ذ، ا، ء، ن)

- حَرْفُ الْأَسْتِفْهَامِ — сўроқ олмоши, сўроқ юкламаси
- حَرْفُ الْأَسْتِقْبَالِ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ الْأَصْلِ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ التَّنْفِيسِ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ الْجَزْمِ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ الْجَزْمِ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ حَلْقِيّ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ شَجَرِيّ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ شَفَوِيّ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ الْعَطْفِ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ الْفَتْحَةِ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ الْاَلْيَنِ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ مَجْهُوْرٌ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ مَدٍّ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ مَدْغَمٍ — келаси замонни билдирувчи

حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ	– феълнинг ҳозирги-келаси замон префикси
حَرْفُ مُعْتَلٍ	– ҳарфи иллат
حَرْفُ نَاسِخٍ	– гапнинг эгасини тушум келишигида бошқарувчи юклама
حَرْفُ نَاصِبٍ	– феълни истак майлида бошқарувчи юклама
حَرْفُ نَفْيٍ	– феълнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилувчи юклама
تَحْرُكٌ بِالضَّمِّ	– дамма ҳаракатини қабул қилмоқ
حَرْكَةٌ	– қисқа унли товуш
حَرْكَةٌ إِعْرَابِيَّةٌ	– отнинг келишигини ва феълнинг майлини билдирувчи унли
حَشْوٌ	– ўрта ўзак ундош
حَاضِرٌ	– феълнинг ҳозирги замони
حَنْجَرَةٌ	– бўғиз
حَالٌ	– 1) ҳозирги замон; 2) равиш ҳоли

خ

خَيْرٌ	– 1) от кесимли гапнинг кесими; 2) қўшма феълнинг маъноли қисми
خَيْرٌ إِنْ	– إِنْ билан бошланадиган от кесимли гапнинг кесими

خَبْرٌ كَانَ

– ёрдамчи феъли иштирок
этган гапнинг кесими

مُخْبِرٌ عَنْ نَفْسِهِ

– феълнинг I шахси

مَخْرُجٌ حَرْفٍ

– товушнинг ҳосил бўлиш ўрни

مُخَاطَبٌ

– феъл ва олмошнинг II шахси

خَفْضٌ

– қаратқич келишиги

خُمَاسِيٌّ

– беш ўзак ундошли (сўз)

د

أَدْعَمٌ

– ассимиляцияга учрамоқ,
ассимиляциялашмоқ, идғом бўлмоқ

مُدْعَمٌ

– иккиланган (ташдидли) ундош

ذ

ذَكَرٌ

– музаккар жинсни ҳосил қилмоқ

مَذَكَّرٌ

– музаккар (мужской) жинс

ر

رَبَاعِيٌّ

– тўрт ўзак ундошли (сўз)

تَرَادُفٌ

— синонимия

رَفَعٌ

— бош келишик, феълнинг аниқлик майли

مَرْقُوعٌ

— 1) бош келишикдаги от; 2) аниқлик майлидаги феъл

تَرْكِيبٌ

— 1) бирикма; 2) қўшма сўз

ز

زَمَنٌ حَالِيٌّ

— феълнинг ҳозирги замони

زَمَنٌ مَّاضٍ

— феълнинг ўтган замони

زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ

— феълнинг келаси замони

س

مُسْتَقَرٌّ

— яширинган, тушиб қолган

أَسْمٌ

— 1) от; 2) феълдан бошқа мустақил сўз туркуми

أَسْمٌ الْأَسْتِفْهَامِ

— сўроқ олмоши

أَسْمٌ الْإِشَارَةِ

— кўрсатиш олмоши

أَسْمٌ الْأَلَةِ

— қурол номи

أَسْمٌ إِنْ

— **إِنْ** юкламаси билан бошланган гапнинг эгаси

اسْمُ التَّصْفِيرِ
اسْمُ التَّفْضِيلِ

— кичрайтма от
— қиёсий ва орттирма даража сифат

اسْمُ الْجَمْعِ

— жамловчи от

اسْمُ الْجِنْسِ

— турдош от

اسْمُ الْحَدَثِ

— ҳаракат номи

اسْمُ الزَّمَانِ

— иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от

اسْمُ الصَّنَاعَةِ

— касб-ҳунар номи

اسْمُ الْعَدَدِ

— сон

اسْمُ عِلْمٍ

— атоқли от

اسْمُ عَيْنٍ

— конкрет от

اسْمُ الْفَاعِلِ

— аниқ нисбат сифатдоши

اسْمُ الْفِعْلِ

— 1) ҳаракат номи; 2) шаклан от, маъносига кўра феъл бўлган сўз (мас., صَة)

اسْمُ كَانَ

— كَانَ ёрдамчи феъли иштирок этган гапнинг эгаси

اسْمُ الْكَثْرَةِ

— предметнинг кўп эканлигини билдирувчи от

اسْمُ اللَّوْنِ

— рангни билдирувчи сифат

اسْمُ مَبْنِيٍّ

— келишикда турланмайдиган от

اسْمُ مُثْنِيٍّ

— иккилик сондаги от

اسْمٌ مَّجْمُوعٌ	— кўпликдаги от
اسْمُ الرَّعَّةِ	— бир марталикни билдирувчи от
اسْمٌ مَرْقُوعٌ	— бош келишикдаги от
اسْمٌ مُرَكَّبٌ	— қўшма от
اسْمٌ مُشْتَقٌّ	— ҳосила сўз, ясама сўз
اسْمٌ مُضْمَرٌ	— кишилик олмоши
اسْمٌ مُعْرَبٌ	— уч келишикда турланадиган от
اسْمٌ مَعْنَوِيٌّ	— абстракт от
اسْمٌ الْمَفْعُولِ	— мажҳул нисбат сифатдоши
اسْمُ الْمَكَانِ	— иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от
اسْمٌ الْحَسْبِ	— нисбий сифат
اسْمٌ مُنْصَرَفٌ	— уч келишикда турланадиган от
اسْمٌ مُنَوَّنٌ	— танвин билан тугаган от
اسْمٌ مُوْضُوعٌ	— нисбий олмош
اسْمُ النَّسْبَةِ	— нисбий сифат
اسْمُ الْوَحْدَةِ	— дона от
إِسْنَادٌ	— эга-кесимлик муносабати
مُسْنَدٌ	— кесим
مُسْنَدٌ إِلَيْهِ	— эга

ش

شَيْءٌ جُمْلَةٌ

– 1) ўрин ва пайт ҳоли; 2) предлог
+ от

أَشْتَقُ

– сўздан сўз ясамоқ

ص

صَدْرٌ

– қаранг **مُضَافٌ**

مَصْدَرٌ

– ҳаракат номи

صَرَفٌ

– 1) морфология; 2) сўз охиридаги
қўшимчанинг ўзгариши; 3)
турланиш; 4) тусланиш

مُنْصَرَفٌ

– уч келишиқда турланувчи

صِيغَةٌ

– грамматик вазн

ض

مُضَارِعٌ

– ҳозирги-келаси замон

مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ

– феълнинг шарт майли

مُضَارِعٌ مَنْصُوبٌ

– феълнинг истак майли

مُضَاعَفٌ

– 1) иккиланган феъл; 2) икки

ундошнинг такрорланишидан ҳосил бўлган тўрт ўзак ундошли феъл

- ضَمِيرُ
ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ
ضَمِيرُ حُضُورِ
ضَمِيرُ الْخَطَابِ
ضَمِيرُ عَائِدِ
ضَمِيرُ الْغَائِبِ
ضَمِيرُ الْفَصْلِ
ضَمِيرُ مُتَّصِلِ
ضَمِيرُ مُسْتَتِرِ
ضَمِيرُ مُنْفَصِلِ
مُضَمَّرٌ
أَضَافٌ
إِضَافَةٌ
مُضَافٌ
مُضَافٌ إِلَيْهِ
- олмош; кишилик олмоши
— I шахс олмоши
— I ёки II шахс олмоши
— II шахс олмоши
— қайтувчи олмош
— III шахс олмоши
— ажратувчи олмош
— 1) бирикма олмош; 2) феълнинг шахс кўрсаткичи
— яширинган олмош
— алоҳида ёзиладиган олмош
— қаранг **ضَمِيرٌ**
— қараткич-қаралмиш муносабатли бирикма тузмоқ
— мослашмаган аниқловчи (изофа)
— мослашмаган аниқловчили бирикманинг аниқланмиши
— мослашмаган аниқловчи

ط

طابق

— мослашмоқ (жинсда ва сонда)

ظ

ظرف

— 1) ўрин, пайт равиши; 2) от-предлог; 3) ҳолатни билдирувчи сўз; 4) пайт, ўрин ҳоли

ظرفية

— ҳолат гап

ع

عابر

— ўтган замон

عجز

— қаранг **مُضَافٌ إِلَيْهِ**

مُعْجَمٌ

— нуқтали (ҳарф)

مُعْجَمٌ مُثَلَّثٌ

— уч нуқтали (ҳарф)

عَدَدٌ

— сон

عَدَدٌ جَمْعٌ

— кўплик

عَدَدٌ مُثْنِي

— иккилик сон

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ

— 11 дан 19 гача бўлган саноқ сон

عَدَدٌ مَعْطُوفٌ

— ўзаро و боғловчиси билан бириккан мураккаб сон

عَدَدٌ مُفْرَدٌ

— бирлик сон

مَعْدُودٌ	— саналмиш от
عَدَى	— 1) ўтимсиз феълни ўтимлига айлантирмоқ; 2) феълга тўлдирувчини қўшмоқ
تَعَدَى	— ўтимли бўлмоқ
مُتَعَدٍ	— ўтимли (феъл)
إِعْرَابٌ	— тусланиш, турланиш
مُعْرَبٌ	— келишиқларда турланадиган (сўз)
عَرَفَ	— отни аниқ ҳолатга ўтказмоқ
مَعْرِفَةٌ	— аниқлик категорияси
مَعْرُوفٌ	— аниқ нисбат
عُطِفَ	— уюшиб келмоқ
عَاطِفٌ	— бириктирувчи боғловчи
مَعْطُوفٌ	— уюшиқ бўлак
مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ	— уюшиқ бўлақларнинг биринчи қисми
عَقْدٌ	— 20 дан 90 гача бўлган яхлит сон
مُعْتَلٌ	— заиф (ўзак ёки феъл)
مُعْتَلٌ الْعَيْنِ	— иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз
مُعْتَلٌ الْفَاءِ	— биринчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз
مُعْتَلٌ آلَامٍ	— учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

عَلَامَةٌ

– белги

عَلَمٌ

– атоқли от

عَلْمٌ مُرَكَّبٌ

– икки ёки ундан ортиқ сўздан
иборат атоқли от

مَعْلُومٌ

– аниқ нисбат

عَمَلٌ

– бошқармоқ

عَوَامِلٌ кўп. عَامِلٌ

– сўзларнинг ўзаро бошқарилиш
сабаби

عَيْنُ الْفِعْلِ

– феълнинг иккинчи ўзак ундоши

غ

غَابِرٌ

– келаси замон

غَنَةٌ

– бурун товуши

غَائِبٌ

– III шахс

غَيْبَةٌ

– III шахс олмоши

غَيْرٌ مُنْصَرَفٌ

– икки келишикли (от)

ف

فَاءُ الْجَزَاءِ

– шарт эргаш гапли қўшма гапнинг
бош гапига қўшилувчи فَ юкламаси

فَاءُ الْفِعْلِ
فَتْحُ الْحَرْفِ

— феълнинг биринчи ўзак ундоши
— ҳарф устига «фатҳа» ҳаракатини қўймоқ

تَفْخِيمٌ

— «л» ва «р» товушларининг қаттиқ талаффуз қилиниши

مُفْرَدٌ

— бирлик

فَضْلَةٌ

— иккинчи даражали бўлак

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ

— қиёсий ва орттирма даража сифати

فَاعِلٌ

— 1) феъл кесимли гапнинг эгаси;
2) иш-ҳаракатнинг субъекти

فِعْلٌ

— 1) феъл; 2) феъл кесим

فِعْلٌ أَجْوَفٌ

— ажваф феъл

فِعْلٌ أَمْرٌ

— феълнинг буйруқ майли

فِعْلٌ التَّعَجُّبِ

— таажжубни ифодаловчи феъл

فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ

— уч ўзак ундошли феъл

فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجْرَدٌ

— уч ўзак ундошли феълнинг I боби

فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مَزِيدٌ

— уч ўзак ундошли феълнинг ҳосила боби

فِعْلٌ جَامِدٌ

— замонда тусланмайдиган ва бир хил шаклга эга бўлган феъллар

(мас., هَاتِ، نَعَمْ)

فِعْلٌ اللَّمِّ

— таҳқир феъли

فَعْلٌ رَّبَاعِيٌّ	– тўрт ўзак ундошли феъл
فَعْلٌ سَالِمٌ	– солим феъл
فَعْلٌ شَرْطِيٌّ	– шарт майлидаги феъл
فَعْلٌ الشَّرْعِيٌّ	– бошлаш феъли
فَعْلٌ صَحِيحٌ	– солим феъл
فَعْلٌ عَيْنُهُ مَهْمُوزَةٌ	– иккинчи ўзак ундош ўрнида ҳамза товуши келган феъл
فَعْلٌ غَيْرٌ سَالِمٌ	– нотўғри феъл
فَعْلٌ قَاوَةٌ مَهْمُوزَةٌ	– биринчи ўзак ундош ўрнида ҳамза товуши келган феъл
فَعْلٌ لَازِمٌ	– ўтимсиз феъл
فَعْلٌ لِأَمَةٍ مَهْمُوزَةٌ	– учинчи ўзак ундош ўрнида ҳамза товуши келган феъл
فَعْلٌ لَفِيْفٌ	– иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъл
فَعْلٌ مَاضٍ	– ўтган замон феъли
فَعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ	– феълнинг мажҳул нисбати
فَعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ	– феълнинг мажҳул нисбати
فَعْلٌ مِثَالٌ	– солимсифат феъл
فَعْلٌ مُجَاوِزٌ	– ўтимли феъл
فَعْلٌ الْمَدْحِ	– мақтов феъли
فَعْلٌ مَرْقُوعٌ	– феълнинг аниқлик нисбати

فِعْلٌ مُضَاعَفٌ

— иккиланган феъл

فِعْلٌ مُعْتَلٌ

— заиф феъл

فِعْلٌ الْمُقَارَبَةُ

— иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини билдирувчи феъл

فِعْلٌ مُلْتَوٍ

— биринчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъл

فِعْلٌ مِّنْصُوبٌ

— истак майли феъли

فِعْلٌ مَّهْمُوزٌ

— ҳамзали феъл

فِعْلٌ نَاقِصٌ

— 1) ноқис феъл; 2) кўмакчи феъл

فِعْلٌ الْيَقِينِ

— “билиш” маъносида ишлатилувчи феъл

مَفْعُولٌ

— 1) тўлдирувчи; 2) иш-ҳаракатнинг объекти

مَفْعُولٌ بِهِ

— воситасиз тўлдирувчи

مَفْعُولٌ فِيهِ

— ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

مَفْعُولٌ لَهُ

— сабабни билдирувчи тушум келишиги

مَفْعُولٌ مَعَهُ

— биргаликни ифодаловчи тушум келишиги

فَكَ الْإِدْغَامِ

— ташдиднинг йўқолиши

ق

اَفْتَبَسَ

– бошқа тилдан сўз кириши

مُسْتَقْبَلٌ

– келаси замон

قَسَمٌ

– қасам

ك

مُكْتَرٌ

– кўплик

كَلَامٌ مُنْبِتٌ

– бўлишли маънодаги гап

مُتَكَلِّمٌ

– биринчи шахс

مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ

– биринчи шахс кўплик

كُنْبِيَّةٌ

– ота ёки ўғилга боғлиқ атоқли от

ل

لَامُ الْأَمْرِ

– буйруқ майлини ҳосил қилувчи ل юкламаси

لَامُ التَّكْوِيدِ

– кучайтирув юкламаси

لَامُ الْخَبَرِ

– от кесим олдига қўйиладиган ل кучайтирув юкламаси

لَا مَ الْفَعْلِ
لَا النَّاهِيَةَ

— феълнинг учинчи ўзак ундоши
— ҳозирги-келаси замоннинг
бўлишсиз формасини ҳосил
қилувчи لَا юкламаси

لَا النَّاهِيَةَ

— буйруқ майлининг бўлишсиз
формасини ҳосил қилувчи لَا
юкламаси

لَقَبٌ

— лақаб (киши номларининг
таркибий қисми)

م

مَا الْأَسْتَفْهَامِيَّةُ
مَا التَّعْجِيبِيَّةُ

— مَا сўроқ юкламаси
— таажжубни ифодаловчи مَا
юкламаси

مَاضٍ
مُتَمَكِّنٌ
تَمْيِيزٌ

— ўтган замон
— турланувчи, тусланувчи
— чеклов

ن

نَعْوٌ
مُنَادَاؤٌ

— синтаксис
— ундалма

نَدَاءٌ	– ундалма
نَصَبٌ	– 1) феълни истак майлига солмоқ; 2) отни тушум келишигида бошқармоқ
مَنْعُوتٌ	– сифатланмиш от
نَعْتٌ	– сифат
نَكْرٌ	– ноаниқ ҳолатга келтирмоқ (отни)
نَكْرَةٌ	– ноаниқ ҳолатдаги сўз
نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ	– мажҳул нисбат феъли кесим бўлган гапнинг эгаси
نُونُ التَّوَكُّيدِ	– кучайтирма майлда ишлатилувчи ن ҳарфи
نُونُ الْوَقَايَةِ	– I шахс бирикма олмошидаги н ҳарфи

۵

هَمْزَةُ الْقَطْعِ	– қатъий ҳамза
هَمْزَةُ النُّقْلِ	– IV боб феъли олдидаги қатъий ҳамза
هَمْزَةُ الْوَصْلِ	– васлали ҳамза

و

وَكَوْنُ الْمَعْبِيَةِ

– биргаликни билдирувчи
юкламаси

صِفَةٌ

– сифат

مَوْصُوفٌ

– сифатланмиш от

وَصْفٌ

– сифат билан от ўртасидаги
муносабат

صَلَةٌ

– аниқловчи эргаш гап

مَوْصُولٌ

– нисбий олмош

وَقْفٌ

– пауза, тўхташ

ي

يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ

– I шахс бирлик қўшилувчи
олмоши

ЎЗБЕКЧА – АРАБЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

А

аниқланмиш:

– мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши – **مُضَافٌ**

аниқлик артикли – **أَلِ الْمَعْرِفَةِ، الْأَلْفُ وَالْأَلَامُ**

аниқлик категорияси – **مَعْرِفَةٌ**

аниқловчи:

– мослашмаган аниқловчи – **مُضَافٌ إِلَيْهِ**

артикуляция ўрни – **مَخْرَجُ حَرْفٍ**

Б

бирикма – **تَرْكِيْبٌ**

бошқармоқ – **عَمَلٌ**

боғловчи:

– бириктирувчи боғловчи – **عَاطِفٌ، حَرْفُ الْعَطْفِ**

– уюшиқ бўлақлар орасидаги боғловчи – **أَدَاةُ الْعَطْفِ**

бўғиз – **حَنْجَرَةٌ**

бўлишли (маънодаги) – **مُتَبِّئٌ**

бўлишли форма – **إِثْبَاتٌ**

В

вазн (грамматик)

— صِفَةٌ

восита

— أَدَوَاتُ كўп. أَدَاةٌ

Г

гап:

— جُمْلَةٌ

— аниқловчи эргаш гап — جُمْلَةٌ الصَّلَاةُ

— бўлишли гап — كَلَامٌ مُثَبَّتٌ

— дарак гап — جُمْلَةٌ إِخْبَارِيَّةٌ

— инкор (бўлишсиз маънодаги) гап — جُمْلَةٌ مَنفِيَّةٌ

— от кесимли гап — جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ

— сўроқ юкламаси билан бошланадиган гап —

جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِاِسْتِفْهَامٍ

— таажжубни ифодаловчи гап — جُمْلَةٌ تَعَجُّبِيَّةٌ

— феъл кесимли гап — جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ

— ҳол эргаш гап — جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ

— ҳолат гап — ظَرْفِيَّةٌ

— ҳолатни билдирувчи гап — جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ

3

заиф (феъл ёки ўзак)

— مَعْتَلٌ

замон:

— феълнинг келаси замони — زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ، غَابِرٌ مُسْتَقْبَلٌ

- феълнинг ўтган замони – **فَعْلٌ مَّاضٍ، زَمَنٌ مَّاضٍ**
- феълнинг ҳозирги замони – **زَمَنٌ حَالِي، حَاضِرٌ، حَالٌ**
- ўтган замон – **عَابِرٌ**
- ҳозирги-келаси замон – **مُضَارِعٌ**

И

изофа

– **إِضَافَةٌ**

изоҳловчи:

- бошқа сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи – **بَدَلٌ**

иккинчи даражали бўлак – **فَضْلَةٌ**

инкор:

– **جَحْدٌ**

- мутлақ инкор

– **جَحْدٌ مُطْلَقٌ**

истиснолик

– **أَسْتِثْنَاءٌ**

иш-ҳаракат

– **حَدَثٌ**

К

келишик:

- биргаликни билдирувчи тушум келишиги –

مَفْعُولٌ مَعَهُ

- бош келишик

– **رَفْعٌ**

- икки келишикли

– **غَيْرٌ مُنْصَرَفٍ**

- сабабни билдирувчи тушум келишиги – **مَفْعُولٌ لَهُ**

- тушум келишиги

– **نَصْبٌ**

– ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

مَفْعُولٌ فِيهِ –

– қаратқич келишиги – حَفْضٌ، جَرٌّ

кесим: – مُسْتَدٌ

– от кесим – خَبَرٌ

– феъл кесим – فِعْلٌ

кўплик: – عَدَدٌ جَمْعٌ، جَمْعٌ

– кўпликдан ҳосил бўлган кўплик – جَمْعُ الْجَمْعِ

– синиқ кўплик – جَمْعٌ مُكْسَرٌ، جَمْعٌ تَكْسِيرٍ

– тўғри кўплик

جَمْعُ التَّصْحِيحِ، جَمْعُ صَحِيحٍ، جَمْعُ السَّلَامَةِ، جَمْعُ سَالِمٍ

кўмакчи:

– истисноликни ифодаловчи кўмакчи –

حَرْفُ الْأَسْتِثْنَاءِ

кўрсаткич:

– шахс кўрсаткиги (феълда) – ضَمِيرٌ الْمُتَّصِلِ

Л

лақаб – لَقَبٌ

М

майл:

– феълнинг аниқлик майли – فِعْلٌ مَرْقُوعٌ

- феълнинг буйруқ майли – **فِعْلٌ أَمْرٌ، أَمْرٌ**
- феълнинг истак майли –

نَصَبٌ، مَضَارِعٌ مَنْصُوبٌ، فِعْلٌ مَنْصُوبٌ

- феълнинг шарт майли – **جَزْمٌ، مَضَارِعٌ مَجْزُومٌ**

морфология – **صَرْفٌ**

мослашмоқ (жинс ва сонда) – **طَابِقٌ**

мослашув – **تَبَعِيَّةٌ**

мослашувчи – **تَابِعٌ، تَبِعٌ**

муаннас (женский) жинс – **مَوْثُوثٌ**

Н

нисбат:

- аниқ нисбат – **مَعْرُوفٌ، مَعْلُومٌ**
- феълнинг мажхул нисбати –

فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ، فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ

О

олмош:

- ажратиб ёзилувчи олмош – **ضَمِيرٌ مُتَفَصِّلٌ**
- ажратувчи олмош – **ضَمِيرٌ الْفَصْلِ**
- биринчи ва иккинчи шахс олмошлари – **ضَمِيرٌ حُضُورِ**
- биринчи шахс олмоши – **ضَمِيرٌ الْمُتَكَلِّمِ**
- иккинчи шахс олмоши – **ضَمِيرٌ الْمُخَاطَبِ، مُخَاطَبٌ**

- кишилик оломоши - **اسْمٌ مُضْمَرٌ، ضَمِيرٌ**
- кўрсатиш оломоши - **اسْمٌ الْإِشَارَةُ**
- нисбий оломош - **اسْمٌ مَوْصُولٌ، مَوْصُولٌ**
- сўроқ оломоши - **حَرْفُ الْإِسْتِفْهَامِ، اسْمٌ الْإِسْتِفْهَامِ**
- учинчи шахс оломоши - **ضَمِيرُ الْغَائِبِ**
- яширинган оломош - **ضَمِيرٌ مُسْتَتَرٌ**
- қайтувчи оломош - **ضَمِيرٌ عَائِدٌ**
- бирикма оломош - **ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ**

от: **اسْمٌ**

- абстракт от - **اسْمٌ مَعْنَوِيٌّ**
- атоқли от - **اسْمٌ عَلَمٌ، عَلَمٌ**
- бош келишиқдаги от - **اسْمٌ مَرْقُوعٌ**
- дона от - **اسْمٌ الْوَحْدَةِ**
- жамловчи от - **اسْمٌ الْجَمْعِ**
- иккилик сондаги от - **اسْمٌ مُثْنِيٌّ**
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от -

اسْمُ الزَّمَانِ

- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от

- **اسْمُ الْمَكَانِ**

- касб-ҳунар оти - **اسْمُ الصَّنَاعَةِ**
- келишиқда турланмайдиган от - **اسْمٌ مَبْنِيٌّ**
- кичрайтма от - **اسْمٌ مُصَغَّرٌ، اسْمٌ التَّصْغِيرِ**
- конкрет от - **اسْمٌ عَيْنٍ**
- кўплик от - **اسْمٌ مَجْمُوعٌ**

- мураккаб атоқли от - **عَلْمٌ مُرَكَّبٌ**
- предметнинг кўп эканини билдирувчи от - **أَسْمٌ الْكَثْرَةِ**
- саналмиш от - **مَعْدُودٌ**
- сифатланмиш от - **مَنْعُوتٌ، مَوْصُوفٌ**
- танвинли от - **أَسْمٌ مُنَوَّنٌ**
- турдош от - **أَسْمٌ الْجِنْسِ**
- уч келишикда турланадиган от -
أَسْمٌ مُنْصَرِفٌ، أَسْمٌ مُعْرَبٌ
- қурол оти - **أَسْمٌ الْأَلَةِ**
- қўшма от - **أَسْمٌ مُرَكَّبٌ**

П

пауза - **وَقْفٌ**

предикативлик - **إِسْتَادٌ**

предлог: - **حَرْفُ الْجَرِّ**

- от предлог - **ظَرْفٌ**

Р

равиш:

- ўрин ва пайт равиши - **ظَرْفٌ**

жинс:

- музаккар (мужской) жинс - **مُذَكَّرٌ**

- муаннас (женский) жинс - **مُؤَنَّثٌ**

С

синонимия — تَرَادُفٌ

синтаксис — نَحْوٌ

сифат: — نَعْتٌ، صِفَةٌ

- нисбий сифат — اِسْمٌ مِّنْسُوبٌ
- орттирма даража сифати —

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، اِسْمُ التَّفْضِيلِ

- рангни билдирувчи сифат — اِسْمُ اللَّوْنِ
- қиёсий даража сифати ~

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، اِسْمُ التَّفْضِيلِ

сифатдош:

- аниқ нисбат сифадоши — اِسْمُ الْفَاعِلِ
- мажҳул нисбат сифадоши — اِسْمُ الْمَفْعُولِ

сон: اِسْمُ الْعَدَدِ، عَدَدٌ

- бирлик сон مُفْرَدٌ، عَدَدٌ، مُفْرَدٌ
- иккилик сон ثَنِيَّةٌ، عَدَدٌ مُثْنَى
- субъект (иш-ҳаракатники) فَاعِلٌ

сўз:

- бир хил вазнда ишлатиладиган сўз — كَلِمَةٌ جَامِدَةٌ الصَّيْفَةِ
- ёрдамчи сўз — حَرْفٌ
- иккилик сондаги сўз — مُثْنَى
- келишикларда турланувчи сўз — مُعْرَبٌ

- мажжул нисбатдаги сўз – **مَجْهُولٌ**
- ноаниқ ҳолатдаги сўз – **نَكْرَةٌ**
- шаклан от, мазмунан феъл бўлган сўз – **آسْمُ الْفِعْلِ**
- ясама сўз – **آسْمٌ مُشْتَقٌّ**
- қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз – **جَارٌ**
- қаратқич келишигидаги сўз – **مَجْرُورٌ**
- қўшма сўз – **تَرْكِيبٌ**

T

товуш: – **حَرْفٌ**

- бурун товуш – **حَرْفُ الْفَتْحَةِ**
- жарангли товуш – **حَرْفٌ مَجْهُورٌ**
- лаб товуши – **حَرْفٌ شَفْوِيٌّ**
- унли товуш – **حَرْفٌ أَلَلِيٌّ**
- чўзиқ унли товуш – **حَرْفٌ مَدٌّ**
- қисқа унли товуш – **حَرْفٌ كَثْمٌ**

турланиш – **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

турланувчи (келишиқда) – **مُنْصَرَفٌ**

турланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тусланиш – **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

тусланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тушиб қолмоқ – **حَلْفٌ**

тўлдирувчи – **مَفْعُولٌ**

— воситасиз тўлдирувчи — مَفْعُولٌ بِهِ

У

ундалма — مَتَادَا، نَدَاءٌ

ундош:

— бўғиз ундош — حَرْفٌ حَلَقِيٌّ

— иккиланган ундош — حَرْفٌ مُدْغَمٌ، مُثَقَّلٌ، مُدْغَمٌ

— келаси замонни билдирувчи ундош — حَرْفٌ تَنْفِيسٍ

— ташдидли ундош — مُدْغَمٌ

— тил ундоши — حَرْفٌ شَجَرِيٌّ

— феълнинг биринчи ўзак ундоши — فَاءُ الْفِعْلِ

— феълнинг иккинчи ўзак ундоши — عَيْنُ الْفِعْلِ

— феълнинг учинчи ўзак ундоши — لَامُ الْفِعْلِ

— ўзак ундош — حَرْفٌ أَصْلِيٌّ

— ўрта ўзак ундош — حَشْرٌ

ундошли:

— икки ўзак ундошли — ثَنَائِيٌّ

— тўрт ўзак ундошли — رِبَاعِيٌّ

— уч ўзак ундошли — ثَلَاثِيٌّ

уюшиб келмоқ — عَطَفَ

уюшиқ бўлак (биринчиси) — مَعْظُوفٌ عَلَيْهِ

уюшиқ бўлак (биринчисидан ташқари) — مَعْظُوفٌ

Ф

феъл: — **فَعْلٌ**

ажваф феъл — **فَعْلٌ أَجْوَفٌ**

аниқлик майлидаги феъл — **فَعْلٌ مَرْتَوْعٌ**

бешинчи боб феъли — **بَابُ التَّفَعُّلِ**

биринчи боб феъли — **فَعْلٌ مُجَرَّدٌ**

бошлаш феъли — **فَعْلٌ الشُّرُوعِ**

еттинчи боб феъли — **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

заиф феъл — **فَعْلٌ مُعْتَلٌ**

иккиланган феъл — **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ**

иккинчи боб феъли — **بَابُ التَّفْعِيلِ**

кўмакчи феъл — **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

мақтов феъли — **فَعْلٌ الْمَدْحِ**

нотўғри феъл — **فَعْلٌ غَيْرُ سَالِمٍ**

ноқис феъл — **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

олтинчи боб феъли — **بَابُ التَّفَاعُلِ**

саккизинчи боб феъли — **بَابُ الْإِقْتِعَالِ**

солим феъл — **فَعْلٌ صَحِيحٌ، فَعْلٌ سَالِمٌ**

солимсифат феъл — **فَعْلٌ مِثَالٌ**

таажжуб феъли — **فَعْلٌ التَّعَجُّبِ**

таҳқир феъли — **فَعْلٌ الدِّمِّ**

тўрт ўзак ундошли феъл — **فَعْلٌ رِبَاعِيٌّ**

тўртинчи боб феъли — **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

тўққизинчи боб феъли – **بَابُ الْإِفْعَالِ**

уч ўзак ундошли биринчи боб феъли – **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ**

уч ўзак ундошли феъл – **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ**

учинчи боб феъли – **بَابُ الْمُفَاعَلَةِ، بَابُ الْفِعَالِ**

шарт майлидаги феъл – **فِعْلٌ مَجْزُومٌ، فِعْلٌ شَرْطِيٌّ**

шарт эргаш гапли қўшма

гапдаги бош гапнинг феъли – **جَزَاءُ الشَّرْطِ، جَوَابُ الشَّرْطِ**

ўнинчи боб феъли – **بَابُ الْأِسْتِفْعَالِ**

ўтимли феъл – **فِعْلٌ مُتَعَدٌّ، فِعْلٌ مُجَاوِزٌ**

ўтимсиз феъл – **فِعْلٌ لَازِمٌ**

ҳамзали феъл – **فِعْلٌ مَهْمُوزٌ**

Ч

чеклов – **تَمْيِيزٌ**

Ш

шаҳс:

биринчи шаҳс – **مُتَكَلِّمٌ**

кўплик биринчи шаҳс – **مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْفَيْرِ**

учинчи шаҳс – **غَيْبَةٌ، غَائِبٌ**

феълнинг биринчи шаҳси – **مُخْبِرٌ عَنِ نَفْسِهِ**

феълнинг иккинчи шаҳси – **مُخَاطَبٌ**

Э

эга: — مُسْتَدُّ إِلَيْهِ

мажхул нисбат феъли

кесим бўлган гапнинг эгаси — نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ

от кесимли гапнинг эгаси — مُبْتَدَأٌ

феъл кесимли гапнинг эгаси — فَاعِلٌ

Ю

юклама:

истак майли олдидан келувчи

юклама — أَنْ النَّاصِبَةُ لِلْمُضَارِعِ

истак майлида (феълни) бошқарувчи юклама — نَاصِبٌ

истиснолик юкламаси — إِلاَّ الِاسْتِثْنَائِيَّةُ

келаси замон феълнинг қатъий инкор

юкламаси — تَاكِيدُ نَفْيِ الِاسْتِقْبَالِ

келаси замонни билдирувчи юклама — حَرْفُ الِاسْتِقْبَالِ

сўроқ юкламаси — حَرْفُ الِاسْتِفْهَامِ، أَدَاةُ الِاسْتِفْهَامِ

тасодифий иш-ҳаракатни ифодаловчи

юклама — إِذَا الْمُفْجَاةُ

феълни истак майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ نَاصِبٌ

феълни шарт майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ جَزْمٍ

феълнинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи

юклама — حَرْفُ نَفْيٍ

шарт эргаш гапни бош гап билан бириктирувчи

юклама — إِنَّ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

эгага таъсир қилувчи юклама — أَخَوَاتُ إِنَّ
эгани тушум келишигида бошқарувчи

юклама — حَرْفُ نَاسِخٍ

қасам юкламаси — حَرْفُ الْقَسَمِ

Ў

ўзак:

беш ундош товушли ўзак — أَصْلُ خُمَاسِيٍّ

икки ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثِنْتَانِيٍّ

тўрт ундош товушли ўзак — أَصْلُ رِبَاعِيٍّ

уч ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَلَاثِيٍّ

Қ

қасам — قَسَمٌ

қўшма феълнинг етакчи қисми — خَبْرٌ

Ҳ

ҳамза:

васлали ҳамза — هَمْزَةُ الْوَصْلِ، أَلْفُ الْوَصْلِ

қатъий ҳамза — هَمْزَةُ الْقَطْعِ، أَلْفُ الْقَطْعِ

ҳаракат номи — مَصْدَرٌ، أَسْمُ الْفِعْلِ، أَسْمُ الْحَدَثِ

ҳарф: — حَرْفٌ

нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُعْجَمٌ

уч нуқтали ҳарф – حَرْفٌ مُنْكَثٌ، حَرْفٌ مُعْجَمٌ مُنْكَثٌ،
ҳарфи иллат – حَرْفٌ مُعْتَلٌ، حَرْفٌ عَلِيٌّ

ҳол:

равиш ҳоли – حَالٌ

ўрин ва пайт ҳоли – حَالٌ جُمْلَةٌ، حَالٌ زَمَانِيَّةٌ

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар.....	7
§ 1. Ундош товушлар.....	8
§ 2. Унли товушлар ва уларнинг ёзилиши.....	9
§ 3. Араб тилига хос ундош товушлар.....	11
§ 4. Араб алифбоси.....	15
§ 5. Танвинлар.....	15
§ 6. Ҳамза товуши.....	16
§ 7. Васлали ҳамза.....	19
§ 8. Ал-артиклидаги ҳамзанинг талаффузи.....	21
§ 9. Қамарий ва шамсий ҳарфлар.....	23
§ 10. Ал-артиклидаги - л товушининг талаффузи...	23
§ 11. Бўгин.....	24
§ 12. Сўз туркумлари.....	25
§ 13. Кишилик олмошлари.....	26
§ 14. Кўрсатиш олмошлари.....	26
§ 15. Аниқлик — ноаниқлик категорияси.....	28
§ 16. Отларда жинс категорияси.....	29
§ 17. Сўз ўзаги ва ўзак турлари.....	31
§ 18. Ноўзак ҳарфлар.....	33
§ 19. Сўз вазнлари.....	34
§ 20. От кесимли гап.....	35
§ 21. Отларда сон категорияси.....	37
§ 22. Отларда иккилик сон.....	37
§ 23. Отларда кўплик сон.....	38
§ 24. Тўғри кўплик.....	38
§ 25. Синиқ кўплик.....	40
§ 26. Сифат.....	42

§ 27. Аниқловчи.....	44
§ 28. Мослашган аниқловчи.....	44
§ 29. Нисбий сифат.....	48
§ 30. Келишиклар.....	50
§ 31. Иккилик ва тўғри кўпликадаги сўзларнинг келишикда турланиши.....	51
§ 32. Икки келишикли отлар.....	53
§ 33. Келишикда турланмайдиган сўзлар.....	54
§ 34. Предлоглар.....	55
§ 35. Мослашмаган аниқловчи (изофа).....	59
§ 36. Изофанинг вазифаси.....	63
§ 37. Қўшилиб ёзилувчи — бирикма олмошлар.....	66
§ 38. Отга қўшилувчи олмошлар.....	67
§ 39. غَيْرُ сўзининг ишлатилиши.....	69
§ 40. Предлогларга қўшилувчи олмошлар.....	71
§ 41. Сўроқ гап ва унинг турлари.....	73
§ 42. Ажратиш олмошлари.....	76
§ 43. Предлоглар иштирок этган от кесимли гап....	76
§ 44. كَانُ феъли ҳақида.....	77
§ 45. لَيْسَ феъли ҳақида.....	78
§ 46. Феъл ҳақида умумий маълумот.....	79
§ 47. Уч ўзак ундошли феъллар.....	80
§ 48. I боб феълининг ўтган замони.....	80
§ 49. Нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	82
§ 50. Икки ёқлама нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	90
§ 51. I боб феълининг ҳозирги — келаси замони....	94
§ 52. Нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	97
§ 53. Икки томонлама нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	105

§ 54. Феъл кесимли гап.....	108
§ 55. Тўлдирувчи.....	111
§ 56. Феълларга қўшилувчи бирикма олмошлар....	113
§ 57. Феъл майллари.....	114
§ 58. I боб феълнинг шарт майли.....	115
§ 59. Нотўғри феълларнинг шарт майли.....	117
§ 60. Икки томонлама нотўғри феълларнинг шарт майли.....	120
§ 61. Ундалма.....	123
§ 62. I боб феълнинг буйруқ майли.....	124
§ 63. Нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	127
§ 64. Икки томонлама нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	130
§ 65. I боб феълнинг истак майли.....	132
§ 66. Нотўғри феълларнинг истак майли.....	137
§ 67. Икки томонлама нотўғри феълларнинг истак майли.....	139
§ 68. Кучайтирув майли.....	140
§ 69. Ҳаракат номи.....	142
§ 70. Нотўғри феълларнинг масдари.....	145
§ 71. Масдари мутлақ.....	146
§ 72. Сифатдошлар.....	147
§ 73. Нотўғри феълларнинг сифатдошлари.....	149
§ 74. Ўрин ва пайт номлари.....	151
§ 75. II боб феъли.....	153
§ 76. Нотўғри феъллар II бобининг ўтган замонда тусланиши.....	156
§ 77. Нотўғри феъллар II бобининг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	161
§ 78. II боб феълнинг шарт майли.....	166
§ 79. II боб феълнинг буйруқ майли.....	168
§ 80. II боб феълнинг истак майли.....	171
§ 81. II боб феълнинг масдари.....	173
§ 82. II боб феълнинг сифатдошлари.....	175

§ 83. V боб феъли.....	177
§ 84. Нотўғри феъллар V бобининг ўтган замони...	180
§ 85. Нотўғри феъллар V бобининг ҳозирги – келаси замони.....	184
§ 86. V боб феълнинг шарт майли.....	188
§ 87. V боб феълнинг буйруқ майли.....	191
§ 88. V боб феълнинг истак майли.....	193
§ 89. V боб феълнинг масдари.....	196
§ 90. V боб феълнинг сифатдошлари.....	197
§ 91. Сифат даражалари.....	200
§ 92. IV боб феъли.....	202
§ 93. Нотўғри феъллар IV бобининг ўтган замони..	206
§ 94. IV боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	210
§ 95. IV боб феълнинг шарт майли.....	215
§ 96. IV боб феълнинг буйруқ майли.....	218
§ 97. IV боб феълнинг истак майли.....	220
§ 98. IV боб феълнинг масдари.....	223
§ 99. IV боб феълнинг сифатдошлари.....	224
§ 100. III боб феъли.....	227
§ 101. Нотўғри феъллар III бобининг ўтган замони	230
§ 102. Нотўғри феъллар III бобининг ҳозирги – келаси замон шакли.....	234
§ 103. III боб феълнинг шарт майли.....	239
§ 104. III боб феълнинг буйруқ майли.....	242
§ 105. III боб феълнинг истак майли.....	244
§ 106. III боб феълнинг масдари.....	247
§ 107. III боб феълнинг сифатдошлари.....	249
§ 108. VI боб феъли.....	251
§ 109. Нотўғри феъллар VI бобининг ўтган замони.	254
§ 110. Нотўғри феъллар VI бобининг ҳозирги – келаси замони.....	258
§ 111. VI боб феълнинг шарт майли.....	262
§ 112. VI боб феълнинг буйруқ майли.....	265

§ 113. VI боб феъленинг истак майли.....	267
§ 114. VI боб феъленинг масдари.....	269
§ 115. VI боб феъленинг сифатдошлари.....	271
§ 116. VII боб феъли.....	274
§ 117. VII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.....	276
§ 118. VII боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	278
§ 119. VII боб феъленинг шарт майли.....	280
§ 120. VII боб феъленинг буйруқ майли.....	283
§ 121. VII боб феъленинг истак майли.....	285
§ 122. VII боб феъленинг масдари.....	287
§ 123. VII боб феъленинг сифатдошлари.....	288
§ 124. VIII боб феъли.....	290
§ 125. VIII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.....	294
§ 126. VIII боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	299
§ 127. VIII боб феъленинг шарт майли.....	302
§ 128. VIII боб феъленинг буйруқ майли.....	305
§ 129. VIII боб феъленинг истак феъли.....	307
§ 130. VIII боб феъленинг масдари.....	309
§ 131. VIII боб феъленинг сифатдошлари.....	310
§ 132. IX боб феъли.....	313
§ 133. X боб феъли.....	317
§ 134. X боб нотўғри феълларининг ўтган замони.....	320
§ 135. X боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	323
§ 136. X боб феъленинг шарт майли.....	325
§ 137. X боб феъленинг буйруқ майли.....	327
§ 138. X боб феъленинг истак майли.....	329
§ 139. X боб феъленинг масдари.....	331
§ 140. X боб феъленинг сифатдошлари.....	332
§ 141. XI — XV боб феълари.....	335
§ 142. Тўрт ўзак ундошли феъллар.....	335
§ 143. I боб феъли.....	335

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкламалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. كَظ ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталиқ ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...381	
§ 173. Мақтов ва таҳқир феъллари.....	381
§ 174. Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ҷрин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ҷхшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча – ўзбекча грамматик истилоҳлар луғати..	407
Ўзбекча – арабча грамматик истилоҳлар луғати...	432
Мундарижа.....	447